ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№3 (156)/ 2026

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2026
Astana, 2026

Бас редакторы: Сактаганова И.С.
з.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж.,** *PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А.,** *PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Техникалық хатшы **Амирова Б.К**. *докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Редакция алқасы

Кевин Майкл Бивер	PhD докторы, Джудит Рич Харрис криминология профессоры криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида Штаты, Америка Құрама Штаттары
Томас Хоффман	заң докторы, профессор, Таллин техникалық университеті, Таллин, Эстония
Марко Грегги	заң докторы, профессор, Феррара университеті, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	РҒА мемлекет және құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей Федерациясы
Николас Хайоз	профессор, Фрибург университет, Фрибург, Швейцария
Эдвард Юхневич	заң докторы, профессор, Гданьск университеті, Гданьск, Польша
Ван Хунвый	философия докторы (PhD), әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті Құқық мектебінің деканы, Харбин Политехникалық Университеті, Харбин, Қытай
Юджель Огурлу	заң докторы, профессор, ректор, Стамбұл сауда университеті, Стамбұл, Түркия Республикасы
Телеуев Г.Б.	PhD философия докторы, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті
Онланбекова Г.М.	Алматы қаласы мамандандырылған экономикалық сотының судьясы, Алматы, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	заң ғылымдарының докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Нукушева А.А.	заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Нургалиев Б.М.	заң ғылымдарының докторы, Bolashaq Academy қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан
Акимжанов Т.К.	заң ғылымдарының докторы, профессор, Тұран университетінің құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Алматы, Қазақстан
Жәнібеков А.Қ.	философия докторы (PhD), профессор, ректор аппаратының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г.	философия докторы (PhD), доцент, Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Балгимбекова Г. У.	заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), заң факультетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Мерзімділігі: жылына 4 рет
Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.
19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31- 294). E-mail: vest_law@enu.kz

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.
Candidate of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Muratova A.Zh.,** *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor **Kassymzhanova A.A.,** *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Technical Secretary **Amirova B.K.** *doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

Kevin Michael Beaver	PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State, United States of America
Thomas Hoffmann	Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
Marco Greggi	Doctor of Law, Professor, University of Ferrara, Ferrara, Italy
Lisitsa V.N.	leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow, Russian Federation
Nicolas Hayoz	Professor at the University of Fribourg, Fribourg, Switzerland
Edward Juchniewicz	Doctor of Law, Professor, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland
Wang Hong-wei	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the School of Law, Faculty of Social and Human Sciences, Harbin Institute of Technology, Harbin, China
Yücel Oğurlu	Doctor of Law, Professor, Rector, Istanbul Commerce University, Istanbul, Republic of Türkiye
Teleyuev G.	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Law and Economics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Onlanbekova G.M.	Judge of the specialized Economic Court of Almaty, Almaty, Kazakhstan
Nurgaliyeva Ye.N.	Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nukusheva A.A.	Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil and Labor Law, E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan
Nurgaliyev B.M.	Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
Akimzhanov T.K.	Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
Zhanibekov A.K.	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Head of the Rector's Office, M.Auezov South Kazakhstan research University, Shymkent, Kazakhstan
Galiakbarova G.G.	Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Secretary of the Board – Academic Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Balgimbekova G.	Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Director of the "Legal Studies and State Studies" Research Institute of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial adress: 2, Satpayev str., of. 218 б.
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7(7172) 709–500 (in. 31-410), E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series
Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»
Periodicity: 4 times a year
Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan
Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from19.02.2021
Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-294)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: Сактаганова И.С.
к.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора **Муратова А.Ж.,** *PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Ответственный секретарь **Касымжанова А.А.,** *PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Технический секретарь **Амирова Б.К.,** *докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Редакционная коллегия:

Кевин Майкл Бивер	Доктор философии (PhD), профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия, штат Флорида, Соединённые Штаты Америки
Томас Хоффман	доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
Марко Грегги	доктор права, профессор, Университет Феррары, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, Москва, Российская Федерация
Николас Хайоз	Профессор, Фрибургский университет, Фрибур, Швейцария
Эдвард Юхневич	доктор права, профессор, Гданьский университет, Гданьск, Польша
Ван Хунвый	доктор философии (PhD), декан школы права факультета социальных и гуманитарных наук, Харбинский Политехнический Университет, Харбин, Китай
Юджель Огурлу	доктор права, профессор, ректор, Стамбульский торговый университет, Стамбул, Турецкая Республика
Телеуев Г.Б.	доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Онланбекова Г.М.	судья специализированного экономического суда г. Алматы, Алматы, Казахстан
Нургалиева Е.Н.	доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нукушева А.А.	кандидат юридических наук, профессор кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Нургалиев Б.М.	доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
Акимжанов Т.К.	доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
Жанибеков А.К.	доктор философии (PhD), профессор, руководитель аппарата ректора, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Галиакбарова Г.Г.	доктор философии (PhD), доцент, Секретарь Правления – Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Балгимбекова Г.У.	кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), директор НИИ «Правовых исследований и государствоведения» юридического факультета, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, каб. 218
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-294), E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Периодичность: 4 раза в год
Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
тел.: +7 (7172) 709–500 (вн.: 31-294)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES

№3 (156)/2026

МАЗМҰНЫ

Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық

А.Б. Аширбекова, Е.Т. Бекбосынов, К. Йылмаз
Қазақстан және Түркия Республикасында Омбудсмен институтының шағымдарды қарауының салыстырмалы құқықтық талдауы 11

К.А. Сабитов, Г.А. Алибаева, Э.Н. Ракимбаев
Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқықтық және қаржылық негіздері: қазіргі жай-күйі, проблемалары және ұсынымдар 28

Н.Д. Тлешалиев, Н.М. Батырбай, С.Д. Калмуратова
Сотталғанның құқықтық мәртебесі конституциялық-құқықтық санат ретінде:
Қазақстан Республикасында құқықтық шектеулер шегін заңнамалық бекіту мәселесі..... 42

Әкімшілік құқық. Қаржы құқығы

Ж.М. Тажибаева, И.С. Сактаганова, В.Б. Тапакова
Қазақстан Республикасының банкроттық туралы заңнамасының дуализмі: заңды және жеке тұлғалар төлем қабілетсіздігін құқықтық реттеудің шектелуі 62

Е.Б. Ахметов, А.Б. Ахметова, Ғ.Е. Имамбаева
Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидаты туралы мәселе жөнінде..... 77

Қ.Р. Усеинова, А.А. Тоқтыбаев, А.Т. Берекенов
Қазақстан Республикасында жасанды интеллект пен блокчейн-технологияларды интеграциялаудың құқықтық реттелуі..... 92

Азаматтық құқық. Еңбек құқығы

А.К. Әдібаева, Б.Т. Әуешова, И.Ж. Әзіретбергенова
Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі дауларды шешудің баламалы әдістерінің жүйесі... 105

К.Б. Касымова, М.Т. Сатыбалдиева, С.Ю. Головина
Қазақстан Республикасының еңбек құқығында жұмыскерлердің дербес деректерін қорғаудың кейбір мәселелері..... 125

Ш.Ш. Сартаева, М.Ә. Елікбай, К.А. Утаров
Қазақстан Республикасындағы онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің өзекті мәселелері..... 140

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс

А.Б. Сактаганова, Н.Е. Қыргызбай, А.Ж. Омаров
Зорлық-зомбылықтың цифрлық нысандары: қоғамды цифрландыру контекстінде онлайн-буллинг, сталкинг және психологиялық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық шаралар..... 157

К.М. Бивер
Алаяқтық және өзге де құқыққа қайшы әрекеттер жасау кезінде дипфейк материалдарын анықтау үшін жасанды интеллект технологиялары мен басқа да заманауи әдістерді қолдану мүмкіндіктерін бағалау..... 171

Н.С. Темірболат, С.Ш. Үркүмбай, Р.А. Альшуразова
Құқықтық тетіктерді қарастыру: фишинг, вишинг және Қазақстандағы онлайн алаяқтықтың қалыптасып келе жатқан көрінісі..... 188

А.Ж. Муратова, Л. Лантеро, Н.М. Апсимет
Цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық шаралар: Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау және оның қоғамды цифрландыру жағдайындағы өзектілігі..... 201

Халықаралық құқық

А.С. Кенжебек, Ш.Ш. Орманова, Л.В. Бертовский
Жасанды интеллект технологияларын қолдана отырып жасалатын қылмыстардың алдын алудың ұлттық және шетелдік тәжірибесін салыстырмалы-құқықтық талдау..... 220

А. Асқарбекқызы, А.И. Газаев, Н. Асқарбекқызы
Сотталғандарды әлеуметтік бейімдеудің халықаралық тәжірибесі: салыстырмалы зерттеу және Қазақстан Республикасында қолдану әлеуеті..... 233

Ж.К. Каражанова, А.Ж. Сыздыков, М.Д. Каражанов
Қазақстандағы өмір сүру құқығы және өлім жазасын жою: мораторийден халықаралық міндеттемеге дейінгі жол..... 256

СОДЕРЖАНИЕ

Теория государства и права. Конституционное право

А.Б. Аширбекова, Е.Т. Бекбосынов, К. Йылмаз
Сравнительно-правовой анализ рассмотрения жалоб институтом Омбудсмена Республики Казахстан и Турция..... 11

К.А. Сабитов, Г.А. Алибаева, Э.Н. Ракимбаев
О правовых и финансовых основах органов местного самоуправления в Республике Казахстан: состояние, проблемы, рекомендации..... 28

Н.Д. Тлешалиев, Н.М. Батырбай, С.Д. Калмуратова
Правовой статус осуждённого как конституционно-правовая категория: проблема законодательного закрепления пределов правоограничений в Республике Казахстан... 42

Административное право. Финансовое право

Ж. М. Тажибаева, И.С. Сактаганова, В.Б. Тапакова
Дуализм законодательства о банкротстве Республики Казахстан: ограниченность правового регулирования неплатежеспособности юридических и физических лиц..... 62

Е.Б. Ахметов, А.Б. Ахметова, Ғ.Е. Имамбаева
К вопросу о принципе справедливости в административном судопроизводстве Республики Казахстан..... 77

К.Р. Усеинова, А.А. Токтыбаев, А.Т. Берекенов
Правовое регулирование интеграции искусственного интеллекта и блокчейн-технологий в Республике Казахстан..... 92

Гражданское право. Трудовое право

А.К. Адибаева, Б.Т. Ауешова, И.Ж. Азретбергенова
Система альтернативных способов разрешения споров в правовой системе Казахстана 105

К.Б. Касымова, М.Т. Сатыбалдиева, С.Ю. Головина
Некоторые проблемы защиты персональных данных работников в трудовом праве Республики Казахстан..... 125

Ш.Ш. Сартаева, М.Э. Елікбай, К.А. Утаров
Актуальные вопросы правового регулирования онлайн-трудовых отношений в Республике Казахстан..... 140

Уголовное право. Уголовный процесс

А.Б. Сактаганова, Н.Е. Қыргызбай, А.Ж. Омаров
Цифровые формы насилия: уголовно-правовые меры противодействия онлайн-буллингу, сталкингу и психологическому насилию в контексте цифровизации общества..... 157

К.М. Бивер
Оценка возможностей применения технологий искусственного интеллекта и иных современных методов для выявления дипфейк-материалов при совершении мошенничества и иных противоправных деяний..... 171

Н.С. Темірболат, С.Ш. Үркүмбай, Р.А. Альшуразова
Рассмотрение правовых пробелов: фишинг, вишинг и формирующееся поле онлайн-мошенничества в Казахстане..... 188

А.Ж. Муратова, Л. Лантеро, Н.М. Апсимет
Уголовно-правовые меры противодействия цифровым формам насилия: анализ действующего законодательства Республики Казахстан и его соответствие современным вызовам цифровизации общества..... 201

Международное право

А.С. Кенжебек, Ш.Ш. Орманова, Л.В. Бертовский
Сравнительно-правовой анализ национального и зарубежного опыта предотвращения преступлений, совершаемых с применением технологий искусственного интеллекта.. 220

А. Аскарбеккызы, А.И. Газаев, Н. Асқарбекқызы
Международный опыт социальной адаптации осужденных: сравнительное исследование и потенциал применения в Республике Казахстан..... 233

Ж.К. Каражанова, А.Ж. Сыздыков, М.Д. Каражанов
Право на жизнь и отмена смертной казни в Казахстане: путь от моратория к международному обязательству..... 256

CONTENT

Theory of State and Law. Constitutional Law

A.B. Ashirbekova, Y.T. Bekbossynov, K. Yilmaz
A Comparative legal analysis of the process of complaints by the Ombudsman institute in the Republic of Kazakhstan and Türkiye..... 11

K.A. Sabitov, G.A. Alibayeva, E.N. Rakimbayev
On the legal and financial foundations of local self-government bodies in the Republic of Kazakhstan: current state, problems and recommendations..... 28

N. Tleshaliyev, N. Batyrbay, S. Kalmuratova
The Legal Status of a Convicted Person as a Constitutional Law Category: the Problem of Statutory Establishment of the Limits of Rights Restrictions in the Republic of Kazakhstan..... 42

Administrative Law. Financial Law

Zh.M. Tazhibaeva, I.S. Saktaganova, V.B. Tapakova
Dualism of bankruptcy legislation of the Republic of Kazakhstan: the limits of legal regulation of insolvency of legal entities and individuals..... 62

Y.B. Akhmetov, A.B. Akhmetova, G.E. Imambaeva
On the issue of the principle of fairness in the administrative court proceedings of the Republic of Kazakhstan..... 77

K.R. Useinova, A.A. Toktybaev, A.T. Berekenov
Legal Regulation of the Integration of Artificial Intelligence and Blockchain Technologies in the Republic of Kazakhstan..... 92

Civil Law. Labour Law

A.K. Adibayeva, B.T. Aueshova, I. Zh. Azretbergenova
Alternative dispute resolution methods in the legal system of Kazakhstan..... 105

X.B. Kassymova, M.T. Satybaldiyeva, S.Yu. Golovina
Some Problems of Protecting Employees' Personal Data in the Labour Law of the Republic of Kazakhstan..... 125

Sh.Sh. Sartayeva, M.A. Elikbay, K.A. Utarov
Current issues of legal regulation of online labor relations in the Republic of Kazakhstan..... 140

Criminal Law. Criminal Procedure

A.B. Saktaganova, N.Ye. Kyrgyzbay, A.Zh. Omarov
Digital forms of violence: criminal-legal measures against online bullying, stalking and psychological violence in the context of the digitalization of society..... 157

K.M. Beaver
Assessment of the potential of artificial intelligence technologies and other modern methods for detecting deepfake materials in fraud and other unlawful acts..... 171

N.S. Temirbolat, S.Sh. Urkumbay, R.A. Alshurazova
Navigating the Legal Gaps: Phishing, Vishing, and the Emerging Landscape of Online Fraud in Kazakhstan..... 188

A. Zh. Muratova, L. Lantero, N.M. Apsimet
Criminal law measures against digital forms of violence: an analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and its compliance with the contemporary challenges of societal digitalization..... 201

International law

A. Kenzhebek, Sh. Ormanova, L. Bertovskii
Comparative Legal Analysis of National and International Experience in Preventing Crimes Committed Using Artificial Intelligence Technologies..... 220

A. Askarbekkyzy, A. Gazayev, N. Askarbekkyzy
International experience in the social adaptation of convicted persons: a comparative study and the potential for application in the Republic of Kazakhstan..... 233

Zh.K. Karazhanova, A.Zh. Syzdykov, M.D. Karazhanov
The right to life and the abolition of the death penalty in Kazakhstan: the path from moratorium to international obligation..... 256

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық / Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права. Конституционное право

ГРНТИ 10.15.91 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-11-27
Научная статья

Сравнительно-правовой анализ рассмотрения жалоб институтом Омбудсмена Республики Казахстан и Турецкой Республики

А.Б. Аширбекова*[1], Е.Т. Бекбосынов[2], К. Йылмаз[3]

[1]Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан
[2]Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[3]Институт омбудсмена, Анкара, Турецкая Республика

*(e-mail: [1]*ainur.ashirbekova@ayu.edu.kz, [2]ermek_lawer@mail.ru, [3]av.kubilayylmaz@gmail.com)*

Аннотация. Цель статьи – проведение комплексного сравнительно-правового анализа процедур рассмотрения обращений граждан в законодательстве Республики Казахстан и Турецкой Республики. Сравнительно-правовое исследование институтов омбудсменов двух стран позволяет научно проанализировать их функциональные особенности, правовой статус и методологические различия в процессе рассмотрения жалоб. В статье исследуются порядок рассмотрения обращений, виды решений, процедура и ответственность за невыполнения рекомендаций омбудсмена, а также цифровые обращения граждан в институт омбудсмена. Согласно законодательной базе и научной литературе, Турция следует классической модели парламентского надзора, в то время как казахстанский институт представляет собой модель защиты прав человека, сочетающую в себе смешанные (президентско-парламентские) и конституционные механизмы надзора. Правовой статус омбудсменов обеих стран закреплен в Конституции. Сравнительно-правовой анализ выявил, что для рассмотрения жалобы турецким омбудсменом гражданин должен исчерпать все административные процедуры, тогда как в казахстанском законодательстве обращения к омбудсмену не требуют специальных процедур. На основе ежегодных отчетов омбудсменов Казахстана и Турции проведен статистический анализ по обращению граждан за период с 2013 по 2024 год.

Сравнительная диаграмма количества обращений в институт омбудсмена Республики Казахстан и Турции с 2013 по 2024 годы показывает, что для Турции характерна тенденция плавного роста с незначительными колебаниями, а в Казахстане, начиная с 2021 года, имеется существенный рост количества обращений.

Данное исследование подтверждает, что институт омбудсмена – это не просто механизм сбора административных жалоб, а государственный орган, обеспечивающий гарантии прав человека на доступ к правосудию.

Поступила: 13.08.2026. Одобрена: 22.06.2026. Доступна онлайн: 30.09.2026

***автор для корреспонденции**

Ключевые слова: омбудсмен, законодательство, защита прав человека, рассмотрение обращений, отчеты омбудсменов.

РА.Б. Аширбекова[1]*, Е.Т. Бекбосынов[2], К. Йылмаз[3]
[1]Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
[2]М.Әуэзов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
[3]Омбудсмен институты, Анкара, Түркия Республикасы
*(e-mail: [1]*ainur.ashirbekova@ayu.edu.kz, [2]ermek_lawer@mail.ru,*
[3]av.kubilayylmaz@gmail.com)

Қазақстан және Түркия Республикасында Омбудсмен институтының шағымдарды қарауының салыстырмалы құқықтық талдауы

Аңдатпа. Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасы мен Түркия заңнамасында азаматтардың шағымдарын қарау процесін кешенді салыстырмалы-құқықтық талдау. Екі елдің омбудсмен институттарын салыстырмалы-құқықтық зерттеу- олардың функционалдық ерекшеліктерін, құқықтық мәртебесін және шағымдарды қарау процесіндегі әдіснамалық айырмашылықтарын ғылыми талдауға мүмкіндік береді. Мақалада шағымдарды қарау тәртібі, шешім түрлері, омбудсменнің ұсыныстарын орындамағаны үшін жауапкершілігі, сондай-ақ азаматтардың омбудсмен институтына цифрлық өтініштері қарастырылады. Заңнамалық база мен ғылыми әдебиеттерге сәйкес, Түркия парламенттік бақылаудың классикалық моделін ұстанады, ал Қазақстан институты аралас (президенттік-парламенттік) және конституциялық бақылау механизмдерін біріктіретін адам құқықтарын қорғау моделін білдіреді. Екі елдегі омбудсмендердің құқықтық мәртебесі Конституцияда бекітілген. Салыстырмалы-құқықтық талдау түрік омбудсменінің шағымды қарауы үшін азамат барлық әкімшілік рәсімдерді аяқтауы керек екенін, ал Қазақстан заңнамасында омбудсменге өтініштер арнайы рәсімдерді қажет етпейтінін көрсетті. 2013 жылдан 2024 жылға дейінгі азаматтардың шағымдарының статистикалық талдауы Қазақстан мен Түркия омбудсмендерінің жылдық есептерін пайдалана отырып жүргізілді. 2013 жылдан 2024 жылға дейін Қазақстан Республикасы мен Түркияның омбудсмендер институттарына түскен шағымдар санының салыстырмалы кестесі Түркияда шағымдар саны шамалы ауытқулармен біртіндеп өскенін, ал Қазақстанда 2021 жылдан бері айтарлықтай өсім байқалғанын көрсетеді. Бұл зерттеу омбудсмен институтының жай ғана әкімшілік шағымдарды жинау механизмі емес, сонымен қатар адамның әділеттілікке қол жеткізу құқығына кепілдік беретін мемлекеттік орган екенін растайды.

Түйін сөздер: омбудсмен, заң, құқық қорғау, шағымдарды қарау, омбудсменнің есебі.

A.B. Ashirbekova[1]*, Y.T.Bekbossynov[2], K.Yilmaz[3]
[1]H.A. Yasawwi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan,
[2]M. Auezov South Kazakhstan Research Universty, Shymkent, Kazakhstan
[3]Ombudsman Institution, Ankara, Republic of Turkey
*(e-mail: [1]*ainur.ashirbekova@ayu.edu.kz, [2]ermek_lawer@mail.ru,*
[3]av.kubilayylmaz@gmail.com)

A comparative legal analysis of the process of complaints by the Ombudsman institute in the Republic of Kazakhstan and Türkiye

Abstract. The aim of the article is to conduct a comprehensive comparative legal analysis of the procedures for reviewing citizens' complaints under the legislation of the Republic of Kazakhstan and Türkiye. This comparative legal study of the ombudsman institutions in both countries allows for a scientific analysis of their functional characteristics, legal status, and methodological differences in the complaint review process. The article examines the complaint review process, types of decisions, and the procedure and liability for failure to implement the ombudsman's recommendations. According to the legislative framework and academic literature, Türkiye follows the classical model of parliamentary oversight, while the Kazakh institution represents a model of human rights protection that combines mixed (presidential-parliamentary) and constitutional oversight mechanisms. The legal status of the ombudsmen in both countries is enshrined in the Constitution. A comparative legal analysis revealed that for a complaint to be considered by the Turkish ombudsman, a citizen must exhaust all administrative procedures, whereas under Kazakhstani law, appeals to the ombudsman do not require special procedures. Based on the annual reports of the ombudsmen of Kazakhstan and Türkiye, a statistical analysis of citizen appeals was conducted from 2013 to 2024. A comparative chart of the number of appeals to the ombudsman institutions of the Republic of Kazakhstan and Türkiye from 2013 to 2024 shows that Türkiye has experienced a gradual increase with minor fluctuations, while Kazakhstan has seen a significant increase since 2021. This study confirms that the ombudsman institution is not simply a mechanism for collecting administrative complaints, but a state body that guarantees the human right to access to justice.

Keywords: ombudsman, law, protection of rights, consideration of appeals, ombudsmen's report.

Введение

Институт омбудсмена играет важную роль в обеспечении верховенства права и защите прав человека. В условиях глобальной геополитической нестабильности и растущих общественных требований к подотчетности правительства институт омбудсмена становится важным связующим звеном между гражданами и государством. Для Казахстана, реализующего концепцию «Справедливый Казахстан», укрепление этого института является ключом к социальной стабильности. Для Турции укрепление полномочий института омбудсмена (Kamu Denetçiliği Kurumu) является ключевым элементом административной реформы, направленной на повышение качества государственных услуг и борьбу с бюрократией.

Задачи, выполняемые институтами омбудсмена по всему миру, дают представление о функциях, которые они выполняют в своих странах. Масштаб вмешательства омбудсмена во взаимоотношения между государственными органами и гражданами может значительно различаться в зависимости от административной структуры и социальных предпочтений стран. Например, в Швеции функция омбудсмена определяется как защита прав и свобод человека, в то время в Англии эта задача заключается в защите граждан от злоупотребления властью [1].

В соответствии со статьей 1 Конституционного закона Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека» [2], задачи Уполномоченного по правам человека Республики Казахстан заключаются в содействии восстановлению нарушенных прав и свобод человека и гражданина, в продвижении прав и свобод человека и гражданина. Для обеспечения деятельности Уполномоченного по правам человека Республики Казахстан создан рабочий орган – Национальный центр по правам человека (далее – НЦПЧ), являющийся государственным учреждением. Жалобы рассматриваются омбудсменом через его представительства или НЦПЧ.

В Конституции Турецкой Республики согласно статье 74 институт омбудсмена является государственным органом при Верховном Национальном Мажилисе. Согласно статье 5, Закона № 6328 «Об институте Омбудсмена» (Kamu Denetçiliği Kurumu)[3], омбудсмен имеет право проводить проверки, расследования и давать рекомендации государственным органам по всем действиям в соответствии с принципами справедливости, основанными на правах человека, законе и правосудии». Турецкий институт омбудсмена, состоит из консультативных отделов, которые помогают главному омбудсмену в выполнении его основных функций. По мнению автора [4], эта модель является прямым продолжением законодательной функции надзора за исполнительной властью (классическая скандинавская модель). Выявляя системные недостатки и предлагая законодательные или процессуальные меры, он способствует эффективному государственному управлению, снижает нагрузку на судебную систему и повышает доверие граждан [5]. В Турции институт омбудсмена состоит из главного омбудсмена и пяти профильных омбудсменов, что обеспечивает коллегиальность принятия решений. Казахстанская модель претерпела значительную эволюцию после конституционных реформ 2022 года (статья 83-1 Конституции). Как отмечают авторы [6], наличие элементов смешанной модели работы омбудсмена, неясность юрисдикции в качестве организации, осуществляющей мониторинг или контроль, а также отсутствие возможностей для активного влияния снижают эффективность института. Другие авторы [7] считают, что не все формы приемлемы для казахстанской модели омубдсмена, исторический анализ предпосылок и правовых основ формирования института также не могут быть объективным критерием. В своем исследовании автор утверждает [8], что омбудсмены могут эффективно функционировать даже в политически ограниченных или ресурсоемких условиях при сохранении общественного доверия и институциональной устойчивости.

Материалы и методы

В данной работе используется статистический анализ обращений граждан к институту омбудсмена в Казахстане и Турции за период с 2013 по 2025 годы. Основным

источником информации послужили отчеты омбудсменов обеих стран. Сравнительный анализ позволил выявить динамику поступления обращений граждан, изменения в их тенденции. Также был проведён сравнительно-правовой анализ нормативно-правовой базы, регулирующей деятельность института омбудсменов двух стран.

Результаты и обсуждение

Порядок рассмотрения жалоб

В турецком законодательстве, когда гражданин сталкивается с незаконным действием государственного органа, он должен сначала обратиться в этот орган или в вышестоящий орган. Только после прохождения этого фильтра омбудсмен может рассмотреть жалобу. В казахстанском законодательстве, согласно Конституционному закону «Об Уполномоченном по правам человека», гражданин может обратиться к омбудсмену одновременно или сразу после обращения в государственный орган. Здесь нет обязательного условия для полного исчерпания административных процедур, что повышает скорость механизма защиты прав человека.

Порядок рассмотрения жалоб Уполномоченным по правам человека Казахстана установлен в отдельном Приказе № 31748 [9] от 20 января 2023 года. Жалоба может быть подана в письменной или устной форме. Заявитель должен представить вместе с жалобой документы, подтверждающие совершение правонарушения. Анонимные жалобы не рассматриваются. Если жалоба содержит конфиденциальную информацию заявителя, Уполномоченный по правам человека, как должностное лицо, обязан соблюдать конфиденциальность в соответствии с законодательством (статья 15, пункт 4). Жалоба рассматривается в течение 15 дней с даты получения. Граждане могут подавать жалобы в электронном виде или лично. Срок рассмотрения жалобы может быть продлен мотивированным решением Омбудсмена или его представителя на срок, не превышающий двух месяцев, при этом заявитель уведомляется об этом в течение трех рабочих дней с даты подачи жалобы. Омбудсмен, его представитель или рабочий орган уведомляют заявителя и соответствующие государственные органы, решения и (или) действия (бездействие) которых обжалуются, о принятом решении. С заявителя не взимается государственная пошлина.

Во исполнение Закона № 6328 «Об институте Омбудсмена» (Kamu Denetçiliği Kurumu) действует Положение «О порядке и принципах применения закона об институте омбудсмена» от 28 марта 2013 года [10]. Согласно статье 7, настоящего положения в институт могут обращаться физические и юридические лица. По просьбе заявителя информация о заявлении сохраняется в тайне. Кроме того, при наличии уважительных причин устные жалобы принимаются в месте подачи заявления с помощью заполнения формы. Во избежание трудностей при подаче заявления, жалобы также принимаются через акиматы деревень и районов. Акимы или акиматы районов регистрируют жалобы, а затем направляют их непосредственно в институт омбудсмена с приложениями в течение трех рабочих дней. Ниже представлена сравнительно-правовая таблица рассмотрения жалоб обеих стран (Таблица 1).

Таблица 1. Сравнительно-правовая таблица рассмотрения жалоб (Казахстан и Турция)

Страна	Сроки принятия решений	Основания для отклонения жалобы	Виды решений	Результаты решений
Казахстан	Жалоба рассматривается в течение 15 дней с даты получения. Граждане могут подавать жалобы в электронном виде или лично (статья 13 Конституционного закона Республики Казахстан).	Если в жалобе отсутствуют фамилия, имя, отчество, место жительства или место работы заявителя, а также описание решений или действий (или бездействия), которые, по мнению заявителя, нарушили или продолжают нарушать его права и свободы, и если к жалобе не прилагаются документы и другие материалы, подтверждающие доводы заявителя, то омбудсмен, его представитель или рабочий орган отказываются принять жалобу (статьи 11, 12, 16). ● отказывает в принятии жалобы к рассмотрению, указывая причины отказа (статья 13, пункт 4).	● принимает жалобу к рассмотрению в соответствии с правилами рассмотрения жалоб; ● разъясняет методы и средства, которые заявитель может использовать для защиты своих прав и свобод; ● направляет поручения компетентным государственным органам или должностным лицам для проведения расследования обстоятельств дела;	● направляет рекомендации государственным органам, органам местного самоуправления, должностным лицам, государственным служащим, чьи права и свободы заявитель нарушил своими действиями (бездействием), о мерах, которые необходимо принять для восстановления нарушенных прав и свобод личности и гражданина; ● обращается в уполномоченный государственный орган или к должностному лицу с ходатайством о проведении дисциплинарного или административного производства или производства по уголовному делу против лица, нарушившего права и свободы личности и гражданина; ● обращается в суд с иском о защите прав и свобод неограниченной группы лиц, о нарушенных решениях или действиях (бездействиях) государственных органов, органов местного самоуправления, должностных лиц, государственных служащих. (статья 16)
Турция	Институт омбудсмена обязано завершить рассмотрение жалоб	Решение об отклонении выносится по жалобам,	● Заявление признано недействительным ● Решение о слиянии	● признать нарушение; ● возместить причиненный ущерб; ● принять меры или предпринять действия

ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

	в течение шести месяцев со дня подачи жалобы (статья 20).	которые не входят в сферу полномочий Омбудсмена, не содержат обязательных элементов, предусмотренных законом для жалобы, не затрагивают конкретный вопрос, находятся на рассмотрении или были рассмотрены судебными органами, имеют те же основания, предмет и стороны, а также были поданы ранее (статья 17).	● Решение о разделении ● Решение о направлении на рассмотрение ● Решение об отказе ● Решение о мирном урегулировании ● Решение о том, что решение не требуется ● Решение об отказе ● Решение о частичном предложении, решение о частичном отклонении ● Решение о рекомендации (Статьи 31, 32, 33, 33а, 34).	в связи с рассматриваемым спором; ● внести изменения в законодательство, касающееся рассматриваемого вопроса; ● отменить, изменить или дополнить рассматриваемый акт; ● исправить рассматриваемый вопрос; ● достичь соглашения с заявителем; ● принять меры в связи с рассматриваемым действием или сделкой (статья 31).

Срок рассмотрения жалобы турецким омбудсменом составляет до 6 месяцев. Такой длительный период позволяет омбудсмену выявить «системные деструктивные элементы» (ненадлежащее управление) в системе государственного управления, лежащие в основе конкретной жалобы, и подготовить углубленные экспертные рекомендации. В Казахстане жалобы рассматриваются в короткие сроки – от 15 до 30 рабочих дней. Этот подход направлен на срочное пресечение противоправных действий, с которыми столкнулся гражданин, и оперативное восстановление его прав (реагирование) до проведения системного анализа. Ниже предлагается схема процесса рассмотрения жалоб турецким омбудсменом (Схема1):

Схема 1. Процесс рассмотрения жалоб омбудсмена Турции

Жалобы регистрируются отделом по рассмотрению жалоб института омбудсмена, а затем обрабатываются отделом расследования. Темы и области жалоб определяются в соответствии с предметом и сферой компетенции и направляются соответствующему омбудсмену. Омбудсмен, в свою очередь, назначает соответствующего эксперта для изучения, предварительного рассмотрения, проверки и начала процесса расследования полученных жалоб. После проверки процедуры и формы жалобы она рассматривается

по существу. В случае несоответствия установленным требованиям принимается решение о направлении жалобы на рассмотрение, за исключением случаев, когда все средства правовой защиты исчерпаны; в остальных случаях принимается решение об отказе в рассмотрении.

Жалобы не подлежащее к рассмотрению

Следующие четыре вопроса, предусмотренные законом, не подлежат рассмотрению Управлением омбудсмена Турции:

– действия президента, а также решения и распоряжения, подписанные им в качестве должностного лица;

– процедуры, связанные с осуществлением законодательной власти;

– решения, принятые судебной властью в отношении осуществления судебной власти, не подлежат рассмотрению омбудсменом;

– чисто военные действия вооруженных сил Турции.

Согласно пункту 2 статьи 13, казахстанский омбудсмен не рассматривает жалобы на действия (бездействие) и решения Президента Республики Казахстан.

Результаты и виды решения

По результатам рассмотрения жалоб, поданных в турецкий институт омбудсмена, принимаются следующие решения:

– заявление признано недействительным;

– решение о слиянии;

– решение о разделении;

– решение о передаче дела на рассмотрение;

– решение об отказе;

– решение о мирном урегулировании;

– решение об отсутствии необходимости принятия решения;

– решение об отказе;

– частичная рекомендация, частичное отклонение;

– решение с рекомендацией.

Кроме того, «решение об отказе» выносится по жалобам, которые не входят в сферу полномочий омбудсмена, не содержат обязательных элементов, требуемых законом для жалоб, не затрагивают конкретный вопрос, находятся на рассмотрении или разрешены судебными органами, имеют те же причины, предмет и стороны, а также были поданы ранее.

Казахстанский омбудсмен принимает по жалобе одно из следующих решений:

– Принимает жалобу к рассмотрению.

– Разъясняет методы и средства, которые заявитель может использовать для защиты своих прав и свобод.

– Направляет поручения компетентным государственным органам или должностным лицам провести расследование обстоятельств дела.

– Отказывает в принятии жалобы к рассмотрению, указав причины отказа. Обжалование отказа в принятии жалобы к рассмотрению не допускается.

В турецком законодательстве на очень высоком научном и практическом уровне заложен институт «мирового соглашения» (dostane çözüm). При рассмотрении жалобы омбудсмен имеет право примирить государственный орган и гражданина без вынесения официального решения. Это повышает уровень доверия между государственным аппаратом и обществом, а административные споры разрешаются без обращения в суд. Институт омбудсмена выступает в качестве ворот к правосудию для субъектов

частного права в отношении администрации, предлагая альтернативный метод разрешения споров, который снижает нагрузку на судебную систему [11]. В Казахстане рассмотрение жалоб часто ограничивается формально-юридическим характером: выявлением нарушения закона, подтверждением факта и направлением рекомендации о привлечении должностного лица к ответственности.

Выполнения рекомендации омбудсмена и ответственность государственных органов

Природа актов омбудсмена традиционно не имеет обязательной юридической силы, а представляет собой скорее «мягкое право». Однако существуют научные различия в механизмах их применения. Таблица 2 демонстрирует сравнительный анализ по обращению в судебные инстанции омбудсменов обеих стран.

Таблица 2. Сравнительная таблица по обращению в судебные инстанции

Анализ индикаторов	***Турция***	***Казахстан***
Вид правовой реакции	*Рекомендация (Рекомендательное письмо)*	*Резолюции, рекомендации, заявления омбудсмена*
Конституционное правосудие	*Не может применяться напрямую (только через парламент)*	*Применяется напрямую в Конституционный суд*
Участие в судебном процессе	*Не может подавать иск от имени гражданина*	*Подает иск в суд для защиты прав гражданина*

Главное преимущество казахстанской модели заключается в её прямой функциональной связи с Конституционным судом. Эта норма укрепляет роль института омбудсмена в государственной правовой системе [12]. Если в ходе рассмотрения жалоб граждан омбудсмен устанавливает, что законодательная норма сама по себе противоречит Конституции, он направляет запрос в Конституционный суд о вынесении нормативного постановления. В турецком праве этот механизм осуществляется только посредством индивидуального обращения в Конституционный суд, омбудсмен напрямую в этот процесс не вмешивается.

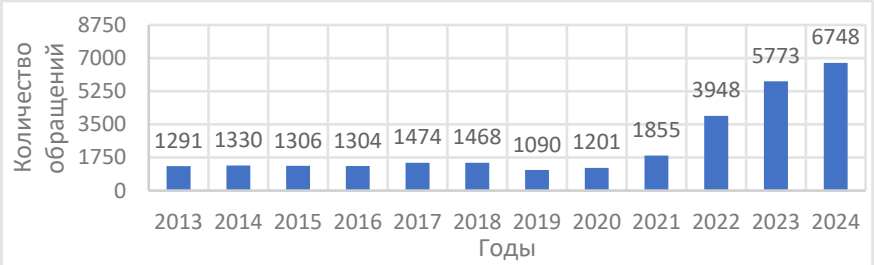
По мнению Каржаубаева С.С., для обеспечения обязательного выполнения рекомендаций целесообразно предусмотреть ответственность должностных лиц за невыполнение рекомендаций в Трудовом кодексе Республики Казахстан и Кодексе об административных правонарушениях Республики Казахстан [13]. Другой автор предлагает применить шведский опыт, освещая факты невыполнения рекомендаций омбудсмена, который может быть эффективным инструментом, чем формальные правила [14].

Государственным органам РК предоставляется возможность представить комментарии по рассматриваемому вопросу (статья 25). Кроме того, на практике государственные органы и организации могут игнорировать полученные заявления и предоставлять неполную информацию. В целом, полный доступ омбудсмена к документам при рассмотрении жалоб граждан не предусмотрен. За вмешательство, воспрепятствование законной деятельности УПЧ или его представителей, а также за невыполнение законных требований предусмотрен административный штраф (ст. 668-1 КоАП РК). Турецкий институт омбудсмена может также давать рекомендации. Если ответчик сочтет действие, меру или предлагаемое решение нецелесообразным или не имеющим юридической силы в ответ на сделанные рекомендации, он обязан уведомить институт омбудсмена в течение тридцати дней, указав причины.

Статистический анализ обращений граждан в институт омбудсмена

Казахстанский омбудсмен ежегодно предоставляет отчет Президенту РК, а турецкий омбудсмен Верховному турецкому мажилису (Парламенту). В ежегодном отчете омбудсмены представляют на рассмотрение доклад о своей деятельности, содержащий результаты анализа нормативно правовых актов, рассмотрения жалоб и реализации других полномочий. Проведём анализ динамики количества обращений в институт омбудсмена РК. Источником данных являются ежегодные отчёты института омбудсмена с 2015 по 2024 год [15]. На рисунке 1 представлена диаграмма количества обращений в институт омбудсмена Республики Казахстан с 2011 по 2024 годы.

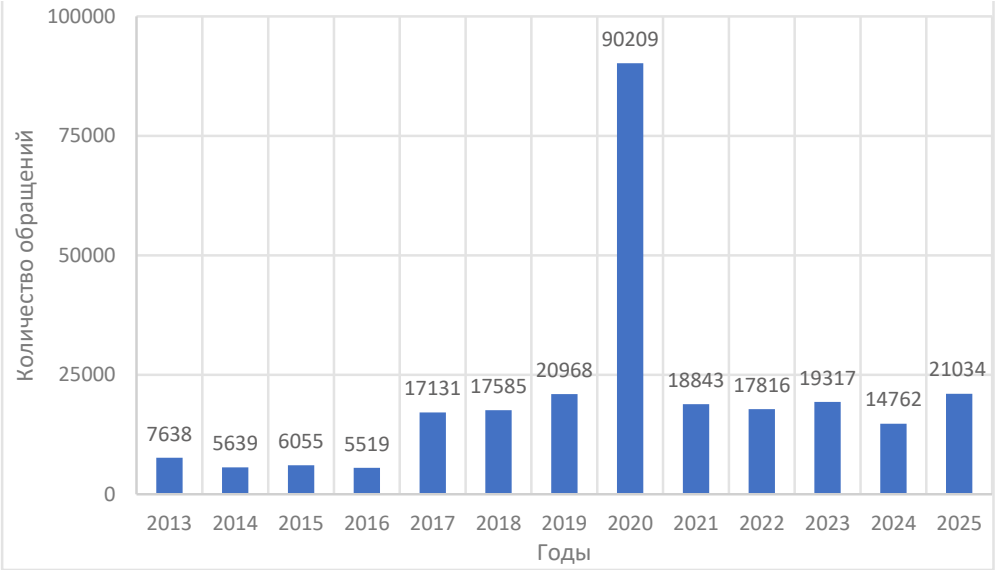
Рисунок 1. Динамика обращений в институт омбудсмена Республики Казахстан с 2011 по 2024 годы.

Источник: Ежегодный отчет Уполномоченного по правам человека Казахстан за 2024 год.

С 2011 по 2024 годы количество обращений возросло в 5,23 раза. До 2021 года ежегодное количество обращений существенно не изменялось. Количество обращений колебалось от минимального значения в 2019 году порядка 1090, до максимального в 2017 году – 1474 обращений. С 2021 года наблюдается существенное изменение тенденции ряда обращений. Ежегодный абсолютный прирост составил порядка 1631 обращений в год или на 53,8% в относительном измерении. На рисунке 2 представлена динамики количества обращений в институт омбудсмена Турции. Источником данных являются ежегодные отчёты [16] данного института с 2015 по 2025 год (Рисунок 2).

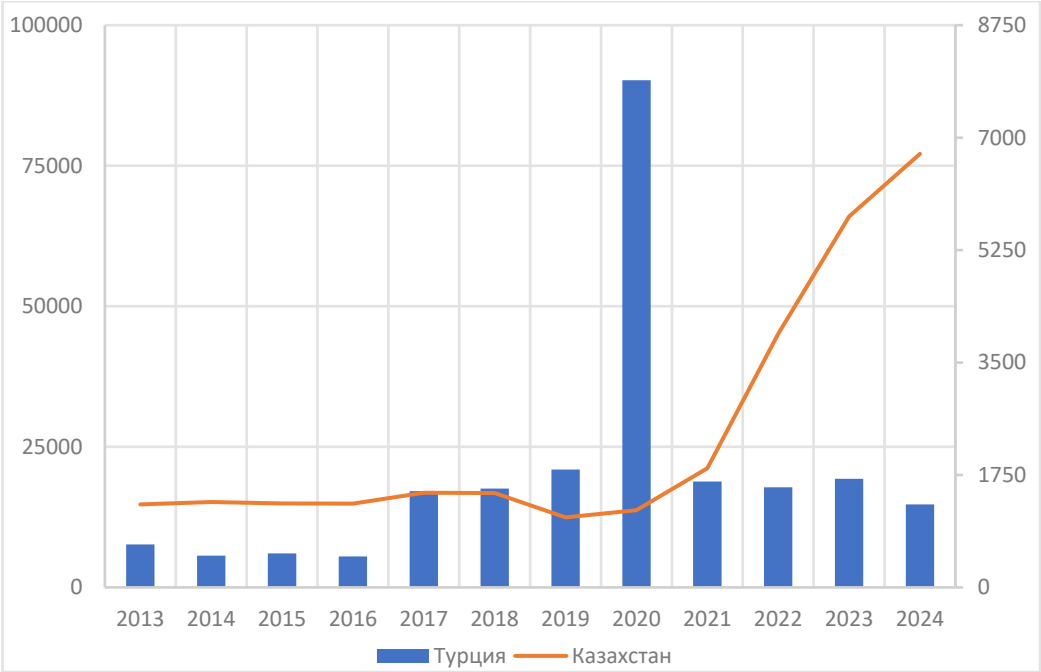
Рисунок 2. Диаграмма количества обращений в институт омбудсмена с 2013 по 2025 годы (Турция).

ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

С 2013 по 2025 годы количество обращений возросло в 2,75 раза. Тенденция ряда динамики количества обращений в институт омбудсмена Турции с 2013 по 2025 годы характеризуется плавным ростом с небольшими колебаниями. Однако в 2020 годы наблюдается четырёхкратный рост с последующим четырёхкратным снижением к 2021 году. Данный скачкообразный рост обусловлен правовыми проблемами, связанными с ковидными ограничениями. По Республике Казахстан такого роста мы не наблюдаем. На рисунке 3 представлена сравнительная диаграмма количества обращений в институт омбудсмена Республики Казахстан и Турции с 2013 по 2024 годы.

Рисунок 3. Сравнительная диаграмма количества обращений в институт омбудсмена Республики Казахстан и Турции с 2013 по 2024 годы.

Из диаграммы видно различие тенденции количеств обращений в институтах двух стран. Для Турции характерна тенденция плавного роста с незначительными колебаниями, а для Казахстана характерны структурные изменения тенденции, начиная с 2021 года имеем существенный рост количества обращений. Принятие специального и конституционного законов, расширение кадрового потенциала и создание региональных представительств повысили доступность правозащитного механизма для граждан, что отразилось в росте числа обращений и увеличении эффективности реагирования на жалобы. Тем не менее анализ выявил сохраняющиеся структурные проблемы, включая отсутствие механизмов ответственности за непредоставление информации государственными органами и рекомендательный характер заключений.

Цифровизация обращений в институт омбудсмена

Цифровизация значительно упростит для граждан процесс подачи жалобы в институт омбудсмена и повысит эффективность работы государственного органа. В Казахстане цифровизация подняла уровень защиты прав граждан на новый уровень, сделав обращение в институт омбудсмена более доступным и прозрачным. Цифровая инфраструктура в рамках концепции главы государства «Слышащее государство» [17]

радикально изменила процесс обращения к омбудсмену. Граждане могут подавать жалобы в офис омбудсмена и его региональных представителей непосредственно через информационную платформу «eOtinish». Заявки можно подавать не только с компьютера, но и со смартфона за несколько минут, используя приложения «eGov Mobile» или «Aitu». В соответствии с законодательством гражданам предоставляется право на бесплатный и неограниченный доступ к услугам «eOtinish» и «eGov», даже если у них нет средств или мобильного тарифа на балансе. Каждой жалобе присваивается уникальный номер, и процесс ее рассмотрения, ответственного специалиста и сроки можно отслеживать в режиме реального времени в личном кабинете. Перенос процессов подачи заявок в цифровую среду устраняет временные и пространственные ограничения, повышая доступность механизмов омбудсмена и позволяя более широким слоям общества участвовать в системе. Эта ситуация демонстрирует преобразующее влияние цифровизации на поведение в отношении обращения за защитой своих прав.

В случае Турции, разработанная институтом омбудсмена (KDK) электронная инфраструктура подачи заявок значительно упростила доступ к услугам омбудсмена и позволила подавать заявления преимущественно через цифровые каналы. Согласно данным учреждения, тот факт, что в 2025 году более 95% заявлений подавались через электронные системы, свидетельствует о высоком уровне внедрения цифровизации на оперативном уровне. Однако этот высокий уровень использования цифровых технологий сам по себе не указывает на распространенность поведения в отношении подачи заявлений; напротив, он показывает, что взаимосвязь между доступом к цифровым технологиям и осведомленностью о необходимости обращения за защитой своих прав не является линейной. Автор считает, [18] что необходимо повысить уровень правовой грамотности, разработать ориентированные на граждан стратегии цифровой коммуникации и внедрить политику инклюзивного доступа для социально незащищенных групп. В этом контексте цифровизация рассматривается как необходимое, но недостаточное условие для повышения эффективности систем омбудсмена. Таким образом, цифровой омбудсмен – это не только техническая трансформация, но и многомерный институциональный показатель, изменяющий способ доступа граждан к административным механизмам. Кроме того, цифровая эпоха открывает новые возможности и риски. По мнению другого автора, теперь омбудсмен должен рассматривать жалобы, связанные с цифровым управлением, защитой данных и принятием решений на основе алгоритмов. Таким образом, институт должен развиваться, чтобы оставаться актуальным во все более сложной административной среде [19]. Другой автор задается вопросам: *«К каким выводам может привести анализ проблемы влияния цифровизации на работу по обеспечению и защите прав человека? Иными словами, как уполномоченный по правам человека может и должен корректировать свою правозащитную деятельность с учетом новых процессов?»* [20]. В условиях тотальной и неизбежной цифровой трансформации следует уделять повышенное внимание тому, чтобы электронные механизмы не становились единственным способом реализации предусмотренных законодательством прав и свобод.

Заключение

Исследование позиционирует институт омбудсмена не только как структуру, рассматривающую жалобы, но и как стратегического субъекта, формирующего культуру

управления, основанную на правах человека. В контексте Турции институт омбудсмена, развивавшийся с 2013 года, внес значительный вклад в формирование культуры обращения за защитой своих прав в турецкой системе государственного управления. Проанализированные статистические данные подтверждают, что институт омбудсмена служил социальным убежищем, особенно во время кризисов, таких как пандемия (2020 год), и что количество поступивших жалоб достигло рекордных показателей. Несмотря на высокий институциональный потенциал и показатели разрешения споров в институте омбудсмена, низкий уровень обращений по сравнению с большим количеством населения указывает на парадокс, который недостаточно объяснен в литературе. Хотя решения института не являются обязательными, высокая доля их рассмотрения в административных процессах демонстрирует способность механизма омбудсмена в Турции оказывать нормативное воздействие. Для Турции характерна тенденция плавного роста с незначительными колебаниями, а для Казахстана принятие специального и конституционного законов, расширение кадрового потенциала и создание региональных представительств повысили доступность правозащитного механизма для граждан, что отразилось в росте числа обращений и увеличении эффективности реагирования на жалобы.

Сравнительный анализ показывает, в то время как казахстанская система ориентирована на оперативное и прямое рассмотрение жалоб, турецкая система тесно интегрирована с судебной системой и служит эффективным фильтром для разрешения административных споров без обращения в суд. Что касается цифровых обращений, несмотря на широкое использование цифровых приложений системы омбудсмена, наблюдается, что одной лишь цифровизации недостаточно для увеличения числа обращений. Этот вывод показывает, что цифровой доступ является необходимым, но недостаточным фактором. Эффективность цифровой инфраструктуры становится значимым результатом управления только при поддержке осведомленности о правах и институциональном доверии. В частности, повышение правовой грамотности, укрепление доверия к государственным институтам, упрощение и повышение доступности процедур подачи заявлений выделяются как важнейшие направления. Кроме того, разработка многоязычных и удобных цифровых инструментов, которые облегчат доступ к системе для социально незащищенных групп, повысит инклюзивность механизма омбудсмена. Таким образом, институт омбудсмена – это не просто механизм сбора административных жалоб: он служит мостом между совестью государства и законом, является самой сильной, быстрой и гуманной гарантией прав человека на доступ к правосудию.

Финансирование. Исследование выполнено без внешнего финансирования.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Вклад авторов:

А.Б. Аширбекова – сформулировала название статьи, разработала ее план, провела поиск научных работ по теме, материалов и методов, сформулировала заключение, результаты, подготовила список литературы и информацию об авторах, а также привела его в соответствие с редакционными требованиями.

Е. Бекбосынов – собрал и систематизировал научную литературу и нормативно-правовые акты по теме, провел их детальный анализ.

К. Йылмаз – сформулировал структуру и основные результаты статьи, собрал, систематизировал и проанализировал правовые источники, а также провел обзор научной литературы.

Список литературы

1. Birvural, A. (2025) 'A Historical Analysis of the Ombudsman Institution and Its Economic Benefits in Selected Countries in the World', Ombudsman Akademik, 12(23), pp. 193–211. Available at: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5145591 (Accessed: 12.06.2026).

2. Республика Казахстан (2022) Конституционный закон от 5 ноября 2022 года № 154-VII ЗРК «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000154 (дата обращения: 15.06.2026).

3. Türkiye Cumhuriyeti (2012) Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No. 6328, 14 June. Available at: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6328.pdf (Accessed: 15.06.2026).

4. Ekren, A. (2026) 'Adalete erişim aracı olarak ombudsmanlık: İsveç, Türkiye, Fransa ve Polonya modellerinin karşılaştırmalı analizi', Adalet Dergisi, 76, pp. 989–1018. DOI: https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1918899 (Accessed: 12.06.2026).

5. Kaya, R. (2025) 'Evaluating the Role of the Ombudsman Institution in the Oversight of Public Administration in Türkiye: A Mixed-Methods Study', Liberal Düşünce Dergisi, 120, pp. 21–51. DOI: https://doi.org/10.36484/liberal.1707710 (Accessed: 15.06.2026).

6. Canat Sürekli, N. (2025) 'Kamu yönetiminin denetlenmesi ve kamu denetçiliği kurumu kararları', Ombudsman Akademik, 22, p. 329. Available at: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ombudsmanakademik/article/1587149 (Accessed: 15.06.2026).

7. Мухамбетова, К.А., Кожей, С., Досмурзаева, Д.О. и Мухамбетова, И.С. (2024) «Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты: мәртебесі және даму перспективалары», Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы, 146(1), б. 410–427. Қолжетімді: https://bulpedps.enu.kz/index.php/main/article/view/536 (қаралған күні: 15.06.2026).

8. Канатов, А.К. и Шакенов, М.А. (2022) «Институт уполномоченного по правам человека в Казахстане (иммерсивный подход в законотворчестве)», Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 69(2), с. 154–164. Доступно по адресу: https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/535/690 (дата обращения: 15.06.2026).

9. Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан (2023) Приказ от 2 марта 2023 года № 6 «О внесении изменений в приказ Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан от 20 января 2023 года № 3 "Об утверждении Правил рассмотрения жалоб"». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032046 (дата обращения: 16.06.2026).

10. Türkiye Cumhuriyeti (2013) Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Available at: https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/document/711KAMU-DENETCILIGI-KURUMU-KANUNUNUN-UYGULANMASINA-ILISKIN-USUL-VE-ESASLAR-HAKKINDA-YONETMELIK.pdf (Accessed: 16.06.2026).

11. Avşar, F.S. and Tanrıkulu, F. (2026) 'Türkiye'de kamu denetçiliği kurumu'nun hak temelli yönetişimdeki rolü: bir politika analizi', Ombudsman Akademik, 24, pp. 205–227. DOI: https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.1919479 (Accessed: 20.06.2026).

12. Аширбекова, А.Б., Абикенов, А.А. и Сактаганова, И.С. (2023) «Омбудсмен (адам құқықтары жөніндегі уәкіл) институтының мемлекеттік билік жүйесіндегі орны», Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, 145(4), б. 38–48. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-38-48

13. Қаржаубаев, С.С. (2022) «Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын жетілдіру туралы», Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 70(3), с. 38–46. Доступно по адресу: https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/download/812/762/3815 (дата обращения: 20.06.2026). DOI: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2022_70_3_263.

14. Жунтырбаев, Т. и Stasiukynas, А. (2025) «Практика рассмотрения жалоб уполномоченным по правам человека в Республике Казахстан», Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет, (93), с. 81.

15. Уполномоченный по правам человека Республики Казахстан (2025) Ежегодный доклад Уполномоченного по правам человека Республики Казахстан за 2024 год. Астана. Доступно по адресу: https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/825810 (дата обращения: 20.06.2026).

16. Türkiye Cumhuriyeti Kamu Denetçiliği Kurumu (2026) 2025 Yılı Yıllık Raporu. Ankara: KDK. Available at: https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2025-Yillik-Rapor/index.html (Accessed: 20.07.2026).

17. Президент Республики Казахстан (2021) Указ от 26 февраля 2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522 (дата обращения: 10.07.2026).

18. Ozan, M.S. (2025) 'Dijital Devlette Hak Arama Özgürlüğü: Türkiye'de Kırılgan Grupların Kamu Denetçiliği Kurumuna Erişiminde Potansiyel Engeller', International Social Sciences Studies Journal, 11(9), pp. 1659–1670. Available at: https://sssjournal.com/files/sssjournal/241f218d-ed1d-421f-a481-e8da593f58fe.pdf (Accessed: 11.07.2026).

19. Petrişor, M.F. (2025) 'The Evolution of the Ombudsman Institution: An Academic Perspective', Acta Universitatis Danubius. Juridica, 21(2), pp. 37–44. Available at: https://dj.univ-danubius.ro/index.php/AUDJ/article/view/3437 (Accessed: 12.07.2026).

20. Сабурская, С.Х. (2023) «Внедрение цифровых технологий в деятельность аппарата уполномоченного по правам человека в Республике Татарстан», Теория и практика соцгуманитарных наук, 21(1), с. 125. Доступно по адресу: https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-tsifrovyh-tehnologiy-v-deyatelnost-apparata-upolnomochennogo-po-pravam-cheloveka-v-respublike-tatarstan (дата обращения: 20.07.2026).

References

1.Birvural, A. (2025) 'A Historical Analysis of the Ombudsman Institution and Its Economic Benefits in Selected Countries in the World', Ombudsman Akademik, 12(23), pp. 193–211. Available at: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5145591 (Accessed: 12.06.2026).

2.Respublika Kazahstan (2022) Konstitucionnyj zakon ot 5 nojabrja 2022 goda № 154-VII ZRK «Ob Upolnomochennom po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan» [Constitutional Law on the Commissioner for Human Rights]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000154 (Accessed: 15.06.2026). [in Russian].

3.Türkiye Cumhuriyeti (2012) Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No. 6328, 14 June. Available at: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6328.pdf (Accessed: 15.06.2026).

4.Ekren, A. (2026) 'Adalete erişim aracı olarak ombudsmanlık: İsveç, Türkiye, Fransa ve Polonya modellerinin karşılaştırmalı analizi', Adalet Dergisi, 76, pp. 989–1018. DOI: https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1918899 (Accessed: 12.06.2026).

5.Kaya, R. (2025) 'Evaluating the Role of the Ombudsman Institution in the Oversight of Public Administration in Türkiye: A Mixed-Methods Study', Liberal Düşünce Dergisi, 120, pp. 21–51. DOI: https://doi.org/10.36484/liberal.1707710 (Accessed: 15.06.2026).

6.Canat Sürekli, N. (2025) 'Kamu yönetiminin denetlenmesi ve kamu denetçiliği kurumu kararları', Ombudsman Akademik, 22, p. 329. Available at: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ombudsmanakademik/article/1587149 (Accessed: 15.06.2026).

7.Mukhambetova, K.A., Kozhej, S., Dosmurzayeva, D.O. and Mukhambetova, I.S. (2024) «Qazaqstandagy Adam quqyqtary zhonindegi uakil instituty: martebesi zhane damu perspektivalary» [The Commissioner for Human Rights in Kazakhstan: status and development prospects], L.N. Gumilyov atyndagy Eurazija ulttyq universitetinin habarshysy. Pedagogika. Psihologija. Sociologija serijasy, 146(1), pp. 410–427. Available at: https://bulpedps.enu.kz/index.php/main/article/view/536 (Accessed: 15.06.2026).

8.Kanatov, A.K. and Shakenov, M.A. (2022) «Institut upolnomochennogo po pravam cheloveka v Kazahstane (immersivnyj podhod v zakonotvorchestve)» [Institute of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan], Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoj informacii RK, 69(2), pp. 154–164. Available at: https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/535/690 (Accessed: 15.06.2026).

9.Upolnomochennyj po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan (2023) Prikaz ot 2 marta 2023 goda № 6 «O vnesenii izmenenij v prikaz Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan ot 20 janvarja 2023 goda № 3 "Ob utverzhdenii Pravil rassmotrenija zhalob"» [Order amending the complaint examination rules]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032046 (Accessed: 16.06.2026).

10.Türkiye Cumhuriyeti (2013) Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Available at: https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/document/711KAMU-DENETCILIGI-KURUMU-KANUNUNUN-UYGULANMASINA-ILISKIN-USUL-VE-ESASLAR-HAKKINDA-YONETMELIK.pdf (Accessed: 16.06.2026).

11.Avşar, F.S. and Tanrıkulu, F. (2026) 'Türkiye'de kamu denetçiliği kurumu'nun hak temelli yönetişimdeki rolü: bir politika analizi', Ombudsman Akademik, 24, pp. 205–227. DOI: https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.1919479 (Accessed: 20.06.2026).

12.Ashirbekova, A.B., Abikenov, A.A. and Saktaganova, I.S. (2023) «Ombudsmen (adam quqyqtary zhonindegi uakil) institutynyn memlekettik bilik zhujesindegi orny» [The place of the Ombudsman in the system of state power], L.N. Gumilyov atyndagy Eurazija ulttyq universitetinin Habarshysy. Quqyq serijasy, 145(4), pp. 38–48. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-38-48.

13.Karzhaubayev, S.S. (2022) «Qazaqstandagy adam quqyqtary zhonindegi uakil institutyn zhetildiru turaly» [Improving the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan], Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoj informacii RK, 70(3), pp. 38–46. Available at: https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/download/812/762/3815 (Accessed: 20.06.2026). DOI: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2022_70_3_263.

14.Zhuntirbayev, T. and Stasiukynas, A. (2025) «Praktika rassmotrenija zhalob upolnomochennym po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan» [Practice of considering complaints by the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan], Memlekettik basqaru zhane memlekettik qyzmet, (93), p. 81.

15.Upolnomochennyj po pravam cheloveka Respubliki Kazahstan (2025) Ezhegodnyj doklad Upolnomochennogo po pravam cheloveka Respubliki Kazahstan za 2024 god [Annual report for 2024]. Astana. Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/825810 (Accessed: 20.06.2026).

16.Türkiye Cumhuriyeti Kamu Denetçiliği Kurumu (2026) 2025 Yılı Yıllık Raporu. Ankara: KDK. Available at: https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2025-Yillik-Rapor/index.html (Accessed: 20.07.2026).

17.Prezident Respubliki Kazahstan (2021) Ukaz ot 26 fevralja 2021 goda № 522 «Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija gosudarstvennogo upravlenija v Respublike Kazahstan do 2030 goda» [Decree on the Public Administration Development Concept]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522 (Accessed: 10.07.2026)

18.Ozan, M.S. (2025) 'Dijital Devlette Hak Arama Özgürlüğü: Türkiye'de Kırılgan Grupların Kamu Denetçiliği Kurumuna Erişiminde Potansiyel Engeller', International Social Sciences Studies Journal, 11(9), pp. 1659–1670. Available at: https://sssjournal.com/files/sssjournal/241f218d-ed1d-421f-a481-e8da593f58fe.pdf (Accessed: 11.07.2026).

19.Petrişor, M.F. (2025) 'The Evolution of the Ombudsman Institution: An Academic Perspective', Acta Universitatis Danubius. Juridica, 21(2), pp. 37–44. Available at: https://dj.univ-danubius.ro/index.php/AUDJ/article/view/3437 (Accessed: 12.07.2026).

20.Saburskaya, S.Kh. (2023) «Vnedrenie cifrovyh tehnologij v dejatelnost apparata upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Tatarstan» [Digital technologies in the Office of the Commissioner for Human Rights in Tatarstan], Teorija i praktika socgumanitarnyh nauk, 21(1), p. 125. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-tsifrovyh-tehnologiy-v-deyatelnost-apparata-upolnomochennogo-po-pravam-cheloveka-v-respublike-tatarstan (Accessed: 20.07.2026).

Авторлар туралы мәлімет:

Аширбекова А.Б. **–** хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, докторант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ – түрік университеті, Б.Саттарханов даңғылы, 29, 161200 Түркістан, Қазақстан

Бекбосынов Е.Т. **–** PhD докторі, М.Әуэзов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Тәуке хан даңғылы, 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Йылмаз К. **–** заң ғылымдарының магистрі, Түрік омбудсмен институты (Kamu Denetçiliği Kurumu) маманы, Зейтундалы 4/ Шанкайа, 06000, Анкара, Түркия

Аширбекова А.Б. **–** автор-корреспондент, магистр права, докторант, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави, проспект Б. Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан

Бекбосынов Е.Т. **–** доктор PhD, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, проспект Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Йылмаз К. **–** магистр права, специалист Института омбудсмена Турецкой Республики (Kamu Denetçiliği Kurumu), Зейтундалы, 4, Чанкая, 06000, Анкара, Турция

Ashirbekova A.B. **–** Corresponding author, Master of Law, PhD student, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov Avenue, 161200, Turkistan, Kazakhstan

Bekbosynov E.T. – PhD, M. Auezov South Kazakhstan Research University, 5 Tauke Khan Avenue, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Yilmaz K. **–** Master of Law, Specialist at the Ombudsman Institution of the Republic of Türkiye (Kamu Denetçiliği Kurumu), 4 Zeytundalı Street, Çankaya District, 06000, Ankara, Türkiye

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық / Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права. Конституционное право

МРНТИ 10.16.01. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-28-41
Научная статья

О правовых и финансовых основах органов местного самоуправления в Республике Казахстан: состояние, проблемы, рекомендации

К.А. Сабитов[1], Г.А. Алибаева[2]*, Э.Н. Ракимбаев[3]

[1,3]Университет Кунаева, Алматы, Казахстан
[2]Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

(e-mail: [1]g.alibayeva@mail.ru, [2]kuan.q-1@mail.ru, [3]23ren09@mail.ru)*

Аннотация. Предметом исследования служат проблемы формирования эффективной финансовой системы местного самоуправления (МСУ) в Республике Казахстан. Публикаций, посвященных системному рассмотрению финансовых проблем органов МСУ, в Казахстане все еще недостаточно. В Послании от 16 марта 2022 года Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев указал на «гибридную природу» маслихатов, которые одновременно являются институтами местного государственного управления и местного самоуправления, и на необходимость четко обозначить их полномочия [1]. В этой связи необходимо создать в стране прежде всего эффективные органы МСУ, а затем их соответствующие финансово-экономические основы.

В статье предварительно рассмотрена система законодательства о местном самоуправлении в Республике Казахстан. Обращается внимание на отсутствие конституционных норм об исполнительных органах местного самоуправления, а также делается акцент на факте существования представительных органов МСУ одновременно на областном и районном уровнях управления. Эти факты в теории и практике правового регулирования способствуют появлению и распространению неоднозначной информации об особенностях местного самоуправления в Республике Казахстан. Получен вывод о том, что в современных условиях основными для системы местного самоуправления в Республике Казахстан являются вопросы финансирования местного самоуправления и правового статуса исполнительных органов местного самоуправления. Утверждается, что вопрос о финансировании является для местного самоуправления более приоритетным по сравнению, например, с вопросами наделения его органов властными полномочиями. Предлагается дальнейшее законодательное развитие организационных форм местного самоуправления на уровне сельских и городских

Поступила: 21.02.2026. Одобрена: 09.06.2026. Доступна онлайн: 30.09.2026

***автор для корреспонденции**

населённых пунктов с чётким определением их компетенции, порядка формирования, подотчётности и финансового обеспечения.

Наряду с этим в качестве дополнительного механизма финансовой поддержки местных инициатив может рассматриваться создание общественных фондов в порядке, установленном законодательством о некоммерческих организациях.

Ключевые слова: конституционные нормы, местное самоуправление, исполнительные органы, финансирование, местный бюджет, властные полномочия, общественный фонд.

К.А. Сабитов[1], Г.А. Алибаева[2]*, Э.Н. Ракимбаев[3]

[1,3]Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан

[2]«Нархоз» университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: [1]g.alibayeva@mail.ru, [2]kuan.q-1@mail.ru, [3]23ren09@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқықтық және қаржылық негіздері: қазіргі жай-күйі, проблемалары және ұсынымдар

Аңдатпа. Зерттеу нысаны – Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың (ЖӨБ) тиімді қаржы жүйесін қалыптастыру мәселелері. Қазақстанда ЖӨБ органдарының қаржылық проблемаларын жүйелі түрде қарастыратын зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаев 2022 жылғы 16 наурыздағы Жолдауында мәслихаттардың жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару институттары ретіндегі «гибридтік табиғатын» атап өтіп, олардың өкілеттіктерін нақты айқындау қажеттігін көрсетті. Мақалада Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңнаманың жүйесі, ЖӨБ органдарының қаржылық қамтамасыз етілуі және олардың ұйымдық-құқықтық негіздері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық қамтамасыз етілуі оның тиімді қызметінің маңызды шарты екенін, алайда ол заңмен нақты айқындалған құзырет пен жауапкершілікті алмастыра алмайтынын көрсетеді. Ауылдық және қалалық елді мекендер деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдық нысандарын, олардың құзыретін, қалыптастыру тәртібін, есептілігін және қаржылық қамтамасыз етілуін одан әрі заңнамалық тұрғыдан дамыту ұсынылады. Сонымен қатар жергілікті қоғамдастық бастамаларын қосымша қаржылық қолдау тетігі ретінде коммерциялық емес ұйымдар туралы заңнамада белгіленген тәртіппен қоғамдық қорларды пайдалану мүмкіндігі қарастырылады.

Түйін сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, қаржылық негіздер, жергілікті бюджет, қаржылық дербестік, мәслихат, құқықтық реттеу, қоғамдық қор.

K.A. Sabitov[1], G.A. Alibayeva[2]*, E.N. Rakimbayev[3]
[1,3]Kunaev University, Almaty, Kazakhstan
[2]Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: [1]g.alibayeva@mail.ru, [2]kuan.q-1@mail.ru, [3]23ren09@mail.ru)*

On the legal and financial foundations of local self-government bodies in the Republic of Kazakhstan: current state, problems and recommendations

Abstract. The study focuses on the problems of forming an effective financial system of local self-government (LSG) in the Republic of Kazakhstan. Research devoted to a systematic examination of the financial problems of LSG bodies in Kazakhstan remains insufficient. In his Address of 16 March 2022, President Kassym-Jomart Tokayev referred to the "hybrid nature" of maslikhats as institutions of both local public administration and local self-government and emphasized the need to define their powers more clearly. The article examines the system of legislation on local self-government in Kazakhstan, the financial provision of LSG bodies, and their organizational and legal foundations. The findings indicate that adequate financing is an important condition for effective local self-government, but it cannot replace clearly defined statutory powers, accountability, and organizational mechanisms. The authors propose further legislative development of organizational forms of local self-government at the level of rural and urban settlements, with clearer rules on competence, formation, accountability, and financial provision. Public foundations may also be considered as an additional mechanism for supporting local community initiatives in accordance with legislation on non-profit organizations.

Keywords: local self-government, financial foundations, local budget, financial autonomy, maslikhat, legal regulation, public foundation.

Введение

В работе рассматриваются правовые и финансовые основы деятельности органов местного самоуправления в Республике Казахстан. В Послании от 16 марта 2022 года К.-Ж. Токаев подчеркнул необходимость укрепления местного самоуправления и отметил «гибридную природу» маслихатов как институтов местного государственного управления и местного самоуправления [1]. Вместе с тем утверждение об отсутствии местного самоуправления в Казахстане юридически некорректно: действующая Конституция прямо признает местное самоуправление [2]. Необходимость поиска инноваций в деле формирования эффективных органов МСУ требует широкого фронта исследований по данной проблеме.

Проблемы местного самоуправления исследуются в Республике Казахстан и других странах не только представителями юридической науки, но и специалистами в области истории, философии, экономики, социологии, политологии и других наук. При этом в исследовании теоретических вопросов правового регулирования общественных отношений в области местного самоуправления особая роль принадлежит юридической науке. После принятия Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР и провозглашения независимости Республики Казахстан правовые проблемы местного самоуправления рассматривались выдающимися казахстанскими

юристами С.З. Зимановым, М.Т. Баймахановым, Г.С. Сапаргалиевым, а также их учениками и последователями О.Ш. Жалаири, К.К. Айтхожиным, Э.Н. Ракимбаевым, Л.Т. Жанузаковой, Е.Б. Абдрасуловым, В.Н. Уваровым, Г.А. Алибаевой, С.К. Амандыковой, Э.Э. Дуйсеновым, С.С. Молдабаевым, А.Е. Жатканбаевой, М.Т. Габдуалиевым, Д.Ж. Музапаром и многими другими. Вместе с тем в Казахстане все еще недостаточно исследований, посвященных системному рассмотрению финансовых проблем органов МСУ. Отдельные вопросы и проблемы развития МСУ рассматривались, в частности, Д. Альжановым, У.А. Ахатовым, К.Р. Балабиевым, Г.М. Бейсембаевой, Е.Т. Жумагуловым, Д.Е. Копежановой, Э.С. Майшекиной, А.Ж. Мусиной, М.Б. Муратхановой, М.Е. Омаровым, Р.Б. Сартовой и другими авторами. В этой связи изучено исследование М.Е. Омарова, который провел сравнительный анализ систем регионального и местного управления (самоуправления) Казахстана и Украины [3]. В свою очередь К.Р. Балабиев, У.А. Ахатов и М.Б. Муратханова рассмотрели вопросы законности в сфере реализации исполнительной власти Республики Казахстан на местном уровне управления [4]. В этом контексте также рассмотрено исследование Е.Т. Жумагулова и Д.Е. Копежановой, посвященное политико-правовым основам становления института местного самоуправления [5]. В работе использованы выводы и предложения указанных авторов. При рассмотрении вопросов и проблем социально уязвимых слоев населения использованы материалы исследования С. Есетовой, Е. Бондаренко, М. Курмангали и Р. Крылова. Авторы обосновали необходимость изучения особенностей местного государственного управления и самоуправления в отношении уязвимых групп и разработки соответствующих рекомендаций [6].

Для формирования собственного мнения о современном состоянии правового регулирования МСУ, реальном финансовом положении органов МСУ, эффективности представительных и иных органов МСУ необходимо прежде всего обратиться непосредственно к тексту Конституции Республики Казахстан, поскольку ее нормы обладают высшей юридической силой и составляют основу всего действующего законодательства. Конституционные нормы по вопросам местного самоуправления были закреплены в статье 89 раздела VIII «Местное государственное управление и самоуправление» Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года [7]. В статье 91 новой Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 15 марта 2026 года, эти положения по существу воспроизведены без изменения их основной конструкции [2]. Статья 91 Конституции 2026 года состоит из четырех пунктов и закрепляет особую группу норм о местном самоуправлении в Республике Казахстан. Как показывает практика, эти конституционные нормы, имеющие исходный и во многом концептуальный характер, понимаются отдельными учеными и практиками неоднозначно, что порождает дискуссии относительно особенностей организации местного самоуправления.

Материалы и методы

В работе использованы общие (теоретические, универсальные) и частные методы исследования. Проведен последовательный анализ конституционных норм и норм Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и

самоуправлении в Республике Казахстан» [8], изучены соответствующие нормы Бюджетного кодекса [9], Налогового кодекса [10] и других законов Республики Казахстан в целях выявления воли законодателя по актуальным вопросам местного самоуправления в стране. Рассмотрены вопросы совершенствования законодательства о местном государственном управлении и самоуправлении в соответствии с Концепцией развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года [11]. В процессе подготовки статьи применялись такие методы научного познания, как анализ и обобщение, восхождение от абстрактного к конкретному и обратно, исторический, функциональный, диалектико-логический, формально-юридический и другие методы.

Результаты

В целях разработки вопросов проекта закона «О местном самоуправлении в Республике Казахстан» авторы с сентября по ноябрь 2024 года изучали практику местного самоуправления в трех регионах Республики Казахстан, где ознакомились с опытом работы в двух городах районного значения и восьми селах четырех сельских округов. По итогам изучения мнений специалистов, непосредственно занимающихся практическим решением вопросов местного самоуправления в маслихатах и акиматах, а также компетентных членов общественных советов при акимах указанных населенных пунктов было установлено, что приоритетным вопросом для местного самоуправления является финансирование, а не наличие тех или иных властных полномочий у местных органов самоуправления. Все специалисты в населенных пунктах, где проводилось изучение современного состояния местного самоуправления, полагают, что в современных условиях развития рыночных отношений на первый план выдвигается проблема должного финансирования местного самоуправления, а не вопросы наделения органов самоуправления властными полномочиями. Они единодушно утверждают, что при наличии достаточного финансирования потребность в дополнительных властных полномочиях для органов местного самоуправления отходит на второй план. Вместе с тем с юридической точки зрения финансовая обеспеченность не может заменять четко определенные законом полномочия, ответственность и организационные механизмы местного самоуправления.

Таким образом, в результате рассмотрения современной практики и норм законодательства о местном самоуправлении в Республике Казахстан был сделан вывод о том, что в условиях рыночных отношений основным для системы местного самоуправления является двуединый вопрос финансирования системы местного самоуправления и наличия организационных механизмов, обеспечивающих реализацию функций местного самоуправления. Сделан также вывод о наличии проблем согласованности отдельных терминов, касающихся МСУ, органов МСУ, финансовых основ МСУ и принципа финансовой самостоятельности органов МСУ. Полагаем, что законодателю необходимо уточнять содержание таких понятий, как «местные дела», «местные вопросы», «вопросы местного самоуправления», «местные финансы»; при этом понятие «местный бюджет» уже имеет нормативное содержание в бюджетном законодательстве [9]. В целях повышения определенности правового регулирования целесообразно

также более четко определить понятия, характеризующие представительные и иные организационные формы местного самоуправления на сельском и городском уровнях.

В соответствии с полученными выводами разработаны отдельные концептуальные вопросы проекта Закона о местном самоуправлении в Республике Казахстан. Предлагается в проект Закона внести концептуальные правовые нормы, направленные на дальнейшее совершенствование организационных форм местного самоуправления в соответствии с административно-территориальным устройством Республики Казахстан, с определением порядка их формирования, компетенции, подотчётности и финансового обеспечения. Наряду с этим в качестве дополнительного механизма финансовой поддержки инициатив местного сообщества предлагается рассмотреть возможность создания и деятельности общественных фондов сельского или городского населённого пункта в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан о некоммерческих организациях [12]. Такие общественные фонды могут быть ориентированы на привлечение и аккумулирование дополнительных средств для реализации общественно значимых инициатив и проектов местного сообщества и при этом не подменяют органы местного самоуправления и их предусмотренные законодательством функции. Кроме того, проектом данного Закона в соответствии с Конституцией Республики Казахстан предлагается правовое регулирование общественных отношений в области местного самоуправления на территории города районного значения, села, поселка, сельского округа. Предлагается также определить правовой статус и организацию деятельности органов местного самоуправления, их компетенцию и порядок взаимодействия с местным сообществом, а также финансово-экономические основы местного самоуправления.

Рассмотренные выше теоретические аспекты системы МСУ и ее финансово-экономических основ в их взаимосвязи составили теоретическую основу исследования. Новизна полученных результатов заключается в разработке подходов к дальнейшему становлению и развитию МСУ в Казахстане, в том числе к совершенствованию законодательных основ его финансирования. Результаты исследования соответствуют заявленным целям и задачам статьи. В работе проведен комплексный и системный анализ теоретических и практических аспектов МСУ.

Обсуждение

В статье рассмотрены правовые основы местного самоуправления в контексте обеспечения финансовой самостоятельности органов местного самоуправления и формирования эффективного местного бюджета. Общественное участие в бюджетном процессе предполагает возможность жителей участвовать в обсуждении распределения средств местного бюджета, вносить предложения, контролировать бюджетные расходы и инициировать проекты по улучшению сельской и городской среды [13]. В ближайшей перспективе необходимо повышать правовую грамотность и осведомленность граждан о возможностях участия в бюджетном процессе. Члены местных сообществ должны понимать, как устроен бюджетный процесс на местном уровне, какие механизмы участия доступны гражданам, как общественный контроль влияет на эффективность бюджета и каким образом можно взаимодействовать с акиматами и продвигать инициативы. Необходимо также разъяснять механизмы

общественного участия в бюджетном процессе, возможности вовлечения жителей через инициативные проекты, способы повышения прозрачности бюджетного процесса и формы эффективного взаимодействия граждан с акиматами. В исследованиях, посвященных системному рассмотрению финансовых проблем органов МСУ, отечественные авторы не всегда подробно учитывали фундаментальные принципы построения МСУ, закрепленные в Европейской хартии местного самоуправления от 15 октября 1985 года [14] и Декларации «О принципах местного самоуправления в государствах – участниках Содружества» от 29 октября 1994 года [15]. Кроме того, в научной среде сохраняются различные подходы к пониманию ряда дефиниций и терминов действующего законодательства, касающихся МСУ.

Основные правовые вопросы местного самоуправления в Республике Казахстан конкретизированы и детализированы в Законе Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Глава 3-1 данного Закона «Участие граждан в местном самоуправлении» регулирует соответствующие формы участия местного сообщества. Вместе с тем действующий Закон не относит к органам местного самоуправления все упоминаемые в нем государственные и консультативные структуры. Статья 2-1 устанавливает, что местное самоуправление осуществляется отдельно в пределах области, района, города, района в городе, сельского округа, поселка и села, не входящего в состав сельского округа, членами местного сообщества непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления. Аким соответствующей административно-территориальной единицы наряду с функциями государственного управления осуществляет функции органов местного самоуправления. В соответствии с подпунктом 9-2 статьи 1 Закона территориальный совет местного самоуправления является консультативно-совещательным органом при акимате города республиканского значения, столицы, города областного значения по вопросам взаимодействия акима города с населением [8]. Поэтому корректнее говорить не об отсутствии местного самоуправления на уровне сел и поселков, а о совмещении отдельных государственных и самоуправленческих функций и необходимости более четкого разграничения компетенции.

В Послании от 16 марта 2022 года К.-Ж. Токаев отметил «гибридную природу» маслихатов как институтов местного государственного управления и местного самоуправления и необходимость четко обозначить их полномочия [1]. В этой связи необходимо совершенствовать правовые основы, обеспечивающие дальнейшее развитие МСУ. Эффективная деятельность органов МСУ непосредственно связана с их материально-технической и финансовой обеспеченностью. Поэтому требуется последовательное развитие финансовых основ МСУ и самостоятельных организационных механизмов местного самоуправления на уровне сел и поселков. На наш взгляд, совершенствование правовых и организационно-экономических основ местного самоуправления должно осуществляться с учетом отечественного и зарубежного опыта.

Развитие международного сотрудничества способствовало формированию международного муниципального движения. Сегодня города и регионы все активнее участвуют в международном взаимодействии, а межмуниципальное и межрегиональное сотрудничество приобретает самостоятельное значение. Одной из крупнейших

международных сетей в этой сфере является Всемирная организация «Объединенные города и местные власти» (ОГМВ, UCLG). Она была создана в 2004 году, а ее Всемирный секретариат расположен в Барселоне [16]. ОГМВ объединяет местные и региональные власти и действует через региональные секции. Евразийская секция ОГМВ представляет местные и региональные власти стран Евразии, включая Казахстан; ее штаб-квартира находится в Казани [17]. Международные объединения местных властей содействуют обмену практиками городского и территориального развития, межмуниципальному сотрудничеству и распространению управленческого опыта. Еще одной площадкой такого взаимодействия является Союз муниципалитетов тюркского мира (TDBB). В феврале 2024 года Союз органов местного самоуправления Казахстана и TDBB подписали протокол о сотрудничестве. В рамках визита в Турцию казахстанская делегация также посетила муниципалитеты Багджылар и Зейтинбурну и ознакомилась с их деятельностью [18].

Полагаем, что опыт организации деятельности муниципалитетов Стамбула представляет интерес для дальнейшего сравнительно-правового анализа и оценки возможностей его отдельных элементов применительно к Казахстану. В Турции мэры муниципалитетов избираются населением в порядке, установленном Законом № 2972 о выборах органов местного управления, руководителей кварталов и советов старейшин [19]. Интерес представляет и опыт Кыргызстана, где действует специальный Закон Кыргызской Республики от 20 октября 2021 года № 123 «О местной государственной администрации и органах местного самоуправления», регулирующий организацию местной государственной администрации и органов местного самоуправления [20].

В Казахстане во исполнение Общенационального плана мероприятий по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» была принята Концепция развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года (далее – Концепция) [11]. В Концепции представлен анализ текущей ситуации и проблем местного самоуправления, обзор международного опыта шести стран (Польша, Франция, Германия, Финляндия, Канада, Австралия), сопоставимых с Республикой Казахстан по отдельным характеристикам модели местного самоуправления, а также географическим и демографическим параметрам; обозначены тенденции и видение развития местного самоуправления, его основные принципы и ожидаемые результаты. Как отмечено в Концепции, реализация предусмотренных мер должна была способствовать формированию новой модели местного самоуправления, соответствующей территориальным, экономическим и социальным условиям регионов, а также интересам жителей и государства в целом. Плановый период Концепции завершился в 2025 году; оценка полноты выполнения предусмотренных ею мероприятий требует отдельного анализа. Вместе с тем в первоначальный текст Концепции неоднократно вносились существенные изменения. Так, первоначально предусматривалось принятие в 2023 году Закона Республики Казахстан «О местном самоуправлении в Республике Казахстан», а с 2024 года – функционирование во всех сельских округах представительных органов местного самоуправления – Кенесов. Указом Президента Республики Казахстан от 3 января 2024 года № 428 соответствующие положения были исключены из Концепции. Подготовленный Правительством Республики Казахстан проект Закона Республики Казахстан «О местном самоуправлении в Республике

Казахстан» был внесен в Мажилис Парламента в декабре 2022 года, принят к работе в январе 2023 года и отозван из Мажилиса постановлением Правительства Республики Казахстан от 13 февраля 2024 года № 84 [21]. Поэтому вопрос о дальнейшей модели специального законодательного регулирования местного самоуправления сохраняет актуальность.

Заключение

Таким образом, проведенный анализ действующего законодательства по вопросам местного самоуправления в Республике Казахстан показывает необходимость дальнейшего совершенствования его организационных и финансово-экономических основ, более четкого определения правового статуса, компетенции, порядка формирования и подотчетности органов местного самоуправления. В соответствии с административно-территориальным устройством Республики Казахстан целесообразно дальнейшее законодательное развитие организационных форм местного самоуправления на уровне сел, сельских округов, поселков и городов районного значения. Наряду с этим может рассматриваться использование общественных фондов как дополнительного механизма поддержки инициатив местного сообщества, не подменяющего органы местного самоуправления.

В комплексе с указанными предложениями необходимо дальнейшее совершенствование норм, определяющих правовой статус и организацию деятельности органов местного самоуправления, их финансовое обеспечение и взаимодействие с местным сообществом и государственными органами. При этом могут быть учтены отдельные положения, ранее предусматривавшиеся в законопроектах Правительства Республики Казахстан «О местном самоуправлении в Республике Казахстан», касающиеся правового статуса органов местного самоуправления и механизмов их финансового обеспечения.

Обобщая и оценивая результаты исследования, следует отметить, что проведенный анализ законодательства и практики местного самоуправления подтверждает необходимость комплексного подхода к дальнейшему развитию его правовых и финансово-экономических основ. Полученные результаты развивают положения рассмотренных в статье отечественных исследований и позволяют оценивать выявленные проблемы в контексте последовательного становления и развития местного самоуправления в Республике Казахстан.

Информация о финансировании

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP23489679).

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Вклад авторов:

Сабитов К.А. – сбор и систематизация данных, техническая обработка материалов, участие в подготовке текста статьи;

Алибаева Г.А. – концепция и координация исследования, итоговая научная и литературная редакция;

Ракимбаев Э.Н. – научно-практический и методологический анализ, подготовка предложений и рекомендаций, участие в написании статьи.

Все авторы ознакомились с окончательной версией рукописи, одобрили ее и несут ответственность за достоверность и целостность представленного исследования.

Список литературы

1. Токаев К.-Ж.К. (2022) «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации». Послание Главы государства народу Казахстана, 16 марта 2022 года. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1 (дата обращения: 06.09.2026).

2. Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 15 марта 2026 года. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000 (дата обращения: 06.09.2026).

3. Омаров М.Е. (2024) «Сравнительный анализ систем регионального и местного управления (самоуправления) Казахстана и Украины», Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология, 2(147), с. 57–81. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-147-2-57-81 (дата обращения: 06.09.2026).

4. Балабиев К.Р., Ахатов У.А. и Муратханова М.Б. (2024) «Законность в сфере реализации исполнительной власти Республики Казахстан на местном уровне управления», Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право, 1(146), с. 187–201. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-187-201 (дата обращения: 06.09.2026).

5. Жумагулов Е.Т. и Копежанова Д.Е. (2019) «Анализ политическо-правовых основ становления института местного самоуправления в Республике Казахстан», Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология, 3(128), с. 32–39. DOI: https://doi.org/10.32523/26-16-6887/2019-128-3-32-39 (дата обращения: 06.09.2026).

6. Есетова С., Бондаренко Е., Курмангали М. и Крылов Р. (2019) «К вопросу о необходимости исследования особенностей местного государственного управления и самоуправления в отношении уязвимых групп в Казахстане», Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право, 4(129), с. 17–25. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-17-25 (дата обращения: 06.09.2026).

7. Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (прекратила действие с 1 июля 2026 года). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 06.09.2026).

8. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» (в действующей редакции). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения: 06.09.2026).

9. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 15 марта 2025 года № 171-VIII (в действующей редакции). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171 (дата обращения: 06.09.2026).

10. Налоговый кодекс Республики Казахстан от 18 июля 2025 года № 214-VIII ЗРК (в действующей редакции). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214 (дата обращения: 06.09.2026).

11. Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года» (с изменениями). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639 (дата обращения: 06.09.2026).

12. Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142 «О некоммерческих организациях» (в действующей редакции). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000142_ (дата обращения: 06.09.2026).

13. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 29 апреля 2025 года № 208 «Об утверждении Правил планирования бюджета» (в действующей редакции). ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500036034 (дата обращения: 06.09.2026).

14. Council of Europe (1985) European Charter of Local Self-Government, ETS No. 122, Strasbourg, 15 October 1985. Available at: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=122 (Accessed: 06 September 2026).

15. «Декларация о принципах местного самоуправления в государствах – участниках Содружества», 29 октября 1994 года. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H940000090_ (дата обращения: 06.09.2026).

16. United Cities and Local Governments (UCLG) (б.г.) «About us: The World Secretariat». Available at: https://uclg.org/about-us/ (Accessed: 06 September 2026).

17. United Cities and Local Governments – Eurasia (UCLG-Eurasia) (б.г.) «Who we are?». Available at: https://www.euroasia-uclg.ru/en/about/who-are-we/ (Accessed: 06 September 2026).

18. Union of Turkish World Municipalities (TDBB) (2024) «TDBB Signed a Cooperation Protocol with the Union of Local Governments of Kazakhstan», 1 March 2024. Available at: https://tdbb.org.tr/en/news/tdbb-signed-a-cooperation-protocol-with-the-union-of-local-governments-of-kazakhstan (Accessed: 06 September 2026).

19. Türkiye Büyük Millet Meclisi (1984) Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, Kanun No. 2972, 18 January 1984. Available at: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc067/kanuntbmmc067/kanuntbmmc06702972.pdf (Accessed: 06 September 2026).

20. Закон Кыргызской Республики от 20 октября 2021 года № 123 «О местной государственной администрации и органах местного самоуправления» (редакция от 28 июля 2026 года). Централизованный банк данных правовой информации Министерства юстиции Кыргызской Республики. Доступно по адресу: https://cbd.minjust.gov.kg/112302/edition/24684/ru (дата обращения: 06.09.2026).

21. Итоги деятельности Мажилиса Парламента Республики Казахстан VIII созыва за вторую сессию (1 сентября 2023 года – 28 июня 2024 года). Астана. Доступно по адресу: https://mazhilis.parlam.kz/media/activity_result/documents/2024-08-02/%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D1%83%D1%81_2024.pdf (дата обращения: 06.09.2026).

References

1. Tokaev K.-Zh. (2022) «Novyi Kazakhstan: put obnovleniia i modernizatsii». Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana, 16 marta 2022 goda. IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

2.Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan, priniata na respublikanskom referendume 15 marta 2026 goda. IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

3. Omarov M.E. (2024) «Sravnitelnyi analiz sistem regionalnogo i mestnogo upravleniia (samoupravleniia) Kazakhstana i Ukrainy», Vestnik Evraziiskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriia: Politicheskie nauki. Regionovedenie. Vostokovedenie. Tiurkologiia, 2(147), pp. 57–81. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-147-2-57-81 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

4. Balabiev K.R., Akhatov U.A. and Muratkhanova M.B. (2024) «Zakonnost v sfere realizatsii ispolnitelnoi vlasti Respubliki Kazakhstan na mestnom urovne upravleniia», Vestnik Evraziiskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriia Pravo, 1(146), pp. 187–201. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-187-201 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

5. Zhumagulov E.T. and Kopezhanova D.E. (2019) «Analiz politichesko-pravovykh osnov stanovleniia instituta mestnogo samoupravleniia v Respublike Kazakhstan», Vestnik Evraziiskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriia: Politicheskie nauki. Regionovedenie. Vostokovedenie. Tiurkologiia, 3(128), pp. 32–39. DOI: https://doi.org/10.32523/26-16-6887/2019-128-3-32-39 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

6. Esetova S., Bondarenko E., Kurmangali M. and Krylov R. (2019) «K voprosu o neobkhodimosti issledovaniia osobennostei mestnogo gosudarstvennogo upravleniia i samoupravleniia v otnoshenii uiazvimykh grupp v Kazakhstane», Vestnik Evraziiskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriia Pravo, 4(129), pp. 17–25. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-17-25 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

7.Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan, priniata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda (prekratila deistvie s 1 iiulia 2026 goda). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashcheniya: 06.09.2026).

8. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 ianvaria 2001 goda № 148 «O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazakhstan» (v deistvuiushchei redaktsii). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (data obrashcheniya: 06.09.2026).

9. Biudzhetnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 15 marta 2025 goda № 171-VIII (v deistvuiushchei redaktsii). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

10. Nalogovyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 18 iiulia 2025 goda № 214-VIII ZRK (v deistvuiushchei redaktsii). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214 (accessed: 06.09.2026).

11. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 18 avgusta 2021 goda № 639 «Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazakhstan do 2025 goda» (s izmeneniyami). IPS «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

12. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 16 ianvaria 2001 goda № 142 «O nekommercheskikh organizatsiiakh» (v deistvuiushchei redaktsii). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000142_ (accessed: 06.09.2026).

13. Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (2025) Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 29 aprelia 2025 goda № 208 «Ob utverzhdenii Pravil planirovaniia biudzheta» (v deistvuiushchei redaktsii). IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500036034 (data obrashcheniya: 06.09.2026).

14. Council of Europe (1985) European Charter of Local Self-Government, ETS No. 122, Strasbourg, 15 October 1985. Available at: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=122 (Accessed: 06 September 2026).

15. Interparliamentary Assembly of the CIS Member States (1994) «Deklaratsiia o printsipakh mestnogo samoupravleniia v gosudarstvakh – uchastnikakh Sodruzhestva», 29 oktiabria 1994 goda. IPS «Adilet». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H940000090_ (accessed: 06.09.2026).

16. United Cities and Local Governments (UCLG) (n.d.) «About us: The World Secretariat». Available at: https://uclg.org/about-us/ (Accessed: 06 September 2026).

17. United Cities and Local Governments – Eurasia (UCLG-Eurasia) (n.d.) «Who we are?». Available at: https://www.euroasia-uclg.ru/en/about/who-are-we/ (Accessed: 06 September 2026).

18. Union of Turkish World Municipalities (TDBB) (2024) «TDBB Signed a Cooperation Protocol with the Union of Local Governments of Kazakhstan», 1 March 2024. Available at: https://tdbb.org.tr/en/news/tdbb-signed-a-cooperation-protocol-with-the-union-of-local-governments-of-kazakhstan (Accessed: 06 September 2026).

19. Türkiye Büyük Millet Meclisi (1984) Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, Kanun No. 2972, 18 January 1984. Available at: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc067/kanuntbmmc067/kanuntbmmc06702972.pdf (Accessed: 06 September 2026).

20. Zakon Kyrgyzskoi Respubliki ot 20 oktiabria 2021 goda № 123 «O mestnoi gosudarstvennoi administratsii i organakh mestnogo samoupravleniia» (redaktsiia ot 28 iiulia 2026 goda). Tsentralizovannyi bank dannykh pravovoi informatsii Ministerstva iustitsii Kyrgyzskoi Respubliki. Available at: https://cbd.minjust.gov.kg/112302/edition/24684/ru (data obrashcheniya: 06.09.2026).

21. Itogi deiatelnosti Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazakhstan VIII sozyva za vtoruiu sessiiu (1 sentiabria 2023 goda – 28 iiunia 2024 goda). Astana. Available at:https://mazhilis.parlam.kz/media/activity_result/documents/2024-08-02/%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D1%83%D1%81_2024.pdf (data obrashcheniya: 06.09.2026).

Сведения об авторах:

Сабитов К.А. **–** докторант Университета Кунаева, ул. Курмангазы, 107, 050022, Алматы, Казахстан

Алибаева Г.А. **–** автор для корреспонденции, доктор юридических наук, профессор школы права и государственного управления Университета Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан

Ракимбаев Э.Н. **–** доктор юридических наук, профессор Университета Кунаева, Председатель Народного Конгресса местных сообществ Казахстана, 050022, ул. Курмангазы, 107, Алматы, Казахстан

Sabitov K.A. **–** Doctoral Student, Kunaev University, 107 Kurmangazy Street, 050022, Almaty, Kazakhstan

Alibayeva G.A. **–** Corresponding Author, Doctor of Legal Sciences, Professor at the School of Law and Public Policy, Narxoz University, 55 Zhandosov Street, 050035, Almaty, Kazakhstan

Rakimbayev E.N. **–** Doctor of Legal Sciences, Professor, Kunaev University, Chairman of the People's Congress of Local Communities of Kazakhstan, 107 Kurmangazy Street, 050022, Almaty, Kazakhstan

Сабитов К.А. **–** Қонаев университетінің докторанты, Құрманғазы көшесі 107, 050022, Алматы, Қазақстан

Алибаева Г.А. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, «Нархоз» университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры, Жандосов көшесі 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Ракимбаев Э.Н. **–** заң ғылымдарының докторы, Қонаев университетінің профессоры, Қазақстан жергілікті қауымдастықтар халық конгресінің төрағасы, Құрманғазы көшесі 107, 050022, Алматы, Қазақстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық құқық / Theory of State and Law. Constitutional Law/ Теория государства и права. Конституционное право

Scientific article
IRSTI 10.81.00
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-42-61

The Legal Status of a Convicted Person as a Constitutional Law Category: the Problem of Statutory Establishment of the Limits of Rights Restrictions in the Republic of Kazakhstan

N. Tleshaliyev*[1], N. Batyrbay[2], S. Kalmuratova[3]

[1,2]Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan
[3]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: [1]ali_2301@mail.ru, [2]nurbol_kz7@mail.ru, [3]kalmuratovass@mail.ru)

Abstract. Since 1 July 2026, the Republic of Kazakhstan has been governed by the Constitution adopted at the republican referendum of 15 March 2026. The provision on the limitation of rights and freedoms is placed in Article 41 and retains the requirement that rights may be limited only by law. For a person serving a sentence of imprisonment, this requirement carries particular weight, since such a person's legal status consists entirely of restrictions. The aim of the study is to establish whether the existing manner of laying down restrictions on convicted persons satisfies that constitutional requirement. The academic significance of the work lies in the first constitutional framing, within national doctrine, of the question of the limits of subordinate regulation of a convicted person's status. The methodology comprises a complete formal legal examination of the Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan and of the Internal Regulations of the institutions of the criminal executive system, an analysis of Law No. 307-VIII of 11 June 2026 bringing the codes into conformity with the Constitution, and a comparative assessment against the German model. The study establishes that the list of non-derogable rights has been reduced by the removal of the right to personal liberty; that bringing the Criminal Executive Code into conformity with the Constitution was largely a drafting exercise which left the articles on the rights and duties of convicted persons untouched; and that the Code refers to the Internal Regulations thirty-three times, while the Regulations themselves contain two hundred and twenty paragraphs and determine the scope of restrictions down to the daily routine approved by the head of the institution. The practical value lies in proposals to amend Articles 11, 16 and 130 of the Code and to raise regime restrictions to the level of statute.

Received: 17.09.2026. Accepted: 23.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

The article is presented within the framework of the competition for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2024-2026. «IRN: AP23485634 Modern transformation of Kazakhstan's penitentiary system through the mechanism of public-private partnership».

Keywords: legal status of a convicted person, limitation of rights and freedoms, criminal executive law, internal regulations, subordinate regulation, disciplinary sanction, constitutional guarantees.

Н.Д. Тлешалиев*[1], Н.М. Батырбай[2], С.Д. Калмуратова[3]
[1,2]Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан
[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: [1]ali_2301@mail.ru, [2]nurbol_kz7@mail.ru, [3]kalmuratovass@mail.ru)

Сотталғанның құқықтық мәртебесі конституциялық-құқықтық санат ретінде: Қазақстан Республикасында құқықтық шектеулер шегін заңнамалық бекіту мәселесі

Аңдатпа. 2026 жылғы 1 шілдеден бастап Қазақстан Республикасында 2026 жылғы 15 наурыздағы республикалық референдумда қабылданған Конституция қолданылады. Құқықтар мен бостандықтарды шектеу туралы норма 41-бапқа орналастырылған және құқықтарды тек заңдармен ғана шектеуге болады деген талапты сақтайды. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеп жатқан адам үшін бұл талап ерекше мәнге ие, өйткені оның құқықтық мәртебесі толығымен құқықтық шектеулерден тұрады. Зерттеудің мақсаты – сотталғандардың құқықтық шектеулерін бекітудің қолданыстағы тәртібі аталған конституциялық талапқа сай келе ме, соны анықтау. Жұмыстың ғылыми маңызы сотталғанның мәртебесін заңға тәуелді актілермен реттеу шектері туралы мәселенің отандық доктринада алғаш рет конституциялық-құқықтық тұрғыдан қойылуымен айқындалады. Әдіснама Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексін және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің ішкі тәртіп қағидаларын тұтас формальды-заңдық тексеруді, кодекстерді Конституцияға сәйкес келтіру туралы 2026 жылғы 11 маусымдағы № 307-VIII Заңды талдауды, сондай-ақ герман үлгісімен салыстырмалы-құқықтық салғастыруды қамтиды. Шектелмейтін құқықтар тізбесі жеке бас бостандығы құқығының есебінен қысқарғаны; Қылмыстық-атқару кодексін Конституцияға сәйкес келтіру заңдық-техникалық сипатта болып, сотталғандардың құқықтары мен міндеттері туралы баптарды қозғамағаны; ішкі тәртіп қағидаларына сілтеме Кодексте отыз үш рет кездесетіні, ал Қағидалардың өзі екі жүз жиырма тармақтан тұрып, құқықтық шектеулер көлемін мекеме бастығы бекітетін күн тәртібіне дейін айқындайтыны анықталды. Зерттеудің практикалық маңызы Кодекстің 11, 16 және 130-баптарын толықтыру және режимдік құқықтық шектеулерді заң деңгейіне көшіру жөніндегі ұсыныстарда.

Түйін сөздер: сотталғанның құқықтық мәртебесі, құқықтар мен бостандықтарды шектеу, қылмыстық-атқару құқығы, ішкі тәртіп қағидалары, заңға тәуелді реттеу, тәртіптік жаза, конституциялық кепілдіктер.

Н.Д. Тлешалиев*[1], Н.М. Батырбай[2], С.Д. Калмуратова[3]
[1,2]Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
[3]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(e-mail: [1]ali_2301@mail.ru, [2]nurbol_kz7@mail.ru, [3]kalmuratovass@mail.ru)

Правовой статус осуждённого как конституционно-правовая категория: проблема законодательного закрепления пределов правоограничений в Республике Казахстан

Аннотация. С 1 июля 2026 года в Республике Казахстан действует Конституция, принятая на республиканском референдуме 15 марта 2026 года. Норма об ограничении прав и свобод помещена в статью 41 и сохраняет требование, согласно которому права могут быть ограничены только законами. Для лица, отбывающего наказание в виде лишения свободы, это требование имеет особое значение, поскольку его правовой статус целиком состоит из правоограничений. Целью исследования является установление того, отвечает ли действующий порядок закрепления правоограничений осуждённых указанному конституционному требованию. Научная значимость работы определяется первой в отечественной доктрине конституционно-правовой постановкой вопроса о пределах подзаконного регулирования статуса осуждённого. Методология включает сплошную формально-юридическую проверку Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан и Правил внутреннего распорядка учреждений уголовно-исполнительной системы, анализ Закона от 11 июня 2026 года № 307-VIII о приведении кодексов в соответствие с Конституцией, а также сравнительно-правовое сопоставление с германской моделью. Установлено, что перечень неограничиваемых прав сокращён за счёт права на личную свободу; что приведение Уголовно-исполнительного кодекса в соответствие с Конституцией носило юридико-технический характер и не затронуло статей о правах и обязанностях осуждённых; что отсылка к правилам внутреннего распорядка содержится в Кодексе тридцать три раза, а сами Правила насчитывают двести двадцать пунктов и определяют объём правоограничений вплоть до распорядка дня, утверждаемого начальником учреждения. Практическое значение состоит в предложениях по дополнению статей 11, 16 и 130 Уголовно-исполнительного кодекса и переносу режимных правоограничений на уровень закона.

Статья представлена в рамках конкурса на грантовое финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы (МНВО РК) «ИРН: AP23485634 Современная трансформация казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнерства».

Ключевые слова: правовой статус осуждённого, ограничение прав и свобод, уголовно-исполнительное право, правила внутреннего распорядка, подзаконное регулирование, дисциплинарное взыскание, конституционные гарантии.

Introduction

The legal status of a convicted person cannot be reduced either to constitutional law or to criminal executive law taken alone. Its foundation is constitutional: a convicted person does not

lose the quality of a human being and a citizen, retains legal personality and remains a holder of fundamental rights, and the judgment of a court deprives him not of rights as such but of the possibility of enjoying some of them to the ordinary extent. Its content belongs to criminal executive law: the regime determines what is permitted and what is forbidden. Between these two levels lies the question forming the subject of this study - at what level of the hierarchy of legal acts it is permissible to lay down the scope of the restrictions that constitute that status.

The question has acquired new significance in Kazakhstan. The Constitution adopted at the republican referendum of 15 March 2026 entered into force on 1 July 2026 [1]. The provision governing the limitation of rights and freedoms is placed in Article 41: 'The rights and freedoms of a human being and a citizen may be limited only by laws and only to the extent necessary for the protection of the foundations of the constitutional order, of the rights and freedoms of a human being and a citizen, for ensuring national security, for the protection of public order, of the health of citizens and of the morality of society.' The requirement of statutory form retains its former categorical force: limitation is permissible only by laws.

For a convicted person that requirement does not mean what it means for anyone else. An ordinary subject of law meets restrictions episodically, and the question of their source arises in particular situations. The status of a convicted person consists entirely of restrictions: they determine when he rises and when he goes to bed, what he may keep, how many visits he has in a year, how often he uses the telephone, what he reads, what he wears and where he may walk within the institution. What is a particular question for anyone else is, for a convicted person, the question of the form in which his legal status itself is laid down.

The Criminal Executive Code of 5 July 2014 No. 234-V [2] devotes two articles to the fundamental rights and duties of convicted persons. Both are framed in outline. Article 10 lists eleven rights and closes with a proviso that convicted persons also have other rights under the Code and under the legal acts establishing the procedure and conditions for executing and serving sentences. Article 11, in the first two sub-paragraphs of paragraph 1, obliges them to comply with the requirements of the Code and of other legal acts and to observe the internal regulations of the institutions executing sentences. The substantive content of the status is thus assigned to an act which is not the Code.

That act is the Internal Regulations of the Institutions of the Criminal Executive System, approved by Order of the Minister of Internal Affairs of 17 November 2014 No. 819 [3]. Those Regulations, and not the statute, determine the daily routine, movement about the institution, the range of items a convicted person may keep, correspondence, visits, telephone conversations and confinement in a disciplinary isolation cell. The relation between the constitutional requirement of statutory form and this departmental regulation of status is the problem addressed here.

Two circumstances make the study timely. First, the new Constitution created an obligation to bring sectoral legislation into conformity with it, and for criminal executive legislation that work has already been done by Law of 11 June 2026 No. 307-VIII [4]; its content shows how the legislature reads the new requirements. Second, the list of rights not subject to limitation under any conditions has been altered, and that alteration concerns convicted persons directly.

The object of the study is the social relations arising in the course of laying down and giving effect to the legal status of a convicted person in Kazakhstan. The subject of the study comprises the provisions of the Constitution and of the Criminal Executive Code which determine the legal status of a convicted person and the limits of its restriction, the subordinate acts of the authorised

body, and foreign experience of constitutional assessment of departmental regulation of the execution of sentences.

The aim is to establish whether the procedure now in force for laying down restrictions on convicted persons satisfies paragraph 1 of Article 41 of the Constitution. Five tasks followed: to identify the substantive changes in the constitutional provision and their significance for convicted persons; to establish what was amended in the Criminal Executive Code when it was brought into conformity; to examine the Code comprehensively for references to subordinate regulation of that status; to determine the volume and character of the restrictions established by departmental act; and to compare the Kazakhstani model with the German one, where an analogous question was resolved at constitutional level.

The hypothesis of the study is that bringing the Criminal Executive Code into conformity with the new Constitution was predominantly an exercise in legal drafting technique and did not touch the construction of the legal status of a convicted person, with the result that a situation persists in which the scope of the restrictions upon a person serving a sentence of imprisonment rests on an act of the authorised body and, as regards the daily routine, on an act of the head of the institution, whereas paragraph 1 of Article 41 of the Constitution permits the limitation of rights and freedoms only by laws.

The academic significance of the work lies in the first constitutional framing, within national doctrine, of the question of the limits of subordinate regulation of the status of a convicted person. Its practical significance rests on the suitability of the proposals formulated for use in the preparation of amendments to the Criminal Executive Code and in the drafting of the concept of its new version.

A note on terminology is necessary. In accordance with the Criminal Executive Code, the term 'convicted person' is used throughout this article for a person serving a sentence of imprisonment in Kazakhstan; the fuller expression 'person serving a sentence of imprisonment' is used only where such a person must be distinguished from persons sentenced to other types of punishment. The term 'prisoner' is used only when reproducing foreign and international sources, in which it is the established term.

Literature review

The relations arising in the execution of custodial sentences are well examined in foreign scholarship, and attention there has been given precisely to the question not raised in Kazakhstani scholarship: the form in which restrictions on convicted persons are laid down.

The monograph by L. Lazarus comparing prisoners' rights in England and Germany [5] is of fundamental importance. The difference between the two legal orders lies not in the volume of what is afforded to a prisoner but in the manner of its establishment: the German model derives the prisoner's status from statute, the English model from administrative discretion corrected by judicial practice. Statutory form, the author shows, places the prisoner in a fundamentally different position vis-à-vis the administration, because it converts what is granted into what is due.

D. van Zyl Smit and S. Snacken set out the general theory of European prison law [6]. They derive the content of a prisoner's rights from the principle that imprisonment withdraws one right - the right to personal liberty - and entails no automatic diminution of the others. Every additional restriction requires an independent justification, and its legal form matters no less than its content.

Empirical confirmation that the distinction between statute and departmental prescription is a real one comes from C. Morgenstern and M. Rogan, who interviewed senior staff of German penal institutions [7]. The administration perceives the statute on the execution of sentences as a resource enabling decisions in the prisoner's favour, and ministerial prescriptions as a bureaucratic burden. The source of a restriction is thus not merely a question of legal form.

Two further studies bear on the same point. K. Nikoleishvili, examining the right to rehabilitation, contrasts a model in which the prisoner is an object of corrective influence with one in which he is the holder of an independent right, and shows that moving from the first to the second requires a change of legal construction rather than of rhetoric [8]. N. Dagan and G. Perry demonstrate that where a legal requirement is not expressed in clear and binding form, it is displaced by the staff's own professional and cultural conceptions of what is proper, so that the opportunities actually recognised as belonging to a prisoner become a variable quantity [9].

The institutional environment likewise governs whether formally established rights operate. H. Schoenfeld, K. Rhoten and M.C. Campbell show on American material that complaint procedures, inspection mechanisms and supervisory bodies do not secure protection unless their exercise aligns with the priorities of political decision-makers [10]; S. van der Valk and M. Rogan reach a similar conclusion on prison monitoring [11]. Studies of prison work [12] and of prisoners serving long sentences [13] converge: formal recognition of a right does not predetermine the conditions of its exercise, and the gap between the proclaimed and the real opens at the level of subordinate specification.

The only English-language study devoted directly to Kazakhstani criminal justice remains that of A. Trochev and G. Slade [14], who show the persistence of institutional practices of Soviet origin despite formal legislative reform, and explain by that persistence the divergence between the norms adopted and the results of their application.

In Kazakhstani scholarship, the execution of sentences is studied consistently. An independent line of research addresses the humanisation of conditions of confinement, alternatives to imprisonment, the probation service, public monitoring commissions and the national preventive mechanism, and the resocialisation of released persons. An expert assessment of the conceptual foundations of criminal executive legislation is given by E.A. Salamatov [15]. Constitutional analysis of sectoral norms in the criminal law field has been undertaken for criminal procedure legislation, both as doctrinal examination of particular institutes [16] and as a synthesis of the practice of the Constitutional Court of Kazakhstan in its first years [17]. National research in this field generally assesses existing norms for conformity with constitutional requirements and develops proposals for legislative improvement [18]; [19].

The question of the constitutionally permissible level at which restrictions on convicted persons may be laid down has not, however, been raised independently. Research has concentrated on the content of those restrictions and on the conditions of their application, not on the source from which they proceed. The conformity of departmental regulation of a convicted person's status with paragraph 1 of Article 41 of the Constitution has not been tested, which is explained in part by the fact that the constitutional provision in its current version has existed for less than three months. That determines the academic novelty of the present work.

M**aterials and methods of the study**

The normative basis comprised the Constitution in force from 1 July 2026 [1] and the Constitution of 1995 in the version in force until that date [20], the latter serving to establish

the substantive differences between the former and the current provisions on limitation. The sectoral material comprised the Criminal Executive Code as at 12 August 2026 [2] and Law of 11 June 2026 No. 307-VIII [4]; the subordinate material, the Internal Regulations [3] and the act establishing samples of clothing for convicted persons [21].

The formal legal method took the form of a comprehensive examination of the normative material. The Code was examined for references to the internal regulations and to other legal acts, and the number and distribution of such references were established. Paragraph 1 of Article 16 was examined separately for the number of rule-making powers conferred on the authorised body and the proportion concerning rules that determine the procedure and conditions for serving a sentence. Law No. 307-VIII was examined item by item: for each it was determined whether the amendment was substantive or technical and whether it touched the provisions on the rights and duties of convicted persons.

The Internal Regulations of the Institutions of the Criminal Executive System were analysed both structurally and substantively. The volume of the act, the number of its structural divisions and annexes, the range of matters assigned to its regulation, and the instances in which the Regulations in their turn refer to an act of a lower level were established. Provisions establishing prohibitions and duties not expressly provided for by the Code were identified separately. The cases of subordinate regulation so identified are generalised in Table 1 in the section 'Results and discussion'.

The comparative legal method was applied to the German model. Until 1972 restrictions on prisoners in the Federal Republic of Germany were derived from departmental prescriptions - a source functionally identical to the Kazakhstani Internal Regulations - and the question was resolved at the constitutional level [22], leading to a special statute [23]. International standards [24], [25] and the case law of the European Court of Human Rights on the quality of the legal basis of a restriction were also drawn upon. The comparison was carried out in two steps: the elements of the German model were first identified and then divided into those expressing a general constitutional principle, and therefore capable of application to the Kazakhstani system, and those conditioned by the specific features of the German constitutional and legislative system.

A significant part in the work was played by the method of the negative result: a number of conclusions rest not upon the discovery of a provision but upon the reliably established absence of one - the absence in the Criminal Executive Code of an exhaustive list of the duties of a convicted person, the absence in the same Code of a provision determining the limits of the delegation of rule-making powers to the authorised body, and the absence among the amendments introduced by Law No. 307-VIII of any amendment to Articles 10 and 11 of the Code.

Results and discussion

A comparison of the current provision on the limitation of rights with the provision in force until 1 July 2026 reveals two substantive changes. Paragraph 1 of Article 39 of the former Constitution [20] permitted the limitation of rights and freedoms to protect the constitutional order, the protection of public order, the rights and freedoms of a human being, and the health and morality of the population. Paragraph 1 of Article 41 of the current Constitution [1] names the protection of the foundations of the constitutional order, of the rights and freedoms of a human being and a citizen, the ensuring of national security, the protection of public order, of the health of citizens and of the morality of society. The list of legitimate aims of limitation

has been supplemented by the ensuring of national security - an aim not previously named in the provision and hitherto derived by those applying the law from the general reference to the protection of the constitutional order.

The second change concerns the list of non-derogable rights. Paragraph 3 of Article 39 of the former Constitution assigned to that category Articles 11, 13 to 15, paragraph 1 of Article 16, and Articles 17, 19, 22 and paragraph 2 of Article 26. Paragraph 3 of Article 41 names Articles 12, 14, 16, 17, 20, 22 and 25. Comparison of the corresponding provisions shows that absolute protection is retained by legal personality and judicial protection, the prohibition of extradition of a citizen, equality before the law and the court, the right to life, the inviolability of honour and dignity with the prohibition of torture, ethnic identity and native language, and freedom of conscience. Two provisions have fallen away: the right to personal liberty, formerly protected by paragraph 1 of Article 16, and the rule that no one may be deprived of property otherwise than by a decision of a court, formerly protected by paragraph 2 of Article 26.

The removal of the right to personal liberty from the category of non-derogable rights constitutes the elimination of an internal contradiction in the former construction. To declare personal liberty absolutely non-derogable sat ill with the existence of imprisonment as a form of punishment: if that right is under no circumstances subject to limitation, a punishment consisting precisely in its limitation finds itself in an insoluble contradiction with the Basic Law. The former provision overcame that contradiction only by way of interpretation, under which imprisonment imposed by a judgment of a court was not regarded as a limitation of the right within the meaning of Article 39. The current version has removed the need for such an interpretation by placing personal liberty within the general regime of Article 41.

The elimination of that contradiction raises rather than lowers what the constitutional provision demands for convicted persons. While personal liberty was non-derogable, the question of statutory form formally did not arise for it, since a non-derogable right is limited neither by statute nor by any other act. Transferred into the general regime of Article 41, it attracts the requirement of paragraph 1 in full. Imprisonment as such is established by statute - by the Criminal Code and the judgment delivered on its basis. But imprisonment is not exhausted by isolation: it unfolds into a regime, a totality of additional restrictions, each an independent intrusion into the sphere of rights and each therefore falling within paragraph 1 of Article 41.

The obligation to bring sectoral legislation into conformity with the new Constitution has been discharged in respect of the criminal law field by Law of 11 June 2026 No. 307-VIII [4]. The title of the Law expressly indicates its purpose, namely to bring the Criminal Code, the Criminal Procedure Code, the Criminal Executive Code and the Code on Administrative Offences into conformity with the Constitution. As regards the Criminal Executive Code, the Law contains twenty items of amendment, and the content of those twenty items shows how the requirement of bringing into conformity has been understood.

Eight of the twenty items merely reorder the words in enumerations of administrative and territorial units. One replaces 'foreigners' with 'foreign citizens' throughout. One substitutes the Kurultay for the Parliament, following the change in the system of representative bodies. One, in sub-paragraph 5) of paragraph 3 of Article 104, replaces 'in a republican' with 'in a nationwide', aligning the designation of a referendum with the new terminology. A further item supplements paragraph 2 of Article 110 with the words 'the foundations of the constitutional order' and 'national security', aligning the grounds for prohibiting publications with Article 41. The remaining items make substantive changes unconnected with the constitutional reform:

conditional reduction of a term of imprisonment, the position of convicted women with young children, conditions of confinement in women's institutions, and the procedure for proposing conditional reduction.

Law No. 307-VIII did not amend a single provision of Articles 10 and 11 of the Criminal Executive Code - the very articles which determine the fundamental rights and the fundamental duties of convicted persons and which therefore form the core of their legal status. Nor did it amend paragraph 1 of Article 16, which establishes the scope of the rule-making powers of the authorised body, or paragraph 1 of Article 130, which determines what is a breach of the established procedure for serving a sentence.

The amendment to paragraph 2 of Article 110 of the Code merits particular attention. The legislature supplemented the list of grounds on which a convicted person is forbidden to receive and keep publications with the words 'the foundations of the constitutional order' and 'the undermining of national security' and thereby reproduced in a prohibitory provision of the Code precisely the terminology which had appeared in paragraph 1 of Article 41 of the Constitution. It follows that the content of the revised constitutional provision on the limitation of rights was known to the legislature when Law No. 307-VIII was prepared and was taken into account. It was taken into account, however, in one direction only, namely in the widening of a ground of prohibition. The other side of the same constitutional provision, containing the requirement of statutory form for every limitation, was not taken into account when the Code was revised.

The Criminal Executive Code refers to the internal regulations of institutions thirty-three times. Those references are not of a technical nature: they form a construction in which the Code establishes an institute while a subordinate act determines its content. Sub-paragraph 2) of Article 3 of the Code expressly defines the regime for serving a sentence as the procedure for the execution and the serving of sentences established by the Code and by other legal acts, thereby fixing the duality of the source of the regime at the level of the conceptual apparatus.

Article 11 reproduces that duality for duties. Sub-paragraph 1) of paragraph 1 obliges convicted persons to comply with the requirements of the Code, of other legal acts and of the judgment; sub-paragraph 2) obliges them to observe the internal regulations. The duty to observe a subordinate act is thus elevated to the rank of a fundamental duty, while its concrete content is not determined by the Code and is not intended to be. Paragraph 2 provides that failure to perform the duties imposed entails the liability established by law. The result is a construction in which statute provides the liability and a subordinate act provides the duty for whose breach it is incurred.

Article 104 of the Code, which deals with the rights and duties of convicted persons sentenced to imprisonment, is built upon the same pattern. Paragraph 1 enumerates six additional rights granted 'under the present Code and by the internal regulations of institutions'. Paragraph 2 enumerates nine additional duties with the same proviso. Paragraph 3 contains a list of prohibitions operating 'under the present Code and the internal regulations of institutions'. All three paragraphs therefore constitute not independent regulation but a frame for a subordinate act.

The basis for the issuing of that act is contained in paragraph 1 of Article 16 of the Code. The provision enumerates twenty-one types of act approved by the authorised body, of which sixteen are rules determining the procedure and the conditions for the execution and the serving of sentences, including the internal regulations of the institutions of the criminal executive system provided for by sub-paragraph 16). The Code sets no limits whatever upon that delegation: it names neither the matters which may not be transferred to the subordinate level, nor the

principles by which the authorised body is bound, nor the maximum degree of burden upon the convicted person which may be introduced by a departmental act.

The volume of subordinate regulation matches the breadth of the delegation. The Internal Regulations [3] number two hundred and twenty paragraphs across eleven chapters, with twenty annexes. They govern the admission of convicted persons, relations with staff, the daily routine, marshalling for work, meals, personal reception, roll-calls, movement about the institution, the purchase of foodstuffs and articles of first necessity, parcels and packages, the seizure of prohibited items, correspondence, money transfers, visits, telephone conversations, journeys outside the institution, confinement in disciplinary isolation cells, single cells and temporary isolation premises, and the particular features of life sentences.

That regulation is not of an outline character. Annex 8 to the Regulations contains an exhaustive list of the articles and items which a convicted person is permitted to keep, to receive in parcels and to purchase in the shop of the institution. The list is taken to a degree of detail at which the permissible colour of a tracksuit, the material of a comb, the form in which a deodorant may be supplied and the requirements as to the container in which perfumery may be kept are all determined. The legal significance of such a list lies in the fact that it operates as a prohibition: everything not named in it is not permitted to the convicted person. The right of property of a convicted person - a right which is not abolished by the judgment of a court - thus receives its limits from an annex to a ministerial order.

The chain of delegation, moreover, does not end with the departmental act. Paragraph 17 of the Regulations provides that in every institution a strictly regulated daily routine is organised, approved by the head of the institution. Paragraph 18 provides that the daily routine includes the time of reveille, roll-call, lights out, ablutions, physical exercise, meals, marshalling for work, presence at work, study and educational activities, the hours during which the visiting rooms operate and the hours of telephone conversations. Paragraph 19 provides that the place and the procedure for conducting mass activities are approved by an order of the head of the institution. Paragraph 20 refers, for the sample of clothing, to a separate act of the authorised body [21].

A four-tier normative sequence thus takes shape. The Constitution requires that rights be limited only by laws. The Code, being a statute, establishes a duty to observe internal regulations whose content it does not disclose. The Regulations, being a ministerial order, determine the composition of the regime requirements and refer to another ministerial order for the form of clothing and to an order of the head of the institution for the daily routine. The order of the head of the institution determines at what time a convicted person rises, eats, works and goes to bed. The daily life of a convicted person is accordingly determined by an act which stands three steps away from the Constitution in the hierarchy of legal acts and is not a normative legal act at all.

That construction acquires particular sharpness in connection with the disciplinary liability of convicted persons. Paragraph 1 of Article 130 of the Code provides that a breach of the established procedure for serving a sentence consists in the failure to comply with the requirements established by the Code and by the internal regulations of institutions. Article 131 establishes the disciplinary sanctions: a reprimand, a severe reprimand, placement in a disciplinary isolation cell for up to fifteen days, and transfer to single cells for up to four months. The relationship between those two provisions means that for failure to comply with a requirement established by a ministerial order, a convicted person may be placed in a disciplinary isolation cell for fifteen days. A subordinate act defines the disciplinary offence, while statute fixes the sanction.

The content of the sanction itself is likewise supplemented at the subordinate level. Paragraph 124 of the Regulations provides that convicted persons placed in a disciplinary isolation cell are not permitted to take with them the foodstuffs and personal effects in their possession, except tea, a towel, soap, tooth powder, toothpaste, a toothbrush, periodicals and books. Paragraph 126 provides that on admission to a disciplinary isolation cell convicted persons are subjected to a full search and are changed into clothing assigned to those premises. None of those restrictions is provided for by the Code: the statute names the sanction itself but does not determine the regime in which it is served, and that regime proves to be more burdensome than follows from the statute.

Placement in a disciplinary isolation cell merits a constitutional assessment of its own. It constitutes isolation within isolation: a convicted person, already deprived of liberty by a judgment of a court, is additionally deprived of that degree of freedom of movement and of communication which he retains under ordinary conditions of confinement. The legal basis for such an additional restriction is not a judgment of a court but a decision of the head of the institution. The Code does not require judicial authorisation for that measure; it provides only for a copy of the decision to be sent to the prosecutor not later than the following working day. Since from 1 July 2026 the right to personal liberty falls within the general regime of Article 41 of the Constitution, any additional limitation of it is subject to the requirement of statutory form; yet, as has been shown above, the regime of such a limitation is laid down in an act of the authorised body.

The cases of subordinate regulation of the status of a convicted person identified in the course of the examination are generalised in Table 1. For each case, the table indicates the relevant provision of the Code, the subject of regulation, the level of the act by which the content of the regulation is actually determined, and the nature of the restriction established.

Table 1 – Subordinate regulation of the legal status of a convicted person under the Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan

No.	Provision of the Code	Subject of regulation	Level of the act determining the content	Nature of the restriction
1	Art. 3, sub-para. 2)	Definition of the regime for serving a sentence	Code and 'other legal acts' (level not specified)	Dual source of the regime fixed in the conceptual apparatus of the Code
2	Art. 10 (closing proviso)	Rights of convicted persons	Code and legal acts establishing the procedure and conditions of serving sentences	Open-ended list of rights; their scope may be specified below the level of statute
3	Art. 11, para. 1, sub-paras. 1)-2); para. 2	Fundamental duties of convicted persons	'Other legal acts'; Internal Regulations (ministerial order)	Duty whose content is not disclosed by statute, while liability for its breach is established by law

4	Art. 16, para. 1, sub-para. 16)	Rule-making powers of the authorised body	Ministerial order	21 types of act, 16 of them on the procedure and conditions of serving sentences; no limits of delegation
5	Art. 104, paras. 1-3	Additional rights, duties and prohibitions	Code together with the Internal Regulations (ministerial order)	Statutory frame filled with prohibitions by a subordinate act
6	Arts. 11, 104 (general references)	Items a convicted person may keep, receive in parcels and purchase	Annex 8 to the Internal Regulations (ministerial order)	Exhaustive list operating as a prohibition of everything not named; limits the right of property
7	Provisions of the Code on the respective institutes, with references to the internal regulations	Correspondence, visits, telephone conversations, parcels, money transfers	Internal Regulations (ministerial order)	Procedure and conditions of exercising rights determined subordinately
8	- (Internal Regulations, paras. 17-18)	Daily routine: reveille, roll-call, meals, work, lights out, hours of visits and telephone conversations	Order of the head of the institution (not a normative legal act)	Use of time determined at the level of an individual institution
9	- (Internal Regulations, para. 19)	Place and procedure for mass activities	Order of the head of the institution	Organisational restriction set by the institution itself
10	- (Internal Regulations, para. 20)	Samples of clothing	Separate ministerial order [21]	Obligatory form of clothing
11	Art. 130, para. 1	Definition of a breach of the established procedure for serving a sentence	Code together with the Internal Regulations (ministerial order)	Disciplinary offence defined by reference to a subordinate act
12	Art. 131; Internal Regulations, paras. 124, 126	Regime of confinement in a disciplinary isolation cell	Ministerial order	Prohibition on taking foodstuffs and personal effects, full search, change of clothing - not provided for by the Code

Note: compiled by the authors on the basis of [2], [3], [21].

Table 1 shows that the cases fall into three groups. In the first (rows 1-5), the Code itself creates a construction of reference while determining neither the content nor the limits of what

is delegated. In the second (rows 6-10), the subordinate act does not merely specify statutory provisions but introduces independent restrictions - on property, on communication with the outside world, on the use of time, and on appearance - and in part transfers them further down to the head of the institution. In the third (rows 11-12) subordinate regulation enters the sphere of disciplinary liability, where the requirement of statutory form is most acute because the consequence is an additional restriction of personal liberty. The second and third groups call for transfer to the level of statute; the first calls for the Code itself to define the limits of delegation.

The German legal order resolved an analogous question more than half a century ago, from a position functionally identical to the present Kazakhstani one. Until 1972 the execution of custodial sentences in the Federal Republic of Germany was regulated predominantly by departmental prescriptions, and restrictions on prisoners were justified by the doctrine of the special power relationship, under which a person in heightened subordination to the state was treated as removed from the general guarantees of fundamental rights. By its decision of 14 March 1972, the Federal Constitutional Court rejected that doctrine [22], holding that the fundamental rights of prisoners may be limited only by statute or on the basis of a statute, and directing the legislature to enact one. The transitional period it allowed ended with the Prison Act of 1976 [23].

The principle formulated in 1972 was confirmed by the Federal Constitutional Court thirty-four years later. By its judgment of 31 May 2006 [26] the Court held to be unconstitutional a situation in which the execution of sentences in respect of juveniles was carried out without an adequate statutory basis, and stated that measures intruding into the fundamental rights of a prisoner require a statute irrespective of the category of prisoner concerned. The consistency of that approach over more than three decades indicates that what is at issue is not a particular decision but a constitutional principle.

The comparison reveals common starting points and divergent outcomes. The German doctrine of the special power relationship rested on the conception that a person placed in an institution is in a special legal condition where the general guarantees operate with exceptions and the administration determines the internal order. The Kazakhstani construction does not reproduce that doctrine dogmatically - the Criminal Executive Code expressly recognises the fundamental rights of a convicted person and prohibits degrading treatment - but it does reproduce its practical result: the administration, not statute, sets the scope of the restrictions. Germany abandoned the model as incompatible with the requirement of statutory form. Kazakhstan retains it although its Constitution is textually stricter than the German text: paragraph 1 of Article 19 of the Basic Law [27] permits a fundamental right to be limited by a statute or on the basis of a statute, whereas paragraph 1 of Article 41 speaks of limitation only by laws, without mentioning acts issued on the basis of a law.

The difference in wording is material for the assessment of the permissibility of delegation. The German construction expressly envisages the possibility of limitation on the basis of a statute and therefore permits subordinate specification provided that the essential parameters of the limitation are determined by the legislature. It was precisely that condition which underlay the decision of 1972: the Court required not the elimination of all subordinate regulation but that what is essential be decided by statute. The Kazakhstani provision contains no such proviso. It does not follow that subordinate regulation of the execution of sentences is inadmissible altogether in Kazakhstan: organisational and technical matters - the form of registers, the procedure for drawing up documents, the arrangement of premises - do not by their nature constitute a limitation of rights and may be regulated by a departmental act. But it does follow that matters going to the substance of a restriction must be decided by statute.

The German experience cannot, however, be transferred to Kazakhstan as a whole. The comparison is productive only if the elements of the German model which express a general constitutional principle are distinguished from those which are due to the specific features of the German constitutional and legislative system.

Three elements are of general significance and can be applied to the Kazakhstani system. The first is the principle itself, subsequently generalised in German doctrine as the requirement that the essential questions of the exercise of fundamental rights be decided by the legislature (the so-called essentiality doctrine, Wesentlichkeitstheorie). It rests not on features peculiar to the Basic Law, but on the requirement of statutory form as such, and since paragraph 1 of Article 41 of the Constitution of Kazakhstan formulates that requirement more strictly than the German text, the principle applies to Kazakhstan a fortiori. The second is the legislative technique of the Prison Act of 1976 [23]. The statute itself regulates visits, correspondence and telephone communication, the items a prisoner may possess, security measures, and the grounds, types and procedure of disciplinary measures. The house rules issued by the head of the institution (section 161) govern visiting hours, working time, leisure and rest periods, but they are an organisational act operating within the guarantees fixed by the statute and do not create restrictions of their own. Where the statute contains no special rule, section 4(2) permits only those restrictions which are indispensable for maintaining security or averting a serious disturbance of order in the institution. That construction - an exhaustive statutory catalogue of restrictions, house rules confined to organisation, and a narrow residual clause tied to a strict test of necessity - is directly relevant to the daily routine approved by the head of a Kazakhstani institution (Table 1, row 8) and to the recasting of Articles 11, 104 and 130 of the Criminal Executive Code. The third is the combination of a closed statutory list of disciplinary measures with procedural guarantees, including the hearing of the prisoner before a measure is imposed, and with the right to apply to a court against any measure of the administration (sections 102-106 and 109 et seq.). It is precisely this combination that the Kazakhstani regulation of placement in a disciplinary isolation cell lacks.

Other elements are due to the specifics of the German system and cannot be transferred. First, as noted above, the admissibility of subordinate specification in Germany rests on the express words of paragraph 1 of Article 19 of the Basic Law [27], which permits limitation 'by or on the basis of a statute'. The Kazakhstani provision contains no such clause, so the German degree of tolerance towards administrative regulation cannot serve as a benchmark, and even a residual clause of the type found in section 4(2) would be acceptable in Kazakhstan only as a basis for individual measures in a specific situation, not for general rule-making by the authorised body. Second, the German model is conditioned by federalism: following the constitutional reform of 2006 [32], legislative competence for the execution of sentences passed to the Länder, and the federal Prison Act has for the most part been superseded by Land statutes. For unitary Kazakhstan the relevant element is not that diversity but the level of regulation, which can be secured within the Criminal Executive Code or a single special statute. Third, the German model relies on institutions specific to German judicial organisation - the individual constitutional complaint by which the 1972 case reached the Federal Constitutional Court, and the specialised penal enforcement chambers of the regional courts which review measures of the prison administration. What can be borrowed is the function of judicial control over measures restricting the rights of a convicted person, not its institutional form, which in Kazakhstan has to be built into the existing system of courts.

Accordingly, what Kazakhstan can take from German experience is the principle and the legislative technique, not the particular constitutional wording, the federal distribution of competence or the court structure. The proposals formulated in the conclusion are built on those transferable elements, adjusted for the stricter wording of Article 41 and for the unitary structure of the state.

International standards for the treatment of prisoners lay down in this respect a requirement lower than that of the Kazakhstani Constitution. Rule 37 of the United Nations Standard Minimum Rules [24] provides that the conduct constituting a disciplinary offence, the types and duration of the sanctions that may be imposed and the authority competent to impose them shall always be subject to authorisation by law or by the regulation of the competent administrative authority. Rule 39 provides that no prisoner shall be sanctioned except under the terms of the law or regulation referred to in Rule 37. The international standard thus recognises as admissible the definition of a disciplinary offence by a departmental act.

From this follows a conclusion of importance for the assessment of the Kazakhstani model. Conformity with an international minimum standard does not release a state from compliance with its own constitutional provision where the latter lays down a higher requirement. The Nelson Mandela Rules formulate a minimum acceptable to legal orders of differing constitutional traditions, including those whose constitutions contain no reservation as to the statutory form of the limitation of rights. The Constitution of Kazakhstan does contain such a reservation, and in a version which admits of no limitation otherwise than by laws. A reference to conformity with the Nelson Mandela Rules cannot therefore serve as a justification for retaining the present construction: the international standard determines the lower boundary, whereas the constitutional provision determines the form which is obligatory for the state concerned.

The European Prison Rules [25] proceed from the position that persons deprived of liberty retain all rights of which a court has not lawfully deprived them, and that restrictions must be the minimum necessary and proportionate to the legitimate aim. The case-law of the European Court of Human Rights develops that position through the requirement as to the quality of the legal basis. A prisoner retains the Convention rights except the right to liberty lawfully withdrawn [28]; a special regime of confinement is subject to periodic review and judicial control [29]; prolonged restrictions on visits imposed in general terms without individual assessment are disproportionate [30]; applying a restriction without weighing the competing interests in the particular case is impermissible [31]. A restriction must therefore have a clear legal basis, be foreseeable and admit of review.

The significance of the form in which a restriction is laid down is not exhausted by legal dogmatics. The empirical studies cited above [7]; [9]; [10] converge in showing that in the absence of a clear statutory requirement its place is taken by the professional conceptions of the staff and by the priorities of the administration, with the result that the volume of opportunities actually recognised as belonging to a convicted person ceases to be determinate. Laying a restriction down by statute gives the status of a convicted person a stability which subordinate regulation cannot provide.

Finally, an objection which may be raised against the position set out above should be considered. It is that an exhaustive regulation of the regime for serving a sentence by statute is practically unachievable: the regime comprises a multitude of details requiring prompt alteration, and to transfer them to the level of statute would make the regulation inflexible. That objection deserves consideration but does not withstand the test of experience. As shown

above, the German Prison Act of 1976 [23] regulated the substance of the regime by statute while leaving organisational matters to house rules and to the subordinate level. The dividing line therefore runs not between the possible and the impossible but between the essential and the technical, and to draw that line is a task within the capacity of a legislature.

A second objection is that the Internal Regulations are issued on the basis of a statute - sub-paragraph 16) of paragraph 1 of Article 16 - so that paragraph 1 of Article 41 is formally complied with. That conflates the basis for issuing an act with the basis for limiting a right. A power to issue an act does not convert its content into the content of a statute. Were it otherwise, the requirement of statutory form would lose all meaning: it would suffice to provide in any statute that the procedure for exercising the right concerned is determined by the authorised body, and the constitutional guarantee would be spent. That is precisely the argument the Federal Constitutional Court rejected in 1972 [22]: a blanket power conferred on the administration is not equivalent to a legislative resolution of the question.

Conclusion

The study confirms the hypothesis and permits the following principal conclusions.

First, from 1 July 2026 the right to personal liberty was removed from the list of non-derogable rights and placed within the general regime of Article 41 of the Constitution. That change eliminated an internal contradiction in the former construction, but it also means that every additional restriction of the liberty of a convicted person beyond imprisonment itself is subject to the requirement that rights be limited only by law.

Second, bringing the Criminal Executive Code into conformity with the new Constitution was predominantly an exercise in drafting technique. The legislature took the revised constitutional provision into account selectively: it transferred the new grounds of limitation into the prohibitory provision of Article 110, but left untouched the provisions which form the core of the legal status of a convicted person and the limits of its restriction.

Third, the substantive content of that status is determined not by the Code but by subordinate acts, and the chain of delegation reaches an order of the head of the institution, which is not a normative legal act. As Table 1 shows, subordinate regulation is not confined to technical specification: it introduces independent restrictions and defines the disciplinary offence for which a convicted person may be placed in a disciplinary isolation cell by decision of the head of the institution without judicial authorisation. It is here that the discrepancy with paragraph 1 of Article 41 of the Constitution is most acute.

Fourth, German experience shows that the problem is resolvable by statute. The principle that the essential questions of restriction are decided by the legislature, the technique of an exhaustive statutory catalogue of restrictions with house rules confined to organisation, and a closed list of disciplinary measures under judicial control can be applied in Kazakhstan; the permissive wording of the Basic Law, the federal distribution of competence and the German court structure cannot. Nor does conformity with the lower international standard of Rule 37 of the Nelson Mandela Rules remove the problem, since the Constitution of Kazakhstan lays down a stricter requirement.

The following is accordingly proposed.

Paragraph 1 of Article 11 of the Code should be supplemented by an exhaustive list of the fundamental duties of a convicted person, and the reference to other legal acts should be removed

from sub-paragraph 1). The duty to observe the internal regulations may remain, but only for matters of an organisational and technical character whose range the Code itself defines.

Restrictions going to the substance of the regime should be transferred from the Internal Regulations to the Code: above all the list of prohibited items, the procedure for and frequency of correspondence, visits and telephone conversations, the grounds and procedure for restricting them, and the conditions of confinement in a disciplinary isolation cell, a single cell and a temporary isolation premises. The procedure for exercising the corresponding rights, and organisational and technical matters not amounting to an independent restriction, may remain at the subordinate level.

Paragraph 1 of Article 130 should be recast to contain an exhaustive list of the acts constituting a breach of the established procedure, with the blanket reference to the internal regulations removed. The existing paragraph 2 of the same article, listing gross breaches, shows that the Code is capable of that drafting technique.

Paragraph 1 of Article 16 should be supplemented by a provision on the limits of delegation, establishing that rules approved by the authorised body may not impose duties or prohibitions absent from the Code and may not worsen the position of a convicted person as compared with the Code.

Placement in a disciplinary isolation cell and transfer to a single cell, which additionally restrict personal liberty, should be accompanied by procedural guarantees commensurate with that character. The minimum solution is a right to challenge the decision before a court with execution suspended pending the challenge; the consistent solution is judicial authorisation of placement in a disciplinary isolation cell beyond a statutory limit.

In the longer term, the enactment of a separate statute on the execution of custodial sentences deserves consideration, regulating regime restrictions with a completeness that obviates extensive departmental rule-making. Retaining the present construction under the new constitutional provision leaves the legal status of a convicted person resting on a source which the Constitution does not intend for it.

Funding. This article is submitted as part of the project «AP23485634: Modern Transformation of Kazakhstan's Penitentiary System through a Public–Private Partnership Mechanism» under the 2024-2026 grant funding competition for scientific and scientific-technical projects.

The contribution of authors.

Tleshaliyev N. the author for correspondence made significant contributions to the concept or design of the work; collection, analysis, or interpretation of the results of the work; agreed to be responsible for all aspects of the work, appropriately examining and resolving questions related to the reliability of the data or the integrity of all parts of the article, edited the text of the manuscript.

Batyrbay N. edited the text of the manuscript and designed it, translated the references, abstract, and information about the authors of the article.

Kalmuratova S.D. conducted the literature review and contributed to the methodological framework of the study.

References

1. Republic of Kazakhstan (2026) Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted by national referendum on 15 March 2026 and entered into force on 1 July 2026. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000 (Accessed: 16.09.2026).

2. Republic of Kazakhstan (2014) Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan, 5 July, No. 234-V, as amended on 12 August 2026. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234 (Accessed: 16.09.2026).

3. Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (2014) Order No. 819 of 17 November 2014, 'On Approval of the Internal Regulations of Institutions of the Criminal Executive System', as amended on 5 October 2025. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009984 (Accessed: 16.09.2026).

4. Republic of Kazakhstan (2026) Law No. 307-VIII of 11 June 2026, 'On Amendments and Additions to the Criminal Code, Criminal Procedure Code, Criminal Executive Code and Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan Concerning Their Alignment with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Improvement of Legislation on Elections and the Prosecutor's Office'. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2600000307 (Accessed: 16.09.2026).

5. Lazarus L. (2004) Contrasting Prisoners' Rights: A Comparative Examination of England and Germany. Oxford: Oxford University Press. 320 pp. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199259830.001.0001.

6. Van Zyl Smit D., Snacken S. (2009) Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights. Oxford: Oxford University Press. 464 p.

7. Morgenstern C., Rogan M. (2023) 'One always looks for a compromise...': Senior prison managers' views of law, human rights and prisoner complaints in Germany. Incarceration, 4. DOI: https://doi.org/10.1177/26326663231185898.

8. Nikoleishvili K. (2025) Prisoners' Right to Rehabilitation: Micro and Macro Level Indicators for the Assessment of the Fulfilment of States' Positive Obligation. German Law Journal, 26(4), pp. 668-682. DOI: https://doi.org/10.1017/glj.2025.15.

9. Dagan N., Perry G. (2026) Vernacularising dignity: Prison officers, legality, and the enchantment of carceral humanity. Theoretical Criminology. DOI: https://doi.org/10.1177/13624806261444394.

10. Schoenfeld H., Rhoten K., Campbell M.C. (2025) Patchwork Protection: The Politics of Prisoners' Rights Accountability in the United States. Law & Social Inquiry, 50(4), pp. 983-1012. DOI: https://doi.org/10.1017/lsi.2024.4.

11. Van der Valk S., Rogan M. (2021) Experiencing human rights protections in prisons: The case of prison monitoring in Ireland. European Journal of Criminology, 18(1), pp. 101-119. DOI: https://doi.org/10.1177/1477370820960024.

12. Mantouvalou V. (2024) Work in prison: Reintegration or exclusion and exploitation? European Labour Law Journal, 15(4), pp. 617-636. DOI: https://doi.org/10.1177/20319525241270268.

13. Vannier M. (2025) Beware of the siren's call - the European right to hope and the challenge of old age behind bars. Human Rights Law Review. Vol. 25, No. 2. Article ngaf013. DOI: https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaf013.

14. Trochev A., Slade G. (2019) Trials and Tribulations: Kazakhstan's Criminal Justice Reforms. In: Caron J.-F. (ed.) Kazakhstan and the Soviet Legacy. Singapore: Palgrave Macmillan, pp. 75-99. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-6693-2_5.

15. Salamatov, E.A. (2012) 'Expert Opinion on the Concept of the Draft Penal Enforcement Code of the Republic of Kazakhstan (New Edition)'. Available at: https://prg.kz/document/?doc_id=31295217&pos=4;143

16. Salamatov, E. (2026) 'Constitutional and Legal Analysis of Selected Provisions of the Criminal Procedure Legislation of the Republic of Kazakhstan'. Available at: https://prg.kz/document/?doc_id=31692023 [in Russian].

17. Ismagulov, K.E. (2025) 'The Constitutionality of Criminal Procedure Legislation: An Analysis of Selected Normative Resolutions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan (2023–2025)'. Available at: https://prg.kz/document/?doc_id=32251484

18. Kambarov A.K., Muratkhanova M.B., Ashimova E.A. (2026) Improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of prevention of domestic violence: current problems and solutions. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 155(2), pp. 155-166.

19. Seilkhanov, Zh.D. and Shabanov, V.B. (2026) 'The Criminal Law Mechanism for Countering Economic Smuggling: Current State and Issues', Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 155(2), pp. 183–198. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-155-2-183-198.

20. Republic of Kazakhstan (1995) Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted by national referendum on 30 August 1995, as amended on 19 September 2022; ceased to have effect on 1 July 2026. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (Accessed: 16.09.2026).

21. Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (2023) Order No. 575 of 14 July 2023, 'On Approval of Samples of Clothing for Convicted Persons', registered under No. 33086. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033086 (Accessed: 27.09.2026).

22. Bundesverfassungsgericht (1972) Beschluss des Zweiten Senats vom 14. März 1972 – 2 BvR 41/71 (Strafgefangene). BVerfGE, 33, S. 1; Neue Juristische Wochenschrift, S. 811.

23. Bundesrepublik Deutschland (1976) Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) vom 16. März 1976. Bundesgesetzblatt, Teil I, S. 581.

24. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): UN General Assembly resolution 70/175 of 17 December 2015. Available at: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (access date: 16.09.2026).

25. European Prison Rules: Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member States, adopted on 11 January 2006, revised and amended on 1 July 2020.

26. Bundesverfassungsgericht (2006) Urteil des Zweiten Senats vom 31. Mai 2006 – 2 BvR 1673/04, 2 BvR 2402/04 (Jugendstrafvollzug). BVerfGE, 116, S. 69.

27. Bundesrepublik Deutschland (1949) Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. Bundesgesetzblatt, S. 1.

28. European Court of Human Rights. Hirst v. the United Kingdom (no. 2) [GC], application no. 74025/01, judgment of 6 October 2005.

29. European Court of Human Rights. Enea v. Italy [GC], application no. 74912/01, judgment of 17 September 2009.

30. European Court of Human Rights. Khoroshenko v. Russia [GC], application no. 41418/04, judgment of 30 June 2015.

31. European Court of Human Rights. Dickson v. the United Kingdom [GC], application no. 44362/04, judgment of 4 December 2007.

32. Bundesrepublik Deutschland (2006) Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes (Artikel 22, 23, 33, 52, 72, 73, 74, 74a, 75, 84, 85, 87c, 91a, 91b, 93, 98, 104a, 104b, 105, 107, 109, 125a, 125b, 125c, 143c) vom 28. August 2006. Bundesgesetzblatt, Teil I, S. 2034.

Information about the authors

***Tleshaliev N.D.* –** corresponding author, PhD, Associate Professor at the Adilet Higher School of Law, Caspian Public University, 521 Seifullin Avenue, 050000, Almaty, Kazakhstan

***Batyrbay N.M.* –** PhD, Associate Professor at the Adilet Higher School of Law, Caspian Public University, 521 Seifullin Avenue, 050000, Almaty, Kazakhstan

***Kalmuratova S.D.* –** doctoral student at the Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010008, Astana, Kazakhstan

***Тлешалиев Н.Д.* –** автор-корреспондент, доктор PhD, ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета, пр. Сейфуллина, 521, 050000, Алматы, Казахстан

***Батырбай Н.М.* –** доктор PhD, ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета, пр. Сейфуллина, 521, 050000, Алматы, Казахстан

***Калмуратова С.Д.* –** докторант юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

***Тлешалиев Н.Д.* –** хат-хабар авторы, PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, Сейфуллин даңғылы, 521, 050000, Алматы, Қазақстан

***Батырбай Н.М.* –** PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, Сейфуллин даңғылы, 521, 050000, Алматы, Қазақстан

***Калмуратова С.Д.* –** Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті заң факультетінің докторанты, Сәтбаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure/ Административное право. Административный процесс

Ғылыми мақала
ХҒТАР 10.27.61
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-62-76

Қазақстан Республикасының банкроттық туралы заңнамасының дуализмі: заңды және жеке тұлғалар төлем қабілетсіздігін құқықтық реттеудің шектелуі

Ж.М. Тажибаева[1], И.С. Сактаганова*[2], В.Б. Тапакова[3]

[1,2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[3]Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Орал, Қазақстан
(e-mail: [1]nasir04@mail.ru, [2]saktaganova@enu.kz, [3]tapakova_vilora83@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы банкроттық туралы заңнаманың дуализмі қарастырылады. Қазіргі уақытта дәрменсіздік институтын реттейтін екі дербес нормативтік құқықтық акт қатар қолданылады, алайда олардың бірыңғай ұғымдық аппараты жоқ әрі құқықтық реттеу тетіктері өзара толық үйлеспейді. Бірінші заң заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің банкроттығын реттесе, екіншісі 2022 жылы азаматтардың төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы мәселелерін реттеу үшін қабылданды. Мұндай құқықтық бөліну бірыңғай қағидаттардың болмауына, рәсімдердің әртүрлілігіне, жекелеген құқықтық нормаларды қолданудағы қайшылықтарға және құқық қолдану тәжірибесінде қиындықтардың туындауына алып келеді.

Зерттеудің мақсаты – банкроттық туралы заңнаманың дуалистік моделінің құқықтық салдарын анықтау, оның тиімділігін бағалау және шетелдік тәжірибені ескере отырып, ұлттық заңнаманы жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық, жүйелік және тарихи-салыстырмалы әдістер қолданылды. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына, сондай-ақ АҚШ, Германия, Еуропалық Одақ және Ресей Федерациясының дәрменсіздік институтын реттейтін құқықтық тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Шетелдік модельдерді зерттеу екі оқшауланған заңның қатар қолданылуы халықаралық тәжірибеде кең таралған тәсіл еместігін көрсетті. Керісінше, мұндай құқықтық модель елеулі құқықтық олқылықтарды туындатып, құқықтық айқындық деңгейін төмендетеді және екі құқықтық режимнің тоғысқан тұсында тұрған жеке кәсіпкердің құқықтық жағдайын әлсіретеді. Зерттеу нәтижелері негізінде банкроттық институтын реттейтін бірыңғай әрі үйлестірілген құқықтық жүйені қалыптастыру қажеттілігі негізделеді.

Түсті: 28.06.2026 Мақұлданды: 27.09.2026 Онлайн қолжетімді: 30.09.2026

***хат-хабар үшін автор**

Негізгі реформалық бағыт ретінде борышкерлердің барлық санаттарын қамтитын бірыңғай кодификацияланған банкроттық туралы заң қабылдау ұсынылады. Сонымен қатар толық кодификация жүргізілгенге дейін қолданыстағы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы құқықтық қайшылықтарды азайтып, құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін аралық шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: банкроттық, төлем қабілетсіздігі, заңнаманың дуализмі, оңалту, кодификация.

Ж.М. Тажибаева[1], И.С. Сактаганова*[2], В.Б. Тапакова[3]

[1,2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

[3]Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем, Уральск, Казахстан

(e-mail: [1]nasir04@mail.ru, [2]saktaganova@enu.kz, [3]tapakova_vilora83@mail.ru)

Дуализм законодательства о банкротстве Республики Казахстан: ограниченность правового регулирования неплатежеспособности юридических и физических лиц

Аннотация. В статье рассматривается дуализм казахстанского законодательства о банкротстве, при котором параллельно действуют два самостоятельных нормативных правовых акта, не объединённые единым понятийным аппаратом и не обеспечивающие комплексного регулирования отношений в сфере несостоятельности. Один из них регулирует вопросы банкротства юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, тогда как второй, принятый в 2022 году, устанавливает правовые основы восстановления платежеспособности и банкротства граждан. Такое нормативное разграничение порождает ряд теоретических и практических проблем, связанных с отсутствием единых принципов правового регулирования, различием процедур, неоднозначностью применения отдельных норм и сложностями правоприменительной практики.

Целью исследования является выявление правовых последствий существования дуалистической модели законодательства о банкротстве, оценка её эффективности, а также определение возможных направлений совершенствования национального законодательства с учётом зарубежного опыта. В ходе исследования использованы сравнительно-правовой, формально-юридический, системный и сравнительно-исторический методы научного познания. Проведён анализ действующего законодательства Республики Казахстан, а также законодательства США, Германии, Европейского союза и Российской Федерации, регулирующего процедуры несостоятельности.

Сравнение зарубежных моделей показывает, что существование двух изолированных законодательных актов не является общепринятой международной практикой. Напротив, подобное разделение создаёт измеримые правовые пробелы, снижает уровень правовой определённости и ставит индивидуального предпринимателя, находящегося на пересечении двух законодательных режимов, в наиболее уязвимое положение. По результатам исследования обосновывается необходимость формирования единой,

согласованной системы правового регулирования института банкротства. В качестве ключевого направления реформирования предлагается разработка и принятие единого кодифицированного закона о банкротстве, охватывающего все категории должников. Одновременно сформулированы промежуточные меры, которые могут быть реализованы посредством внесения изменений и дополнений в действующее законодательство до проведения полной кодификации, что позволит устранить наиболее существенные коллизии и повысить эффективность правового регулирования института несостоятельности в Республике Казахстан.

Ключевые слова: банкротство, неплатёжеспособность, дуализм законодательства, реабилитация, кодификация.

Zh.M. Tazhibaeva[1], I.S. Saktaganova*[2], V.B. Tapakova[3]
[1,2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[3]Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems, Uralsk, Kazakhstan
(e-mail: [1]nasir04@mail.ru, [2]saktaganova@enu.kz, [3]tapakova_vilora83@mail.ru)

Dualism of bankruptcy legislation of THE Republic of Kazakhstan: the limits of legal regulation of insolvency of legal entities and individuals

Abstract. This article examines the dualism of Kazakhstan's bankruptcy legislation. Two separate acts regulate insolvency without a unified conceptual framework: the 2014 law governs legal entities and individual entrepreneurs, while the 2022 law regulates the restoration of solvency and bankruptcy of individuals. This division creates theoretical and practical challenges, including divergent principles and procedures, inconsistent application of legal provisions, and difficulties in judicial and administrative practice.

The study identifies the legal consequences of this dualistic model, assesses its effectiveness, and considers reforms informed by international experience. It uses comparative legal, formal legal, systemic, and historical comparative methods to examine Kazakhstan's legislation alongside insolvency regulation in the United States, Germany, the European Union, and Russia.

The comparison shows that separate laws for different categories of debtors are not a widely adopted approach. Legislative fragmentation creates legal gaps, reduces certainty, and leaves individual entrepreneurs particularly vulnerable where the two regimes intersect. The findings support a coherent legal framework for insolvency. The article proposes a single codified bankruptcy law covering all categories of debtors. Before comprehensive codification, targeted amendments to existing laws could align key concepts and procedures, address the most significant inconsistencies, and improve the effectiveness of bankruptcy regulation in Kazakhstan. Such amendments would provide a practical transition toward unified regulation while preserving the specific procedures required for different debtor categories and improving consistency across courts and agencies.

Keywords: bankruptcy, insolvency, legislative dualism, rehabilitation, codification.

Кіріспе

Қазақстанда төлем қабілетсіздігін реттеу екі негізгі заңға сүйенеді: 2014 жылғы «Оңалту және банкроттық туралы» заң және 2022 жылғы «Қазақстан Республикасы

азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» заң. Олардың субъектілік құрамы мен рәсімдері әртүрлі болғандықтан, арақатынасын жүйелі бағалау қажет [1].

Бірінші акт негізінен заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің оңалтуы және банкроттығы мәселелерін, екіншісі азаматтардың соттан тыс және сот банкроттығын, сондай-ақ төлем қабілеттілігін қалпына келтіруді реттейді. Осы бөлініс ортақ ұғымдарды, аралас міндеттемелері бар борышкерлердің мәртебесін және рәсімдер туралы ақпараттың өзара сәйкестігін зерттеуге негіз болады.

Азаматтардың банкроттығы туралы заң 2022 жылғы 30 желтоқсанда қабылданып, 2023 жылғы 3 наурыздан бастап қолданыла бастады. Оны қабылдау жеке тұлғалардың берешегін реттеуге дербес құқықтық тетік қалыптастырды. Алайда кейінгі талдауда екі заңның бөлек болуының өздігінен құқықтық қайшылықты дәлелдемейтінін ескеру қажет: қайшылық тек нақты нормалардың қолданылуы немесе құқықтық салдары үйлеспегенде анықталады.

Мемлекеттік кірістер комитетінің 2025 жылғы 2 маусымдағы хабарламасы бойынша 2024 жылы азаматтардың банкроттық рәсімдеріне 83 057 өтініш берілген [2]. Бұл сан бір күнтізбелік жылдағы өтініштердің көлемін көрсетеді.

Қазақстанда 2023 жылғы 3 наурыздан бастап азаматтардың борыштық жүктемесін реттеуге бағытталған «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Заң қолданылады. Заң соттан тыс банкроттық, сот арқылы банкроттық және төлем қабілеттілігін қалпына келтіру рәсімдерін көздейді. Оны қолдану тәжірибесі аталған тетіктерге сұраныстың артып келе жатқанын көрсетеді: мемлекеттік кірістер органдары арқылы 28,4 мың азамат, сот шешімімен 196 азамат банкрот деп танылып, олардың міндеттемелерінің жалпы сомасы 147,1 млрд теңгені құрады. Төлем қабілеттілігін қалпына келтіру рәсімін 9,5 млрд теңге міндеттемелер бойынша 103 азамат қолданған, оның ішінде сегіз жағдайда қалпына келтіру жоспары бекітілген. Өтініштер санының 2024 жылы 83 057-ге, ал 2025 жылдың алғашқы бес айында 77 106-ға жетуі институттың практикалық маңызының өскенін аңғартады. 2024 жылғы 20 тамыздан бастап күшіне енген түзетулер рәсімдерді одан әрі жеңілдетіп, тұрақты табысы бар борышкерлер үшін төлем қабілеттілігін қалпына келтіру мүмкіндігін кеңейтті, соттан тыс банкроттық қолданылатын міндеттемелер аясын ұлғайтты және өтініш беру тәртібін оңайлатты. Сонымен қатар заңнаманы жетілдіру шеңберінде борышты алдын ала реттеу талабын алып тастау, соттан тыс рәсімді борышкердің бастамасымен тоқтату және рәсім аяқталғаннан кейін қаржы ұйымдары алдындағы міндеттемелерді неғұрлым толық тоқтату мәселелері қарастырылуда. Бұл өзгерістер Қазақстандағы жеке тұлғалардың банкроттығы институтының жазалау сипатындағы тетік емес, азаматтың қаржылық жағдайын тұрақтандыруға және шамадан тыс борыштық жүктемеден шығуына мүмкіндік беретін құқықтық құрал ретінде біртіндеп қалыптасып келе жатқанын көрсетеді [3].

Дж. Килборнның Қазақстан мен Өзбекстандағы жеке тұлғалардың дәрменсіздігі туралы салыстырмалы зерттеуі рәсімдерге қолжетімділік пен құқықтық модельдің ерекшеліктерін талқылауға мүмкіндік береді [4]. Аталған зерттеу ұлттық заңнаманы бағалауда салыстырмалы контекст береді, бірақ нақты қазақстандық құқықтық олқылықтар қолданыстағы нормаларды дербес талдау арқылы анықталуы тиіс.

Зерттеудің мақсаты – екі заңның субъектілік және рәсімдік шекараларын анықтап, оларды үйлестірудің құқықтық жолдарын ұсыну. Алдымен қолданыстағы реттеу

қарастырылады, одан кейін шетелдік модельдердің қолданылу шарттары салыстырылады және кодификацияның жалпы және арнайы бөлімдерінің мазмұны ұсынылады.

Зерттеу тарихы және мақсаттары. Қазақстандық екі заңның шығу тегі мен құрылымы

Жоюдан сақтап қалуға дейінгі жол

Қазақстан Республикасындағы банкроттық институтының алғашқы заңнамалық негіздері 1992 жылғы «Банкроттық туралы» Заңмен қаланды, оның тұжырымдамасы негізінен әкімшілік-командалық экономикадан нарықтық қатынастарға өтпелі кезеңнің ерекшеліктерін көрсетті. Заңнамалық модель негізінен төлем қабілетсіз кәсіпорындарды анықтауға және оларды жоюға бағытталған, ал қаржылық оңалту, қарызды қайта құрылымдау және борышкердің шаруашылық қызметін қалпына келтіру тетіктері іс жүзінде болмаған. Мұндай тәсіл бастапқы кезеңде дәрменсіздікті реттеудің қалыптасқан ұлттық ғылыми тұжырымдамасының да, оңалту рәсімдерін қолданудың практикалық тәжірибесінің де нарықтық қайта құрулардың болмауына байланысты болды.

Құқықтық реттеудің елеулі трансформациясы «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V заңының қабылдануымен орын алды, оған заңнамалық деңгейде оңалту рәсімдерін қолдану арқылы негізінен тарату моделінен экономикалық тұрғыдан тиімді кәсіпкерлік субъектілерін сақтау моделіне көшу бекітілді. Бір мезгілде уәкілетті органның функциялары Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетіне жүктелді. Болашақта заңнама бірнеше рет жетілдірілді, оның ішінде 2022 жылдың шілдесінде енгізілген ауқымды өзгерістер нәтижесінде. Қазіргі уақытта бұл заң заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің банкроттық мәселелерін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт болып қала береді.

Жеке тұлғалардың дербес банкроттық институты кейінірек пайда болды. Тұтынушылық дәрменсіздікті заңнамалық реттеу қажеттілігін талқылау 2014 жылы басталғанына қарамастан, тиісті заңды қабылдау жеке тұлғалардың кірістерін жалпыға бірдей декларациялау жүйесін енгізуді қоса алғанда, қажетті ұйымдық-құқықтық алғышарттардың болмауына байланысты бірнеше рет кейінге қалдырылды. Заңнамалық процестің едәуір жеделдеуі 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалардан кейін, тиісті заң жобасын әзірлеу мемлекеттік саясаттың басым міндеттерінің бірі ретінде анықталған кезде болды. Нәтижесінде «Азаматтардың төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 30 желтоқсанда қабылданып, 2023 жылғы 3 наурызда күшіне енді [1].

Сонымен қатар, қазақстандық модельдің қағидаттық ерекшелігі жеке тұлғалардың банкроттығын реттеуді заңды тұлғалардың банкроттығы туралы заңнамадан институционалдық оқшаулау болды. Ресей Федерациясынан айырмашылығы, азаматтардың банкроттығын реттеу арнайы тарауды қосу арқылы қолданыстағы № 127-ФЗ Федералды Заңына біріктірілген, Қазақстан Республикасының заң шығарушысы тәуелсіз нормативтік құқықтық актіні қабылдауды көздейтін басқа тәсілді таңдады. Нәтижесінде дәрменсіздікті құқықтық реттеудің екі салыстырмалы автономды жүйесі құрылды. Дәл осындай заңнамалық құрылым көбінесе құқықтық реттеудің аражігін ажыратумен, қолданылатын рәсімдердегі айырмашылықтармен және ұлттық заңнамада банкроттық институтын дамытудың бірыңғай тұжырымдамасының болмауымен байланысты проблемалардың туындауына себеп болған сияқты [5].

Қос режим және олардың субъектілері

2014 жылғы заң заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлерге қолданылатын оңалту, банкроттық және өзге де заңда көзделген тетіктерді белгілейді. Әр рәсімнің басталу шарттары, қатысушылары және нәтижелері заң мәтіні бойынша жеке анықталуға тиіс; оларды шартты түрде бірдей құқықтық салдары бар төрт рәсім деп сипаттау дұрыс емес [4].

2022 жылғы заң азаматтарға соттан тыс банкроттық, сот банкроттығы және төлем қабілеттілігін қалпына келтіру рәсімдерін ұсынады. Соттан тыс рәсім үшін берешек мөлшерімен қатар кредитордың түрі, мүлікке және төлем мерзіміне қатысты талаптар қолданылады; нақты өлшемшарттар заңның қолданыстағы редакциясы бойынша тексеріледі. Сот банкроттығы мен төлем қабілеттілігін қалпына келтірудің құқықтық салдары бірдей емес [1].

Дара кәсіпкердің бір мезгілде кәсіпкерлік және жеке міндеттемелері болуы мүмкін. Бұл жағдайда тиісті заңдардың субъектілік шегін, міндеттемелердің бір мүліктік массаға қатысын және кредиторлар құқықтарының қорғалуын талдау қажет. Дара кәсіпкердің барлық жеке борышы міндетті түрде құқықтық реттеуден тыс қалады деген қорытындыны тек оның мәртебесіне сүйеніп жасауға болмайды; мәселе нақты рәсімдердің арақатынасында жатыр.

Әдіснама

Төлем қабілетсіздігін реттеудің шетелдік модельдері

АҚШ моделі және оның қолданылу шарттары

АҚШ-тың 11-тақырыптағы Bankruptcy Code актісі борышкерлердің түрлі санаттарына арналған тарауларды бір құқықтық негізде біріктіреді. Ортақ заңнамалық негіз арнайы рәсімдердің айырмашылығын жоймайды: талап қою, мүлікті басқару және борыштан босату әр тарауда әрқалай белгіленеді 7-тарауда тарату, 11-тарауда қайта ұйымдастыру, 13-тарауда тұрақты табысы бар жеке тұлғаның өтеу жоспары көзделген. 13-тарау заңды тұлғаларға қолданылмайды. Шағын кәсіпкерлікке арналған 11-тараудың V-кіші тарауы бір акт ішінде арнайы рәсім құрудың үлгісі бола алады [6].

АҚШ-тағы рәсімдердің саны мен үлесін Қазақстанға тікелей көшіруге болмайды: екі елдегі борыш нарығы, сот құзыреті, кепілдік құқық және рәсімнің шығындары әртүрлі. АҚШ-тағы automatic stay нормасының қолданылу уақыты мен ерекшеліктерін де тиісті соттық бақылау және кредитордың қарсылық білдіру құқығымен бірге талдау керек.

Салыстыру үшін маңызды қорытынды – арнайы субъектілерге арналған тарауды ортақ терминдер және процесс ережелері бар бір актіге енгізу мүмкіндігі. Оның Қазақстандағы іске асуы уәкілетті органдардың өкілеттіктерін, сот құзыретін және ақпараттық жүйелерді ұлттық деңгейде қайта үйлестіруге тәуелді.

Американдық модельді толық енгізу банкроттық істеріне маманданған федералдық соттардың институционалдық құрылымын және кәсіби басқарушылар нарығын қайталауды талап етер еді. Қазақстанда мұндай өзгерістің құнын, істердің нақты құрылымын және қолданыстағы сот жүйесінің құзыретін алдын ала бағалау қажет; бір актінің болуы рәсімнің қолжетімділігін өздігінен қамтамасыз етпейді.

Германия моделі және институционалдық шектеулер

Германияның Insolvenzordnung (InsO) кодексі 1999 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданылады. Оның 11-параграфы жеке және заңды тұлғаның мүлкіне қатысты рәсім

ашуға мүмкіндік береді, ал тұтынушыларға қатысты арнайы ережелер 304-параграфтан басталады.

Германия тәжірибесінен ортақ терминдер, мүліктік масса және кредиторлар талаптарын қараудың бірыңғай тәртібі туралы идеяны алуға болады. Сонымен бірге борышкердің санатына байланысты рәсімдік айырмашылықтар сақталады; заңнаманың бірлігі әрбір қатысушы үшін салдардың толық бірдейлігін білдірмейді [7].

StaRUG кәсіпорынды сотқа дейін қайта құрылымдауға арналған жеке акт екенін ескеру маңызды. Сондықтан Германия тәжірибесі барлық дәрменсіздік құралдары міндетті түрде бір ғана құжатта жинақталуы тиіс деген тезисті растамайды. Ұлттық реформаның міндеті – әртүрлі актілердің үйлесімділігін қамтамасыз ету.

Германиядағы маманданған Insolvenzgerichte соттарының тәжірибесі Қазақстанға бірден көшірілмейді: соттардың аумақтық құрылымы, іс жүктемесі және әкімшілерді тағайындау жүйесі өзгеше. Ұсынылатын балама – қолданыстағы соттардың ішінде мамандандырудың қажеттілігі мен шығынын деректер негізінде бағалау.

Еуропалық Одақтың үйлестіру тәсілі

(ЕО) 2019/1023 директивасы алдын ала қайта құрылымдау және кәсіпкерлерді борыштан босату үшін ең төменгі ортақ талаптарды белгілейді. Ол ЕО мемлекеттеріндегі барлық банкроттық актілерді бір кодекске біріктіруді міндеттемейді.

Директива кәсіпкерлерді борыштан босату мерзімінің шегі туралы ережелерді белгілейді. Оларды Қазақстанның азаматтары мен кәсіпкерлеріне бірдей қолданылатын әмбебап мерзім ретінде түсіндіру дұрыс емес: норманың субъектісі, ерекшеліктері және іске асыру шарттары ескерілуге тиіс [8].

Қазақстан ЕО мүшесі болмағандықтан, директива оған құқықтық міндет жүктемейді. Оның тәсілі заңнаманы үйлестіруді бағалаудың салыстырмалы өлшемі ретінде ғана пайдаланылады: рәсімге қолжетімділік, адал борышкерге мүмкіндік және кредитордың әділ қорғалуы.

Ресей моделі және оны бейімдеу шектері

Ресейдің № 127-ФЗ федералдық заңында заңды тұлғалар мен азаматтарға арналған нормалар бір актіде орналасқан. Азаматтардың банкроттығы 2015 жылдан бастап арнайы тарауда реттеледі. Бұл тәжірибе Қазақстан үшін заңнамалық құрылымның ықтимал нұсқасын көрсетеді, бірақ екі мемлекеттің рәсімдерін бірдей деп бағалауға негіз бермейді [5].

Ресей заңындағы азаматтар мен дара кәсіпкерлерге қатысты арнайы ережелерді салыстырғанда талаптарды шоғырландыру, мүлікті есепке алу және кәсіпкерлік мәртебенің рәсімге әсері бөлек талданады. Қазақстандағы өзгерістер азаматтық құқық, атқарушылық іс жүргізу және кредиторлар талаптарының кезектілігімен үйлесуге тиіс.

Ресей мен Қазақстандағы банкроттықтардың саны немесе борыштан босату үлесі рәсімдердің тиімділігін тікелей салыстыруға жарамайды: есепке алу кезеңі, қамтылған рәсімдер, борышкерлер құрамы және бастапқы құқықтық өлшемдер бірдей болуы керек. Осы талаптарды қанағаттандырмайтын сандық салыстырулар зерттеуден алынды.

Ресей моделін тікелей енгізуді соттардың құзыреті, қаржы басқарушылары институты, деректер жүйелері және әлеуметтік міндеттемелердің құқықтық режимі шектейді. Қазақстан үшін орынды бағыт – институттарды іріктеп бейімдеу және ықтимал нәтижені ұлттық деректермен тексеру.

ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

Нәтижелер мен талқылау

Дуализм туғызған нақты коллизиялар мен жүйелік ақаулар

Бір заңдағы бір ұғым, екіншісінде басқа ұғым

Екі заңда бір термин қолданылғанның өзінде оның құқықтық функциясы рәсімге қарай өзгеруі мүмкін. Сондықтан терминдердің сәйкестігі сөзбе-сөз ұқсастықпен емес, анықтамасы, қолданылу алғышарты және құқықтық салдары бойынша салыстырылады.

«Төлем қабілетсіздігі» ұғымының екі актідегі мазмұнын заңдардың тиісті анықтамалары және рәсімді қозғау туралы баптар негізінде жеке салыстыру қажет. Бір ғана бапқа сілтеме жасап, 2014 жылғы заңда ол тек сот талдауынан кейін пайда болатын мәртебе, ал 2022 жылғы заңда әрқашан дербес негіз деген кесімді қорытынды жасауға жеткілікті дәлел жоқ. Осы себепті зерттеу нақты құқықтық салдарды саралауға сүйенеді [9].

Заңды тұлғаны оңалту мен азаматтың төлем қабілеттілігін қалпына келтіру рәсімдері мақсат жағынан ұқсас болғанымен, олардың субъектілері, жоспарды бекітуі және басқарушының мәртебесі әртүрлі. Кодификация жағдайында осы айырмашылықтар арнайы бөлімдерде сақталып, жоспардың айқындылығы мен кредиторларды хабардар ету туралы жалпы кепілдіктер ортақ бөлімде белгіленуі мүмкін.

Берешек шектері мен рәсімді қозғау талаптарын бір мезгілдегі қолданыстағы редакциялар бойынша ғана салыстыру қажет. Әртүрлі субъектілерге арналған АЕК көрсеткіштерін механикалық салыстыру құқықтық олқылықты дәлелдемейді: қарыз түрі, мерзімі, кредитор санаты және мүлік жағдайы да мәнді [10].

Дара кәсіпкердің аралас міндеттемелері

Дара кәсіпкер жеке тұлға ретінде азаматтық айналымға қатысады, бірақ оның банкроттық рәсімінің құқықтық негізі кәсіпкерлік мәртебесіне тәуелді. Аралас берешек туындағанда бір азаматтың барлық кредиторларының талаптары қалай ескерілетіні, қай рәсім қолданылатыны және бір міндеттеменің қайталанып қаралмауы нақтылануы керек.

Мысалы, дара кәсіпкерде кәсіпкерлік мақсаттағы қарызбен қатар тұтынушылық несие болуы мүмкін. Бұл гипотетикалық жағдай нақты банк ісіне сілтеме жасамайды. Оны талдау үшін қарыз шарттары, жеке кепілдіктер, мүліктің меншік режимі және кәсіпкерлік тіркеудің мәртебесі анықталуға тиіс.

Ұсынылатын реттеу дара кәсіпкердің аралас міндеттемелері бойынша талаптарды бір рәсім шеңберінде көрсету мүмкіндігін қарастыруы тиіс. Мұндай біріктіру кредиторлардың басымдығын автоматты түрде өзгертпеуі, кепіл ұстаушылардың құқықтарын сақтауы және азаматқа арналған заңдағы шектеулерді айналып өтуге жол бермеуі кереки [11].

Ресейдегі азамат пен дара кәсіпкердің банкроттығын бір заңда қарау тәжірибесі осы мәселе үшін салыстырмалы материал береді. Қазақстанда тиісті норманы енгізу бір абзацпен шектелмейді: өтпелі ережелерді, құзыретті органды, кредиторларды хабардар ету тәртібін және аяқталған рәсімдердің құқықтық салдарын келісу қажет.

Бір-бірін танымайтын тізілімдер

Қолданыстағы ақпараттық ресурстардың өзара іс-қимылын эмпирикалық тексеру қажет. Ашық жарияланымдар екі тізілімнің мүлдем дерек алмастырмайтынын толық дәлелдемейді. Сондықтан зерттеу нақты интеграцияның жоқтығын анықталған факт

деп емес, тексеруді қажет ететін институционалдық мәселе деп бағалайды. Мемлекеттік кірістер комитеті азаматтардың рәсімдері бойынша «Qoldau» ақпараттық жүйесін қолданатынын хабарлайды [9].

Бірыңғай мәлімет алу мүмкіндігі кредиторларға маңызды болуы мүмкін. Алайда жеке деректерді қорғау, қолжетімділік деңгейі және қате жазбаларды түзету тетігі реттелмейінше ашық әмбебап тізілім ұсыну ерте. Модельде жария және қызметтік деректер бөлек айқындалуы тиіс.

Мораторий мен басқарушы сыйақысындағы алшақтық

Екі заңдағы өндіріп алуды шектеу ережелері рәсімнің басталу сәтіне, оны қолдану туралы шешімге және кредитор түріне қарай сараланады. Олардың арақатынасын анықтау үшін бастапқы өтініш пен рәсімнің ресми қолданылуы арасындағы кезеңді бөлек бағалау қажет.

Мемлекеттік кірістер комитетінің ресми түсіндірмесіне сәйкес заңда көзделген рәсімдер қолданылған күннен бастап өсімпұл мен сыйақыны есептеуге және кредиторлардың борышты өндіріп алуына қатысты шектеулер туындайды. Демек соттан тыс банкроттықта мораторий мүлдем жоқ деген тұжырым негізсіз. Реформа үшін шешілуге тиіс мәселе – өтініш берілген күн мен рәсім қолданылған күн арасындағы құқықтық режимді нақтылау, жалған өтініштердің алдын алу және кредиторға шағымдану мүмкіндігін сақтау [12].

Қаржы басқарушысының сыйақысы рәсімге қолжетімділікке әсер етеді. Мемлекеттік кірістер комитеті 2024 жылы азаматтың сот банкроттығында айлық төлемнің бір ең төменгі жалақы мөлшерінде болғанын түсіндіреді. Бұл мәнді барлық жылдарға немесе кәсіпорындардың оңалтуына автоматты түрде таратуға болмайды; салыстыру үшін бір жылдағы заңдық негіз бен төлеу көзі бірдей көрсетілуі керек.

Реттеу модельдерінің салыстырмалы кестесі

Жоғарыда талданған төрт елдің төлем қабілетсіздігін құқықтық реттеу жүйелерінің негізгі ерекшеліктері 1-кестеде сегіз өлшем бойынша салыстырылды.

1-кесте. «Төрт елдегі төлем қабілетсіздігін құқықтық реттеудің негізгі ерекшеліктері».

Өлшем	АҚШ	Германия	Ресей	Қазақстан
Нормативтік негіз	Бірыңғай Bankruptcy Code (11 U.S.C., 1978)	Бірыңғай InsO, 1999 ж.	Бірыңғай № 127-ФЗ + X тарау (2015 ж.)	Екі бөлек заң, 2014 және 2022 жж.
Субъектілер	Жеке және заңды тұлғалар, бір актіде	Жеке және заңды тұлғалар, бір актіде	Жеке және заңды тұлғалар, бір актіде	Субъектілер бойынша бөлек заңдар
Жеке кәсіпкер мәртебесі	Ch.7 не Ch.11 бойынша жеке тұлға ретінде	InsO реттейді, бөлінбейді	ЖК және азаматтарға бір заң (213.1-бап)	ЖК 2014 Заңы, азаматтар 2022 Заңы
Оңалту рәсімі	Ch.11 қайта ұйымдастыру, Ch.13 өтеу жоспары	Insolvenzplan, ең ұзағы 3 жыл	IX тарау, борышты қайта құрылымдау	Рәсімге және оны қолдану сәтіне қарай сараланады

Мораторий	Өтінімнен бастап automatic stay	StaRUG § 49: сот атқаруды уақытша тоқтата алады.	Өтінім қабылданған күннен	Тек сот банкроттығында, сотсызда жоқ
Сотсыз тәртіп	Жоқ	StaRUG сотсыз банкроттық емес; сот қатысуы мүмкін.	Жоқ	Рәсім түрі мен заңдағы ерекшеліктерге қарай анықталады
Борыштан босату	Ch.7: 3-6 ай, Ch.13: 3-5 жыл	3 жыл (2021 ж. реформасынан кейін)	6 айдан 3 жылға дейін	Банкроттық аяқталған соң заңдағы ерекшеліктерді ескере отырып, міндеттемелерден босату.
Терминология бірлігі	Толық	Толық	Толық	Жоқ, екі заңда екі аппарат

Кесте әр елдің ортақ акт пен арнайы рәсімдерді қалай ұштастыратынын жинақтайды. Бұл жіктеу әр құқықтық жүйеде бірдей мораторий не бірдей борыштан босату тәртібі бар дегенді білдірмейді. Кестедегі мерзімдер мен рәсімдердің қолданылу аясы қолданыстағы мәтіндер бойынша тексерілуі тиіс.

Реформа перспективалары

Бірыңғай кодекс стратегиялық шешім ретінде

Салыстыру ортақ анықтамалар мен кепілдіктерді бір жүйеге келтіру мүмкіндігін көрсетеді. Дегенмен бір кодекстің қабылдануы өздігінен рәсімдердің тиімділігін дәлелдемейді; оның нәтижесі соттардың жұмысына, әкімшілік рәсімдерге және ақпараттық жүйелердің үйлесіміне тәуелді.

Ұсынылатын Бірыңғай дәрменсіздік кодексі кезең-кезеңімен әзірленуі тиіс: уәкілетті орган екі қолданыстағы заңның нормаларын сәйкестендіру кестесін жасап, соттар, кредиторлар және борышкерлер өкілдерімен талқылайды; содан кейін ықпалын бағалап, кодекс жобасы мен оған ілеспе өзгерістер пакетін дайындайды. Ілеспе пакет азаматтық, кәсіпкерлік, атқарушылық және сот ісін жүргізу нормаларының байланысын реттеуі керек.

Жалпы бөлімде қолданылу аясы мен ерекшеліктері, «борышкер», «төлем қабілетсіздігі», «кредитор», «мүліктік масса» ұғымдары, адалдық және жариялылық қағидаттары, сот пен уәкілетті органның құзыреті, рәсімге кіру мен хабарлау тәртібі, талаптарды тіркеу және даулаудың кепілдіктері, мүлікті сақтау, өндіріп алуды шектеу, кредиторлардың кезектілігі және рәсімді аяқтау салдары жүйеленеді. Бір заңдағы арнайы ерекшелік жалпы қағидадан қай кезде басым болатыны тікелей жазылады.

Бірінші арнайы бөлім 2014 жылғы заңнан заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің оңалтуын, басқарушыны тағайындауды, жоспарды бекітуді, мүлікті сатуды және тарату рәсімін алады. Екінші арнайы бөлім 2022 жылғы заңнан азаматтардың соттан тыс және сот банкроттығын, төлем қабілеттілігін қалпына келтіруді, әлеуметтік кепілдіктерді және борыштан босатылмайтын міндеттемелерді алады. Дара кәсіпкердің кәсіпкерлік

және жеке міндеттемелері туралы шекаралық тарау екі арнайы бөлімді байланыстырып, қай рәсімнің басым екенін, ортақ кредиторлар тізімін және қайта рәсім ашуға шектеуді анықтайды [13].

Өтпелі ережелер кодекс күшіне енгенге дейін басталған рәсімдердің қолданыстағы заң бойынша аяқталуын, аяқталмаған өтініштердің берілу тәртібін, тізілім деректерінің көшірілуін және басқарушылардың өкілеттіктерінің сақталуын реттеуге тиіс. Кодексті енгізудің нәтижесін өтініштердің қаралу мерзімі, негізделген бас тартулардың үлесі, кредиторлардың қанағаттандырылуы және рәсімнен кейінгі төлем қабілеті көрсеткіштерімен бағалау ұсынылады.

Кодификацияға дейінгі үйлестіру шаралары

Кодекс әзірленгенге дейін екі заңға келісілген түзетулер енгізуге болады. Әр түзету жобасы субъектілік шекті, басталу сәтін, құқықтық салдарды және тиісті ақпараттық жазбаны нақты көрсетуі тиіс.

Біріншіден, дара кәсіпкердің аралас міндеттемелері бар істері үшін бір рәсімге қатыстыру ережесі мен кредиторларды толық хабардар ету тетігі әзірленеді. Бұл ережеде жеке және кәсіпкерлік берешектің есепке алынуы, кепілдің сақталуы және мәртебе өзгергендегі өтпелі режим көрсетіледі.

Екіншіден, екі заңдағы негізгі анықтамалар салыстырылып, ұқсас институттардың ортақ және арнайы белгілері норма деңгейінде ажыратылады. Бұл жұмыс сот, мемлекеттік кірістер органдары, қаржы басқарушылары және кредиторлар өкілдерінің қатысуымен жүргізілуі тиіс.

Үшіншіден, рәсімдер туралы мәліметтерге қауіпсіз қолжетімділік жасалады: бастапқы кезеңде қолданыстағы ақпараттық жүйелердің сәйкестендіру кілттері мен деректер алмасу тәртібі тексеріледі, одан кейін ғана бірыңғай интерфейс туралы шешім қабылданады. Жеке деректер мен коммерциялық құпияға қолжетімділік шектері заңмен белгіленуі керек.

Төртіншіден, соттан тыс рәсім бойынша өтініш пен оны қолдану арасындағы уақытта өндіріп алуды уақытша шектеудің қажеттілігі деректер арқылы бағаланады. Егер қосымша қорғау енгізілсе, ол өтініштің қабылдану фактісіне, қысқа мерзімге, негізсіз өтінішті тоқтату және кредитордың қарсылық білдіру құқықтарына байланыстырылуға тиіс.

Соттарды мамандандыру

Банкроттық істерін қарайтын судьяларды мамандандыру мәселесі қолданыстағы сот құзыреті мен нақты іс жүктемесіне қарай бағаланады. АҚШ пен Германияның сот құрылымын тікелей қайталау Қазақстандағы сот жүйесі туралы заңнамамен және қаржыландыру мүмкіндігімен келісуді талап етеді.

2024 жылғы 83 057 өтініштің барлығын сот істері деп санауға болмайды: олардың елеулі бөлігі соттан тыс тәртіпке қатысты. Сондықтан сот алқаларын құру қажеттілігі сот банкроттығы мен төлем қабілеттілігін қалпына келтіру бойынша істердің бөлек статистикасы және өңірлік жүктеме негізінде ғана шешілуі тиіс [14].

Қорытынды

Зерттеу Қазақстандағы екі заңның субъектілік шегі мен рәсімдік құрылымы әртүрлі екенін көрсетті. Бұл айырмашылықтың өзі заңнамалық ақаудың жеткілікті дәлелі емес; негізгі мәселе дара кәсіпкердің аралас міндеттемелерін, ортақ ұғымдардың құқықтық салдарын және рәсімдер арасындағы өтуді айқын көрсету қажеттілігінде.

АҚШ, Германия және Ресей тәжірибесі ортақ заңдық негіз ішінде арнайы рәсімдерді орналастыруға болатынын көрсетеді. Алайда шетелдік ережелерді ұлттық сот жүйесін, әкімшілік құзыретті, ақпараттық инфрақұрылымды және кредиторлар құқықтарын есепке алмай енгізуге болмайды. ЕО директивасы Қазақстан үшін салыстырмалы бағдар ғана болып табылады.

Ресми деректе 2024 жылғы өтініштер саны 83 057 деп көрсетілген; осы жылдың барлық өтініштерінің 75%-ына бас тартылды деген көрсеткіш расталмағандықтан зерттеу қорытындысына енгізілмеді. Рәсім қолданылғаннан кейінгі өндіріп алуға заңдық шектеулер бар; өтініш берілгеннен рәсім қолданылғанға дейінгі уақыт қосымша зерттеуді қажет етеді [15].

Бірыңғай кодекс ұсынысы жалпы бөлімдегі ортақ ұғымдар мен кепілдіктерді, заңды тұлғалар және дара кәсіпкерлер туралы арнайы бөлімді, азаматтар туралы арнайы бөлімді және аралас берешекке арналған байланыстырушы ережелерді қамтиды. Іске асыру үшін екі заңның салыстыру кестесі, ілеспе түзетулер пакеті, өтпелі нормалар және нәтижені бағалау индикаторлары қажет.

Кодификацияға дейін дара кәсіпкердің аралас міндеттемелері, негізгі ұғымдардың сәйкестігі және жүйелер арасындағы дерек алмасу туралы нысаналы түзетулер қарастырылуы мүмкін. Бұл ұсыныстар олардың бюджетке, соттарға және кредиторларға әсерін бағалағаннан кейін ғана іске асырылуы тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Зерттеу авторлардың өз қаражаты есебінен жүргізілді. Сыртқы қаржыландыру тартылған жоқ.

Мүдделер қақтығысы: Авторлар осы зерттеуді жүргізуге және оның нәтижелерін жариялауға ықпал етуі мүмкін мүдделер қақтығысының болмағанын мәлімдейді.

Авторлардың үлесі:

Ж.М. Тажибаева – зерттеудің тұжырымдамалық негізін әзірледі, оның мақсаты мен міндеттерін, құрылымдық моделін айқындады, мақаланың негізгі мазмұнын дайындады, Қазақстан Республикасының банкроттық туралы заңнамасындағы дуализм мәселелеріне талдау жүргізді және қолжазбаның қорытынды ғылыми редакциясын жүзеге асырды.

И.С. Сактаганова – зерттеудің әдіснамалық негізін қалыптастырды, нормативтік-құқықтық және ғылыми материалдарды жинау мен жүйелеуді ұйымдастырды, заңды және жеке тұлғалардың банкроттығы туралы заңнамаға талдау жүргізді, сондай-ақ хат-хабар алмасуға жауапты автор ретінде авторлар жұмысының үйлестірілуін қамтамасыз етті.

В.Б. Тапакова – банкроттық саласындағы шетелдік заңнамалар мен құқық қолдану тәжірибесіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізді, зерттеу нәтижелерін қорытындылауға, мақаланың жекелеген бөлімдерін дайындауға және қолжазбаның соңғы редакциясын жетілдіруге қатысты.

Барлық үш автор материалдарды жинауға және жүйелеуге, қолданыстағы заңнаманы талдауға, зерттеу нәтижелерін талқылауға және мақаланы жариялауға дайындауға қатысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы (2022) «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 178-VII Заңы (2026.12.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000178 (Қаралған күні: 23.09.2026).

2. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті (2025) «Қазақстандағы жеке тұлғалардың банкроттығы: қорытындылары мен жаңалықтары», 30 мамыр 2025. Қолжетімді: https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd/press/news/details/1008603 (Қаралған күні: 01.05.2026).

3. Kilborn, J.J. (2023) «(Not) Following the Leader in the Newest Personal Insolvency Laws in Uzbekistan and Kazakhstan», Journal of International and Comparative Law, 10, pp. 243–266. Қолжетімді: https://ssrn.com/abstract=4474439 (Қаралған күні: 01.06.2026).

4. Қазақстан Республикасы (2014) «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V Заңы (2026.12.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176 (Қаралған күні: 23.09.2026).

5. Российская Федерация (2002) Федеральный закон от 26 октября 2002 года № 127-ФЗ «О несостоятельности (банкротстве)» (с изменениями). Официальный интернет-портал правовой информации. Қолжетімді: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078527 (Қаралған күні: 01.05.2026).

6. United States Congress (1978) Bankruptcy Code, Title 11 of the United States Code (as amended). Office of the Law Revision Counsel. Қолжетімді: https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title11&edition=prelim (Қаралған күні: 01.05.2026).

7. Germany (1994) Insolvency Code (Insolvenzordnung, InsO), 5 October (as amended). Federal Ministry of Justice. Қолжетімді: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html (Қаралған күні: 01.05.2026).

8. European Parliament and Council of the European Union (2019) Directive (EU) 2019/1023 of 20 June 2019. EUR-Lex. Қолжетімді: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj (Қаралған күні: 01.05.2026).

9. CABAR.asia (2024) «How Bankruptcy Law Works in Kazakhstan», 1 March. Қолжетімді: https://cabar.asia/en/how-bankruptcy-law-works-in-kazakhstan (Қаралған күні: 01.05.2026).

10. Congressional Research Service (2024) «Overview and Analysis of Bankruptcy Filings for the 12-Month Period Ending June 30, 2024», 28 October, IN12452. Қолжетімді: https://www.congress.gov/crs-product/IN12452 (Қаралған күні: 01.05.2025).

11. Closset, F., Großmann, C., Kaserer, C. and Urban, D. (2023) «Corporate restructuring and creditor power: Evidence from European insolvency law reforms», Journal of Banking & Finance, 149, article 106756. Қолжетімді: https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2022.106756 (Қаралған күні: 01.05.2026).

12. United States Courts (2024) «Table F-2: Bankruptcy Courts—Business and Nonbusiness Cases Filed, by Chapter of the Bankruptcy Code», 30 September. Қолжетімді: https://www.uscourts.gov/data-news/data-tables/2024/09/30/bankruptcy-filings/f-2 (Қаралған күні: 01.05.2026).

13. United States Congress (2019) Small Business Reorganization Act of 2019, H.R. 3311, 116th Congress. Қолжетімді: https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3311 (Қаралған күні: 01.05.2026).

14. Baker McKenzie (2022) «In Review: Insolvency Law, Policy and Procedure in Kazakhstan», Lexology. Қолжетімді: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=3e94a0fd-1224-4734-9c1b-26e20c9a9eb4 (Қаралған күні: 01.05.2026).

15. Fagetan, A.M. (2025) «Corporate Insolvency Laws in Selected Jurisdictions: US, England, France, and Germany-A Comparative Perspective», Laws, 14(2), article 21. Қолжетімді: https://doi.org/10.3390/laws14020021 (Қаралған күні: 01.05.2026).

References

1. Qazaqstan Respublikasy (2022) «Qazaqstan Respublikasy azamattarynyn tolem qabilettiligin qalpyna keltiru zhane bankrottygy turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2022 zhylgy 30 zheltoqsandagy No. 178-VII Zany (2026.12.07. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen). Qolzhetimdi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000178 (Qaralgan kuni: 23.09.2026).

2. Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministrliginin Memlekettik kirister komiteti (2025) «Qazaqstandagy zheke tulgalardyn bankrottygy: qorytyndylary men zhanalyqtary», 30 mamyr 2025. Qolzhetimdi: https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd/press/news/details/1008603 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

3. Kilborn, J.J. (2023) (Not) «Following the Leader in the Newest Personal Insolvency Laws in Uzbekistan and Kazakhstan», Journal of International and Comparative Law, 10, pp. 243–266. Qolzhetimdi: https://ssrn.com/abstract=4474439 (Qaralgan kuni: 01.06.2026).

4. Qazaqstan Respublikasy (2014) «Onaltu zhane bankrottyq turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylgy 7 nauryzdagy No. 176-V Zany (2026.12.07. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen). Qolzhetimdi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176 (Qaralgan kuni: 23.09.2026).

5. Rossiiskaya Federatsiya (2002) Federalnyi zakon ot 26 oktyabrya 2002 goda No. 127-FZ «O nesostoyatelnosti (bankrotstve)» (s izmeneniyami). Ofitsialnyi internet-portal pravovoi informatsii. Qolzhetimdi: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078527 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

6. United States Congress (1978) Bankruptcy Code, Title 11 of the United States Code (as amended). Office of the Law Revision Counsel. Qolzhetimdi: https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title11&edition=prelim (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

7. Germany (1994) Insolvency Code (Insolvenzordnung, InsO), 5 October (as amended). Federal Ministry of Justice. Qolzhetimdi: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

8. European Parliament and Council of the European Union (2019) Directive (EU) 2019/1023 of 20 June 2019. EUR-Lex. Qolzhetimdi: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

9. CABAR.asia (2024) «How Bankruptcy Law Works in Kazakhstan», 1 March. Qolzhetimdi: https://cabar.asia/en/how-bankruptcy-law-works-in-kazakhstan (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

10. Congressional Research Service (2024) «Overview and Analysis of Bankruptcy Filings for the 12-Month Period Ending June 30, 2024», 28 October, IN12452. Qolzhetimdi: https://www.congress.gov/crs-product/IN12452 (Qaralgan kuni: 01.05.2025).

11. Closset, F., Großmann, C., Kaserer, C. and Urban, D. (2023) «Corporate restructuring and creditor power: Evidence from European insolvency law reforms», Journal of Banking & Finance, 149, article 106756. Qolzhetimdi: https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2022.106756 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

12. United States Courts (2024) «Table F-2: Bankruptcy Courts – Business and Nonbusiness Cases Filed, by Chapter of the Bankruptcy Code», 30 September. Qolzhetimdi: https://www.uscourts.gov/data-news/data-tables/2024/09/30/bankruptcy-filings/f-2 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

13. United States Congress (2019) Small Business Reorganization Act of 2019, H.R. 3311, 116th Congress. Qolzhetimdi: https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3311 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

14. Baker McKenzie (2022) «In Review: Insolvency Law, Policy and Procedure in Kazakhstan», Lexology. Qolzhetimdi: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=3e94a0fd-1224-4734-9c1b-26e20c9a9eb4 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

15. Fagetan, A.M. (2025) «Corporate Insolvency Laws in Selected Jurisdictions: US, England, France, and Germany-A Comparative Perspective», Laws, 14(2), article 21.. Qolzhetimdi: https://doi.org/10.3390/laws14020021 (Qaralgan kuni: 01.05.2026).

Авторлар туралы мәлімет:

Тажибаева Ж.М. **–** докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

Сактаганова И.С. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

Тапакова В.Б. – PhD, Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Мәншүк Мәметова көш., 81, 090000, Орал, Қазақстан

Тажибаева Ж.М. **–** докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Сактаганова И.С. **–** автор-корреспондент, кандидат юридических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Тапакова В.Б. **–** PhD, старший преподаватель, Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем, ул. Маншук Маметовой, 81, 090000, Уральск, Казахстан

Tazhibaeva Zh.M. **–** Doctoral student, Kazakhstan University of Innovation and Telecommunication Systems, 81 Manshuk Mametova Str., 090000, Uralsk, Kazakhstan.

Saktaganova I.S. **–** corresponding author, Candidate of Legal Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev Str., 010008, Astana, Kazakhstan

Tapakova V.B. **–** PhD, Senior Lecturer, Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems, 81 Str. M. Mametova, 090000, Oral, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure/ Административное право. Административный процесс

Ғылыми мақала
ХҒТАР 10.17.31
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-77-91

Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидаты туралы мәселе жөнінде

Е.Б. Ахметов*[1], А.Б. Ахметова[2], Ғ.Е. Имамбаева[3]

[1]Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Астана, Қазақстан
[2]Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан
[3]Инновациялық Евразия университеті, Павлодар, Казахстан

(e-mail: [1]ahmetov.er-0507@mail.ru, [2]aigul0884@mail.ru, [3]lady.gaysha@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада әкімшілік әділеттің жаңа моделін жаңарту тұрғысынан Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидатының мазмұны мен рөлі қаралады. Жүйелі және салыстырмалы құқықтық талдау негізінде заңдылық пен әділдік қағидаттарының арақатынасы, олардың Әкімшілік іс жүргізу кодексінде нормативтік бекітілуі және сот хаттамасының сипатына жария әкімшілікке әсері зерттеледі. Заңдылықпен қатар әділдік қағидатын қолдану әкімшілік сот ісін жүргізуді жария билік органдарының заңсыз әрекеттерінен жеке тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың тиімді тетігіне енгізудің қажетті шарты болып табылатыны көрсетіледі.

Әділдік қағидатын іске асырудың тәжірибелік аспектілеріне: оны соттардың түсіндіру мәселелеріне, заңды формальды ұстану мен жария құқықтық дауды дараландырылған, мөлшерлес және ізгілікті шешуді талап ету арасындағы шиеленіске, сондай-ақ «заң шеңберінде бірден-бір мүмкін болатын, неғұрлым саналы және ізгілікті шешім» өлшемдерін талап ету бойынша ерекше назар аударылды. Қазақстандық сот тәжірибесінің материалдарында және шетелдік тәжірибені ескере отырып, әділдіктің факультативтік емес, әкімшілік процестің жүйе құраушы бастамасы, жария басқарудың сапасы мен әкімшілік әділдікке деген сенімділікті анықтайтыны көрсетіледі. Қазақстанда әкімшілік сот ісін жүргізуді одан әрі дамыту үшін әділдік қағидатын заңнамалық регламенттеуді одан әрі жетілдіру және оны нақтылаудың доктриналық тәсілдерін әзірлеу қажеттігі негізделеді.

Әділдік қағидатын тиімді іске асыру, соттағы түсіндіру, заң мен адамгершіліктің үйлесімді тепе-теңдігі, оңтайлы шешімнің негізгі өлшемдері және қазақстандық тәжірибесі мен озық шетелдік үлгілер кеңінен талқыланады.

Сондай-ақ заңнаманы одан әрі жетілдіру қажеттілігі жан-жақты ғылыми тұрғыдан кешенді түрде қарастырылады.

Түйін сөздер: әділдік, әкімшілік сот ісін жүргізу, әкімшілік әділет, көпшілік мүддесі, әкімшілік қалауы, мамандандырылған әкімшілік соттар.

Түсті: 23.02.2026 Мақұлданды: 16.06.2026 Онлайн қолжетімді: 30.09.2026

***хат-хабар үшін автор**

Е.Б. Ахметов*[1], А.Б. Ахметова[2], Ғ.Е. Имамбаева[3]
[1]Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Астана, Казахстан
[2]Павлодарский педагогический университет им. Әлкей Марғұлана, Павлодар, Казахстан
[3]Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан
(e-mail: [1]ahmetov.er-0507@mail.ru, [2]aigul0884@mail.ru, [3]lady.gaysha@mail.ru)

К вопросу о принципе справедливости в административном судопроизводстве Республики Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается содержание и роль принципа справедливости в административном судопроизводстве Республики Казахстан в контексте становления новой модели административной юстиции. На основе системного и сравнительно-правового анализа исследуется соотношение принципов законности и справедливости, их нормативное закрепление в Административном процедурно-процессуальном кодексе и влияние на характер судебного контроля за публичной администрацией. Показывается, что применение справедливости наряду с законностью является необходимым условием превращения административного судопроизводства в эффективный механизм защиты прав и законных интересов частных лиц от неправомерных действий органов публичной власти.

Особое внимание уделено практическим аспектам реализации принципа справедливости: проблемам его интерпретации судами, напряжению между формальным следованием закону и требованием индивидуализированного, соразмерного и гуманного решения публично-правового спора, а также поиску критериев «единственно возможного в рамках закона, наиболее разумного и гуманного решения». На материале казахстанской судебной практики и с учётом зарубежного опыта демонстрируется, что справедливость выступает не факультативным, а системообразующим началом административного процесса, детерминирующим качество публичного управления и доверие к административной юстиции. Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования законодательной регламентации принципа справедливости и разработки доктринальных подходов к его конкретизации для устойчивого развития административного судопроизводства в Казахстане.

Широко обсуждаются эффективная реализация принципа справедливости, разъяснения в суде, гармоничное равновесие закона и нравственности, основные критерии вынесения оптимального решения в отечественной практике и передовые зарубежные модели. Также научно обоснованно и комплексно рассматривается необходимость дальнейшего совершенствования законодательства.

Ключевые слова: справедливость, административное судопроизводство, административная юстиция, публичный интерес, административное усмотрение, специализированные административные суды.

Y.B. Akhmetov*[1], A.B. Akhmetova[2], G.E. Imambaeva[3]
[1]Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
[2]Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulana, Pavlodar, Kazakhstan
[3]Innovation Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan
(e-mail: [1]ahmetov.er-0507@mail.ru, [2]aigul0884@mail.ru, [3]lady.gaysha@mail.ru)

On the issue of the principle of fairness in the administrative court proceedings of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article examines the content and role of the principle of justice in the administrative legal proceedings of the Republic of Kazakhstan in the context of the establishment of a new model of administrative justice. Based on a systematic and comparative legal analysis, the author examines the relationship between the principles of legality and justice, their normative consolidation in the Administrative Procedural Code, and their impact on the nature of judicial control over public administration. It is shown that the application of justice, along with legality, is a necessary condition for turning administrative proceedings into an effective mechanism for protecting the rights and legitimate interests of individuals from unlawful actions of public authorities.

Special attention is paid to practical aspects of the implementation of the principle of justice: the problems of its interpretation by the courts, the tension between formal adherence to the law and the requirement of an individualized, proportionate and humane solution to a public legal dis-pute, as well as the search for criteria for «the only possible, most reasonable and humane solution within the framework of the law». Based on the material of Kazakh judicial practice and taking into account foreign experience, it is demonstrated that justice is not optional, but a system-forming principle of the administrative process, determining the quality of public administration and trust in administrative justice. The article substantiates the need for further improvement of the legislative regulation of the principle of fairness and the development of doctrinal approaches to its concretiza-tion for the sustainable development of administrative legal proceedings in Kazakhstan.

The effective implementation of the principle of justice, explanations in court, the harmonious balance of law and morality, the main criteria for making an optimal decision in domestic practice, and advanced foreign models are widely discussed. The need for further improvement of legislation is also comprehensively and scientifically comprehensively considered.

Keywords: justice, administrative proceedings, administrative justice, public interest, administrative discretion, specialized administrative courts.

Кіріспе

Қазіргі заманғы қазақстандық әкімшілік сот ісін жүргізу демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде мәлімделген конституциялық мәртебесі жағдайында қалыптасады, онда адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылықтар болып танылады[1]. Мұндай жағдайларда әділдік қағидаты тек қана философиялық санат болудан қалады және сот қорғауының мазмұнын да, қоғамның сот төрелігіне деген сенімін де айқындайтын негізгі заңдық бағдарланатын нормаға айналады [2].

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік процессуалдық кодексін *(бұдан әрі-ӘРПК),* мамандандырылған әкімшілік соттар институтын және «есептін мемлекет» тұжырымдамасын енгізуге байланысты реформа заңдылықты, жария әкімшілікке тиімді бақылауды және жария құқықтық даулар бойынша заңды, уақтылы және әділ шешімдер қабылдауды қамтамасыз етуге тікелей бағытталған болатын қатынас. Бұл ретте ғылыми доктринада формальдық заңдылықтың өзі істің әділ нәтижесіне кепілдік бермейтіні, сол себепті қалыптасу-шығыс қағидатының тұрақты бекітілуі мен іс жүзінде іске асырылуы дербес мәнге ие болатыны атап көрсетіледі [3].

Зерттеулер көрсеткендей, қазақстандық іс жүргізу құқығында әділеттілік санаты біркелкі бекітілмейді және ашылмайды: егер азаматтық процесте *«істі әділ қарау және шешу»* міндеті заңда тікелей белгіленсе, әкімшілік сот ісін жүргізуде әділдік көбінесе заңдылық, тепе-теңдік, соттың белсенді рөлі, жеке адамның құқықтары мен мүдделерін қорғау басымдығы және жария игіліктермен теңгерімді қамтамасыз ету қағидаттарының жиынтығы арқылы болып табылатын *«өтпелі»* бағдар ретінде көрінеді. Бұл әкімшілік сот ісін жүргізудің дербес принципі ретінде әділеттілікті, оның заңдылық, үйлесімділік пен көпшілік мүддесіне арақатынасын доктриналдық талдау қажеттілігін күшейтеді.

Сонымен қатар, ӘРПК-ні қолдану практикасы бірқатар мәселелерді анықтайды: істің формальды заңды және әділ нәтижесі арасындағы қайшылықтар, *«әділ»* сот шешімі критерийлерінің белгісіздігі, әкімшілік және азаматтық юрисдикциядағы ұқсас жария-құқықтық даулар бойынша іс жүргізу кепілдіктері деңгейіндегі айырмашылықтар. Осының бәрі оның мазмұнын, қағидаттар жүйесіндегі орнын, сондай-ақ сот практикасында мамандандырылған әкімшілік соттарды іске асыру тетіктерін нақтылауды талап ете отырып, Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізуде әділеттілік қағидатына жүгінудің ғылыми және практикалық өзектілігін негіздейді.

Мақаланың басты мақсаты – Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділеттілік қағидатын оның нормативтік, доктриналық және практикалық өлшемдерінде талдау, оның әкімшілік сот ісін жүргізудің өзге де қағидаттарымен өзара байланысын ашу және сот бақылауының тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Осы ғылыми мақаланың ғылыми жаңалығы Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидатын заңдылық қағидатының туынды элементі ретінде ғана емес, әкімшілік әділеттің дербес жүйе құраушы қағидаты ретінде кешенді зерттеуде көрініс табады. Қолданыстағы зерттеулерден айырмашылығы, жұмыста әділдік қағидаты әкімшілік әділет саласындағы заманауи реформалар мен Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін қолдану жағдайларын ескере отырып, нормативтік, доктриналық және тәжірибелік өлшемдерде бір мезгілде қарастырылады.

Мақаланың ғылыми жаңалығы келесі аспектілерде көрініс табады:

1. Отандық әкімшілік-құқықтық доктринада алғаш рет әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидатының жария билікке сот бақылауын жүзеге асыру барысында көмекші емес, дербес функционалдық рөл атқаратыны туралы қорытынды негізделді;

2. Жария-құқықтық дауды шешуде тек формальды заңды ғана емес, сонымен қатар мөлшерлес, ақылға қонымды және ізгі нәтижеге қол жеткізу қажеттігін көздейтін «материалдық әділдік» категориясы арқылы заңдылық пен әділдік қағидаттарының өзара байланысы ашылды;

3. Әділ әкімшілік шешімнің авторлық түсінігі «заң шеңберіндегі жалғыз мүмкін болатын, жария-құқықтық қатынас қатысушылары үшін ең аз ауыртпалық түсіретін әрі мүдделер теңгерімін барынша қамтамасыз ететін шешім» ретінде ұсынылды;

4. Әкімшілік процестегі әділдік қағидатының көрініс табу ерекшеліктері соттың белсенді рөлі, тараптардың процестік теңдігі, шешімдерді уәждеу міндеті және тыңдалу құқығын қамтамасыз ету арқылы айқындалды;

5. Қазіргі құқық қолдану практикасының негізгі мәселелері анықталды: формальды заңдылық пен сот актісінің әділдігі арасындағы қайшылықтар, әділ шешімнің бірыңғай критерийлерінің болмауы, әкімшілік және азаматтық юрисдикциялардағы процестік кепілдіктер деңгейінің айырмашылықтары;

6. Әділдік критерийлерін нормативтік тұрғыдан бекіту және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының құқықтық ұстанымдарының бағдарлық рөлін күшейту бөлігінде әкімшілік процестік заңнаманы және сот практикасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстар тұжырымдалды.

Зерттеу әдістері

Ғылыми мақаланы жазу барысында жалпы ғылыми, жеке-ғылыми әдістер қолданылды.

Жалпы ғылыми әдістер аясында логикалық талдау мен синтез тәсілдері пайдаланылды. Логикалық талдау зерттелетін мәселенің құрылымын ашуға, оның құрамдас элементтерін айқындауға және олардың арасындағы өзара байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді. Синтез әдісі алынған теориялық және практикалық мәліметтерді біріктіріп, тұтас ғылыми тұжырым қалыптастыруға негіз болды. Сонымен қатар, салыстырмалы әдіс арқылы әртүрлі ғылыми көзқарастар, нормативтік ережелер мен құқықтық ұстанымдар өзара салыстырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпы ғылыми, жеке-ғылыми және салыстырмалы-құқықтық таным әдістерінің кешені құрады, оларды қолдану әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділдік қағидатының мазмұнын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берді.

Логикалық-құқықтық әдіс шеңберінде Қазақстан Республикасы Конституциясының, Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің, халықаралық-құқықтық актілер мен әділ сот талқылауы мәселелерін реттейтін сот шешімдерінің нормативтік ережелеріне талдау жүргізілді. Аталған әдісті қолдану әділдік қағидатының ішкі құрылымын анықтауға және оның әкімшілік сот ісін жүргізу қағидаттары жүйесіндегі орнын айқындауға мүмкіндік берді.

Талдау және синтез әдістері отандық және шетелдік авторлардың әділдікті құқықтық категория ретінде түсінуіне қатысты ғылыми көзқарастарын зерттеу, сондай-ақ әділ әкімшілік сот ісін жүргізудің авторлық тұжырымдамасын қалыптастыру мақсатында пайдаланылды.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс қазақстандық әкімшілік әділет моделін шетелдік құқықтық жүйелермен, ең алдымен Германия және Австрия мемлекеттерінің құқықтық жүйелерімен салыстыруға мүмкіндік берді, онда әділ сот талқылауы қағидаты құқықтық мемлекеттің міндетті элементі ретінде қарастырылады. Соның нәтижесінде әкімшілік

әділеттің дамуының ортақ үрдістері және жекелеген шетелдік тетіктерді ұлттық құқықтық жүйеге имплементациялау мүмкіндіктері айқындалды.

Формальды-заңдық әдіс әкімшілік рәсімнің қағидаттары бекітетін құқықтық нормалардың мазмұнын зерттеу барысында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының құқықтық ұстанымдарын талдау кезінде қолданылды.

Сонымен қатар, жұмыста сот-тәжірибелік талдау әдісі пайдаланылды, оның аясында салықтық және корпоративтік дауларда әділдік қағидатын іске асыруға байланысты нақты әкімшілік істер зерттелді. Бұл әдіс әділдік қағидатын қолданудың тәжірибедегі нақты мәселелерін анықтауға және сот практикасының даму үрдістерін айқындауға мүмкіндік берді.

Талқылау

Қазақ даласында сот төрелігін жүзеге асырған билер сотының бірегей институтына қатысты тарихы бар. Билер соты қызметінің жаңа қағидаты әділдік қағидаты болды. Далалық сот төрелігі әділеттілікке, адамгершілікке, судьяның бейтараптығына және татуластыру рәсімдерінің басымдығына негізделді [4]. Билердің шешімдері адалдық, ар-намыс, ар-ождан нормаларына, жасалған іс-әрекеттерге жазаның сәйкестігіне, мүліктік жауапкершілік пен зиян келтірудің басымдығына сүйенді [5]. Би жоғары адамгершілікке, даналыққа, шешендік шеберлікке ие болуы тиіс еді. Оның шешімдері халықтың қалың жігі үшін ақырғы және әділ шешім ретінде қабылданды [6].

Қазақ даласындағы билер соты дауларды шешудің жай органы ғана емес, адамгершілік тұрғыдан құқықтық институт болды, онда әділдік нормаларды формальды қолдану ғана емес, бейбітшілікті, ар-намысты және мүдделер теңгерімін қалпына келтіру ретінде түсінілген.

Халықаралық құқық нормаларына сәйкес әділдік қағидаты адам құқықтары үшін негіз болып саналатынын атап өткен жөн. Бұл қағида жеке тұлғаның негізгі құқықтары мен бостандықтарын халықаралық деңгейде қорғау және іске асыру үшін негіз болып табылады. Адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабы әркімге әділ талқылау құқығына кепілдік береді [7]. Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекеттілікті нығайту бағытындағы қозғалысының дәлелі әкімшілік рәсімдер саласына әділеттілік қағидатын тарату және дамыту болып табылады.

Әкімшілік шешімнің әділдігі судьяның бейтараптығы, соттың дәлелдемелерді толық жинап зерттеуі, ашық сот талқылауы және қабылданған шешімнің негізділігі арқылы қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, құқықтық қатынастарға қатысушылардың өзара келісімі де әділдікке ықпал етеді. Әкімшілік биліктің шешім қабылдауында заң шеңберінде еркіндік болғанымен, бұл биліктің шектелуі және соттық бақылау әділдікті сақтауға көмектеседі. Ашықтық пен есептілік әкімшілік шешімдердің сенімділігін арттырады және әділетсіздік пен кемсітушіліктің алдын алады. Процестік әділдік тек шешім қабылдау процесінің дұрыс болуын ғана емес, сонымен бірге оның нәтижелерінің қабылдануын да қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, алгоритмдік шешім қабылдауда адам факторының сақталуы және қоғамдық қатысу әділдік сезімін күшейтеді [7].

Осылайша, зерттелетін әділдік қағидаты бойынша әкімшілік орган, әкімшілік сот үшін мынадай талаптарды белгілейді: 1) істі қарау процесінде объективті және бейтарап болуға; 2) Әкімшілік іске қатысушылардың әрқайсысына олардың іс мән-жайларын толық және жан-жақты қарастыруға тең құқықтар мен жағдайлар қамтамасыз етілуі тиіс.

Бұл дегеніміз, барлық тараптарға өз құқықтарын жүзеге асыру үшін бірдей мүмкіндіктер берілуі қажет. Әкімшілік процесте теңдік қағидасы әділдік пен заңдылықты сақтаудың негізі болып табылады. Сонымен қатар, бұл тең мүмкіндік сотта да, әкімшілік шешім қабылдау барысында да қамтамасыз етілуі керек. Мұндай тәсіл әділ сот төрелігін және құқықтық қатынастардың тепе-теңдігін нығайтады. Осылайша, әкімшілік істерде барлық қатысушылардың құқықтары мен мүдделері әділ және тең дәрежеде қорғалуы қамтамасыз етіледі [8].

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, әкімшілік орган, сот әкімшілік істі объективті қарауды қамтамасыз ету мақсатында қатысушылардың әрқайсысына олардың іс жүргізу құқықтарын іске асыру үшін тең мүмкіндіктер мен жағдайларға кепілдік беруге міндетті.

Нормативтік базаға, доктринаға және сот практикасына жүргізілген талдау Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділеттілік қағидаты декларативтік емес, әкімшілік соттар үшін функционалдық маңызды бағдар болып табылатынын көрсетті. Оның әкімшілік рәсімдік процессуалдық кодекске заңдық принциппен ажырағысыз байланыста бекітілуі жария әкімшілікке сот бақылауы сапасының жаңа стандартын белгілейді. Ақырында, әкімшілік әділдікке деген сенім мен «естітін мемлекет» тұжырымдамасының іске асырылуы доктриналық әзірлемеге және әділдіктің практикалық «толықтығына» тікелей байланысты екені анықталды: жария қызмет көрсету және азаматтардың шағымдарын шешу кезіндегі рәсімдік әділдік жүйенің ең осал буындарының бірі болып қала береді.

Әділдік қағидатын формальды сипаттаумен шектелмей, мақала оның әкімшілік сот ісін жүргізудегі тәжірибелік мазмұны мен нақты маңызын ашуға бағытталған.

Жүргізілген талдау қазіргі жағдайда әкімшілік соттың енді тек пассивті төреші рөлімен шектелмей, мемлекеттің жария мүдделері мен жеке тұлғаның құқықтары арасындағы әділ тепе-теңдіктің белсенді кепілі функциясын атқаратынын көрсетеді. Осыған байланысты әділдік тек моральдық категория ретінде ғана емес, сонымен қатар әкімшілік органдардың әрекеттерін бағалаудың құқықтық өлшемі ретінде қарастырылады.

Зерттеуде формальды заңдылық пен әділдік арасындағы қайшылық мәселесіне ерекше назар аударылған. Талдау нәтижелері заңды сөзбе-сөз қолдану әрдайым әділ нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік бермейтінін көрсетеді. Кейбір жағдайларда шамадан тыс формалдандырылған тәсіл мөлшерлестік қағидатының бұзылуына және әкімшілік процесс қатысушылары құқықтарының негізсіз шектелуіне алып келуі мүмкін.

Әкімшілік сот келесі мән-жайларды бағалауы тиіс екенін негіздейді:

1. Мемлекеттің тұлға құқықтарына араласу дәрежесін;
2. Жария және жеке мүдделер арасындағы ақылға қонымды тепе-теңдіктің болуын;
3. Шектеу шараларының мөлшерлестігін;
4. Әкімшілік орган әрекетінің адалдығын;
5. Сот шешімінің бұзылған құқықты нақты қалпына келтіруге ықпалын.

Нәтижелер

Сот тәжірибесінен мысал келтірейік.

Мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сот салық төлеушінің жеке шотына қосылған құн салығының асып кетуін уақтылы қайтармау жағдайында өсімпұл салу

туралы әкімшілік істі қарағанда әділдік қағидатын қолданды. Бұл сот әділдік принципін сақтай отырып, салық төлеушінің құқықтары мен міндеттерін теңгерімді түрде бағалады және шешім қабылдауда заңдылық пен әділдікті қамтамасыз етті [9]:

«Сот объективті соманы уақтылы қайтармау фактісін мойындай отырып, бір мезгілде осы мән-жайлар негізінде айыппұлды есептеуден босату немесе мөлшерін азайту мүмкін еместігін ескереді. Бұл ретте ол салық органы мен салық төлеуші арасындағы мүдделердің әділ теңгерімін қамтамасыз етуді талап ететін Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 8-бабында бекітілген әділеттілік қағидатына сүйенеді. Мұндай тәсіл тараптар қатынастарында тепе-теңдік пен өзара түсіністікті орнатуға бағытталған, бұл салықтық құқықтық қатынастарда заңдылық пен әділеттілікке ықпал етеді. Салықтық әкімшілендірудің қазіргі заманғы модельдерінде сенімділікті арттыру және заңнаманы сақтау үшін салық органдары мен төлеушілер арасындағы диалог пен ынтымақтастықтың маңыздылығы атап өтіледі. Әділеттілік қағидаты мемлекет пен салық төлеушінің мүдделерін қорғауды қамтамасыз ете отырып, екі тараптың құқықтары мен міндеттерін теңгерімді қарау үшін негіз болады. Осылайша, сот заң талаптары мен әділдік қағидаттарын ескере отырып, мүдделердің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге ұмтылады [10].

«Салық заңнамасын қолданудың сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 22 желтоқсандағы № 9 нормативтік қаулысының 3-тармағында жазылған түсініктемелерге сәйкес, өсімпұл белгіленген мерзімде орындалмаған салықтық міндеттемені орындауды қамтамасыз ету тәсілдерінің бірі болып табылады. Сондықтан мерзімінде төленбеген салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер сомасына есепке жазылатын өсімпұл мөлшерін АК-нің 297-бабының негізінде азайтуға, сондай-ақ Салық кодексінің 117-бабының 3-тармағында, 158-бабының негіздер бойынша өсімпұл төлеуден босатуға жол берілмейді [11].

Дәлелді себептер болғанымен, салық төлеуші салық міндеттемесін орындау мерзімін өткізіп, өсімпұл төлеуден босатылмаған жағдайда, салық (әкімшілік) органы да өз себептеріне қарамастан, ҚҚС сомасын қайтару мерзімін кешіктірген салық төлеушімен салыстырғанда артықшылыққа ие болмайды. Яғни, салық органы да әділдік тұрғысынан тең жағдайға қойылады және ешқандай басымдық берілмейді. Бұл қағида салық төлеушілер мен салық органдары арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған [12].

Басқаша тәсіл кезінде Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы (теңдік қағидаттары) және әкімшілік іс қатысушыларының әділдігі қағидаты бұзылатын болады (ҚР ӘРПК-нің 8-бабы).

Аталған тәсілді апелляциялық және кассациялық сатыдағы соттар да қолдады.

Сот тәжірибесінен мысал келтірейік.

Жоғарғы Соттың алқасы мемлекеттік корпорация жүргізген заңды тұлғаны қайта тіркеуді заңсыз деп танып, қайтыс болған С. мұрагерлері арасындағы одан арғы сот дауларын тоқтатуға мүмкіндік береді деген қорытындыға келді. Сондықтан, әділдік қағидатын ескере отырып, талап арызды қанағаттандырудан бас тарту туралы жаңа шешім шығарумен болған сот актілерін жою қажет деп тапты (2022 жылғы 26 шілдедегі № 6001-22-00-бап/403 Қаулысы) [13].

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, сотқа істің мән-жайын объективті (жан-жақты және толық) анықтау мақсатында тараптардың жарыспалылығына ықпал ету міндеті жүктеледі.

Объективтілік – нақты мән-жайлармен емес, алдын ала жасалған жағдайлармен негізделген дәлелсіз қорытындыларды қабылдаудан аулақ болу.

Сонымен қатар, адалдықты атап өткен жөн. Адалдық шынайы ниетпен әрекет ету міндетін, қажетті күш-жігерді жұмсауды көздейді.

Пайымдаушылық әкімшілік орган, лауазымды адам және әкімшілік сот жекелеген іс-әрекеттердің маңыздылығын өлшеуге және белгілі бір шешім қабылдауға тиіс дегенді білдіреді. Бұл ретте ол ақылмен әрекет етуі тиіс, әйтпесе оның шешімі әділетсіз болады. Бұл қағида ақылға сыймаушылық шегін анықтайды, яғни бірде-бір ақылға қонымды қызметші қабылдамайтын шешімді сипаттайды.

Ақылға қонымды іс-әрекеттерді ақыл-ой, білім мен өмірлік тәжірибесінің қалыпты орташа деңгейі бар азамат жасауы тиіс деп санау керек [14].

Құқық доктринасында және дамыған құқықтық тәртіптерде рәсімдік әділеттілік 3 элементтен қарастырылатынын атап өткен жөн:

1) Тыңдалу құқығы;

2) Істі әділ уәкілетті органның және соттың қарауына құқығы;

3) Шешімді уәждеу міндеті [15].

Мақалада Қазақстан Республикасы әкімшілік соттарының сот тәжірибесін талдау маңызды орын алады.

Қарастырылған істер негізінде әділдік қағидатының мемлекеттік органдардың әрекеттерін бағалау кезінде соттар тарапынан дербес дәлел ретінде барған сайын жиі қолданылатыны анықталды.

Атап айтқанда:

1.Салықтық дауларда соттар мемлекет пен салық төлеушінің мүдделерінің әділ тепе-теңдігі категориясын қолданады;

2.Корпоративтік және тіркеу дауларында құқықтық қатынастарға адал қатысушылар үшін сот актісінің салдарлары ескеріледі;

3.Әкімшілік органдардың әрекеттерін бағалау кезінде ақылға қонымдылық, адалдық және мөлшерлестік қағидаттарының сақталуы талданады.

Зерттеу Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының әділдікті абстрактілі категория ретінде емес, әкімшілік шешімнің заңдылығын бағалау критерийі ретінде қарастыратын практиканы біртіндеп қалыптастырып отырғанын көрсетеді.

Сонымен қатар, бірқатар проблемалық аспектілер де анықталды:

1. Әділдіктің бірыңғай критерийлерінің болмауы;

2. Ұқсас санаттағы істер бойынша сот практикасының айырмашылықтары;

3. Жекелеген сот актілерінің уәжделу деңгейінің жеткіліксіздігі;

4. Нәтижесінің нақты әділдігін бағалаудан гөрі формальды-заңдық тәсілдің басым болуы.

Осыған байланысты мақалада:

1. Әділдік қағидатын қолдану мәселелері бойынша Жоғарғы Соттың түсіндірулерін кеңейту;

2. Әкімшілік шешімдердің мөлшерлестігін бағалаудың бірыңғай тәсілдерін әзірлеу;

3. Сот актілерінің уәжделу стандарттарын күшейту ұсынылады.

Шетелдік тәжірибені қарастырайық.

Австрияда тараптарды тыңдау қағидаты әкімшілік рәсімнің негізгі іргетасы болып табылады және сот тәжірибесімен «заңды алдын ала тергеудің түбегейлі шарты» ретінде бағаланады».

Тараптардың тыңдау мүмкіндігін беру билік органына рәсім тарапына белгісіз болған іс мән-жайларының элементтерін өз шешіміне тартуға тыйым салатын белгілі бір артықшылыққа әкеп соғады.

Германияда тыңдалуға құқық принципі сот шешімі тараптардың өз пікірлерін білдіруге мүмкіндігі болған фактілер мен дәлелдемелерге ғана негізделуі мүмкін деп жазылған. Құқықтық мемлекет қағидатынан және Негізгі Заңның 1-бөлімінің 103-бабында жеке бекітіліп берілуі мүмкін осы талап, сондай-ақ АӨК-де Германияның АӨК-нің 2-бөлімінің 108-бабында жеке айтылған.

Германияда тыңдау құқығын бұзу елеулі процессуалдық қате болып табылатынын атап өткен жөн, ол конституциялық шағым беруге дейін шешімді сот тәртібімен даулау мүмкіндігіне алып келеді (Германия АӨК-нің 103-бабы 1-бөлігі).

Ғылыми мақалада Германия мен Австрияның тәжірибесі талданды, онда:

1. Тыңдалу құқығы әділ процестің міндетті элементі болып табылады;
2. Рәсімдік әділдіктің бұзылуы елеулі процестік бұзушылық ретінде қарастырылады;
3. Әкімшілік органдар өз шешімдерін уәждеуге міндетті;
4. Соттар мөлшерлестік қағидатының сақталуын белсенді түрде бақылайды.

Әсіресе, әкімшілік әділеттің неміс моделіне ерекше назар аударылды, оның аясында әділ сот талқылауына құқық құқықтық мемлекет қағидатынан және тұлғаны қорғаудың конституциялық кепілдіктерінен туындайды.

Жұмыста шетелдік тәжірибе заңдылықты формальды түсінуден біртіндеп келесі негіздерге сүйенетін «әділ әкімшілік басқару» тұжырымдамасына көшуді көрсететіні туралы қорытынды жасалды:

1. Тұлға құқықтарын құрметтеу;
2. Әкімшілік рәсімдердің ашықтығы;
3. Процестік теңдік;
4. Уәжделген шешімдердің міндеттілігі;
5. Тиімді сот бақылауы.

Жүргізілген салыстырмалы талдау негізінде:

1. Қазақстандық әкімшілік процесте тыңдалу құқығы қағидатын қолдануды кеңейту;
2. Әкімшілік органдар шешімдерінің уәжделу стандарттарын күшейту;
3. Әкімшілік араласудың мөлшерлестігін бағалау міндетін нормативтік тұрғыдан бекіту;
4. Азаматтардың мемлекет пен сотқа деген сенімін қорғауға бағытталған сот практикасын дамыту ұсынылады.

Осылайша, салыстырмалы-құқықтық зерттеу әділ сот төрелігінің халықаралық стандарттарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізуін одан әрі жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеудің қорытындысында Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділеттілік қағидаты факультативтік емес, жүйе құраушы бастама мәртебесіне ие болатынын, онсыз заңдылық қағидатын іске асыру толық емес және формальды болып табылатынын айтуға болады [3, 82 б.].

Әкімшілік іс жүргізу кодексіндегі заңдылықпен қатар әділеттілікті нормативтік бекіту және оларды әкімшілік соттардың қызметінде іс жүзінде іске асыру әкімшілік әділеттілікті адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін жария биліктің заңсыз іс-әрекеттерінен қорғаудың шынайы тетігіне айналдыруға бағытталған.

Жүргізілген талдау, *біріншіден,* әділдіктің заңды тікелей орындаумен шектелмейтінін көрсетті: ол қатысушының нақты жағдайлары мен жеке басын ескере отырып, жария құқықтық дауды дараландыруды, мөлшерлес және адамгершілікпен шешуді талап етеді, бұл қазақстандық және шетелдік әкімшілік құқық доктринасында ерекше атап көрсетіледі. *Екіншіден,* заңдылық пен әділдік арасындағы бірқатар жағдайларда шиеленіс болуы мүмкін; оларды шешу сот практикасында қазірдің өзінде көрініс тапқан нақты істің «заң шеңберінде мүмкін болатын жалғыз, ең аз ауыртпалық түсіретін және анағұрлым ақылға қонымды» нәтижесі ретінде әділ шешімді түсінуге сүйенуге тиіс

Үшіншіден, әкімшілік әділетті дамыту және жария билікті теріс пайдаланудан қорғаудың тиімді жүйесін құру әділеттілік қағидатын заңнамалық регламенттеуді одан әрі жетілдіруді, оның ішінде іс жүргізу заңының нормаларындағы оның мазмұнын нақтылау және Жоғарғы Соттың құқықтық ұстанымдарының бағдарлы рөлін күшейту арқылы жетілдіруді көздейді.

Перспективалық бағыттар: әкімшілік істерде әділеттілік критерийлерін доктриналық нақтылау, азаматтық сот ісін жүргізумен ұқсастықты пайдалануды кеңейту, сондай-ақ соттардың іс жүзінде заңдылық пен әділеттілік талаптарын қалай үйлестіретінін эмпирикалық зерттеу болып табылады.

Қазақстан Республикасының сот ісін жүргізуінде әділдік қағидатының мазмұнын нақты айқындау қажет. Ол тек заңдылықпен шектелмейді, сот шешімдерінің негізділігі, ашықтығы, болжамдылығы және тұлғаның құқықтарын барынша қорғауымен байланыстырылуы тиіс. Әкімшілік соттарда әділдік қағидатын іске асыру үшін судьяларды іріктеу мен бағалауда кәсіби этика мен адалдық талаптарын күшейту, оларды заңда айқындап әрі біркелкі бекіту ұсынылады. Судьялыққа үміткерлерді іріктеу кезінде моральдық-этикалық қасиеттерді, адалдықты, мүдделер қақтығысының жоқтығын тексерудің көпдеңгейлі тетіктерін енгізу орынды болып табылады. Әкімшілік сот төрелігінің әділдігін қамтамасыз ету үшін судьяларды тағайындау мен мансаптық өсу рәсімдерінің барынша ашықтығын, шешім қабылдайтын органдардың саяси ықпалдан тәуелсіздігін күшейту қажет болып табылады. Қоғамдық сенімді арттыру мақсатында әкімшілік соттар қызметіне азаматтық қоғамның қатысуын кеңейтетін қоғамдық кеңестер немесе консультативтік органдар құру, олардың этика мен адалдық бойынша қорытындыларына салмақты процессуальдық мән беру ұсынылады.

Біздің ұстанымымыз әділдік қағидаты әкімшілік сот ісін жүргізудің және бүкіл жария басқару жүйесінің легитимділігінің іргелі критерийі ретінде қарастырылуы тиіс дегенге негізделеді.

Біз келесі тұжырымдарға сүйенеміз:

1. Әділдікпен ұштаспайтын заңдылық формальды, бірақ әлеуметтік тұрғыдан әділетсіз нәтижеге алып келуі мүмкін;

2. Әкімшілік әділет тек заң талаптарының сақталуын ғана емес, сонымен қатар бұзылған құқықтардың нақты қалпына келтірілуін қамтамасыз етуі тиіс;

3. Әділдік қоғамның сот билігіне деген сенімінің міндетті элементі болып табылады;

4. «Еститін мемлекет» тұжырымдамасының тиімді жүзеге асырылуы әкімшілік органдар мен соттардың қызметіндегі рәсімдік және материалдық әділдікті дамытусыз мүмкін емес.

Осылайша, Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі әділеттілік қағидаты жария басқаруды ізгілендірудің және әкімшілік әділет сенімін арттырудың негізгі құралы болып табылады, ал оны одан әрі теориялық әзірлеу және нормативтік нақтылау әкімшілік сот төрелігінің ұлттық моделінің эволюциясының қажетті шарты болып табылады.

Мүдделер қақтығысы: Бұл зерттеу этикалық принциптер мен нормаларға сәйкес жүргізіледі. Оған адамдар немесе жануарлар қатыспайтындықтан, келісім қажет емес және ықтимал мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

Ахметов Е.Б. – теориялық негіздеу, әдістемелік жұмыстар, деректер жинау және ста-тистикалық талдау сияқты жұмыстар өткізді. Атап айтқанда, ол зерттеудің теориялық негіздерін айқындап, ғылыми әдебиеттерге жан-жақты талдау жасады және зерттеу тұжы-рымдамасын қалыптастырды. Сонымен қатар, әдістемелік жұмыстарды әзірлеуге атсалысып, зерттеу дизайнын құру, құралдарын таңдау және оларды бейімдеу жұмыстарын жүргізді. Де-ректерді жинау процесін ұйымдастырып, тәжірибелік материалдарды жүйелі түрде топта-стырды. Жиналған мәліметтерге статистикалық талдау жасап, нәтижелерді өңдеу, интерпре-тациялау және қорытындыларды негіздеуге үлес қосты.

Ахметов А.Б. – зерттеу идеяларын ұсыну, әдістемені әзірлеу, деректерді жинау және талдау, мақаланы жазу және редакциялау сияқты аспектілерді зерттеді. Сонымен қатар, зерттеу әдістемесін әзірлеуге қатысып, зерттеу дизайнын құру, әдістер мен құралдарды таңдау және оларды бейімдеу жұмыстарын жүргізді. Деректерді жинау процесін ұйымдастырып, қажетті эмпирикалық материалдарды жүйелі түрде жинақтады. Жиналған деректерге сапалық және сандық талдау жасап, нәтижелерді өңдеу, интерпретациялау және ғылыми қорытындылар шығару жұмыстарына атсалысты.

Имамбаева Ғ.Е. – ғылыми мақаланы жазу барысында жалпы ғылыми, жеке-ғылыми әдістер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістер қатарында талдау және синтез, индукция және дедукция, салыстыру, жүйелеу, жалпылау тәсілдері пайдаланылды. Бұл әдістер зерттелетін мәселені жан-жақты қарастыруға, ғылыми әдебиеттерді саралауға, теориялық тұжырымдарды негіздеуге және қорытындыларды логикалық түрде қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Әдебитеттер тізімі

1. Szajachmetova, A.G. (2022) 'The Importance of Codification of Administrative Procedure for the Protection of Individual Rights in Kazakhstan', Acta Universitatis Lodziensis Folia Iuridica, № 11, pp.159-166. DOI: https://doi.org/ 10.18778/0208-6069.110.10

2. Shukenova, Zh.S., Касымжанова, А.А., Bekturganova, A.A. (2024) 'Some issues on im-proving the judicial system of the Republic of Kazakhstan', Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы, №1 (146), б.97-106. DOI: https://doi.org/ 10.32523/2616-6844-2024-1-96-106

3. Абрасулов, Е.Б., Ахметов, Е.Б., Ахметова, А.Б. (2025) 'К вопросу анализа принци-пов законности и справедливости в системе административного судопроизводства Респуб-лики Казахстан', Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, №1(80), С.81-91. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2025_80_1_81

4. Bakirova, A.M. (2023) 'The Biy council as an archetype of traditional legal culture of Ka-zakh in the XXI century (From A series of articles on archetypes)', Bulletin of Kemerovo State University, series: Humanities and Social Sciences, Volume 7 № 2, pp.231-239. https://doi.org/10.21603/2542-1840-2023-7-2-231-239

5. Balabiyev, K.P., Tursynkulova, D.A., Kurmanova, A.K. (2025) 'The Role of the Biy Court Institution in the Formation of the Legal Culture of the Kazakhs', Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы, №. 3 (152), pp.11-22. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-11-22

6. Спанов, М.Ж. (2024) 'Қазақ даласындағы билер сотының тарихи және философиялық негіздер', Dulaty University Хабаршысы, № 4, б.74-83. https://doi.org/ 10.55956/BSMG4141

7. Israa, A.O., Sasha, S.A. (2025) 'Public Interest in Administrative Decisions: Interpreta-tion and Applications of Discretionary Power', International Journal of Judicial Law, № 4, pp.129-136. https:// doi.org/ 10.54660/IJJL.2025.4.4.129-136

8. Saartje, S.A., Miracle, S., Syed, M.H. (2024) 'Creating Substantive Justice in State Admin-istrative Courts: A Theoretical, Philosophical, and Human Rights Review', Journal Suara Hukum, № 2, pp.281-306. https:// doi.org/ 10.26740/ jsh.v6n2

9. Ryabova, E.V. (2023) 'Russian Constitutional Court jurisprudence of tax fairness', RUDN Journal of Law, № 27 (1), pp. 54-75. https:// doi.org 10.22363/ 2313-2337-2023-27-1-54-75

10. Vasylieva, I. (2020) 'Balancing the interests of taxpayers and tax authorities as the meth-od of minimizing tax disputes', Baltic Journal of Economic Studies, № 7(5), pp. 41-48. https://doi.org10.30525/2256-0742/2021-7-5-41-48

11. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2022) «Соттардың салық заңнамасы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 22 желтоқсандағы № 9 қаулы. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/ (Қол жеткізілген күні: 15 шілде 2026 ж.).

12. Jeong-hee, C. (2020) 'A Comparative Study on Reasonable Causes to Exempt the Tax Penalty Focusing on the Japanese System', № 2 (13), pp.43-97. Қолжетімді: https://www.dbpia.co.kr/journal/articleDetail?nodeId=NODE11688580 (Қол жеткізілген күні: 16 тамыз 2026 ж.).

13. Жумагулов, А.М. (2023) «Применение принципов административных процедур и административного судопроизводства в Республике Казахстан: практическое пособие». Қолжетімді: https: prg.kz/document/? docid=36559243 &pos=5;156 (Қол жеткізілген күні: 18 шілде 2026 ж.).

14. Беседкина, Н.И. (2016) 'Разумность как принцип, категория, целевое требование и один из критериев юридической техники', Научный журнал «Государство и право», № 7, с.107-114. Қолжетімді: https:bik.elib/view?id=PRSV-gopr/2016/7-008080 4) (Қол жеткізілген күні: 18 шілде 2026 ж.).29-136

15. Давыдов, К.В. (2015) 'Принципы административных процедур: сравнительно-правовое исследование', Вестник юридической академии, № 4 (34), с. 16-55. Қолжетімді: https://www.kizilov-inc.ru/sites/default /files/gm_ articles /principy_ admi nist rativn-yh_procedur_evropeyskiy.pdf (Қол жеткізілген күні: 18 шілде 2026 ж.).

References

1. Szajachmetova, A.G. (2022) 'The Importance of Codification of Administrative Procedure for the Protection of Individual Rights in Kazakhstan', Acta Universitatis Lodziensis Folia Iuridica, № 11, pp.159-166. DOI: https://doi.org/ 10.18778/0208-6069.110.10

2. Shukenova, Zh.S., Kasymzhanova, A.A., Bekturganova, A.A. (2024) 'Some issues on im-proving the judicial system of the Republic of Kazakhstan', L.N. Gumilev atyndағy EҰU ha-barshysy, №1 (146), b.97-106. DOI: https://doi.org/ 10.32523/2616-6844-2024-1-96-106

3.Abrasulov, E.B., Ahmetov, E.B., Ahmetova, A.B. (2025) 'K voprosu analiza principov za-konnosti i spravedlivosti v sisteme administrativnogo sudoproizvodstva Respubliki Kazahstan', Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, №1(80), S.81-91. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2025_80_1_81

4. Bakirova, A.M. (2023) 'The Biy council as an archetype of traditional legal culture of Ka-zakh in the XXI century (From A series of articles on archetypes)', Bulletin of Kemerovo State University, series: Humanities and Social Sciences, Volume 7 № 2, pp.231-239. https://doi.org/10.21603/2542-1840-2023-7-2-231-239

5. Balabiyev, K.R., Tursynkulova, D.A., Kurmanova, A.K. (2025) 'The Role of the Biy Court Institution in the Formation of the Legal Culture of the Kazakhs', L.N. Gumilev atyndағy EҰU habarshysy, № 3 (152), pp.11-22. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-11-22

6.Spanov, M.Zh. (2024) 'Қазақ dalasyndағy biler sotynyң tarihi zhәne filosofiyalyқ negizder', Dulaty University Habarshysy, № 4, b.74-83. https://doi.org/ 10.55956/BSMG4141

7. Israa, A.O., Sasha, S.A. (2025) 'Public Interest in Administrative Decisions: Interpretation and Applications of Discretionary Power', International Journal of Judicial Law, № 4, pp.129-136. https://doi.org/ 10.54660/IJJL.2025.4.4.129-136

8. Saartje, S.A., Miracle, S., Syed, M.H. (2024) 'Creating Substantive Justice in State Admin-istrative Courts: A Theoretical, Philosophical, and Human Rights Review', Journal Suara Hukum, № 2, pp.281-306. https:// doi.org/ 10.26740/ jsh.v6n2

9. Ryabova, E.V. (2023) 'Russian Constitutional Court jurisprudence of tax fairness', RUDN Journal of Law, № 27 (1), pp. 54-75. https:// doi.org 10.22363/ 2313-2337-2023-27-1-54-75

10. Vasylieva, I. (2020) 'Balancing the interests of taxpayers and tax authorities as the meth-od of minimizing tax disputes', Baltic Journal of Economic Studies, № 7(5), pp. 41-48. https://doi.org10.30525/2256-0742/2021-7-5-41-48

11. Қazaқstan Respublikasy Ykimeti (2022) «Sottardyң salyқ zaңnamasy қoldanuynyң kejbir məseleleri turaly» Қazaқstan Respublikasy Zhoғarғy Sotynyң 2022 zhylғy 22 zheltoқsandaғy № 9 қauly. Қolzhetimdi: https://adilet.zan.kz/ (Қol zhetkizilgen kүni: 15 shilde 2026 zh.).

12. Jeong-hee, C. (2020) 'A Comparative Study on Reasonable Causes to Exempt the Tax Penalty Focusing on the Japanese System', № 2 (13), pp.43-97. Қolzhetimdi: https://www.dbpia.co.kr/journal/articleDetail?nodeId=NODE11688580 (Қol zhetkizilgen kүni: 16 tamyz 2026 zh.).

13. Zhumagulov, A.M. (2023) «Primenenie principov administrativnyh procedur i administra-tivnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan: prakticheskoe posobie». Қolzhetimdi: https://prg.kz/document/? docid=36559243 &pos=5;156 (Қol zhetkizilgen kүni: 18 shilde 2026 zh.).

14. Besedkina, N.I. (2016) 'Razumnost' kak princip, kategoriya, celevoe trebovanie i odin iz kriteriev yuridicheskoj tekhniki', Nauchnyj zhurnal «Gosudarstvo i pravo», № 7, s.107-114. Қolzhetimdi: https:bik.elib/view?id=PRSV-gopr/2016/7-008080 4) (Қol zhetkizilgen kүni: 18 shilde 2026 zh.).29-136

15. Davydov, K.V. (2015) 'Principy administrativnyh procedur: sravnitel'no-pravovoe issle-dovanie', Vestnik yuridicheskoj akademii, № 4 (34), s. 16-55. Қolzhetimdi: https://www.kizilov-inc.ru/sites/default /files/gm_ articles /principy_ admi nist rativnyh_procedur_evropeyskiy.pdf (Қol zhetkizilgen kүni: 18 shilde 2026 zh.).

Авторлар туралы мәлімет:

***Ахметов Е.Б.* –** хат-хабар авторы, PhD, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының аға ғылыми қызметкері, 010000, Жеңіс даңғылы, 15 «А», Астана, Қазақстан

***Ахметова А.Б.* –** PhD, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, 140002, Олжабай батыр көшесі, 60, Павлодар, Қазақстан

Имамбаева Ғ.Е. – филология ғылымдарының докторы, профессор, Инновациялық Еуразия университеті, Ломов көшесі, 45, 140000, Павлодар, Қазақстан

***Ахметов Е.Б.* –** автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), старший науч-ный сотрудник, Института законодательства и правовой информации Республики Казах-стан, проспект Женис, 15 «А», 010000, Астана, Казахстан

Ахметова А.Б. – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор Высшей шко-лы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, ул. Олжабай батыра, 60, 140002, Павлодар, Казахстан

Имамбаева Г.Е. – доктор филологических наук, профессор, Инновационный Евразийский университет, ул. Ломова, 45, 140000, Павлодар, Казахстан

***Akhmetov Y.B.* –** corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Senior Researcher, In-stitute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 15A Zhenis Avenue 010000, Astana, Kazakhstan

Akhmetova A.B. – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Higher School of Hu-manities, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, 60 Olzhabay Batyr Street, 140002, Pavlodar, Kazakhstan

***Imambayeva G.E.* –** Doctor of Philological Sciences, Professor, Innovative University of Eurasia, 45 Lomov Street, 140000, Pavlodar, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Әкімшілік құқық. Әкімшілік процесс / Administrative Law. Administrative procedure/ Административное право. Административный процесс

Scientific article
IRSTI 10.19.01.
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-92-104

Legal Regulation of the Integration of Artificial Intelligence and Blockchain Technologies in the Republic of Kazakhstan

K.R. Useinova*[1], A.A. Toktybaev[2], A.T. Berekenov[3]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2,3]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: [1]karlygash_usein@mail.ru, [2]tamerlan.arslan.83@bk.ru, [3]askar_868@mail.ru)

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of artificial intelligence and blockchain technologies in the Republic of Kazakhstan in the context of the formation of a modern digital legal system. It examines the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence," the Law "On Digital Assets," and the Digital Code of the Republic of Kazakhstan, analyzing their conceptual approaches to regulating autonomous algorithmic decision-making, digital assets, and smart contracts. Particular attention is paid to issues of liability allocation in the context of AI system autonomy, the correlation between the immutability of distributed ledger technologies and civil law protection mechanisms, as well as issues of algorithmic transparency and non-discrimination. The study is based on a systemic analysis of national legislation, incorporating international approaches, including OECD principles and the European model of AI regulation. The scientific novelty of the research lies in examining artificial intelligence and blockchain technologies in their technological and legal interconnection, which makes it possible to identify specific features of regulating integrated digital ecosystems. As a result, proposals have been formulated to improve the legal framework, including the introduction of a multi-level liability model, the development of algorithmic auditing, the establishment of "digital restitution" procedures, and insurance mechanisms for risks associated with the operation of autonomous systems.

Keywords: artificial intelligence; blockchain technologies; digital assets; smart contract; algorithmic transparency; algorithmic bias; civil liability; digital code; autonomous systems; digital ecosystems; legal regulation.

Received: 18.09.2026. Accepted: 23.09.2026. Available online: 30.09.2026

***corresponding author**

Қ.Р. Усеинова*[1], А.А. Тоқтыбаев[2], А.Т. Берекенов[3]
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан
[2,3]Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
(e-mail: [1]karlygash_usein@mail.ru, [2]tamerlan.arslan.83@bk.ru, [3]askar_868@mail.ru)

Қазақстан Республикасында жасанды интеллект пен блокчейн-технологияларды интеграциялаудың құқықтық реттелуі

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманғы цифрлық құқықтық жүйені қалыптастыру контексінде Қазақстан Республикасындағы жасанды интеллект пен блокчейн-технологияларды құқықтық реттеуге кешенді талдау жүргізіледі. Қазақстан Республикасының «Жасанды интеллект туралы» Заңы, «Цифрлық активтер туралы» Заңы және Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі қарастырылып, олардың автономды алгоритмдік шешімдерді, цифрлық активтерді және смарт-келісімшарттарды реттеудегі тұжырымдамалық тәсілдері талданады. Зерттеуде ерекше назар жасанды интеллект жүйелерінің автономдылығы жағдайында жауапкершілікті бөлу мәселелеріне, таратылған тізілімнің өзгермейтіндігі мен азаматтық-құқықтық қорғау институттарының арақатынасына, сондай-ақ алгоритмдік ашықтық пен кемсітпеу мәселелеріне аударылады. Зерттеу ұлттық заңнаманы жүйелі талдауға негізделген және халықаралық тәсілдерді, оның ішінде OECD қағидаттарын және жасанды интеллектті реттеудің еуропалық моделін қамтиды. Жұмыстың ғылыми жаңалығы жасанды интеллект пен блокчейн-технологияларды олардың технологиялық және құқықтық өзара байланысында қарастыру болып табылады, бұл интеграцияланған цифрлық экожүйелерді реттеудің ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде құқықтық тетікті жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді: жауапкершіліктің көпдеңгейлі моделін енгізу, алгоритмдік аудитті дамыту, «цифрлық реституция» рәсімдерін бекіту және автономды жүйелерді пайдалану тәуекелдерін сақтандыру.

Түйін сөздер: жасанды интеллект; блокчейн-технологиялар; цифрлық активтер; смарт-келісімшарт; алгоритмдік ашықтық; алгоритмдік біржақтылық; азаматтық-құқықтық жауапкершілік; цифрлық кодекс; автономды жүйелер; цифрлық экожүйелер; құқықтық реттеу.

К.Р. Усеинова*1, А.А. Токтыбаев2, А.Т. Берекенов3
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[2,3]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова, Алматы, Казахстан
(e-mail: [1]karlygash_usein@mail.ru, [2]tamerlan.arslan.83@bk.ru, [3]askar_868@mail.ru)

Правовое регулирование интеграции искусственного интеллекта и блокчейн-технологий в Республике Казахстан

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ правового регулирования искусственного интеллекта и блокчейн-технологий в Республике Казахстан в контексте формирования современной цифровой правовой системы. Рассматриваются

положения Закона Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте», Закона Республики Казахстан «О цифровых активах» и Цифрового кодекса Республики Казахстан, анализируются их концептуальные подходы к регулированию автономных алгоритмических решений, цифровых активов и смарт-контрактов. Особое внимание уделяется проблемам распределения ответственности при автономности ИИ-систем, соотношению неизменяемости распределённого реестра с институтами гражданско-правовой защиты, а также вопросам алгоритмической прозрачности и недискриминации.

Исследование основывается на системном анализе национального законодательства с привлечением международных подходов, включая принципы OECD и европейскую модель регулирования ИИ. Научная новизна работы заключается в рассмотрении искусственного интеллекта и блокчейн-технологий в их технологической и правовой взаимосвязи, что позволяет выявить особенности регулирования интегрированных цифровых экосистем. В результате сформулированы предложения по совершенствованию правового механизма: внедрение многоуровневой модели ответственности, развитие алгоритмического аудита, закрепление процедур «цифровой реституции» и страхование рисков эксплуатации автономных систем.

Ключевые слова: искусственный интеллект; блокчейн-технологии; цифровые активы; смарт-контракт; алгоритмическая прозрачность; алгоритмическая предвзятость; гражданско-правовая ответственность; цифровой кодекс; автономные системы; цифровые экосистемы; правовое регулирование.

Introduction

The development of technologies of the fourth industrial revolution imposes increased requirements on states to form an effective legal framework for regulating digital innovations. In particular, artificial intelligence (AI) and blockchain technologies have a significant impact on economic, social, and legal processes, creating new opportunities for automation, transparency, data protection, and increasing the trust of participants in digital relations.

In the Republic of Kazakhstan, in 2025, the Law "On Artificial Intelligence" was adopted, which established the basic principles of AI application, including the classification of systems by risk level, ensuring transparency of algorithmic decisions and the distribution of responsibility between the owner and user [1]. In 2026, the Digital Code came into force, establishing the legal regime for digital assets and smart contracts, as well as requirements for protecting personal data and ensuring information security in digital transactions. These regulations create the basis for the introduction of innovative technologies and the formation of trusting digital relations between the subjects of legal relations.

Despite the existing regulatory framework, there are still significant legal challenges associated with the use of AI and blockchain technologies. Among them are the distribution of responsibility for the actions of intelligent systems, the regulation of smart contracts, the determination of the legal status of digital assets, as well as the interaction of AI with blockchain platforms. Insufficient specification of legal norms creates uncertainty for participants in digital relations and can hinder the scaling of innovations. The analysis of these issues, taking into account both national and international practice, is a prerequisite for ensuring sustainable digital development and the formation of effective legal regulation.

The aim of the study is to comprehensively analyze the legal regulation of artificial intelligence and blockchain technologies in the Republic of Kazakhstan, identify gaps in the current regulatory framework, and formulate proposals for improving the legal mechanism for integrating digital innovations.

The scientific novelty of the work consists in considering AI and blockchain technologies not as isolated objects, but in the context of their technological and legal synergy, which allows us to identify the features of interaction of these technologies in the legal sphere, identify areas of legal uncertainty, and propose conceptual solutions for their regulation.

Research methods. The paper uses general scientific methods of analysis and comparison, as well as private scientific methods of legal research. A systematic analysis of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, including the Law "On Artificial Intelligence" (2025), the Digital Code (2026) and specialized laws on digital assets, was carried out.

The main part

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence" has become an important stage in the institutionalization of legal regulation of digital technologies in the country [1]. The law was adopted in response to the rapid development of AI and digital systems, which are actively implemented in the economy, public administration, and everyday life of citizens. Until 2025, the regulation of AI was fragmented and was carried out mainly through general provisions of civil and digital legislation, which did not take into account the specifics of autonomous algorithmic solutions, the distribution of responsibility between the owner and the user, as well as potential risks to the rights of citizens. The introduction of a comprehensive law provided a systematic approach to AI regulation, establishing the classification of systems by risk level, principles of transparency of algorithms and distribution of responsibility, which allowed creating a balance between innovative technology development and protection of public interests.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence" consists of six chapters and 31 articles and introduces key legal definitions, including "artificial intelligence" (AI)," artificial intelligence system "(SI)," data library "and"synthetic results". The law establishes a risk-based approach that allows differentiating control and monitoring measures depending on the potential impact of AI on the rights, health and safety of citizens. In addition, the document sets out the basic principles of state regulation of public relations in the field of AI, creating a legal basis for the safe, transparent and ethically responsible implementation of technologies in various spheres of the economy and social life.

One of the key elements of regulation is transparency of algorithmic decisions. The law requires developers and owners of AI systems to provide an opportunity to explain the logic of algorithms, especially in cases that affect the rights and legitimate interests of citizens, such as automated credit assessment or personnel selection. This norm meets international standards: the OECD AI Principles emphasize the need for explainability and transparency [2], and the UNESCO Recommendation on the Ethics of AI establishes a duty to ensure that users are informed about their interaction with algorithmic systems in order to prevent discrimination, unjustified interference with human rights, and security threats [3]. Transparency is also associated with the ability to audit algorithms, assess risks, and control autonomous solutions, which creates the basis for subsequent discussion of the distribution of responsibility and legal regulation of autonomous AI systems.

The law establishes the distribution of responsibility between the owner of the AI system and the user. The owner is responsible for the ownership of the system as an object; the owner is responsible for managing its operation and maintaining its operability, and the user is responsible for using the system in their operations. In practice, it becomes difficult when AI functions autonomously, making decisions without direct human intervention. In such cases, it becomes extremely difficult to determine who is responsible for the damage caused: the owner, the user, and, in some situations, indirectly the developer, especially if the algorithm was insufficiently tested or contains defects.

To solve the problem of distribution of responsibility in the scientific doctrine, the model of "increased responsibility of the owner of a source of increased danger" is proposed. According to this model, the owner of an AI system is responsible for the consequences of an autonomous system's actions, regardless of proof of guilt, which provides legal protection for victims and encourages all participants in the process - including developers, owners, and users - to improve the security and reliability of AI systems [4].

In practice, the implementation of autonomous transport technologies in the Republic of Kazakhstan is already reaching the level of pilot projects, which makes the issues of legal regulation of responsibility for AI actions particularly relevant. In Astana, in 2026, it is planned to launch unmanned taxis on limited routes, in which cars will move first under the control of operators who can interfere with the work of AI if necessary, and then a gradual transition to more autonomous control is expected [5]. Similar initiatives are being implemented in Almaty, where it is planned to deploy up to 50 driverless taxis on urban routes as part of a pilot project that includes testing the operation of AI in a real-world road environment [6].

These Kazakh examples demonstrate the need for a clear definition of responsibility for the actions of autonomous vehicles. In particular, the current law on Artificial Intelligence assigns responsibility only to the owner of the AI system, its owner and user, but there are still gaps for cases when decisions are made completely independently, without human intervention. During the pilot testing phase, responsibility may be partially shared between operators and owners, but as we move to autonomous systems, legal uncertainty increases, creating risks for the safety of passengers and third parties.

In the United States, there have been cases of road accidents involving autonomous vehicles (Tesla, Uber), which revealed the complexity of distributing responsibility between the driver, operator, and software developer [7].

These international examples show that traditional approaches to civil liability based on the fault of a person (owner, operator or user) are not sufficient for fully autonomous systems. A number of countries are developing models of subsidiary liability, where all key actors are involved: algorithm developers, vehicle owners and operators. Additionally discussed are the introduction of mandatory insurance for the risks of operating autonomous systems and the creation of special funds to compensate for damage to victims.

A comparison of these international practices with Kazakhstan's experience shows that the legal uncertainty in the Republic of Kazakhstan requires additional clarifications: it is necessary to provide for the liability of developers, owners, and operators of autonomous systems, as well as mechanisms for compensating victims. This approach will increase security, reduce legal risks, and create a legal framework for the safe implementation of autonomous technologies in the economy and urban infrastructure.

The next key aspect of AI regulation is the fight against discrimination and bias in algorithms. Although the law of the Republic of Kazakhstan explicitly states that AI should be created and

applied on the basis of non-discrimination principles, in practice algorithms often reproduce or reinforce social biases, as they learn from data reflecting historical and social inequalities. Such phenomena in the scientific literature are called algorithmic bias, when machine learning models give different results depending on sensitive attributes - race, gender, age, or social status, which undermines equality and fairness in decision-making. For example, studies show that solvency assessment and credit scoring algorithms can produce unfair results for certain population groups in different countries due to biases in the original data [8], and large facial recognition models showed significantly higher levels of risk for certain populations. There are higher levels of errors in identifying dark-skinned individuals than light-skinned individuals, which indicates the risk of discriminatory outcomes when using AI in the field of security and access control [9].

In real practice, such risks have led to legal disputes and complaints: in the United States, a class-action lawsuit was filed against the Workday platform used for automated job selection, claiming that its AI mechanisms discriminated against applicants on the grounds of race, age, and disability, which may become one of the first precedents for holding AI systems accountable. for discriminatory consequences in employment [10].

According to E. O. Fedoruk, in modern conditions, artificial intelligence does not have the characteristics of a legal personality and cannot be considered as an independent subject of legal responsibility [11]. Despite active scientific discussions about the possible transformation of the legal status of AI in the coming decades (approximately within the next 10 years, taking into account the pace of technological development), at the current stage there are no ontological or legal grounds for recognizing AI as an autonomous tort. In this regard, responsibility for harm caused by the use of AI systems should be assigned to the appropriate legal entity - the developer, manufacturer, owner, or operator of the relevant technology - depending on the nature of the offense and the industry specifics of regulation. In this case, AI can be considered exclusively as a means or instrument of causing harm, but not as a carrier of legal liability.

Scientists emphasize that discrimination in AI is not related to the" fault " of the technology itself, but to the quality of data, statistical distortions, and human biases that the algorithm unconsciously reproduces. This creates serious challenges for legal regulation, as traditional mechanisms for protecting citizens' rights require that decisions affecting their interests be fair and non-discriminatory, which is difficult to guarantee in automated systems without additional control and audit measures.

In response to these challenges, the law "On Artificial Intelligence" provides for administrative liability for violating the principles of non-discrimination, security, and transparency of AI systems. Owners and developers are required to monitor algorithms, prevent data bias, correct potentially discriminatory outcomes, and ensure that users are informed about the risks of interacting with AI. Violation of these requirements can lead to the imposition of fines, differentiated depending on the size of the subject-from individuals to large companies - which creates a basic mechanism for influencing violators.

However, in practice, serious difficulties remain: traditional administrative measures are often insufficient for large digital platforms, where the introduction of high-risk algorithms can bring economic benefits that significantly exceed the size of fines. In addition, identifying discrimination and the causal relationship between the algorithm's operation and human rights violations requires specialized auditing, data analysis, and expert evaluation, which makes enforcement a time-consuming and complex process.

Similar measures are being taken in international practice. For example, in the EU, the AI Act provides for mandatory evaluation of high-risk AI systems, algorithm audits, and public reporting, while in the US, laws on non-discrimination in the workplace and financial sector are beginning to apply to automated solutions, including the possibility of holding platforms accountable for algorithmic bias [12]. Comparison of these approaches with Kazakhstan's practice shows the need to strengthen administrative control, implement regular audits and monitoring of AI systems, and develop methods for detecting and preventing discrimination at an early stage of algorithm operation.

Thus, the regulation of artificial intelligence forms the basic principles of algorithmic transparency and responsibility. In parallel with the development of AI, a special role in the digital ecosystem is played by blockchain technologies, which form the legal basis for the turnover of digital assets. Their implementation allows you to record the results of algorithmic decisions in immutable distributed ledgers, ensuring transparency, data protection, and automatic fulfillment of obligations through smart contracts.

The development of distributed ledgers and digital assets in the Republic of Kazakhstan has received regulatory consolidation in the Law of the Republic of Kazakhstan dated February 6, 2023 No. 193-VII "On Digital Assets" (hereinafter – the Law on Digital Assets) [13]. This act defines the legal status of digital assets as objects of civil rights that have property value and establishes the basis for their issuance, circulation, and accounting.

The Law on Digital Assets establishes the legal regime of tokens, the activities of digital mining entities, as well as the basics of the functioning of digital asset platforms. At the same time, blockchain technology is not directly regulated as an independent object of law, but is considered as a technological infrastructure that ensures the recording and execution of operations with digital assets. Thus, the legislator uses a functional approach: the subject of regulation is the legal consequences of digital transactions, and not the technical architecture of a distributed network [14].

Such a model forms a framework for legal regulation, in which state influence is directed primarily at participants in digital turnover, and not at technology as such. At the same time, the lack of specific rules on the status of distributed ledgers raises questions about the legal qualification of individual elements of the blockchain infrastructure, including network nodes, consensus algorithms, and access key storage mechanisms.

Smart contracts are an essential element of digital asset regulation. A smart contract in the legal sense is not identical to a civil contract, but is a software algorithm that provides automatic fulfillment of obligations when pre-defined conditions occur. There are two main positions in the doctrine:

1. smart contract as an independent form of contract.

2. smart contract as a way of technical implementation of the parties ' agreement.

A systematic analysis of the civil legislation of the Republic of Kazakhstan allows us to conclude that a smart contract does not form an independent contractual structure, but acts as a way to fulfill an obligation based on a preliminary agreement of the parties. If a smart contract is treated as a contract, the question arises of compliance with the written form. The program code itself does not express the will in a legally significant form if it is not possible to identify the parties and record their consent. Consequently, it is not the code itself that takes on legal significance, but the previous agreement expressed in the form permitted by law.

The automatic nature of the fulfillment of obligations makes it difficult to apply the institute of invalidity. In the traditional model, the recognition of a transaction as invalid entails restitution. However, in a distributed registry, the record is immutable, and execution is irreversible.

Under these conditions, restitution may acquire:

· compensatory nature (monetary compensation);

· technologically mediated nature (conclusion of a reverse transaction);

· non-contractual nature (recovery of losses).

Thus, the immutability of a record does not eliminate the possibility of protecting rights, but transforms its mechanism.

A smart contract restricts the ability to change or terminate an obligation after it is launched. This actually increases the imperative of execution and reduces the flexibility of contractual regulation. Therefore, the use of smart contracts requires prior consideration of potential risks and the inclusion of emergency stop mechanisms (kill switch) or an arbitration clause.

The lack of detailed regulation of procedural mechanisms for challenging digital transactions indicates the need for further development of legal instruments for protecting the rights of participants in digital turnover.

One of the key features of blockchain technology is the decentralized nature of its operation. In public distributed networks, there is no single managing entity, which complicates the application of traditional models of legal liability.

Under the current legislation, responsibility is assigned to participants in digital relations - owners of digital assets, platform operators, as well as other entities engaged in relevant activities. However, when using decentralized protocols, there is a problem of determining the appropriate defendant in the event of harm caused due to a technical failure, a defect in the program code, or unauthorized access to digital assets.

Thus, the current model of responsibility is mainly subject-oriented and does not fully take into account the specifics of distributed autonomous systems.

Despite the technological immutability of entries in the distributed registry, vulnerabilities persist at the level of application solutions: smart contracts, interaction interfaces, access key storage systems.

General requirements for ensuring information security and personal data protection are set out in the industry legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as in the Digital Code of the Republic of Kazakhstan [15]. However, special cybersecurity standards for blockchain infrastructure are not regulated in detail in national law.

In general, the legal regulation of blockchain technologies in Kazakhstan is characterized by institutional certainty in terms of the status of digital assets, but there are still gaps in the field of technologically driven risks [16].

The adoption of the Digital Code of the Republic of Kazakhstan in 2026 marked the transition to the systematization of digital legislation. The Code establishes the legal basis for the functioning of digital infrastructure, digital platforms, automated systems, and information security mechanisms.

Unlike the Law on Digital Assets, which has a specialized nature, the Digital Code forms the general regulatory architecture of digital relations. Its provisions apply to digital data, automated processes, digital transactions, and platform solutions, which are directly relevant for regulating both AI and blockchain systems.

The Digital Code stipulates:

– legal regime of digital objects and digital platforms;
– requirements for personal data protection and cybersecurity;
– fundamentals of functioning of automated digital solutions;
– principles of responsibility of subjects of digital relations.

Although blockchain and artificial intelligence are regulated by separate special acts, it is the Digital Code that forms the system basis for their joint application.

The integration of AI and blockchain technologies forms a comprehensive model of digital interaction, in which:

– artificial intelligence algorithms analyze data and make autonomous decisions.
– smart contracts provide automatic execution of such decisions;
– the distributed registry records the result in an immutable form.

In fact, a technologically determined legal fact is formed, in which the will of the parties is mediated by an algorithm, and the fulfillment of the obligation is carried out automatically without additional confirmation of intent. This requires a revision of the classical construction of a legal fact as a result of volitional behavior of the subject.

From a legal point of view, this model complicates the qualification of actions of subjects and the distribution of responsibility. Harm can result from a combination of algorithmic decisions, program code, and infrastructure features of the platform.

Key issues of legal regulation

1. Distribution of responsibility for autonomous solutions. The Law "On Artificial Intelligence" establishes the responsibility of the owner, operator, and user of the AI system. However, in the case of integration with the blockchain infrastructure, there is a multiplicity of actors, including developers of smart contracts and platform operators. The current legislation does not contain a comprehensive model of responsibility allocation for integrated digital ecosystems.

2. The ratio of immutability of the registry and judicial protection. The principle of immutability of records in the blockchain may conflict with civil law institutions that provide for the possibility of declaring a transaction invalid and restoring violated rights. The Digital Code establishes the right to protect digital rights, but the procedural mechanisms for correcting the consequences of automated transactions require additional regulatory detail.

3. Algorithmic transparency and evidentiary value of digital records. With the integration of AI and blockchain, the importance of auditing algorithms and fixing decision logic increases. An entry in the distributed registry confirms that an operation has been performed, but does not disclose the algorithmic basis for its acceptance. This complicates the assessment of the legality of actions in the judicial process.

Conclusion

The analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan allows us to state the formation of a multi-level model of legal regulation of digital technologies, including special regulation of artificial intelligence (the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence"), the legal regime of digital assets (the Law of the Republic of Kazakhstan "On Digital Assets") and system regulation of digital infrastructure (the Digital Code of the Republic of Kazakhstan).

These regulations form the institutional basis of digital law, but their application in the context of technological integration of artificial intelligence and blockchain infrastructure reveals a number of conceptual and practical problems.

First, the current model of responsibility is mainly subject-oriented and proceeds from the presumption of human control of the technological process. In the context of autonomous algorithmic solutions and decentralized architectures, such a presumption is partially fictitious, which makes it difficult to establish the proper respondent and causal relationship.

Secondly, the principle of immutability of the distributed registry comes into potential conflict with civil law institutions that allow the recognition of transactions as invalid and the restoration of violated rights. The lack of procedural mechanisms for "digital restitution" forms a zone of legal uncertainty.

Third, the integration of AI and smart contracts transforms the nature of legal fact: algorithmic decision and its automatic execution become part of a single technological cycle, which requires a revision of traditional ideas about will, control and guilt.

In order to improve the legal regulation, it is advisable to:

1. Develop a model of multi-level (composite) responsibility of participants in integrated digital ecosystems.
2. Establish mandatory algorithmic audit procedures for high-risk AI systems.
3. Introduce special procedural mechanisms for judicial correction of the consequences of automated digital transactions.
4. Consider the possibility of compulsory insurance of risks of operation of autonomous digital systems.

Thus, further development of the digital legislation of the Republic of Kazakhstan should be aimed at forming a comprehensive model of regulation of integrated digital ecosystems, ensuring a balance between technological development, protection of the rights of subjects and the principle of legal certainty.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 26199757 «Legal problems of transformation of Kazakhstan in the conditions of integration of artificial intelligence and blockchain technologies».

Conflict of interest

The authors state that there are no potential or apparent conflicts of interest under this article.

Contribution of the authors

Useinova K.R. – developed the overall concept and methodological framework of the study, formulated the key scientific problem, goals, objectives and main conclusions. She conducted a comprehensive analysis of the national legislation of the Republic of Kazakhstan (the Law “On Artificial Intelligence”, the Law “On Digital Assets” and the Digital Code), substantiated the scientific novelty of the research and prepared proposals for improving the legal regulation. She coordinated the preparation of the article and critically reviewed the manuscript for significant intellectual content.

Toktybaev A.A. – performed a systematic analysis of the legal regulation of artificial intelligence, including issues of system autonomy, liability allocation, algorithmic transparency and non-discrimination. He was responsible for preparing the core sections of the "Main Part" devoted to the Law "On Artificial Intelligence", as well as for the comparative analysis of international standards (OECD principles and the European model of AI regulation).

Berekenov A.T. – investigated the legal regulation of blockchain technologies, digital assets and smart contracts, analyzed the problems of their integration with artificial intelligence and the correlation between the immutability of the distributed ledger and civil law protection institutions. He prepared the sections concerning smart contracts, decentralized systems and key issues of legal regulation, and also participated in the literature review and formatting of the reference list.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК «Об искусственном интеллекте» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (accessed: 10.02.2026)

2. OECD, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449 // Интернет-ресурс: https://oecd.ai/en/assets/files/OECD-LEGAL-0449-en.pdf?utm_source (accessed: 10.02.2026)

3. Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта // Интернет-ресурс: https://ifap.ru/ofdocs/unesco/airec.pdf (accessed: 10.02.2026)

4. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) // (accessed: 10.02.2026)

5. inDrive и госорганы Казахстана договорились о запуске беспилотного такси в Астане // интернет-ресурс: https://www.gov.kz/memleket (accessed: 10.02.2026)

6. Беспилотные такси в Алматы начнут курсировать весной // интернет-ресурс: https://www.inform.kz/ru/bespilotnie-taksi-valmati-nachnut-kursirovat-vesnoy-99f60d (accessed: 10.02.2026)

7. Tesla Autopilot system's 'limitations' played 'major role' in 2016 crash: NTSB // Интернет-ресурс: https://fortune.com/2017/09/12/tesla-crash-autopilot-fatality-ntsb/ (accessed: 12.02.2026)

8. Fuster, A., Goldsmith-Pinkham, P., Ramadorai, T. & Walther, A. (2022). Predictably Unequal? The Effects of Machine Learning on Credit Markets. Journal of Finance, 77(1), 5–47. DOI:10.1111/jofi.13090

9. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine Bias. ProPublica. https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencin

10. Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. Proceedings of Machine Learning Research. https://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a/buolamwini18a.pdf

11. Федорук Е.О. Институт юридической ответственности в контексте развития технологий искусственного интеллекта: критический анализ: дис…канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2024. – 233 с.

12. EU Artificial Intelligence Act // Интернет-ресурс: https://www.aiact-info.eu/ (accessed: 13.02.2026)

13. Закон Республики Казахстан от 6 февраля 2023 года № 193-VII ЗРК «О цифровых активах в Республике Казахстан» // интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193 (accessed: 13.02.2026)

14. M. Raskin, The law and legality of smart contracts (2017) https://perma.cc/673G-3ANE

15. Цифровой Кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года № 255-VIII ЗРК // интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (accessed: 13.02.2026)

16. Askarbekova A., Niyazova A., & Abdrassulova A. (2023). Legal regulation of smart contracts. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 144(3), 170–178. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-144-3-170-178

References

1. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 17 noyabrya 2025 goda № 230-VIII ZRK «Ob iskusstvennom intellekte» // Internet-resurs: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (accessed: 10.02.2026)

2. OECD, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449 // Internet-resurs: https://oecd.ai/en/assets/files/OECD-LEGAL-0449-en.pdf?utm_source (accessed: 10.02.2026)

3. Rekomendatsiya ob eticheskikh aspektakh iskusstvennogo intellekta // Internet-resurs: https://ifap.ru/ofdocs/unesco/airec.pdf (accessed: 10.02.2026)

4. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) (accessed: 10.02.2026)

5. inDrive i gosorgany Kazakhstana dogovorilis o zapuske bespilotnogo taksi v Astane // Internet-resurs: https://www.gov.kz/memleket (accessed: 10.02.2026)

6. Bespilotnye taksi v Almaty nachnut kursirovat vesnoy // Internet-resurs: https://www.inform.kz/ru/bespilotnie-taksi-valmati-nachnut-kursirovat-vesnoy-99f60d (accessed: 10.02.2026)

7. Tesla Autopilot system's 'limitations' played 'major role' in 2016 crash: NTSB // Internet-resurs: https://fortune.com/2017/09/12/tesla-crash-autopilot-fatality-ntsb/ (accessed: 12.02.2026)

8. Fuster, A., Goldsmith-Pinkham, P., Ramadorai, T., & Walther, A. (2022). Predictably Unequal? The Effects of Machine Learning on Credit Markets. Journal of Finance, 77(1), 5–47. DOI:10.1111/jofi.13090

9. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine Bias. ProPublica. https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencin

10. Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. Proceedings of Machine https://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a/buolamwini18a.pdf

11. Fedoruk, E.O. Institut yuridicheskoy otvetstvennosti v kontekste razvitiya tekhnologiy iskusstvennogo intellekta: kriticheskiy analiz: dis. … kand. yurid. nauk. – Sankt-Peterburg, 2024. – 233 s.

12. EU Artificial Intelligence Act // Internet-resurs: https://www.aiact-info.eu/ (accessed: 13.02.2026)

13. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 fevralya 2023 goda № 193-VII ZRK «O tsifrovykh aktivakh v Respublike Kazakhstan» // Internet-resurs: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193 (accessed: 13.02.2026)

14. Raskin, M. The law and legality of smart contracts (2017) https://perma.cc/673G-3ANE

15. Tsifrovoy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 9 yanvarya 2026 goda № 255-VIII ZRK // Internet-resurs: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (accessed: 13.02.2026)

16. Askarbekova A., Niyazova A., & Abdrassulova A. (2023). Legal regulation of smart contracts. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 144(3), 170–178. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-144-3-170-178

Information about authors:

***Useinova K.R.* –** corresponding author, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050000, Almaty, Kazakhstan

Toktybaev A.A. – Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer, M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 29 Utepov Street, 050060, Almaty, Kazakhstan

Berekenov A.T. – Master of Legal Sciences, Senior Research Fellow of the Department for the Organization of Research and Editorial and Publishing Activities, M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 29 Utepov Street, 050060, Almaty, Kazakhstan

Усеинова К.Р. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой теории и истории государства и права, конституционного и административного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Токтыбаев А.А. – кандидат юридических наук, старший преподаватель, Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050060, Алматы, Казахстан

Берекенов А.Т. – магистр юридических наук, старший научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской работы и редакционно-издательской деятельности, Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050060, Алматы, Казахстан

Усеинова К.Р. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Тоқтыбаев А.А. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының аға оқытушысы, Өтепов көшесі, 29, 050060, Алматы, Қазақстан

Берекенов А.Т. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру және редакциялық-баспа қызметі бөлімінің аға ғылыми қызметкері, Өтепов көшесі, 29, 050060, Алматы, Қазақстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Еңбек құқығы / Civil Law. Labour Law / Гражданское право. Трудовое право

IRSTI 10.31.01 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-105-124
Scientific article

Alternative dispute resolution methods in the legal system of Kazakhstan

A.K. Adibayeva[1], I. Zh. Azretbergenova[2], B.T. Aueshova*[3]

[1]Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan
[2]Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan
[3]Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

(e-mail: [1] ka_alina84@mail.ru, [2]iazret@nail.ru, [3]bagdataueshova@gmail.com)

Abstract. Given the intensification of the process of mutual influence of the judicial system and the system of alternative dispute resolution, approaches to classification and systematisation of alternative dispute resolution methods require revision. The study aims to identify current trends in changing the structure of the system of alternative dispute resolution in the legal system of the Republic of Kazakhstan. The article uses the comparative legal method to study existing approaches to building a system of alternative dispute resolution; the analysis method was used to characterise the main methods of alternative dispute resolution; the logical-semantic method was used to clarify the conceptual and categorical apparatus; the structural-systemic method was used to study individual components of the system of alternative dispute resolution. The legal system of the Republic of Kazakhstan provides all the most common methods of alternative dispute resolution. The study showed that the system of alternative dispute resolution is evolving under the influence of digitalisation and the mutual influence of the judicial and ADR systems, which leads to their intersection and the emergence of hybrid dispute resolution methods. The study considered different approaches to the systematisation of alternative dispute resolution methods concerning mediation styles, as well as the impact of digitalisation on the system of alternative dispute resolution. The study identifies the theoretical significance, as the basis for assessing the integration of the alternative dispute resolution system into the national legal system, its legislative regulation and forecasting changes in legislation, and the practical significance of systematising the methods of alternative dispute resolution from the standpoint of criteria for determining the methods most appropriate to the needs and objectives of the parties to a particular legal dispute. The study results propose a broad and narrow concept of alternatives, the concept of quasi-alternatives, and possible options for expanding the classification of alternative dispute resolution methods.

Keywords: dispute resolution, conciliation, mediation, negotiation, arbitration, ombudsman, Kazakhstan's legal system.

Received: 05.08.2026. Accepted: 27.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

А.К. Адибаева[1], И.Ж. Азретбергенова[2], Б.Т. Ауешова*[3]
[1]Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медициналық Университеті Алматы, Қазақстан
[3]Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті Ақтау, Қазақстан
(e-mail: [1]ka_alina84@mail.ru, [2]iazret@nail.ru, [3]bagdataueshova@gmail.com)

Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі дауларды шешудің баламалы әдістерінің жүйесі

Аңдатпа. Дауларды баламалы шешу жүйесін және оның мемлекеттің құқықтық жүйесіндегі орнын түсіну осы құқықтық институтты дамытудың маңызды алғышарты болып табылады. Сот жүйесі мен дауларды баламалы шешу жүйесінің өзара ықпал ету үрдісін жандандыру жағдайында дауларды баламалы шешудің тәсілдерін жіктеу және жүйелеу қайта қарауды талап етуі зерттеудің өзектілігін анықтайды. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі дауларды баламалы шешу жүйесінің құрылымын өзгертудегі қазіргі заманғы үрдістерді анықтау болды. Салыстырмалы-құқықтық әдісті қолдана отырып, дауларды баламалы шешу жүйесін құрудың қолданыстағы тәсілдері зерттелді, дауларды баламалы шешудің негізгі тәсілдерін сипаттау үшін талдау әдісі қолданылды, логикалық-семантикалық әдіс тұжырымдамалық-санаттық аппаратты нақтылауға мүмкіндік берді, құрылымдық-жүйелік әдіс дауларды баламалы шешу жүйесінің жекелеген құраушыларын зерттеу үшін қолданылды. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде дауларды баламалы шешудің барынша кең таралған тәсілдері ұсынылған. Зерттеу көрсеткендей, дауларды шешудің баламалы жүйесі цифрландыру және сот жүйесі мен дауларды шешудің баламалы жүйесінің өзара әсері сияқты заманауи беталыстардың әсерінен құқықтық жүйемен бірге дамиды, бұл олардың қиылысуына және дауларды шешудің гибридті әдістерінің пайда болуына әкеледі. Дауларды баламалы шешу тәсілдерін жүйелеуге қатысты ғылыми көзқарастар, атап айтқанда медиация стильдерінің жіктелуі, сондай-ақ цифрландырудың дауларды баламалы түрде шешу жүйесіне әсері мәселелері қаралды. Дауларды баламалы шешу жүйесінің ұлттық құқықтық жүйеге бірігуін, оны заңнамалық реттеуді және заңнамадағы ықтимал өзгерістерді болжауды бағалаудың негізі ретінде теориялық және белгілі бір құқықтық дау тараптарының қажеттіліктері мен мақсаттарына неғұрлым сәйкес келетін әдістерді анықтау өлшем шарттары тұрғысынан дауларды баламалы түрде шешу жолдарын жүйелеудің тәжірибелік маңыздылығы анықталды. Зерттеу нәтижесінде баламалылықтың кең және тар ұғымы, квази-баламалылық ұғымы ұсынылды және дауларды баламалы шешу тәсілдері жіктелуін кеңейтудің мүмкін нұсқалары анықталды.

Түйін сөздер: дауларды шешу, татуластыру, медиация, келіссөздер, төрелік, омбудсмен, талқылау, қазақстандық құқықтық жүйе.

А.К. Адибаева[1], И.Ж. Азретбергенова[2], Б.Т. Ауешова*[3]
[1]Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан
[3]Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан
(e-mail: [1]ka_alina84@mail.ru, [2]iazret@nail.ru, [3]bagdataueshova@gmail.com)

Система альтернативных способов разрешения споров в правовой системе Казахстана

Аннотация. Понимание системы альтернативного разрешения споров и ее места в правовой системе государства является важной предпосылкой для развития этого правового института. В условиях активизации процесса взаимного влияния судебной системы и системы альтернативного разрешения споров, подходы к классификации и систематизации способов альтернативного разрешения споров требуют пересмотра, что обусловливает актуальность исследования. Целью этого исследования было выявление современных тенденций в изменении структуры системы альтернативного разрешения споров в правовой системе Республики Казахстан. С применением сравнительного-правового метода были исследованы существующие подходы к построению системы альтернативного разрешения споров, для характеристики основных способов альтернативного разрешения споров использовался метод анализа, логико-семантический метод позволил уточнить понятийно-категориальный аппарат, структурно-системный метод использовался для исследования отдельных компонентов системы альтернативного разрешения споров. В правовой системе Республики Казахстан представлены все наиболее распространенные способы альтернативного разрешения споров. Исследование показало, что система альтернативного разрешения споров эволюционирует вместе с правовой системой, поддаваясь влиянию современных тенденций, таких как цифровизация и взаимное влияние судебной системы и системы АРС, что приводит к их пересечению и возникновению гибридных способов разрешения споров. Рассмотрены дискурсивные вопросы подходов к систематизации способов альтернативного разрешения споров, в частности что касается стилей медиации, а также вопрос влияния цифровизации на систему альтернативного разрешения споров. Было определено теоретическое значение, как основы для оценки интеграции системы альтернативного разрешения споров в национальную правовую систему, ее законодательного регулирования и прогнозирования возможных изменений в законодательстве, и практическое значение систематизации способов альтернативного разрешения споров с позиции критериев определения способов, наиболее соответствующих потребностям и целям сторон конкретного правового спора. В результате проведенного исследования было предложено широкое и узкое понятие альтернативности, понятие квази-альтернативности и определены возможные варианты расширения классификации способов альтернативного разрешения споров.

Ключевые слова: разрешение споров, примирение, медиация, переговоры, арбитраж, омбудсмен, разбирательство, казахстанская правовая система.

Introduction

The use of alternative dispute resolution (ADR) has a long history and is considered an integral part of the legal heritage of mankind [1] and a tool for internal democracy [2]. Compromise-based dispute resolution is much more promising in terms of preserving public order and economic functioning than litigation, as it allows for the preservation of interpersonal and business relations between the disputing parties, while a strong-willed court decision based solely on the law often leaves the interests of one of the parties and, in some cases, both, unsatisfied. The second argument in favour of studying and introducing conciliation procedures into the legal system is the permanent crisis of the judicial system caused by the excessive workload of the courts, as well as the high level of court costs, while even unsuccessful conciliation reduces the time and financial costs of subsequent litigation [3].

The development of the ADR system is also in line with Kazakhstan's aspiration to become one of the 30 most competitive countries in the world by 2050 [4]. Significant progress has been made towards achieving this goal. According to the World Economic Forum's Global Competitiveness Report 2019, Kazakhstan's competitiveness index was 62.94 out of 100, while in the previous twelve years, the index averaged 17.5 points [5]. In the context of increasing competitiveness in global markets, ADR methods can simplify dispute resolution and reduce costs by eliminating the need to consider differences in the legal regulation of counterparties belonging to different legal systems [6]. The Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On Mediation" (2011) was adopted in Kazakhstan in 2011, but the situation of insufficient use of ADR opportunities to resolve disputes without involving the judicial system persists [7]. Calling for greater independence in resolving conflict situations, in a speech in Kazakhstan, President K.J.K. Tokayev stressed the need for further development of ADR methods and noted insufficient attention to this institution [8].

Conciliation procedures form a unified system, the knowledge and understanding of which is a prerequisite for the successful integration of ADR methods into the legal system of Kazakhstan. The choice of a particular conciliation procedure depends on many factors, including the specifics of the dispute, the objectives and the relationship between the parties. This makes it both theoretically and practically important to systematise the methods of ADR. From a theoretical point of view, such a systematisation allows for determining the place and types of ADR in the legal system of the state, assessing the degree of their legislative regulation and developing proposals for improving the functioning of the ADR system by amending national legislation. The practical significance of systemising conciliation procedures lies in the ability of the parties to a dispute to choose the ADR method that best suits their objectives and the nature of the legal dispute.

One of the first studies of the ADR system by Kazakh scholars was the work of M.K. Suleimenov [9]. The theoretical and practical aspects of the application of ADR methods in the resolution of disputes in civil proceedings were addressed by S.E. Asanova [10]. M.I. Dyachuk addressed the use of mediation in Kazakhstan [11], determined its advantages over other methods of dispute resolution, and provided a detailed analysis of changes in Kazakh legislation in connection with the Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On mediation" [7]. The issues of assessing the effectiveness of the current legislation in the field of mediation were discussed by S.I. Klimkin and A.G. Kazbayeva [12]. Among foreign studies, it is worth mentioning the work of L.L. Riskin [13], which became the basis for the classification of mediation styles. The history, objectives of the use of ADR and practical recommendations for their effectiveness were presented by B. Strazhishar [14]. The current trends in the expansion of the use of ADR methods in connection

with the digitalisation of the judicial system were considered in the study by P. Cortés [15]. At the same time, the issue of systematisation of alternative dispute resolution methods in the legal system of the Republic of Kazakhstan remains insufficiently researched today. Existing ADR methods, in particular negotiations, being the subject of research in the system of pre-contractual relations [16], [17], as a method of ADR, have not been reflected in modern studies. The ADR system also remains insufficiently researched in terms of its dynamism and the mutual influence of the judicial system and the ADR system.

The study aims to address the system of alternative dispute resolution in the legal system of the Republic of Kazakhstan with due regard to the current trends in its development.

Materials and Methods

To achieve the research objective, the author used a set of both general scientific and specialised legal methods, both separately and in combination. The main methods of the study were analysis, synthesis, logical-semantic, structural-systemic, comparative legal, formal legal, and prognostic methods.

The logical-semantic method was used to clarify and distinguish the concepts of ADR, conciliation and mediation, as well as the concepts of alternativeness and quasi-alternativeness, and the conceptual and categorical apparatus of the alternative dispute resolution system. The structural-systemic method was used to identify the individual components of the ADR system and determine their place within the system of dispute resolution in the Republic of Kazakhstan. The comparative legal method was used to identify similarities and differences between ADR methods, mediation styles and approaches to the systematisation and classification of ADR methods. These methods were applied primarily in the Results section when defining the ADR system, distinguishing its individual methods and analysing approaches to their classification.

The formal legal method was used to analyse the provisions of the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating ADR methods, including the legal regulation of mediation and arbitration, as well as mandatory pre-trial and out-of-court procedures. It was also used to identify the legal characteristics of individual ADR methods and the legal criteria relevant to their use. The analysis method was used to examine academic research on ADR and the legal regulation and characteristics of individual ADR methods. The synthesis method was used to generalise the results obtained, combine the individual ADR methods into a single system, and formulate conclusions concerning the classification and development of the ADR system. These methods were applied primarily in the Results section in analysing the relevant legislative provisions and systematising the identified ADR methods.

The prognostic method was used to assess current trends in the development of ADR, including the convergence of ADR and the judicial system, the development of remote dispute resolution and the possible impact and risks of the use of digital technologies in ADR. Its application is reflected in the Discussion and Conclusions sections, where possible directions for the further development of the ADR system and recommendations concerning the use of remote ADR procedures are considered. Based on a synthesis of the information obtained during the study, the advantages and disadvantages of certain ADR methods were identified, criteria for choosing an ADR method were defined, and recommendations were made on the use of certain ADR methods. The regulatory framework of the study was based on the legislative acts of the Republic of Kazakhstan in the field of ADR [7], [18]. The information and empirical basis of the study were formed by the works of legal scholars presented in the academic literature.

Results

Regarding the ADR system in the legal system of the Republic of Kazakhstan, it is first necessary to define what the ADR system is. In this study, ADR is understood as a general concept encompassing various non-judicial methods of dispute resolution, including negotiation, mediation, arbitration and ombudsman procedures. Conciliation procedures are considered in a narrower sense as procedures primarily aimed at achieving an amicable settlement of a dispute. Mediation is regarded as a specific ADR method involving an independent third party who assists the parties in reaching a mutually acceptable solution without having the authority to impose a binding decision. Arbitration, in contrast, involves the resolution of a dispute by an arbitrator or arbitral tribunal through a decision that is binding on the parties. Thus, ADR, conciliation and mediation are not treated as synonymous concepts in this study. At the same time, the degree to which the parties seek reconciliation may vary depending on the particular ADR method, since the purpose of such procedures may include both settlement of the dispute and reduction of the intensity of the conflict [19].

A key element of the ADR system is the notion of alternatives as competition between several options [20]. In this sense, determining the scope of ADR requires distinguishing between the general concept of ADR and the particular methods of dispute resolution included within it. The literature differs on what counts as alternatives. Some scholars oppose ADR to court proceedings, while others include litigation within the broader range of dispute resolution methods. Accordingly, the concept of ADR may be understood either broadly, as encompassing different methods of dispute resolution existing within the legal system, or narrowly, as referring to methods used as an alternative to traditional judicial proceedings. In this study, the narrow understanding is adopted, under which ADR serves as an umbrella concept for dispute resolution methods outside judicial proceedings.

Thus, in this study, the ADR system is defined as a set of dispute resolution methods based on termination (reduction intensity) of conflict and compromise, provided by national legislation or not contradicting it and used as an alternative to court proceedings. At the same time, there is no single approach to determining the specific methods constituting the ADR system. Negotiation, mediation and arbitration are commonly identified as ADR methods, while other classifications additionally include direct negotiation, mediation, arbitration, ombudsman procedures, expert determination, neutral evaluation, fact-finding, private tribunals and other mechanisms. Hybrid procedures, such as mediation-arbitration, as well as mini-trials and structured settlement procedures, may also be included in the ADR framework depending on the approach adopted by the researcher [21], [22], [9], [23]. Informal procedures are incorporated into legal systems in different ways.

Negotiations. Negotiations as a method of ADR do not involve a third independent party, which makes them the fastest and least expensive way to resolve a dispute compared not only to court proceedings but also to other methods of ADR. At the same time, the use of negotiations is limited to situations where the parties to the dispute fully retain the ability to communicate. This method of ADR is characterised as the most common, flexible and informal, allowing the parties to retain maximum control over the process of discussing the subject matter of the dispute. Thus, this method can be recommended if the parties to the dispute maintain communication, are focused on resolving the dispute with due regard for the interests of each party and are willing to compromise. At the same time, when agreeing to negotiate as a method of ADR, the

parties should address the vulnerabilities of this method. It is necessary to establish certain rules in advance regarding the information to be obtained during the negotiations, such as the rule that plea agreements made during negotiations to settle a dispute cannot be used as evidence in court [21].

In addition to the absence of participation of an independent third party in the procedure of reconciliation of the parties through negotiations, the peculiarity of negotiations is that, being an independent ADR method, they are often held simultaneously during other conciliation procedures, which is quite reasonable, since the focus of ADR methods on reaching a compromise implies the establishment of a certain level of communication between the parties, which is impossible without negotiations. At the same time, the role of negotiation as a means of ADR is often underestimated. Following R. Benjamin [24], negotiation is often perceived solely in terms of interest-based decision-making, while the issue of the relationship between negotiation and other modes of ADR is overlooked.

Negotiations are usually regulated by the parties themselves. At the same time, certain rules may be established for the most important areas for the state regarding the mandatory nature of negotiations. As an example of such regulation in the Republic of Kazakhstan, it is possible to cite the provisions of clause 6 of Article 95 of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 240-V LRK "On ratification of the Agreement on the Eurasian Economic Union" [25], which, being a ratified act, is part of national legislation. The Agreement provides that disputes shall be resolved through negotiations and consultations in the first instance, and only if the dispute is not resolved through negotiations and consultations within 60 calendar days from the date of the formal written request for such negotiations and consultations, may it be resolved by the court. The very procedure for initiating disputes is regulated by the Procedure for Organising and Conducting Negotiations and Consultations on Disputes Related to the Implementation of a Coherent (Coordinated) Agricultural Policy [26]. Thus, this example demonstrates that negotiations, although generally characterised by the voluntary and informal nature of ADR, may acquire a mandatory pre-trial character where such a requirement is established by a legal act. In terms of the proposed classification, the mandatory nature of negotiations in such cases constitutes a basis for considering them as quasi-alternative dispute resolution. Negotiations are also often the result of the implementation of the law on the claims procedure in cases where such a procedure is provided for.

Mediation. Mediation is among the most common ADR modalities, regulated at both national and supranational levels [27]. Unlike negotiations, mediation involves an independent third party chosen by the parties, whose main role is to facilitate communication between the parties. Unlike litigation, which focuses primarily on establishing the rightness of one party and the liability of the other solely based on legal rules, mediation focuses on defining the issues in dispute based on the actual interests of the parties and finding a solution that can satisfy the needs and interests of all parties to the dispute, trying to achieve a win-win situation as much as possible, with the final decision remaining with the parties.

An obligatory condition for mediation is the consent of the parties. Such an agreement is possible even in cases where communication between the parties is disrupted at the time of the procedure, as restoring it is often one of the tasks of mediation. Situations that preclude the possibility of resolving a dispute through mediation include not only the complete loss of communication between the parties, but also the unwillingness to restore it, the belief that the counterparty is in bad faith, and the desire to achieve victory rather than a compromise

solution. The legal literature points out that mediation's weaknesses in terms of the possibility of an objective assessment of the situation include the inability to demand evidence to support certain claims of the parties [21].

When classifying ADR methods, the existence of such types of mediation as judicial and out-of-court mediation should be addressed. At the same time, the so-called judicial mediation, i.e., mediation initiated by a judge after the initiation of a case in court, can be conducted either by a professional mediator working in the court (the so-called close model) or by a judge-mediator (integrated model) [4]. As a method of ADR, mediation is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On Mediation" [7], which defines mediation as "a procedure for settling a dispute (conflict) between the parties with the assistance of a mediator (mediators) to reach a mutually acceptable solution, implemented by the voluntary consent of the parties". The statutory requirement of voluntary consent confirms that mediation, as regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan, belongs to the category of ADR methods based on the voluntary participation of the parties. This distinguishes mediation from those procedures in which prior recourse is mandatory by law.

The law also regulates the scope and principles of mediation; the legal status of mediators, the procedure for conducting mediation, and the specifics of mediation conducted in connection with the resolution of certain categories of disputes (civil, labour, family, criminal, and administrative offences) [7]. Relevant provisions on mediation have been included in other legal acts, namely the Marriage (Spousal) and Family Code, the Land Code, the Labour Code, the Civil Code, the Civil Procedure Code, the Administrative Procedure Code, the Code of Administrative Offences, the Criminal Code, the Criminal Procedure Code, the Entrepreneurial Code, the Code on Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget. Thus, a regulatory framework was created to ensure that this method of ADR is used to resolve various categories of cases.

Arbitration. Arbitration (arbitral tribunal) is also a common method of ADR. Similar to mediation, arbitration is fundamentally different from mediation in that it is an independent arbitrator or arbitral tribunal who is authorised to make a decision that is binding on the parties. Arbitration has advantages over litigation in the flexibility of the procedure, the ability to choose an arbitrator with the most experience in cases with a similar subject matter of dispute, and the confidential nature of the arbitration procedure. At the same time, depending on the national legislation and the peculiarities of the national legal system, arbitration may be more expensive than a hearing in court and may have limited (or no) opportunities to challenge the arbitral award if the subject matter of the dispute was determined incorrectly by the arbitrator [21].

In Kazakhstan, this method is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan No. 488-V "On arbitration" [18]. In terms of the system of ADR methods, the Law provides for the possibility of establishing an arbitral tribunal formed specifically to consider a particular dispute or a permanent arbitration. The permanent arbitration shall approve the rules of arbitration and the register of arbitrators who will act in this arbitration. Arbitration for consideration of a particular dispute shall be established by the parties to resolve the dispute and shall remain in force until the dispute is resolved or until the parties decide to refer the dispute to court. Arbitration may be mandatory if the parties have made a relevant arbitration clause in the contract. The legal effect of the arbitral award is a distinguishing criterion for the proposed classification: unlike mediation and negotiations, in which the parties retain the authority to determine the outcome of the dispute, arbitration results in a decision made by the arbitrator or arbitral tribunal that is binding on the parties.

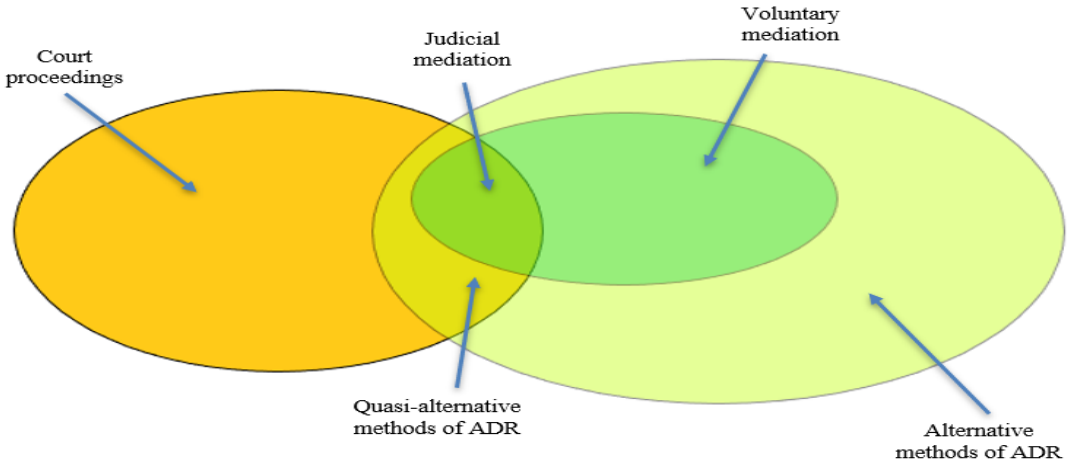
Ombudsman. A specific form of ADR is the ombudsman institution. The ombudsman's activities are usually sector-specific. The term ombudsman means a representative of someone's interests. The ombudsman institution exists in both public and private law. As for private law dispute resolution, the ombudsman is usually an official representing an organisation (corporate ombudsman) [28]. An ombudsman institution can be effective in dealing with highly specific disputes, particularly medical disputes (disputes over the protection of patients' rights or the reputation of doctors) [29]. An example of legal regulation of financial ombudsman activity in the Republic of Kazakhstan is the provisions of Law of the Republic of Kazakhstan No. 258-VIII 'On banks and banking activities in the Republic of Kazakhstan' [30]. The so-called settlement conference, which is an informal confidential meeting of the parties to a dispute held in the presence of a mediator – a bailiff (judge or deputy judge) – is also a separate method of ADR. The role of the mediator is to assist the parties in assessing their positions [31]. The classification of ADR methods can be made on various grounds: participation of an independent mediator in the process (negotiations, in this case, will be opposed to all other ADR methods), adversarial or non-adversarial nature of the process (arbitration is opposed to mediation, negotiation, ombudsman), mandatory and non-mandatory [32], [33].

The legislation of the Republic of Kazakhstan provides for all the most common methods of ADR: negotiations, mediation, arbitration, and ombudsman. The analysis of the relevant legislative provisions shows that the proposed classification is based not only on the formal presence of particular ADR methods in national legislation, but also on their legally established characteristics. Thus, the legislation confirms the distinction between methods according to the participation and role of a third party, the voluntary or mandatory nature of the procedure, and the legal consequences of its application. Speaking about the classification of ADR methods and their place in the national legal system, attention should be paid to the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 190 'On the classification of branches of legislation of the Republic of Kazakhstan' [34], namely class 230,000,000 'Legislation on pre-trial and extrajudicial resolution of disputes, settlement of legal conflicts', which includes two subclasses: 230,001,000. 'Arbitration and mediation' and 230,002,000. 'Other means of pre-trial and extrajudicial settlement of disputes. It is worth noting the distinction between out-of-court and pre-trial dispute resolution methods. Methodological recommendations "On disputes where the law provides for out-of-court and mandatory pre-trial procedures" [35] define extrajudicial means as 'statutory ways of resolving disputes outside the court in other institutions voluntarily' and pre-trial means as 'compulsory dispute resolution procedures without which recourse to the court is not possible'. This distinction provides a further legal basis for differentiating voluntary ADR methods from quasi-alternative procedures. In this study, quasi-alternativeness is used as a scientific classification criterion to characterise ADR methods that retain their non-judicial nature but acquire a mandatory character by virtue of a legal requirement. It does not replace the legal category of a mandatory pre-trial procedure, which defines the procedural requirement to use a particular procedure before applying to a court. Where the law requires the parties to use a non-judicial procedure before applying to a court, the mandatory nature of such a procedure constitutes the relevant criterion for its classification as quasi-alternative rather than as a purely voluntary ADR method. For example, a mandatory pre-trial procedure is provided for disputes on amendment and termination of a contract; on termination of a property hire agreement; on cargo transportation; on individual labour disputes between employees and the employer; on land disputes; in the field of copyright and

intellectual property protection; and the field of consumer protection; regarding appeals against actions (inaction), decisions of the customer, public procurement organiser, single organiser of public procurement, commissions, expert, single operator in the field of public procurement in the field of railway transportation, in particular when concluding contracts for the supply and collection of wagons, as well as disagreements on their modification and amendment.

Thus, speaking about the ADR system and its place in the legal system of Kazakhstan, it is possible to distinguish its separate component – quasi-alternative dispute resolution, i.e., those that are mandatory in certain categories of disputes strictly defined by law. Figure 1 illustrates how the dispute resolution system will look like if judicial, alternative, and quasi-alternative methods are distinguished (using mediation as an example).

Figure 1. The place of mediation in the dispute resolution system

Source: compiled by the authors.

Regarding the system of ADR methods as the basis for choosing a particular conciliation procedure for dispute resolution, the fundamental factors here may be financial, organisational and legal [36]. The financial factor should be assessed not only based on the cost of conducting a particular ADR procedure but also considering the legal costs that may arise in connection with the trial, as well as a preliminary assessment of the prospects for the trial as a whole. The organisational factor is of particular importance in the case of a cross-border dispute. In this case, when choosing the ADR method, the possibility of conducting a remote procedure should be considered, which is usually not difficult for such methods of ADR as negotiation, mediation or ombudsman, but may require special conditions for the Arbitration hearing. As for the legal factor, the mandatory nature of a specific ADR procedure in the case of, for example, an arbitration clause should be addressed. The second important legal aspect is the possibility of obtaining a binding decision or a new agreement (contract novation) after the ADR procedure.

Discussion

The ADR system exists within national legal systems that are subject to transformation processes, and thus the judicial system and the ADR system are also inevitably subject to both external and mutual influences. To solve problems within the judicial system, many countries are now moving towards expanding the use of mediation and other ADR methods, particularly

regarding the issue of mandatory preliminary recourse to one of the ADR methods for resolving so-called low-value cases, where the amount of the claim is small; family, land and neighbourhood disputes are being actively discussed. For instance, preliminary mediation in family disputes is mandatory under the laws of England and Wales.

There is no single position in the academic literature on mandatory mediation. In defence of its introduction into the legal system, M.A. Uddin [37] points to the possibility of significantly reducing the burden on the judicial system through mandatory mediation, M.N. Umenweke and N.B. Amadi [38] believe that such an approach will reduce the number of cases in which there is no dispute about the law, according to C.H. Van Rhee [1], mandatory mediation will ensure better preparation of cases for consideration in the event of even unsuccessful mediation, since in such a case the issues on which the parties failed to reach an agreement are already clearly defined, and S. Ephrem [39] points out that mandatory mediation can contribute to a fairer and more predictable outcome. Representatives of the opposite position, such as L. Conway [21], point out that this approach "undermines the 'alternative' component" of the ADR system when the use of a particular ADR method turns from an alternative to litigation into its mandatory stage. Both positions are well-reasoned, since the introduction of mediation as a mandatory stage of dispute resolution, even in certain categories of cases, will have both positive and negative aspects. From the perspective of the ADR system, the introduction of mandatory mediation expands the classification of ADR methods, allowing for the distinction between voluntary and mandatory ADR methods. However, such an approach calls into question the observance of the principle of voluntary recourse to ADR methods for dispute resolution. At the same time, this study has demonstrated that the ADR system is dynamic, and we should agree with the position expressed by R. Benjamin [24] that the ADR system will remain unchanged since the ADR methods are influenced by many factors, which makes it impossible to create either stable or universal ADR methods. It is also necessary to address the constant mutual influence of the judicial system and the ADR system, which invariably leads to the emergence of new approaches to building the ADR system and its "intersection" with the judicial system. The above concept of quasi-alternative determines the possibility of expanding the classification of dispute resolution methods, leaving open the question of whether quasi-alternative refers to a broad or narrow understanding of the alternative itself.

Another controversial issue is the organisation of the mediation procedure and the position of the mediator, which allows us to speak of the existence of a certain "system within the system". The definition of mediation is the same in different legal systems and is generally defined as the resolution of a dispute with the participation of a third independent party – a mediator [22]. At the same time, when submitting a dispute to mediation, one should consider the variability of mediation styles, which should be reflected in the agreement between the parties to resolve the dispute by resorting to mediation. The issue of mediation styles, although not subject to legal regulation, is nevertheless of great practical importance, which makes it appropriate to reflect it in the systematisation of ADR methods. However, there is no single position on mediation styles. In his research, the President of the Mediation Training and Consultation Institute, Z. Zumeta [40] highlights that both clients and lawyers often have difficulties in determining whether a particular ADR method can be classified as mediation and in predicting the outcome of the procedure. This problem is a direct consequence of the diversity of mediation styles, while the issue of mediation styles is not subject to legal regulation. All common classifications of mediation can be reduced to four styles of mediation: facilitative, evaluative, transformational

and traditional. Facilitative mediation aims to overcome communication problems between the parties to a dispute and reach a solution based on the interests of all parties. A more prescriptive style is evaluative mediation, in which an independent expert assists the parties to the dispute by evaluating the proposed solutions.

In some studies, neutral assessment is considered an independent method of ADR [31]. Transformational mediation is more psychologically oriented, as it works with the positions of the parties, guiding them to a new assessment of the situation to develop new solutions. Traditional mediation is nothing more than rigidly structured negotiations [40]. At the same time, there are other classifications. For instance, N.M. Alexander [41] identifies 9 mediation styles: Settlement Mediation, Facilitative Mediation, Transformative Mediation, Positional Bargaining, Interest-Based Negotiation, Dialogue, Expert Advisory Mediation, Wise Counsel Mediation, and Tradition-Based Mediation. Not being subject to legal regulation, certain styles of mediation may become the subject of debate and claims that they cannot be considered mediation in principle, whereas the main problem is not the variability of mediation styles, but the parties' awareness of which style will be used by the mediator and what its features are. This approach is fully justified. At the same time, the study showed that the issue of mediation styles is not reflected in the legislation of the Republic of Kazakhstan. On the one hand, this is reasonable, as there is a wide variety of mediation styles and their combinations. Understanding how the mediation will be conducted is an inalienable right of the parties. Therefore, it is proposed to supplement the duties of the mediator provided for in Article 10 of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On Mediation" [7] with an obligation to inform the parties, before the mediation begins, about the specific features of the mediation style to be used. In addition, Article 21 of the Law should provide for the inclusion of information about the mediation style in the mediation agreement as an element of the procedure for conducting mediation.

The ADR system can be viewed from the perspective of different bases for classifying ADR methods. One of the bases for such a classification may be the organisational aspect of the in-person or remote conciliation procedure. This aspect has become the subject of active discussion in recent years, when the global problem caused by the pandemic led to a serious crisis in the logistics system for conducting ADR procedures, especially of a cross-border nature, as the possibility of movement and face-to-face meetings was severely limited. On the other hand, the global trend of digitalisation, which during the pandemic played a crucial role in preventing the collapse of the judicial system in some countries (in particular, China), has had an impact on the development of remote conciliation procedures, as noted by A. Kumar and U.P. Singh [42]. The academic literature notes that ADR service providers have demonstrated a high degree of readiness to move to a remote format of work, as they either already had such experience or had received appropriate training, and some of them were initially established to provide remote conciliation services. In particular, Z. Calo and B. Solaiman [43] point out that the development of online dispute resolution is now seen as an integral part of the development of legal systems in general, thus ensuring the resolution of cross-border disputes, and the provision of online ADR services is seen as a way to increase not only the efficiency of the relevant institutions, but also the level of global reputation and overall economic attractiveness of the regions where such services are provided. Thus, the development of online ADR services can make a significant contribution to the further improvement of the competitiveness index of the Republic of Kazakhstan in the global competitiveness ranking.

Today, Article 17 of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On mediation" [7] establishes the possibility of conducting remote mediation through joint telephone

conversations between the parties and the mediator; in the form of individual and/or joint conversations between the parties and the mediator via video conference; through the exchange of electronic messages between the parties and the mediator; in other ways using information and communication technologies that do not contradict the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On mediation" [7]. At the same time, there is an opposite position. D.B. Ferreira et al. [44] point out the dangers associated with the rapid spread of technology to the ADR sector. Stressing that this sphere can have a significant impact on the well-being of citizens and society as a whole, the researchers raise the issue of trust in the technologies used in the field of ADR, pointing out that, on the one hand, the widespread use of Internet technologies, including electronic communication, cloud storage, electronic signatures, and online platforms for conducting conciliation procedures, significantly increases the opportunities for the use of ADR, but on the other hand, this area is characterised by common challenges arising from digitalisation, such as cybersecurity, the preservation of personal data, and the potential for privacy breaches.

Given the trend towards digitalisation, the question of restricting the use of the latest technologies in the ADR sector is hardly relevant. At the same time, when classifying ADR methods according to the organisational criterion and distinguishing between face-to-face and remote ADR procedures, it is necessary to agree on the need to ensure the security of electronic communication and to introduce into the legislation the obligation of organisations providing remote dispute resolution services to ensure the security of communication means.

Conclusions

The system of ADR methods is not a stable legal structure, constantly expanding and developing following the requirements of a particular legal system and objective external factors (one of which was the pandemic). As a result, there is a significant number of ADR methods, which is constantly growing both due to the emergence of new and hybrid forms, and a growing trend towards integration of the ADR system with the judicial system, when a preliminary attempt to resolve a dispute by ADR methods becomes mandatory for certain categories of cases, leading to the concept of quasi-alternative. Although this trend is seen as a weakening of the alternative component of the ADR system, it should be recognised as meeting the needs of the legal system, as it not only reduces the burden on the judicial system but also contributes to the stabilisation of society by resolving conflicts underlying or accompanying disputed relations.

In general, the ADR system in the Republic of Kazakhstan can be described as well-established and sufficiently regulated. The national system presents the main ADR methods, such as negotiation, mediation, arbitration, and ombudsman, and defines pre-trial and out-of-court procedures. At the same time, the effective functioning of the ADR system requires raising public awareness of the specifics of using certain methods in terms of their financial, organisational and legal features. The issue of the diversity of mediation styles, requiring mediators to inform clients of the mediation style used and its features, is especially noteworthy. Particular attention should be devoted to the regulation of remote ADR procedures, applying to this system all the criteria applicable to the digitalisation of the judicial system, since the operation of both systems has the same consequences for persons applying to them for dispute resolution, and the development of remote ADR methods is a prerequisite for the growth of the region's economic attractiveness.

Further areas of research include the study of the place of quasi-alternative methods in the dispute resolution system, addressing their impact on compliance with the principle of voluntariness, as well as the study of mediation styles in conciliation procedures and the possibility of their systematisation.

Funding

This study has not received funding.

Conflict of interest

The authors state that there are no potential or apparent conflicts of interest under this article.

The contribution of the authors:

Adibayeva A.K. – preparation of the Introduction, Conclusion, and Materials and Methods sections, and definition of the study's goals and objectives.

Azretbergenova I.Zh. – translation of the manuscript into English, preparation of the Abstract and Keyword(s) in Kazakh, Russian, and English, provision of the Author Information in three languages, formatting the References list in accordance with the requirements, and providing its Transliteration.

Aueshova B.T. – preparation of the Discussion and Results sections, objective assessment of the Authors' contributions, correspondence with the editors, and revisions and additions to the manuscript.

References

1. Van Rhee, C.H. 2021. Mandatory mediation before litigation in civil and commercial matters: A European perspective. Access to Justice in Eastern Europe, 4(12), 7-24. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082

2. Omoyeni, T.J., Falusi, F.S., Onuoha, A.U. 2023. Alternative dispute resolution mechanisms and internal democracy in Nigeria. Wukari International Studies Journal, 7(1), 333-347.

3. Balzer, B., Schneider, J. 2021. Managing a conflict: Optimal alternative dispute resolution. The RAND Journal of Economics, 52(2), 415-445. https://doi.org/10.1111/1756-2171.12374

4. Конусова В.Т., Бекен А.Т. 2016. Развитие института медиации в Казахстане в контексте зарубежного опыта // Право и государство, 70(1), 74-80.

5. Schwab, K. 2019. The global competitiveness report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

6. Esplugues, C. 2021. Resolution of disputes in Chilean international trade: State courts and ADR). In: Derecho del Comercio Internacional Chileno (pp. 510-538). Valencia: Tirant lo Blanch. https://doi.org/10.2139/ssrn.4393141

7. Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On mediation". 2011. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000401 (дата обращения: 25.06.2026).

8. President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. 2020. URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-1-2020 (дата обращения: 25.06.2026).

9. Сулейменов, М.К. 2013. Внесудебное урегулирование споров в Казахстане: проблемы теории и практики. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33032231

10. Асанова, С.Э. 2021. Альтернативные способы разрешения споров в гражданском процессе: теоретический и практический аспекты: диссертация … доктора философии (PhD): 6D030100 / Асанова С.Э.; [Место защиты: КазНУ им. Аль-Фараби]. – Алматы, 2021. – 150 с.

11. Дячук, М.И. 2021. Развитие института медиации в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 64(1), 219-231.

12. Климкин С.И., Казбаева А.Г. 2023.Правовое регулирование медиации в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 73(2), 183-192.

13. Riskin, L.L. 2009. Retiring and replacing the grid of mediator orientations. Alternatives to the High Cost of Litigation, 21(4), 69-76. https://doi.org/10.1002/alt.3810210402

14. Strazhishar, B. 2018. Alternative dispute resolution. Law. Journal of the Higher School of Economics, 3, 214-233.

15. Cortés, P. 2023. Embedding alternative dispute resolution in the civil justice system: A taxonomy for ADR referrals and a digital pathway to increase the uptake of ADR. Legal Studies, 43(2), 312-330. https://doi.org/10.1017/lst.2022.42

16. Нестерова, Е.В. 2017. Направления совершенствования правил ответственности за нарушение обязательства на основании положений английского и европейского права. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36271567

17.Сулейменов,М.К.2018.Преддоговорныеотношения//ВестникИнститутазаконодательства РК, № 4(53). С. 50-64.

18. Law of the Republic of Kazakhstan No. 488-V "On arbitrage". 2016. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1600000488 (дата обращения: 25.06.2026).

19. Buresh, D.L. 2022. Practical suggestions for win-win, win-lose, lose-win, and lose-lose strategies in mediation or arbitration. Journal of Human Psychology, 1(4), 24-34. https://doi.org/10.14302/issn.2644-1101.jhp-22-4129

20. Ariel, M., Mauri, C. 2019. An "alternative" core for or. Journal of Pragmatics, 149, 40-59. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.06.004

21. Conway, L. 2022. Consumer disputes: Alternative Dispute Resolution (ADR). URL: https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7336/

22. Işık, S. 2016. Mediation as an alternative dispute resolution method and mediation process in Turkish law system: An overview. Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul, 48(65), 55-87.

23. Yanting, W., Ying, L., Gui, F. 2023. Harmonising compliance in China and Malaysia cross border commercial relationship: An alternative dispute resolution perspective. Russian Law Journal, 11(9s), 470-486. https://doi.org/10.52783/rlj.v11i9s.1676

24. Benjamin, R. 2007. On American arrogance: Styles of mediation. https://mediate.com/on-american-arrogance-styles-of-mediation/

25. Law of the Republic of Kazakhstan No. 240-V LRK "On ratification of Agreement on the Eurasian economic union". 2014. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1400000240 (дата обращения: 25.06.2026).

26. Рекомендации коллегии Евразийской Экономической Комиссии от 28 февраля 2017 года № 6 «О порядке организации и проведения переговоров и консультаций по спорам, связанным с реализацией согласованной (скоординированной) агропромышленной политике, включая вопросы государственной поддержки сельского хозяйства». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H17RK000006 (дата обращения: 25.06.2026).

27. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council "On certain aspects of mediation in civil and commercial matters". 2008. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj

28. Конусова, В.Т. 2015. Банковский омбудсман в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства РК, 4(40), 25-32.

29. Gayo, S., Sitompul, A. 2022. The use of mediation as an alternative health dispute resolution. Hong Kong Journal of Social Sciences, 59, 364-370.

30. Law of the Republic of Kazakhstan № 258-VIII ZRK "On banks and banking activities in the Republic of Kazakhstan". 2026. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2600000258 (дата обращения: 25.06.2026).

31. Gjorgjioska, E., Gorgieva, D., Stoileva, Z. 2023. Alternative disputes resolution for consumer disputes in the European Union. In: Proceedings of XII International Conference on Economy, Business & Society in Digitalized Environment (pp. 354-365). Prilep: University "St. Kliment Ohridski". https://ebside.eccfp.edu.mk/wp-content/uploads/2022/11/PROCEEDINGS_EBSiDE-2022.pdf

32. Jamillah, Maswandi. 2023. Alternative dispute resolution in cyber dispute resolution with mediation techniques. SASI, 29(1), 134-141. https://doi.org/10.47268/sasi.v29i1.1289

33 Kumar, V. 2023. Supply chain dispute resolution through alternative dispute resolution (ADR) mechanism (VIZ, arbitration, mediation, conciliation, and negotiation) in India. Russian Law Journal, 11(5s), 367-370. https://doi.org/10.52783/rlj.v11i5s.951

34. Постановление Правительства Республики Казахстан от 11 апреля 2019 года № 190 «О классификации отраслей законодательства Республики Казахстан. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000190 (дата обращения: 25.06.2026).

35. Методические рекомендации по спорам, в которых законом предусмотрен внесудебный и обязательный досудебный порядок, принятые Судебной коллегией по гражданским делам от 21 февраля 2024 года. URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/metodicheskie_rekomendacii._dosudebnyy_poryadok.pdf (дата обращения: 10.05.2024).

36. Gamage, A. 2023. Factors that affect in selecting the most appropriate alternative dispute resolution strategy for construction disputes. Saudi Journal of Civil Engineering, 7(4), 102-114. https://doi.org/10.36348/sjce.2023.v07i04.001

37. Uddin, M.A. 2022. Effective implementation of ADR in the civil justice system of Bangladesh: A critical analysis. Bangladesh Journal of Law, 20(2). https://doi.org/10.58710/bjlV20N2Y2022A05

38. Umenweke, M.N., Amadi, N.B. 2022. Exploring the potentials of alternative dispute resolution mechanisms in tax dispute resolution. International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy, 4(2), 140-147

39. Ephrem, S. 2023. The need for reform towards comprehensive legislation on court annexed ADR in Ethiopia. Mizan Law Review, 17(1). https://doi.org/10.4314/mlr.v17i1.5

40. Zumeta, Z. 2018. Styles of mediation: Facilitative, evaluative, and transformative mediation. URL: https://mediate.com/styles-of-mediation-facilitative-evaluative-and-transformative-mediation/

41. Alexander, N.M. 2008. The mediation meta-model: Understanding practice. Conflict Resolution Quarterly, 26(1), 97-123.

42. Kumar, A., Singh, U.P. 2020. ADR in criminal justice system in the backdrop of global pandemic. White Black Legal, 2(1), 5-14.

43. Calo, Z., Solaiman, B. 2021. Alternative dispute revolution: Technology and ADR in the Middle East following the COVID-19 pandemic. John Marshall Law Journal, 14(2), 57-73. https://doi.org/10.2139/ssrn.4081899

44. Ferreira, D.B., Giovannini, C., Gromova, E., Schmidt, G.R. 2022. Arbitration chambers and trust in technology provider: Impacts of trust in technology intermediated dispute resolution proceedings. Technology in Society, 68, 101872. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101872

References

1. Van Rhee, C.H. 2021. Mandatory mediation before litigation in civil and commercial matters: A European perspective. Access to Justice in Eastern Europe, 4(12), 7-24. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082

2. Omoyeni, T.J., Falusi, F.S., Onuoha, A.U. 2023. Alternative dispute resolution mechanisms and internal democracy in Nigeria. Wukari International Studies Journal, 7(1), 333-347.

3. Balzer, B., Schneider, J. 2021. Managing a conflict: Optimal alternative dispute resolution. The RAND Journal of Economics, 52(2), 415-445. https://doi.org/10.1111/1756-2171.12374

4. Konusova V.T., Beken A.T. 2016. Razvitie instituta mediacii v Kazahstane v kontekste zarubezhnogo opyta // Pravo i gosudarstvo, 70(1), 74-80.

5. Schwab, K. 2019. The global competitiveness report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

6. Esplugues, C. 2021. Resolution of disputes in Chilean international trade: State courts and ADR). In: Derecho del Comercio Internacional Chileno (pp. 510-538). Valencia: Tirant lo Blanch. https://doi.org/10.2139/ssrn.4393141

7. Law of the Republic of Kazakhstan No. 401-IV "On mediation". 2011. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000401 (date of request: 25.06.2026).

8. President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. 2020. URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-1-2020 (date of request: 25.06.2026).

9. Sulejmenov, M.K. 2013. Vnesudebnoe uregulirovanie sporov v Kazahstane: problemy teorii i praktiki. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33032231

10. Asanova, S.Je. 2021. Al'ternativnye sposoby razreshenija sporov v grazhdanskom processe: teoreticheskij i prakticheskij aspekty: Dissertacija … doktora filosofii (PhD): 6D030100 / Asanova S.Je.; [Mesto zashhity: KazNU im. Al'-Farabi]. – Almaty, 2021. – 150 s.

11. Djachuk, M.I. 2021. Razvitie instituta mediacii v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK, 64(1), 219-231.

12. Klimkin S.I., Kazbaeva A.G. 2023.Pravovoe regulirovanie mediacii v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK, 73(2), 183-192.

13. Riskin, L.L. 2009. Retiring and replacing the grid of mediator orientations. Alternatives to the High Cost of Litigation, 21(4), 69-76. https://doi.org/10.1002/alt.3810210402

14. Strazhishar, B. 2018. Alternative dispute resolution. Law. Journal of the Higher School of Economics, 3, 214-233.

15. Cortés, P. 2023. Embedding alternative dispute resolution in the civil justice system: A taxonomy for ADR referrals and a digital pathway to increase the uptake of ADR. Legal Studies, 43(2), 312-330. https://doi.org/10.1017/lst.2022.42

16. Nesterova, E.V. 2017. Napravlenija sovershenstvovanija pravil otvetstvennosti za narushenie objazatel'stva na osnovanii polozhenij anglijskogo i evropejskogo prava. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36271567

17. Sulejmenov, M.K. 2018. Preddogovornye otnoshenija // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, № 4(53). S. 50-64.

18. Law of the Republic of Kazakhstan No. 488-V "On arbitrage". 2016. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1600000488 (date of request: 25.06.2026).

19. Buresh, D.L. 2022. Practical suggestions for win-win, win-lose, lose-win, and lose-lose strategies in mediation or arbitration. Journal of Human Psychology, 1(4), 24-34. https://doi.org/10.14302/issn.2644-1101.jhp-22-4129

20. Ariel, M., Mauri, C. 2019. An "alternative" core for or. Journal of Pragmatics, 149, 40-59. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.06.004

21. Conway, L. 2022. Consumer disputes: Alternative Dispute Resolution (ADR). URL: https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7336/

22. Işık, S. 2016. Mediation as an alternative dispute resolution method and mediation process in Turkish law system: An overview. Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul, 48(65), 55-87.

23. Yanting, W., Ying, L., Gui, F. 2023. Harmonising compliance in China and Malaysia cross border commercial relationship: An alternative dispute resolution perspective. Russian Law Journal, 11(9s), 470-486. https://doi.org/10.52783/rlj.v11i9s.1676

24. Benjamin, R. 2007. On American arrogance: Styles of mediation. https://mediate.com/on-american-arrogance-styles-of-mediation/

25. Law of the Republic of Kazakhstan No. 240-V LRK "On ratification of Agreement on the Eurasian economic union". 2014. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1400000240 (date of request: 25.06.2026).

26. Rekomendacii kollegii Evrazijskoj Jekonomicheskoj Komissii ot 28 fevralja 2017 goda № 6 «O porjadke organizacii i provedenija peregovorov i konsul'tacij po sporam, svjazannym s realizaciej soglasovannoj (skoordinirovannoj) agropromyshlennoj politike, vkljuchaja voprosy gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H17RK000006 (data obrashhenija: 25.06.2026).

27. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council "On certain aspects of mediation in civil and commercial matters". 2008. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj

28. Konusova, V.T. 2015. Bankovskij ombudsman v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 4(40), 25-32.

29. Gayo, S., Sitompul, A. 2022. The use of mediation as an alternative health dispute resolution. Hong Kong Journal of Social Sciences, 59, 364-370.

30. Law of the Republic of Kazakhstan № 258-VIII ZRK "On banks and banking activities in the Republic of Kazakhstan". 2026. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2600000258 (date of request: 25.06.2026).

31. Gjorgjioska, E., Gorgieva, D., Stoileva, Z. 2023. Alternative disputes resolution for consumer disputes in the European Union. In: Proceedings of XII International Conference on Economy, Business & Society in Digitalized Environment (pp. 354-365). Prilep: University "St. Kliment Ohridski". https://ebside.eccfp.edu.mk/wp-content/uploads/2022/11/PROCEEDINGS_EBSiDE-2022.pdf

32. Jamillah, Maswandi. 2023. Alternative dispute resolution in cyber dispute resolution with mediation techniques. SASI, 29(1), 134-141. https://doi.org/10.47268/sasi.v29i1.1289

33 Kumar, V. 2023. Supply chain dispute resolution through alternative dispute resolution (ADR) mechanism (VIZ, arbitration, mediation, conciliation, and negotiation) in India. Russian Law Journal, 11(5s), 367-370. https://doi.org/10.52783/rlj.v11i5s.951

34. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 11 aprelja 2019 goda № 190 «O klassifikacii otraslej zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000190 (data obrashhenija: 25.06.2026).

35. Metodicheskie rekomendacii po sporam, v kotoryh zakonom predusmotren vnesudebnyj i objazatel'nyj dosudebnyj porjadok, prinjatye Sudebnoj kollegiej po grazhdanskim delam ot 21 fevralja 2024 goda. URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/metodicheskie_rekomendacii._dosudebnyy_poryadok.pdf (data obrashhenija: 10.05.2023).

36. Gamage, A. 2023. Factors that affect in selecting the most appropriate alternative dispute resolution strategy for construction disputes. Saudi Journal of Civil Engineering, 7(4), 102-114. https://doi.org/10.36348/sjce.2023.v07i04.001

37. Uddin, M.A. 2022. Effective implementation of ADR in the civil justice system of Bangladesh: A critical analysis. Bangladesh Journal of Law, 20(2). https://doi.org/10.58710/bjlV20N2Y2022A05

38. Umenweke, M.N., Amadi, N.B. 2022. Exploring the potentials of alternative dispute resolution mechanisms in tax dispute resolution. International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy, 4(2), 140-147

39. Ephrem, S. 2023. The need for reform towards comprehensive legislation on court annexed ADR in Ethiopia. Mizan Law Review, 17(1). https://doi.org/10.4314/mlr.v17i1.5

40. Zumeta, Z. 2018. Styles of mediation: Facilitative, evaluative, and transformative mediation. URL: https://mediate.com/styles-of-mediation-facilitative-evaluative-and-transformative-mediation/

41. Alexander, N.M. 2008. The mediation meta-model: Understanding practice. Conflict Resolution Quarterly, 26(1), 97-123.

42. Kumar, A., Singh, U.P. 2020. ADR in criminal justice system in the backdrop of global pandemic. White Black Legal, 2(1), 5-14.

43. Calo, Z., Solaiman, B. 2021. Alternative dispute revolution: Technology and ADR in the Middle East following the COVID-19 pandemic. John Marshall Law Journal, 14(2), 57-73. https://doi.org/10.2139/ssrn.4081899

44. Ferreira, D.B., Giovannini, C., Gromova, E., Schmidt, G.R. 2022. Arbitration chambers and trust in technology provider: Impacts of trust in technology intermediated dispute resolution proceedings. Technology in Society, 68, 101872. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101872

Information about the authors:

Adibayeva A.K. **–** PhD, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, Almaty Technological University, 100 Tole Bi Street, 050012, Almaty, Kazakhstan

Azretbergenova I.Zh. – PhD, Associate Professor at the Department of Medical Law, Kh. Dosmukhamedov School of Public Health, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, 94 Tole Bi Street, 050000, Almaty, Kazakhstan

Aueshova B.T. **–** corresponding author, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor (Docent), Head of the Department of Law, Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering, Microdistrict 32, 130000, Aktau, Kazakhstan

Адибаева А.К. **–** PhD докторы, қауымдастырылған профессор, әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, Алматы технологиялық университеті, Төле би көшесі, 100, 050012, Алматы, Қазақстан

Азретбергенова И.Ж. – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, медициналық құқық кафедрасы, Х. Досмұхамедов атындағы Қоғамдық денсаулық сақтау мектебі, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Төле би көшесі, 94, 050000, Алматы, Қазақстан

Ауешова Б.Т. **–** хат-хабар үшін автор, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), құқықтану кафедрасының меңгерушісі, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, 32-шағынаудан, 130000, Ақтау, Қазақстан

Адибаева А.К. – доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра социально-гуманитарных дисциплин, Алматинский технологический университет, ул. Толе би, 100, 050012, Алматы, Казахстан

Азретбергенова И.Ж. – доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра медицинского права, Школа общественного здравоохранения имени Х. Досмухамедова, Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, ул. Толе би, 94, 050000, Алматы, Казахстан

Ауешова Б.Т. **–** автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), заведующая кафедрой правоведения, Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, микрорайон 32, 130000, Актау, Казахстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Еңбек құқығы / Civil Law. Labour Law / Гражданское право. Трудовое право

Scientific article
IRSTI 10.63.01
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-125-139

Some Problems of Protecting Employees' Personal Data in the Labour Law of the Republic of Kazakhstan

X.B. Kassymova[1], M.T. Satybaldiyeva*[2], S.Yu. Golovina[3]

[1]*Kazakh National University of Sports, Astana, Kazakhstan*
[2]*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
[3]*Ural State Law University named after V.F. Yakovlev Yekaterinburg, Russian Federation*

(e-mail: [1]kassymovax@gmail.com, [2]marjan_0484@mail.ru, [3]golovina.s@inbox.ru)

Abstract. The current level of development of the information community and the deep-rooted and recognized presence of digitalization in the labour sphere have significantly worsened employees' legal situation regarding personal data protection. The legislator does not always keep up with the changes in social and economic relations. The purpose of this study is to reveal defects and gaps in the current norms of labour law in our country with reference to the processing and protection of personal data, as well as to search for legal norms that can eliminate and cover them. The central idea is that the 2013 Law on Personal Data and Their Protection does not account for the specifics of employment relations, while the Labour Code of the Republic of Kazakhstan (LC RK) is confined to a single blanket provision. The scientific and practical relevance lies in the fact that the current LC RK, unlike its predecessor, contains no dedicated chapter on the employee's personal data. The methodology comprises general scientific methods together with the comparative legal method, the method of legal modelling, the systemic method and doctrinal analysis; the EU General Data Protection Regulation, Directive 95/46/EC, the ILO code of practice and foreign scholarship on algorithmic management served as benchmarks, alongside the current digital legislation of the Republic of Kazakhstan on personal data, cybersecurity and artificial intelligence. The main results are the substantiation of the need for a separate chapter in the LC RK and the drafting of articles establishing processing principles, employer obligations, the rights of employees and their representatives, the procedure for anonymisation and destruction of data, and the right of appeal. The study brings tested international standards to bear on Kazakhstan labour law at a moment when administrative sanctions in this field have been significantly raised. Its findings are directed at the legislature and at employers developing internal workplace policies.

Keywords: processing, personal data, protection, monitoring, employee, employment relations.

Received: 16.09.2026. Accepted: 23.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

К.Б. Касымова[1], М.Т. Сатыбалдиева*[2], С.Ю. Головина[3]
[1]Қазақ ұлттық спорт университеті, Астана, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[3]В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті
(e-mail: [1]kassymovax@gmail.com, [2]marjan_0484@mail.ru, [3]golovina.s@inbox.ru)

Қазақстан Республикасының еңбек құқығында жұмыскерлердің дербес деректерін қорғаудың кейбір мәселелері

Аңдатпа. Ақпараттық қоғам дамуының қазіргі деңгейі, еңбек саласында ақпараттық-коммуникациялық және цифрлық технологияларды орныққан әрі жалпыға танылған түрде пайдалану жұмыскерлердің дербес деректерін қорғау мәселелеріндегі құқықтық жағдайын едәуір күрделендірді. Негізгі идея 2013 жылғы «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы еңбек қатынастарының ерекшелігін ескермейді, ал Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі (ҚР ЕК) бір ғана жалпы ережемен шектеледі деген тұжырымға негізделеді. Зерттеудің ғылыми және практикалық мақсаты – жұмыскерлердің дербес деректерін қорғауға қатысты құқықтық кепілдіктерді жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу әдіснамасы жалпы ғылыми әдістерді, сондай-ақ салыстырмалы-құқықтық әдісті, құқықтық модельдеу әдісін, жүйелік әдісті және доктриналық талдауды қамтиды. Бағдар ретінде Қазақстан Республикасының дербес деректер, киберқауіпсіздік және жасанды интеллект саласындағы қолданыстағы цифрлық заңнамасымен қатар ЕО-ның Деректерді қорғау жөніндегі жалпы регламенті, 95/46/ЕС Директивасы, ХЕҰ-ның Практикалық кодексі және алгоритмдік басқару саласындағы шетелдік зерттеулер пайдаланылды. Зерттеудің негізгі нәтижелері ҚР ЕК-ге жеке тарау енгізу қажеттілігін негіздеу және деректерді өңдеу қағидаттарын, жұмыс берушінің міндеттерін, жұмыскерлер мен олардың өкілдерінің құқықтарын, деректерді иесіздендіру және жою тәртібін, сондай-ақ шағым жасау құқығын белгілейтін ережелерді әзірлеу болып табылады. Зерттеу осы саладағы әкімшілік санкциялардың едәуір қатаңдатылуы жағдайында халықаралық стандарттарды Қазақстанның еңбек заңнамасында қолдануға бағытталған. Зерттеу нәтижелері еңбек қатынастары саласындағы ішкі саясатты әзірлейтін заң шығарушы органдар мен жұмыс берушілерге арналған.

Түйін сөздер: өңдеу, дербес деректер, қорғау, мониторинг, жұмыскер, еңбек қатынастары.

К.Б. Касымова[1], М.Т. Сатыбалдиева*[2], С.Ю. Головина[3]
[1]Казахский национальный университет спорта, Астана, Қазахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[3]Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева
(e-mail: [1]kassymovax@gmail.com, [2]marjan_0484@mail.ru, [3]golovina.s@inbox.ru)

Некоторые проблемы защиты персональных данных работников в трудовом праве Республики Казахстан

Аннотация. Развитие информационного общества и внедрение цифровых технологий в сферу труда обострили проблему защиты персональных данных работников, чьё

положение по отношению к работодателю носит зависимый характер. Цель статьи выявить пробелы правового регулирования в действиях работодателя по обработке и защите персональных данных в трудовых отношениях Республики Казахстан и предложить путь их восполнения. Основная идея состоит в том, что Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» не учитывает специфику трудовых отношений и не способен напрямую урегулировать их, тогда как Трудовой кодекс Республики Казахстан ограничивается единственной бланкетной нормой. Разработка проектов правовых нормативных актов, которые устанавливают специальные гарантии для защиты персональных данных работников, имеют научную и практическую значимость. Методология включает общенаучные методы, а также сравнительно-правовой, формально-юридический, системно-структурный методы, метод правового моделирования и доктринальный анализ. Ориентирами послужили Общий регламент ЕС о защите данных, Директива 95/46/ЕС, Свод практических правил Международной организации труда, зарубежная доктрина алгоритмического управления, а также действующее цифровое законодательство Республики Казахстан о персональных данных, кибербезопасности и искусственном интеллекте. Основные результаты обоснование необходимости введения в Трудовой кодекс отдельной главы и разработка проектов статей, закрепляющих принципы обработки, обязанности работодателя, права работников и их представителей, порядок обезличивания и уничтожения данных, а также право на обжалование. Ценность исследования заключается в системном переносе апробированных международных стандартов на национальную почву с учётом ужесточения административной ответственности с 2025 года. Практическое значение результатов заключается в том, что они адресованы законодателю и работодателям для использования при разработке локальных актов.

Ключевые слова: обработка, персональные данные, защита, мониторинг, работник, трудовые отношения.

Introduction

The contemporary digitalization of employment relations has transformed employees' personal data (hereinafter – EPD or PD) into an independent object of legal protection. As a person's identity is increasingly identified by a combination of individual characteristics, the risk of illegal use of such information grows, which ranges from theft to transfer to third parties for purposes unrelated to employment. At the level of constitutional rights, paragraph 1 of Article 21 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the Constitution of the RK) guarantees everyone the right to the protection of their personal data, including through digital technologies. [1]. These guarantees are further developed in the Law of the Republic of Kazakhstan on Personal Data and Their Protection dated May 21, 2013, No. 94-V (hereinafter – the Law on PD), which details the conditions for data collection and processing, requirements for the subject's consent, and the obligation to store data in databases in Kazakhstan [2].

The problematic situation lies in the fact that the Law on PD is general in nature and does not account for the specificities of employment relations - primarily the factual inequality of the parties and the employee's organizational subordination. The reasons for the appearance of shortcomings and flaws are mostly the insufficiently substantiated borrowing of legal structures

from information law for labour law, where it is necessary to take into account its features and codified principles. It is necessary to state the lack of exhaustive legal certainty and declarative norms of the current Labour Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the LC RK) regarding the collection, processing and protection of PD (subparagraph 24) of paragraph 2 of Article 23 and subparagraph 24 of paragraph 1 of Article 22) [3]. All the necessary elements of the legal norm on the stages of the 'life cycle' of an employee's EPD, including employees with whom the employment relationship has been terminated or job seekers, are missing in the LC RK. As a result, the employer possesses a wide range of information stored in various formats (hard and soft copies, video, biometrics), while the employer's right to dispose of such information is not subject to detailed legal regulation.

The social relations that arise when processing and protecting EPD are the object of research. The subject of the study is the legal norms of national and foreign legislation governing these relations, as well as their law enforcement practice. The purpose of the study is defined through the identification of gaps and defects of legal norms in the current legislation and the substantive proposal of draft legal norms to eliminate them. The goal is achieved through solving such tasks as: clarifying the conceptual framework; comparison of the legislation of Kazakhstan with international standards; analysis of the norms on administrative responsibility and the practice of their application; development of draft articles for the LC RK. The thesis of the study is that an independent chapter on the protection of an EPD in the LC RK is required due to the specifics of labour relations, and a reference to the Law on PD does not fully take into account the dependent position of the employee and the specifics of the processing of his/her data by the employer.

Literature review

When referring to the international level of legal regulation of the protection of PD of individuals and employees in particular, first of all it is necessary to be guided by the Code of Practice of the International Labour Organization on the Protection of Personal Data of Employees (1997) (hereinafter – the ILO Code of Practice) [5], Directive 95/46/EC, subsequently replaced by the EU General Data Protection Regulation (GDPR) [6], which defined the basic legal framework for a wide range of subjects in this area.

Digital employment risks involving algorithmic management processes, solutions based on process automation, and employee control are currently the main areas of foreign legal research. In the framework of this study, the following scientists should be identified: Aloisi, A. and De Stefano, V., who showed that when the legal limits are uncertain, total algorithmic control begins to operate in absolute control mode, where employees' rights to privacy are violated [7]; in his research, J. Adams-Prassl provided an exhaustive evidence base regarding the inadmissibility of personnel decisions based solely on automated processing [8]; the interrelated legal regulation of algorithmic management and PD protection, as well as the prevention of discrimination and proper protection of the rights of employee representatives were also considered in subsequent works by A. Aloisi [9]; the legal risks of PD processing methods used by employers in the workplace, such as discrimination and unrestricted surveillance, are reviewed by researchers P.T. Kim and I. Ajunwa with co-authors [10, 11]. It is important to note that this problem will also be solved in the Kazakh doctrine in various aspects, so Omurchiev E.M. and Saudabayev D.E., on the basis of judicial practice, analyze the definition of personal data, directly the order of access to data with limited access, and the risks of the employer [12]. F.M. Syrlybayeva investigates the protection of information rights of workers in conditions of digitalization, notes the absence of

provisions on personal data in the Labor Code [13]. Z.S. Gelmanova and co-authors consider the ethical and organizational aspects of protecting workers' data in HR management when using AI, cloud solutions, and big data [14]. Based on the results of studies of the above works, the article proposes a systemic model of regulation of labor law, taking into account the dependent position of the worker, ILO and EU standards, as well as current digital legislation.

Materials and Methods

The research material comprises current national normative legal acts: the Constitution of the RK, the Law on PD, the Digital Code of the RK [15], Law of the RK On Cybersecurity [16], the Law of the RK On Artificial Intelligence (hereinafter – the Law on AI) [17], the LC RK, the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses (hereinafter – the Code of Administrative Offenses of the RK) [18], and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the Criminal Code of the RK) [19], as well as the repealed 2007 Labour Code, No. 251-III [20], which was used for historical-legal comparison. The foreign material utilized includes acts of the European Union (hereinafter – the EU), documents of the International Labour Organization (hereinafter – the ILO), and the works of foreign researchers on issues of data protection and algorithmic management in the sphere of labour.

The research was completed in several stages: conceptual analysis; comparative legal comparison of national and foreign regulation; analysis of administrative liability and practice; and the formulation of draft articles. General scientific methods were employed during the logical processing of information to obtain reliable results. The comparative legal method was applied to compare Kazakhstani legislation with EU law and ILO standards, while doctrinal analysis was used to examine foreign research on algorithmic management and the protection of employee data. The provisions of laws on PD, cybersecurity, and artificial intelligence were interpreted using the formal-legal method and the method of interpretation of legal norms. The proposed draft articles are the result of legal modeling, completed with a review of international standards and the current digital legislation of the Republic of Kazakhstan. The system-structural method allowed for the determination of the location of the proposed chapter within the system of the Labour Code of the Republic of Kazakhstan, while the method of legal forecasting made it possible to evaluate the legal consequences of introducing the proposed norms for both employees and employers.

Results and Discussion

Concept and Subject Composition. In accordance with the current Law on PD (subparagraph 2) of Article 1, personal data includes information supplemented by one or more identifiers and relating to an identified or identifiable person. The amendments, which came into force on August 25, 2026, introduced identifiers into the legislative concept of personal data. They did not establish a new classification of personal data. Article 6 of the Law on PD previously contained regulations on the classification of personal data into public and restricted access.

The Law on PD defines the subject of PD exclusively as a natural person. Details and other information concerning a legal entity are not covered by the concept of PD, as a company name is protected under an independent legal regime, and classifying legal entities as subjects of PD would create excessive restrictions on commercial turnover and the cross-border exchange of information.

For the purposes of labour law, a broad understanding of the term 'employee' is fundamentally important. Despite the existence of the concept of 'employee' in Kazakhstan legislation, for the purposes of research, it is advisable to be guided by the concept established by the ILO Code of Practice, where employees include not only persons in existing employment relationships, but also employees with whom employment contracts have been terminated, as well as job seekers [4]. In our opinion, such an expanded approach to subjects of labour relations can be considered justified in view of the operations (collection, processing, storage) of the employer with the PD received, regardless of the existence of an employment relationship, as a guarantee of PD protection. Kazakhstan legislation does not define an imperatively fixed closed list of information that relates to the PD of an individual with the status of an employee; in this regard, it is necessary to be guided by the legally established criterion on the possibility of identifying the subject of PD on the basis of the list of PD identifiers (Article 6 of the Law on PD).

Article 6 of the Law on PD classifies PD into publicly available and restricted access: for access to the former, the consent of the subject is not required or they are not classified as confidential by law; the latter requires the consent of the subject, and they are subject to special protection.

At the same time, the use of biometric technologies in labour relations in view of access control, working hours, as well as information about the health status of the employee and his/her family members to implement social guarantees, benefits and compensations form a significant database of PD of limited access for the employer, which implies increased requirements for their processing and storage, and also requires specific consent and cannot be collected by default due to the existence of an employment relationship or a job application.

The absence of a set of special rules of law on the protection of PD of an employee in the LC RK and the presence of a multi-level referential nature of legal regulation reduce the level of protection of employee rights and guarantees.

International Standards of Legal Protection of PD. The principles and legal framework for the operation and protection of PD in Kazakhstan legislation are generally consistent with international practice, while the cross-border nature of the digital environment significantly affects their effectiveness and sufficiency. Thus, at the level of legislation in one country, it is impossible to unilaterally establish standards for the cross-border transfer of PD. This situation necessitates moving towards the harmonization of national standards with international ones.

The Law on PD, Article 5 and the corresponding Article 5 of GDPR [6] establish similar legal grounds for the collection and processing of PD, according to which processing requires legality, good faith, the presence of pre-defined clear goals, and an exhaustive amount of data. At the same time, the data undergoing processing must be reliable, up-to-date, and the storage period must not exceed the period for achieving the purpose of their processing, with mandatory conditions for maintaining the integrity of PD and confidentiality.

The issue of the amount of PD to be processed in relation to the sphere of work is disclosed in detail in the ILO Code of Practice [4], which, through the principle of minimization, introduced a requirement to limit the collection of information related to the duties and prohibit their use for another purpose, which was not indicated at the initial request for PD from an employee, if there is no separate consent for this. The implementation of this principle in the field of labour relations would be quite reasonable, as it takes into account their specifics.

The legal framework for the regulation of PD in the EU has passed a certain stage of development, from Directive 95/46/EC [5] to GDPR [6], which entered into force on May 25, 2018. The uniform requirements for the processing of PD established in the GDPR implement

the guarantees of the rights to respect for privacy and the rights to PD protection set by Articles 7 and 8 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union [21]. The Republic of Kazakhstan is not a member of the EU, and therefore is not related to the above-mentioned EU acts. However, it is advisable to take into account the approach of Article 6 of the GDPR [6] when improving national legislation on the regulation of EDP protection. If the Kazakhstan legislation is based on the consent of the subject and special cases where consent is not required, the GDPR is based on a system of six independent legal bases, where the recognition of an employment contract as an independent basis for processing PD is of particular importance for the Kazakhstan labour legislation. This approach will make it possible to distinguish between information that is objectively required in practice for the employer to implement an employment relationship, and information that requires the employee's separate consent.

Two interrelated grounds for processing PD are of particular importance for labour relations: the fulfillment of an employment contract and compliance with the obligations of the employer, since on these legal grounds PD necessary for calculating wages, providing social guarantees, ensuring health and safety, and achieving other goals of labour legislation, labour and collective agreements are processed. At the same time, it is necessary to observe the legal basis for the amount of the processed information and its proportionality with the stated purpose of processing, as well as to ensure its confidentiality. Taking into account the legal grounds of Kazakhstan legislation on PD protection, the employee's consent should not be overlooked. By its legal nature, the consent of the subject of legal relations is considered as a voluntary expression of will; however, in an employment relationship, the consent of an employee as a subject of PD is not always such. This is influenced by the organizational and economic prevailing position of the employer relative to the employee.

Cybersecurity and Artificial Intelligence. Public relations related to the digital environment, including processing and protection of personal data, are regulated by the Digital Code of the Republic of Kazakhstan [15]. Requirements for cybersecurity are also established by the Law of the Republic of Kazakhstan on Cybersecurity [16]. At the same time, the Law on PD provides that the specifics of data processing in digital resources are determined by legislation on digitalization, taking into account its provisions [2]. Thus, a cohesive legal framework for PD protection and digitalization has already been established in national law, which should be supplemented by special labour law regulations to account for the specifics of processing EPD. The Law on Artificial Intelligence, which entered into force on January 18, 2026, contributes to the development of legal regulation of the creation and application of artificial intelligence systems (hereinafter – AI). It is worth noting that Kazakhstan has become the second jurisdiction after the EU with an independent law on artificial intelligence. According to the Law of the Republic of Kazakhstan on Artificial Intelligence, AI systems are subject to requirements of transparency and explanation of how they work, with a priority for human well-being and data protection. The law establishes the right to protection from automated discrimination and review of decisions made using AI, and also prohibits the use of AI systems that violate the norms of legislation on PD protection [17].

These provisions of the AI legislation are of particular importance in the field of labour relations. Recruitment, performance evaluation, and monitoring are increasingly reliant on automated tools; as foreign studies demonstrate, such tools are capable of reproducing latent discrimination and producing decisions that are opaque to the employee [8, 9, 10]. Therefore, the principle that decisions affecting an employee cannot be based solely on automated processing

of their data is finding normative grounding in national legislation through the establishment of the right to protection against automated discrimination and the requirement for the explainability of decisions made using AI systems. Biometric monitoring and emotion recognition systems in the workplace fall under the set prohibitions and consent requirements. Finally, accompanying amendments on AI and digitalization have limited the duration of consent for processing to the period necessary to achieve the designated purposes and have confirmed the subject's right to withdraw consent, which is directly applicable to employee consent. However, the legislation still lacks targeted norms that transfer these general principles into the sphere of employment relations.

Consent and Cross-Border Transfer. Article 8 of the Law on PD establishes the procedure for providing and withdrawing a subject's consent, while Article 9 sets out an exhaustive list of cases where collection and processing are permitted without consent — specifically, in the exercise of duties by law enforcement agencies and courts, state statistical activities, the implementation of ratified international treaties, and the protection of constitutional rights when obtaining consent is objectively impossible [2]. In employment relations, this means that an employee's refusal to sign a consent form for the transfer of their data to third parties entails only the impossibility of such a transfer, but cannot serve as grounds for adverse consequences; moreover, consent, once given, may subsequently be withdrawn by the employee. Requirements concerning storage location and cross-border data transfer are of particular importance. PD must be stored in databases located within the territory of the Republic of Kazakhstan; transfer beyond its borders — including when utilizing foreign cloud infrastructure or analytics services — is permitted under the rules of Article 16 of the Law on PD only provided that the receiving state ensures their protection or if other established grounds exist, including the subject's explicit consent. State regulation in this area is ensured by the authorized body in the field of PD protection. In its recent editions, the Law on PD has introduced the concept of a PD security breach and provided for the possibility of voluntary cyber insurance as a tool for distributing risks associated with data leaks (Article 23-1, introduced on January 2, 2021).

Employee Monitoring. Modern technical means allow employers to track employee activities in the workplace. In the absence of restrictions and transparency, the employer's legitimate interest in improving efficiency and protecting assets risks devolving into disproportionate and intrusive monitoring. The Working Party on the Protection of Individuals with regard to the Processing of Personal Data, established under Article 29 of Directive 95/46/EC, recommends a data protection impact assessment prior to the implementation of monitoring technologies and providing employees with full information in advance regarding the purposes, scope, and procedures for processing their PD [22]. Although the Article 29 Working Group has been superseded by the European Data Protection Board (EDPB) since the GDPR came into effect, Conclusion 2/2017 remains relevant as a concrete guideline for personal data processing in the workplace.

Consequently, the processes of employee monitoring by the employer must technically and organizationally ensure the principles of legality, necessity, proportionality and transparency. As a fulfillment of a legal obligation, the employer informs the employee about the legal basis of monitoring, the purposes, duration, methods, composition of the data received and their further use, with mandatory restrictions on interference with privacy. It is necessary to distinguish between covert surveillance, used in exceptional cases and directly provided for by laws, or reasonable suspicion, and continuous monitoring, which, according to the ILO approaches, is considered possible in order to ensure the health and safety of workers, as well as to ensure the safety of property [22].

The real tasks of creating modern digital technologies are primarily focused on their technical perfection, and when they are used, they expand the employer's ability to monitor employees, and this significantly affects the principle of proportionality [7, 11]. Surveillance and control of employees that is not related to specific production tasks or proven risks does not meet the principle of proportionality; however, targeted monitoring can be feasible if it is provided with an appropriate legal basis, a legitimate purpose, prior information to the employee, and has limitations on the amount of data collection and retention periods.

Legal responsibility and enforcement. In the presence of a well-developed system of legal responsibility, judicial practice on the protection of PD of employees is being formed. Administrative responsibility for the illegal collection and processing of PD is provided (Article 79 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan), where the fines have been increased and differentiated since March 2025, taking into account the status of an individual or legal entity. For example, a violation by large business entities of protection measures, which resulted in loss, or the fact of illegal collection or processing of data entails a fine of up to 2000 Monthly Calculation Index [23]. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan increases liability in case of signs of a socially dangerous act (art. 147) [19]. Clearly, the fines in Kazakhstan, despite their increase, are several times less than those established by the GDPR (minor violations - up to EUR 10 million or 2% of the total annual turnover for the previous financial year; serious violations – up to EUR 20 million or 4% of the total annual turnover for the previous financial year). The Law on PD establishes the concept of a violation of PD security, which also applies to labour relations where the EPD is more vulnerable than in other civil law relations - the employee, unlike the customer (client), cannot terminate the legal relationship promptly without any high costs for himself/herself. If there were special norms in labour legislation dedicated to clear guidelines for the amount of PD of an employee, they would serve as preventive norms along with the already defined legal responsibility.

The norms of the LC RK provide for the processing of PD of an employee in such digital systems as the Unified System for Recording Employment Contracts and the digital personnel system (for government agencies and quasi-public sector entities). In practice, PD is used in a wider range of digital systems, including personnel, accounting, access control, and monitoring, while the norms of the LC RK do not provide for special requirements for such systems, which once again indicates gaps in legitimate legal regulation at the level of labour relations. Employers, as operators and owners of databases containing PD, commit mainly violations in terms of collecting excessive amounts of data, processing them without a legitimate reason, transferring them to third parties in the absence of the employee's consent or other legal basis, and not protecting them sufficiently. According to international rules, such actions may violate the confidentiality, integrity, and accessibility of EPD. The authorized bodies have already brought companies from various industries to justice, but disputes related specifically to data in labour relations are still rare. Unauthorized access, leakage, modification or deletion of personnel data is caused by such violations of the law by the employer as: lack of mandatory consent, collection of data that is not required for the stated purpose; use of IT systems and servers without sufficient protection; transfer of accounting data to IT contractors or the parent company without a legal basis; installation of biometrics and video cameras without assessing the need; disclosure of information about disciplinary actions in public chats or on blackboards.

Historical-Legal Argument. In 2007+ LC RK [16], there was a separate Chapter 5 “Collection, Processing and Protection of Personal Data of an Employee”, which contained special legal

norms governing relations between an employee and an employer. Upon the adoption of the LC RK in 2015 [3], the legislature abandoned this special regulation in favor of a simple reference to the Law on PD. Consequently, labour law lost the instruments that accounted for the specifics of employment, while the general law, as shown above, does not encompass these specifics. Restoring an independent chapter in the LC RK, updated to reflect digitalization and international standards, appears to be a logical step. In EU law, the protection of employee data is ensured by a combination of GDPR [6] and the labour law norms of member states, and the ILO, as early as 1997, developed a special Code of Practice dedicated specifically to employee data [4]. Against this backdrop, the absence of a corresponding chapter in the LC RK appears to be a gap that requires elimination, especially since the domestic legislature previously possessed such a chapter and now holds advanced digital legislation on PD, digitalization, and artificial intelligence, the general principles of which require labour-law specific substantiation.

Drafts of the Articles for the Proposed Chapter. In view of the above, it is proposed to supplement the LC RK with a new Chapter 3-1, "Protection of Employee Personal Data" (where the current subparagraph 24 of paragraph 1 of Article 22 and subparagraph 24 of paragraph 2 of Article 23 would serve as reference norms to this new chapter) as follows:

"Article 23-1. General Principles of the Collection, Processing, and Storage of Employee Personal Data. PD shall be processed in a lawful and fair manner and only on grounds directly related to the employee's employment. Data shall be used exclusively for the purposes for which it was originally collected. Data collected in connection with technical or organizational measures to ensure the security and proper functioning of digital systems shall not be used to monitor employee behavior. Decisions affecting an employee may not be based solely on automated processing of their data. Processing is permitted exclusively for the purposes of complying with legislation, assisting employees in employment, obtaining education, and promotion, ensuring the personal safety of employees, monitoring the quantity and quality of work performed, and safeguarding property. Processing shall not lead to discrimination in the sphere of labour and employment.

Article 23-2. Obligations of the Employer Regarding the Collection, Processing, and Storage of Employee Personal Data. The employer is obligated to reduce the types and scope of collected data; improve methods for protecting the privacy of employees; maintain confidentiality; ensure that individuals involved in data collection clearly understand its purpose and avoid misleading subjects; inform employees in advance about monitoring, its grounds, schedule, methods, and the composition of the collected data; ensure covert monitoring only in cases provided for by law; ensure data protection through reasonable security measures against loss and unauthorized access; not transfer data to third parties without the employee's consent, except as provided by law; and store data only as long as it is justified by the purposes of collection. The employer is prohibited from collecting data on political, religious, or other beliefs, criminal records, sexual life, or membership in a trade union, unless otherwise permitted by law or a collective agreement. Medical data may be collected for the purpose of determining fitness for specific work, fulfilling occupational safety requirements, and determining eligibility for social benefits; such data shall be stored separately and accessible only to personnel bound by rules of medical confidentiality.

Article 23-3. Rights of the Employee to the Protection of Their Personal Data. An employee has the right to free access to all his/her data, regardless of processing methods or storage media; the right to verify and obtain copies of any records containing his/her data; the right to

access available medical data through a medical professional of his/her choice; and the right to correct inaccurate or incomplete data.

Article 23-4. Rights of Employee Representatives to the Protection of Employee Personal Data. Employee representatives have the right to receive employee data in accordance with legislation or a collective agreement, only to the extent required for their functions. In the collective agreement, the parties may establish a regulated procedure for reviewing employee complaints regarding the processing of PD. Receiving information and consultations is the right of employee representatives regarding the procedure for introducing automated PD processing and digital monitoring systems into labour relations, the purposes of their implementation, the content, application procedure, and testing of EPD.

Article 23-5. Procedure for Depersonalization and Destruction of Personal Data of an Employee. Depersonalization of an EPD is recognized as actions aimed at making it impossible to determine its attribution to a contextual data subject without access to additional information. Additional information is stored independently using measures that exclude unauthorized identification of the employee. The use of symbols, changing or deleting some attributes, dividing an array of data, including with their separate storage, generalization or other transformation that excludes the possibility of identifying an employee.

Article 23-6. The Employee's Right to Appeal the Actions and Omissions of the Operator. An employee has the right to appeal the actions or omissions of an operator that violate his/her rights during data processing to the authorized body or to the court, as well as to demand compensation for damages and moral harm through judicial proceedings.

Conclusion

Despite the existence of the Law on Personal Data and numerous doctrinal recommendations in the field, the current LC RK does not contain detailed mechanisms for protecting employee data, limiting itself to a blanket reference. The existing gap is neither accidental nor an omission on the part of the legislator; rather, it was historically determined, since the separate chapter adjusting the protection of EPD in the 2007 LC RK was not reproduced when the 2015 LC RK was adopted. With regard context of digitization of labour and the inking of artificial intelligence, the absence of special labour law standards does not provide comprehensive legal regulation of the processing of PD of an employee during electronic monitoring, the application of biometric technologies and automated personnel decisions.

The contribution of this study to scientific knowledge consists in the systemic justification of the need to introduce a special chapter and in the development of a set of draft articles. These articles were constructed using the method of legal modeling based on proven ILO and EU standards, as well as the current digital legislation of Kazakhstan on PD, digitalization, and artificial intelligence, while taking into account the dependent position of the employee and the tightening of administrative liability since 2025. In particular, the principle that decisions regarding an employee may not be based purely on automated crunching is supported by the Law on AI. The proposed norms are intended to provide practical assistance to employers in drafting local policies and to reduce the number of violations in the sphere of labour. Future work may be directed toward the preparation of a comprehensive bill to introduce Chapter 3-1 into the LC RK and toward the empirical study of the emerging judicial practice regarding this category of disputes.

Funding
This study has not received funding.

Conflict of interest
The authors state that there are no potential or apparent conflicts of interest under this article.

Contribution of the authors
Kassymova X.B. – idea and plan of the study; analysis of the legislation and court practice; comparative legal analysis; elaboration of proposed articles; writing of the text; approval of the final version; responsibility for the whole work.
Satybaldiyeva M.T. – input into the idea; review of the foreign literature; analysis of administrative liability; revision of the text; approval of the final version; responsibility for the relevant parts.
Golovina S.Yu. – scientific supervision of the study; methodological guidance; evaluation of the theoretical significance and scientific validity of the conclusions.

References
1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 15 марта 2026 года). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000?tab=history (дата обращения: 21.09.2026).
2. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.06.2026). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (дата обращения: 25.06.2026).
3. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.06.2026). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414 (дата обращения: 25.06.2026).
4. International Labour Office (1997) Protection of Workers' Personal Data: An ILO Code of Practice. Geneva: ILO.
5. European Union (1995) Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995. Official Journal of the European Communities, L281, pp. 31–50.
6. European Union (2016) Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union, L119, pp. 1–88.
7. Aloisi, A. and De Stefano, V. (2022) Your Boss Is an Algorithm: Artificial Intelligence, Platform Work and Labour. Oxford: Hart Publishing.
8. Adams-Prassl, J. (2019) 'What if your boss was an algorithm? The rise of artificial intelligence at work', Comparative Labour Law & Policy Journal, 41(1), p. 123. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=3661151 (accessed: 25.06.2024).
9. Aloisi, A. (2024) 'Regulating algorithmic management at work in the European Union: data protection, non-discrimination and collective rights', International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, 40(1), pp. 37–70. Dostupno po ssylke: https://kluwerlawonline.com/journalarticle/International+Journal+of+Comparative+Labour+Law+and+Industrial+Relations/40.1/IJCL2024001 (accessed: 25.06.2024).

10. Kim, P.T. (2017) 'Data-driven discrimination at work', William & Mary Law Review, 58(3), pp. 857–936. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=2801251 (accessed: 25.06.2024).

11. Ajunwa, I., Crawford, K. and Schultz, J. (2017) 'Limitless worker surveillance', California Law Review, 105(3), pp. 735–776. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=2746211 (accessed: 25.06.2024).

12. Омурчиева Э.М., Саудабаева Д.Е. Проблемы применения законодательства Республики Казахстан о персональных данных: риски для работодателя // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. 2024. № 2 (77). С. 111–121. DOI 10.52026/2788-5291_2024_77_2_111.

13. Сырлыбаева Ф.М. Некоторые вопросы защиты информационных прав работника // Вестник ЕНУ. Серия Право. 2022. № 3 (140). С. 72–80. DOI 10.32523/2616-6844-2022-140-3-72-80.

14. Гельманова З.С., Саульский Ю.Н., Иванова А.В., Петровская А.С. Цифровая эпоха и управление персоналом: этика и конфиденциальность как стратегический приоритет // In the World of Science and Education. 2025. № 15. С. 38–42. DOI 10.24412/3007-8946-2025-15-38-42.

15. Цифровой кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года № 255-VIII. Доступно по ссылке: https://prg.kz/document/?doc_id=38546537 (дата обращения: 21.09.2026).

16. Закон Республики Казахстан «О кибербезопасности» от 24 ноября 2015 года №418-V. Доступно по ссылке: https://prg.kz/document/?doc_id=33885902&pos=2;111 (дата обращения: 21.09.2026).

17. Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» от 17 ноября 2025 года № 230-VIII. Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (дата обращения: 25.06.2026).

18. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.06.2026). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (дата обращения: 25.06.2026).

19. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.06.2026). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 25.06.2026).

20. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 15 мая 2007 года № 251-III (утратил силу). Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000251_ (дата обращения: 25.06.2026).

21. European Union (2012) Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union, C326, pp. 391–407.

22. Article 29 Data Protection Working Party (2017) Opinion 2/2017 on Data Processing at Work (WP249). Brussels: European Commission.

23. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» от 10 января 2025 года № 155-VIII. Доступно по ссылке: https://prg.kz/document/?doc_id=33424342&pos=18;103 (дата обращения: 25.06.2026).

References

1.Konstitucija Respubliki Kazahstan (prinjata na respublikanskom referendume 15 marta 2026 goda). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000?tab=history (accessed: 21.09.2026).

2.Zakon Respubliki Kazahstan «O personal'nyh dannyh i ih zashhite» ot 21 maja 2013 goda No. 94-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.06.2026). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (accessed: 25.06.2026).

3.Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda No. 414-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.06.2026). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414 (accessed: 25.06.2026).

4.International Labour Office (1997) Protection of Workers' Personal Data: An ILO Code of Practice. Geneva: ILO.

5.European Union (1995) Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995. Official Journal of the European Communities, L281, pp. 31–50.

6.European Union (2016) Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union, L119, pp. 1–88.

7.Aloisi, A. and De Stefano, V. (2022) Your Boss Is an Algorithm: Artificial Intelligence, Platform Work and Labour. Oxford: Hart Publishing.

8.Adams-Prassl, J. (2019) 'What if Your Boss Was an Algorithm? The Rise of Artificial Intelligence at Work', Comparative Labour Law & Policy Journal, 41(1), p. 123. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=3661151 (accessed: 25.06.2024).

9.Aloisi, A. (2024) 'Regulating Algorithmic Management at Work in the European Union: Data Protection, Non-discrimination and Collective Rights', International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, 40(1), pp. 37–70. Dostupno po ssylke: https://kluwerlawonline.com/journalarticle/International+Journal+of+Comparative+Labour+Law+and+Industrial+Relations/40.1/IJCL2024001 (accessed: 25.06.2024).

10.Kim, P.T. (2017) 'Data-Driven Discrimination at Work', William & Mary Law Review, 58(3), pp. 857–936. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=2801251 (accessed: 25.06.2024).

11.Ajunwa, I., Crawford, K. and Schultz, J. (2017) 'Limitless Worker Surveillance', California Law Review, 105(3), pp. 735–776. Dostupno po ssylke: https://ssrn.com/abstract=2746211 (accessed: 25.06.2024).

12.Omurchieva E.M., Saudabayeva D.E. (2024) ‘Problemy primeneniya zakonodatel’stva Respubliki Kazakhstan o personal’nykh dannykh: riski dlya rabotodatelya’ [Problems of Applying the Legislation of the Republic of Kazakhstan on Personal Data: Risks for the Employer], Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2(77), pp. 111–121. DOI: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2024_77_2_111.

13.Syrlybaeva F.M. (2022) ‘Nekotorye voprosy zashchity informatsionnykh prav rabotnika’ [Some Issues of Protecting Employees’ Information Rights], Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 140(3), pp. 72–80. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-72-80.

14.Gelmanova Z.S., Saulsky Y.N., Ivanova A.V., Petrovskaya A.S. (2025) ‘Tsifrovaya epokha i upravlenie personalom: etika i konfidentsial’nost’ kak strategicheskii prioritet’ [The Digital Era and Human Resource Management: Ethics and Confidentiality as a Strategic Priority], In the World of Science and Education, 15, pp. 38–42. DOI: https://doi.org/10.24412/3007-8946-2025-15-38-42.

15.Tsifrovoi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 9 yanvarya 2026 goda No. 255-VIII. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/document/?doc_id=38546537 (accessed: 21.09.2026).

16.Zakon Respubliki Kazakhstan «O kiberbezopasnosti» ot 24 noyabrya 2015 goda No.418-V. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/document/?doc_id=33885902&pos=2;111 (accessed: 21.09.2026).

17.Zakon Respubliki Kazahstan «Ob iskusstvennom intellekte» ot 17 nojabrja 2025 goda No. 230-VIII. Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (accessed: 25.06.2026).

18.Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah ot 5 ijulja 2014 goda No. 235-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.06.2026). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (accessed: 25.06.2026).

19.Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda No. 226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.06.2026). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (accessed: 25.06.2026).

20.Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 15 maja 2007 goda No. 251-III (utratil silu). Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000251_ (accessed: 25.06.2026).

21.European Union (2012) Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union, C326, pp. 391–407.

22.Article 29 Data Protection Working Party (2017) Opinion 2/2017 on Data Processing at Work (WP249). Brussels: European Commission.

23.Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah» ot 10 janvarja 2025 goda No. 155-VIII. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/document/?doc_id=33424342&pos=18;103 (accessed: 25.06.2026).

Information about the authors

Kassymova X.B. **–** PhD, Associate Professor, Department of Management and Innovations in Sport, Kazakh National University of Sport, Karkaraly St., 15, 020000, Astana, Kazakhstan

Satybaldiyeva M.T. – corresponding author, PhD student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., 010068, Astana, Kazakhstan

Golovina S.Yu. **–** doctor of juridical sciences, professor, head of the Labor law department, Ural State Law University named after V.F. Yakovlev, 21 Komsomolskaya Str., 620066, Yekaterinburg, Russian Federation

Касымова К.Б. **–** PhD докторы, Қазақ ұлттық спорт университетінің «Спорттағы менеджмент және инновациялар» департаментының қауымдастырылған профессоры, Қарқаралы көшесі, 15, 020000, Астана, Қазақстан

Сатыбалдиева М.Т. – хат-хабар авторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010068, 620066, Астана, Қазақстан

Головина С.Ю. **–** заң ғылымдарының докторы, профессор, еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі, В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті, Комсомольская көшісі, 21, 620066, Екатеринбург, Ресей Федерациясы

Касымова К.Б. – доктор PhD, ассоциированный профессор Департамента менеджмента и инноваций в спорте Казахского национального университета спорта, Каркаралы ш., 15, 020000, Астана, Казахстан

Сатыбалдиева М.Т. **–** автор для корреспонденции, докторант кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, улица Сатпаева, 2, 010068, Астана, Казахстан

Головина С.Ю. – доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой трудового права, Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева, улица Комсомольская, 21, 620066, Екатеринбург, Российская Федерация

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Еңбек құқығы / Civil Law. Labour Law / Гражданское право. Трудовое право

Ғылыми мақала
ХҒТАР 10.63.01
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-140-156

Қазақстан Республикасындағы онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің өзекті мәселелері

Ш.Ш. Сартаева[1], М.Ә. Елікбай*[2], К.А. Утаров[3]

[1,2,3]М.О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

(e-mail: [1]sartaeva.72@mail.ru, [2]max_elikbai@mail.ru, [3]koben_kok_koz@mail.ru)

Аңдатпа. Онлайн еңбек қатынастары бүгінде технологиялық өзгерістің көрінісі емес, құқықтық кеңістікте талқыланатын мәселе деңгейіне жетті. Еліміздің жағдайында бұл тақырыптың салмағы жоғары, себебі елде цифрландыру қарқынды жүріп жатыр, ал еңбек заңнамасының кей нормалары әлі де дәстүрлі жұмыспен қамту үлгісіне сүйенеді. Сол себепті онлайн еңбек пен классикалық еңбек арасындағы айырмашылықтарды түсіну теория үшін емес, практика үшін де маңызды болып отыр.

Онлайн жұмыстың негізгі ерекшеліктерінің бірі – жұмыс орнына кеңістіктік тұрғыдан тәуелді болмауы. Қызметкер кеңседе отырмауы мүмкін, кейде жұмыс берушімен бір елде де болмайды. Осындай жағдайда трансшекаралық еңбек қатынастары күшейеді. Қай мемлекеттің құқығы жүреді, салық қайда төленеді, әлеуметтік кепілдіктерді кім береді деген сұрақтар жиілеп барады. Бұлар күнделікті өмірде кездесетін жағдайлар.

Онлайн еңбек көбіне цифрлық платформалармен тығыз байланысты. Платформа байланыс құралы болып қалмай, кейде негізгі басқару тетігіне айналады. Тапсырысты бөлу, рейтингті өзгерту, белсенділікті бағалау, кімге басымдық беру сияқты шешімдерді алгоритмдер қабылдайды. Сырттай қарағанда бәрі автоматты әрі бейтарап сияқты көрінеді, бірақ оның салдары адамдарға әсер етеді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің қазіргі жай-күйін талдау және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық, жүйелік және сапалық талдау әдістері қолданылды. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы онлайн еңбек қатынастарын реттеудің ұлттық құқықтық тетіктерін жетілдіру бағыттарын айқындаудан көрінеді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда онлайн және платформалық еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің жекелеген тетіктері қалыптасқанымен,

Түсті: 12.05.2026 Мақұлданды: 23.09.2026 Онлайн қолжетімді: 30.09.2026

***хат-хабар үшін автор**

платформалық жұмыскерлердің құқықтық мәртебесін, әлеуметтік кепілдіктерін және цифрлық платформалардың жауапкершілігін айқындау мәселелері одан әрі жетілдіруді қажет ететінін көрсетті.

Осыған байланысты ұлттық заңнаманы жетілдіру кезінде жұмыскерлердің еңбек құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктерін қорғау және цифрлық экономиканың икемділігін сақтау арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету маңызды.

Түйін сөздер: онлайн еңбек қатынастары, халықаралық еңбек құқығы, цифрлық платформалар, Қазақстандағы еңбекті реттеу, әлеуметтік қорғау, цифрлық экономика.

Ш.Ш. Сартаева[1], Елікбай М.Ә.*[2], К.А. Утаров[3]

[1,2,3]Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
(e-mail: [1]sartaeva.72@mail.ru, [2]max_elikbai@mail.ru, [3]koben_kok_koz@mail.ru)

Актуальные вопросы правового регулирования онлайн-трудовых отношений в Республике Казахстан

Аннотация. Онлайн-трудовые отношения сегодня воспринимаются уже не просто как технологическая новинка, а как реальный правовой вопрос. Для Казахстана эта тема особенно значима, поскольку цифровизация развивается быстро, тогда как часть трудовых норм по-прежнему опирается на классическую модель занятости. Поэтому различия между онлайн-работой и традиционным трудом требуют отдельного внимания.

Одной из ключевых особенностей дистанционного труда является независимость от места выполнения работы. Работник может находиться вне офиса и даже за пределами страны работодателя. Отсюда возникают трансграничные отношения: какое право применять, где платить налоги, кто обеспечивает социальные гарантии. Это уже не теория, а обычная практика.

Онлайн-занятость часто тесно связана с цифровыми платформами. Платформа нередко становится не просто посредником, а инструментом управления. Распределение заказов, рейтинги, оценка активности определяются алгоритмами. Формально свобода есть, но она не всегда полная.

Цель исследования – проанализировать современное состояние правового регулирования онлайн-трудовых отношений в Республике Казахстан и определить основные направления его совершенствования. В исследовании применялись сравнительно-правовой, формально-юридический, системный методы и качественный анализ. Научная и практическая значимость исследования заключается в определении направлений совершенствования национальных правовых механизмов регулирования онлайн-трудовых отношений.

Результаты исследования показали, что, несмотря на формирование в Казахстане отдельных механизмов правового регулирования онлайн- и платформенных трудовых отношений, вопросы определения правового статуса платформенных работников, их социальных гарантий и ответственности цифровых платформ требуют дальнейшего совершенствования. В связи с этим при совершенствовании национального законо-

дательства важно обеспечить баланс между защитой трудовых прав и социальных гарантий работников и сохранением гибкости цифровой экономики.

Ключевые слова: онлайн-трудовые отношения, международное трудовое право, цифровые платформы, регулирование труда в Казахстане, социальная защита, цифровая экономика.

Sh.Sh. Sartayeva[1], Elikbay M.A.*[2], Utarov K.A.[3]
[1,2,3]M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
(e-mail: [1]sartaeva.72@mail.ru, [2]max_elikbai@mail.ru, [3]koben_kok_koz@mail.ru)

Current issues of legal regulation of online labor relations in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Online labour relations are no longer viewed merely as a technological novelty; they have become a tangible legal issue. For Kazakhstan, this subject is especially relevant, since digitalisation is moving quickly while many labour rules still rely on the traditional employment model. Because of this, the distinction between online work and conventional labour deserves closer attention.

Remote work is primarily characterized by its independence from location. A worker may perform duties outside the office and even outside the employer's country. This creates cross-border labour relations: which law applies, where taxes are paid, and who provides social protection. These are practical matters, not abstract theory.

Online employment is often closely tied to digital platforms. A platform may act not only as an intermediary but also as a management mechanism. Orders are distributed, ratings are assigned, and productivity is measured through algorithms. There is a sense of freedom, yet it is not always complete.

The purpose of this study is to analyse the current state of legal regulation of online labour relations in the Republic of Kazakhstan and to identify the main directions for its improvement. The study employs comparative legal, formal legal, and systemic methods, as well as qualitative analysis. The scientific and practical significance of the study lies in identifying directions for improving national legal mechanisms for regulating online labour relations.

The results of the study show that, although certain mechanisms for the legal regulation of online and platform-based labour relations have been established in Kazakhstan, issues concerning the legal status of platform workers, their social guarantees, and the responsibility of digital platforms require further improvement. In this regard, the improvement of national legislation should ensure a balance between the protection of workers' labour rights and social guarantees and the preservation of flexibility in the digital economy.

Keywords: online labor relations, international labor law, digital platforms, labor regulation in Kazakhstan, social protection, digital economy.

Кіріспе

Соңғы жылдары еңбек қатынастары бұрынғы таныс үлгіден біртіндеп алыстап барады. Кеңсе, нақты жұмыс орны, белгіленген сағат, тікелей басшы бақылауы

сияқты классикалық элементтер әлі сақталғанымен, олар енді жалғыз модель емес. Әсіресе цифрландыру үдерістерінің күшеюі және нарықтардың өзара байланысының артуы жағдайында онлайн еңбек кең тарала бастады [1]. Қазір адам бір елде отырып, екінші мемлекеттегі тапсырыс берушіге қызмет көрсете алады. Мұндай қатынастар қолданылатын құқықты, тараптардың құқықтық мәртебесін және олардың құқықтары мен міндеттерін айқындауға байланысты бірқатар құқықтық мәселелерді туындатады.

Қазақстан үшін бұл құбылыс халықаралық еңбек нарығындағы өзгерістердің көрінісі ғана емес, ұлттық еңбек қатынастарының дамуына да тікелей қатысты. Ел экономикасында цифрландыру үдерістері қарқынды жүріп, электрондық сервистер кеңеюде және платформалық жұмыспен қамтудың жаңа нысандары қалыптасуда. Сондықтан онлайн еңбек қатынастарының мазмұнын айқындау, оның шекарасын анықтау, қандай құқықтар мен міндеттердің туындайтынын белгілеу маңызды бола түсті.

Бұл ретте онлайн еңбек пен платформалық еңбекті бірдей ұғымдар ретінде қарастыруға болмайды. Онлайн еңбек кеңірек ұғым ретінде цифрлық технологияларды пайдалану арқылы қашықтан орындалатын әртүрлі еңбек қызметін қамтиды, ал платформалық еңбек цифрлық платформаның еңбек процесін ұйымдастыруға, тапсырмаларды бөлуге немесе олардың орындалуын бақылауға қатысуымен сипатталады [2]. Сондықтан платформалық еңбек онлайн еңбектің жекелеген нысаны ретінде қарастырылуы мүмкін.

Онлайн жұмыс дәстүрлі жұмыстан ең алдымен еңбек процесінің ұйымдастырылуымен ерекшеленеді. Жұмыс беруші мен жұмыскердің тікелей байланысы азайып, кейбір басқару функциялары цифрлық жүйелер арқылы жүзеге асырылады. Тапсырмаларды бөлу, жұмыстың орындалуын бақылау, нәтижелерді бағалау және рейтинг қалыптастыру сияқты процестер алгоритмдер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін [3]. Мұндай алгоритмдік басқару еңбек процесін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында «онлайн еңбек» термині дербес заңды ұғым ретінде тікелей бекітілмеген. Сонымен бірге еңбек заңнамасында қашықтан жұмыс істеуге, сондай-ақ интернет-платформаларды және (немесе) платформалық жұмыспен қамтудың мобильдік қосымшаларын пайдалана отырып еңбек ететін жұмыскерлердің еңбегіне қатысты арнайы нормалар көзделген [4]. Әлеуметтік заңнамада платформалық жұмыспен қамту ұғымы және оған қатысушылардың құқықтық мәртебесіне қатысты ережелер белгіленген [5]. Сондықтан онлайн еңбек қатынастарын құқықтық тұрғыдан талдау кезінде қашықтан жұмыс істеу, платформалық жұмыспен қамту және еңбек қатынастарының өзге де цифрлық нысандарының арақатынасын ескеру қажет.

Халықаралық деңгейде мұндай еңбек нысандарын түсіндіруге мүмкіндік беретін құқықтық негіздер бар. Халықаралық еңбек ұйымының №177 «Үйдегі жұмыс туралы» конвенциясы жұмыс берушінің үй-жайынан тыс жерде орындалатын еңбекті құқықтық реттеудің халықаралық негіздерінің бірін қалыптастырады [6]. Сонымен қатар Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 23-бабында әркімнің еңбек етуге, жұмысты еркін таңдауға, әділ және қолайлы еңбек жағдайларына, сондай-ақ жұмыссыздықтан қорғалуға құқығы бекітілген [7]. Бұл халықаралық стандарттар онлайн еңбек қатынастарын құқықтық бағалау кезінде жұмыскердің негізгі еңбек құқықтарын қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді.

Онлайн еңбекке қатысты негізгі қиындықтардың бірі - қатысушылардың құқықтық мәртебесін анықтау. Бұл ретте цифрлық платформаның жұмыс беруші немесе делдал

ретіндегі, ал орындаушының жұмыскер немесе тәуелсіз мердігер ретіндегі құқықтық мәртебесін айқындау мәселесі туындайды. Кейбір жағдайларда орындаушының құқықтық мәртебесі жұмыскер мен тәуелсіз мердігер арасындағы аралық сипатқа ие болуы мүмкін. Мұндай жағдайлар платформалық жұмыспен қамту қатынастарын құқықтық саралауды күрделендіреді.

Еуропалық кеңістікте платформалық жұмыспен қамтуды құқықтық реттеуге қатысты директивалар мен сот практикасы қалыптасып келеді. Кей мемлекеттер платформалық жұмыскерлерді қызметкер ретінде тануға бейім болса, енді біреулері еңбек қатынастарын реттеудің икемді моделін сақтауға ұмтылады. Осыған байланысты платформалық жұмыспен қамтуды құқықтық реттеуде біркелкі ұстаным қалыптаспаған. Бұл әр мемлекеттегі экономикалық және құқықтық жағдайлардың ерекшеліктерімен байланысты. Сондықтан Қазақстан үшін шетелдік құқықтық үлгілерді тікелей көшіруден гөрі, оларды ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктеріне бейімдеу маңызды.

Онлайн еңбек қатынастары тек еңбек құқығымен шектелмейді. Олар салық салу, әлеуметтік сақтандыру, зейнетақы аударымдары, медициналық жарналар және табыс көзін растау сияқты бірқатар практикалық мәселелермен де байланысты. Әсіресе трансшекаралық жұмыс кезінде құқықтық реттеу күрделене түседі: табыс бір мемлекеттен түсіп, орындаушы басқа мемлекетте жұмыс істеуі, ал цифрлық платформа үшінші юрисдикцияда тіркелуі мүмкін. Мұндай жағдайлар онлайн еңбек қатынастарына қолданылатын құқықты, сондай-ақ тараптардың салықтық және әлеуметтік міндеттемелерін айқындауды күрделендіреді.

Ұжымдық келіссөздер мәселесі де маңызды. Онлайн жұмыскерлер көбіне жеке әрекет етеді және олардың өзара байланысы шектеулі болуы мүмкін. Соның салдарынан ортақ еңбек мүдделерін білдіру мен қорғау мүмкіндігі күрделене түседі.

Қазақстанда цифрлық экономиканы дамыту еңбек қатынастарының жаңа нысандарын құқықтық және әлеуметтік тұрғыдан қамтамасыз ету қажеттілігін де туындатады. Цифрлық технологияларды енгізумен қатар, онлайн ортада еңбек ететін адамдардың тұрақты табыс алуына және тиісті әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз етілуіне жағдай жасау маңызды. Осы талаптардың сақталуы цифрлық еңбек нарығының тұрақты дамуының маңызды алғышарттарының бірі болып табылады.

Онлайн еңбек қатынастары уақытша құбылыс емес, олар еңбек нарығының нақты бөлігіне айналып келеді. Сондықтан оларды құқықтық реттеу тәсілдері мен институционалдық тетіктерді қазіргі еңбек нарығындағы өзгерістерге сәйкес жетілдіру қажеттілігі туындайды. Бұл ретте еңбек қатынастарының икемділігін сақтау мен жұмыскерлердің еңбек құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктерін қамтамасыз ету арасындағы теңгерімді қалыптастыру маңызды. Осыған байланысты онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің қолданыстағы тетіктерін талдау және оларды жетілдіру бағыттарын айқындау зерттеудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Онлайн еңбек қатынастары уақытша құбылыс емес, ол еңбек нарығының нақты бөлігіне айналып келеді. Сондықтан құқықтық реттеу де, институционалдық көзқарас та жаңаруы тиіс. Бір жағынан икемділік сақталсын, екінші жағынан адам еңбегінің қадірі төмендемесін. Негізгі түйін, шамасы, осында жатыр.

Онлайн және платформалық еңбек қатынастарының жекелеген аспектілері шетелдік ғылыми әдебиетте кеңінен қарастырылған. Зерттеулерде цифрлық платформалардың еңбек сипатына ықпалы [1], жаһандық цифрлық еңбек платформаларының жұмыс-

керлердің жағдайына әсері [2], сондай-ақ алгоритмдік басқарудың еңбек қатынастарына ықпалы [3] талданған. Платформалық жұмыскерлердің құқықтық мәртебесін айқындау және цифрлық платформалардың еңбек қатынастарындағы рөлін құқықтық бағалау мәселелері де ғылыми әдебиетте зерттелуде [8]. Сонымен бірге Қазақстан жағдайында онлайн еңбек қатынастарын еңбек-құқықтық, әлеуметтік-құқықтық және цифрлық-құқықтық аспектілердің өзара байланысында кешенді қарастыру қосымша зерттеуді қажет етеді. Осыған байланысты ұлттық заңнаманың мүмкіндіктері мен шектеулерін халықаралық тәжірибемен салыстыра отырып бағалау осы зерттеудің негізгі ғылыми бағытын айқындайды.

Осы зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің қазіргі жай-күйін талдау және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау. Зерттеу объектісі цифрлық технологияларды пайдалану жағдайында қалыптасатын онлайн еңбек қатынастары болып табылады, ал зерттеу пәнін оларды реттейтін ұлттық және халықаралық құқықтық нормалар, сондай-ақ онлайн және платформалық еңбекті құқықтық реттеудің ғылыми тәсілдері құрайды. Осы мақсатқа жету үшін онлайн еңбек қатынастарының құқықтық ерекшеліктерін айқындау, Қазақстанның қолданыстағы заңнамасын талдау, халықаралық құқықтық тәжірибені салыстыру және ұлттық құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттарын анықтау міндеттері қойылды. Зерттеудің негізгі болжамы онлайн еңбек қатынастарын тиімді құқықтық реттеу дәстүрлі еңбек-құқықтық тетіктерді цифрлық еңбек нысандарының ерекшеліктеріне бейімдеуді және жұмыскерлердің құқықтарын қорғау мен цифрлық экономиканың икемділігін үйлестіруді талап етеді деген тұжырымға негізделеді.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу материалдары ретінде онлайн еңбек қатынастарын реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері, халықаралық құқықтық құжаттар, сондай-ақ онлайн және платформалық еңбек мәселелеріне арналған ғылыми әдебиеттер пайдаланылды. Аталған материалдарды кешенді қарастыру онлайн еңбек қатынастарын ұлттық және халықаралық құқықтық реттеу тұрғысынан талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің негізгі сұрағы Қазақстан Республикасында онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің қолданыстағы тетіктері цифрлық еңбек нысандарының ерекшеліктеріне қаншалықты сәйкес келеді және оларды жетілдірудің қандай негізгі бағыттары айқындалуы мүмкін деген мәселеге негізделді.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс зерттеудің маңызды бөліктерінің бірі болды. Әртүрлі мемлекеттерде онлайн еңбекті реттеу үлгілері бірдей емес: кейбір елдер платформалық жұмыскерлерді қызметкер ретінде тануға ұмтылса, енді бірқатары азаматтық-құқықтық қатынас шеңберінде қалдыруды жөн көреді [8]. Осындай айырмашылықтарды салыстыру барысында олардың қайсысы Қазақстан жағдайына бейімделуі мүмкін екеніне бөлек назар аударылды. Бұл ретте шетелдік құқықтық модельдерді тікелей көшіруден гөрі, оларды Қазақстанның ұлттық құқықтық жүйесінің ерекшеліктеріне бейімдеу мәселесі ескерілді.

Сонымен бірге еңбек құқықтарына, цифрлық экономикаға және жұмыспен қамтудың жаңа нысандарына қатысты халықаралық конвенциялар, декларациялар, түрлі директивалық құжаттар жүйелі түрде қаралды. Олардың қатарында Халықаралық еңбек

ұйымының №177 «Үйдегі жұмыс туралы» конвенциясы [6] және Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [7] бар. Бұл құжаттар кейде бір-бірін толықтырады, кейде терминологиясы әртүрлі келеді. Олардан ортақ бағыттарды аңғаруға болады: еңбек адамының қорғалуы, әділ еңбек жағдайлары, кемсітпеу және әлеуметтік кепілдіктер.

Әр елдегі сот тәжірибесіне де салыстырмалы талдау жүргізілді, себебі көп жағдайда жаңа еңбек нысандарының құқықтық ерекшеліктері сот дауларында айқындалады [8]. Кейбір шешімдерде платформа жұмыс беруші ретінде танылса, кейбірінде цифрлық делдал ретінде бағаланады. Мұндай әркелкілік кездейсоқ емес. Онлайн еңбек қатынастарының өзі біркелкі емес болғандықтан, құқықтық тәсілдер де әртүрлі болып отыр.

Цифрлық еңбекті реттеу саласындағы жаһандық үрдістерді түсіну үшін халықаралық ұйымдардың еңбек құқықтары мен жұмыспен қамтудың жаңа нысандарына қатысты материалдары зерделенді. Айта кету керек, мұндай материалдар халықаралық деңгейдегі құқықтық реттеудің негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді. Бұл жағынан олардың практикалық маңызы бар.

Қазақстанның ішкі ерекшеліктерін ескерусіз мұндай тақырыпты талдау толық болмас еді. Сол себепті ұлттық еңбек және әлеуметтік заңнаманың онлайн еңбек қатынастарына қатысты нормалары қарастырылды. Кейбір нормалар жеткілікті болғанымен, онлайн еңбек қатынастарын реттеуде нақтылауды қажет ететін тұстар да байқалады. Әсіресе бұл қатысушылардың құқықтық мәртебесін айқындау мәселесіне қатысты.

Халықаралық өзгерістердің Қазақстандағы онлайн еңбек қатынастарына ықтимал әсерін бағалау үшін сапалық талдау тәсілдері қолданылды. Бұл ретте қандай құқықтық нормалардың ықпал етуі, қандай модельдердің қолданылуы және қандай құқықтық тәуекелдердің туындауы мүмкін екеніне назар аударылды. Осындай талдау халықаралық құқықтық үрдістердің Қазақстандағы онлайн еңбек қатынастарына ықтимал әсерін анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Қазақстанда онлайн еңбек қатынастарын талдау олардың теориялық қана емес, практикалық маңызға ие екенін көрсетеді. Цифрлық ортада қызметкер мен тәуелсіз мердігер арасындағы дәстүрлі айырмашылықтар бірқатар жағдайларда күрделене түседі. Бір тұлға цифрлық платформаға тұрақты түрде тәуелді еңбек қызметін жүзеге асырғанымен, оның құқықтық мәртебесі еңбек шартымен ресімделмеуі мүмкін. Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңнамасында интернет-платформалар арқылы қызмет көрсетуге байланысты еңбек қатынастарының жекелеген нысандарын реттейтін арнайы нормалар көзделген. Бұл ретте платформалық жұмыспен қамту мен классикалық еңбек қатынастарының ара-жігін ажырату кезінде қатынастардың нақты мазмұнына, оның ішінде еңбек процесін ұйымдастыруға және жұмыскер қызметіне бақылау жасауға байланысты белгілерге назар аудару қажет. Осыған байланысты онлайн және платформалық еңбек қатынастарын құқықтық саралау кезінде еңбек қызметінің нақты белгілерін ескеретін құқықтық тәсілдерді жетілдіру қажет.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 146-1-бабы интернет-платформаларды және (немесе) платформалық жұмыспен қамтудың мобильдік қосымшасын қолдана отырып қызметін жүзеге асыратын дара кәсіпкер немесе заңды тұлға жалдайтын жұмыскерлердің еңбегін реттеудің арнайы ерекшеліктерін белгілейді

[4]. Бұл норма еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін платформалық жұмыскерлерге еңбек заңнамасының қолданылуын бекітіп, жұмыс уақыты мен еңбекке ақы төлеу мәселелерін реттейді. Ал Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінің 102-бабы платформалық жұмыспен қамтудың ұғымын және оның негізгі қатысушыларын айқындайды. Осы нормалардың жиынтығы Қазақстан заңнамасында платформалық жұмыспен қамтудың еңбек-құқықтық және азаматтық-құқықтық нысандарының сараланатынын көрсетеді [5].

Онлайн еңбектің трансшекаралық сипаты Қазақстан үшін қолданылатын құқықты, салықтық міндеттемелерді және юрисдикция мәселелерін айқындауды күрделендіреді. Тапсырыс беруші бір мемлекетте, орындаушы басқа мемлекетте, ал платформаның заңды тіркелуі үшінші юрисдикцияда орналасқан жағдайларда бірнеше мемлекеттің құқықтық нормаларының арақатынасы мәселесі туындайды. Осыған байланысты трансшекаралық онлайн еңбек қатынастарын реттеу кезінде қолданылатын құқықты айқындау және халықаралық ынтымақтастық тетіктерін жетілдіру маңызды.

Цифрлық платформалардың еңбек қатынастарындағы рөлі алгоритмдік басқару тетіктерін құқықтық бағалаудың қажеттілігін көрсетеді. Кей платформалар тек делдал қызметін атқармай, еңбек процесін ұйымдастыруға, тапсырыстарды бөлуге, рейтингті қалыптастыруға және жұмыскердің платформаға қолжетімділігін шектеуге ықпал етеді. Мұндай жағдайларда алгоритмдік шешімдердің ашықтығын, олардың жұмыскерлердің құқықтарына әсерін бағалау мүмкіндігін және тиісті шешімдерге шағым жасау тетіктерін қамтамасыз ету маңызды. Сонымен қатар жұмыскерлердің жеке және өзге де деректерін қорғау талаптары сақталуға тиіс.

Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы дербес деректерді жинау мен өңдеуді нақты, алдын ала айқындалған және заңды мақсаттармен шектейді, сондай-ақ олардың шамадан тыс жиналуына жол бермейді. Заңның 7-бабында дербес деректерді жинау және өңдеу субъектінің келісімімен жүзеге асырылатыны, ал олардың көлемі өңдеу мақсаттарына сәйкес қажетті және жеткілікті болуға тиіс екені белгіленген. Бұл талаптар цифрлық платформалардың жұмыскерлер туралы орналасқан жері, жұмыс уақыты, өнімділік көрсеткіштері және өзге де деректерді жинауы кезінде ерекше мәнге ие [22].

Қазақстан Республикасының 2026 жылғы Цифрлық кодексінің қабылдануы цифрлық ортадағы алгоритмдік және автоматтандырылған шешімдерді құқықтық реттеудің жаңа кезеңін қалыптастырады. Бұл ретте алгоритмдік басқаруды еңбек қатынастары тұрғысынан қолдану кезінде жұмыскердің құқықтары мен заңды мүдделеріне әсер ететін шешімдердің ашықтығын, түсіндірілуін және адам тарапынан бақылау мүмкіндігін қамтамасыз ету мәселесі ерекше мәнге ие. Сондықтан цифрлық еңбек қатынастарында алгоритмдік шешімдерді қолданудың жалпы цифрлық-құқықтық талаптармен және еңбек құқықтарын қорғау кепілдіктерімен арақатынасын айқындау қажет [23].

Әлеуметтік қорғау саласында онлайн еңбек қатынастары дәстүрлі жұмыспен қамту үлгісіне қарағанда қосымша құқықтық мәселелер туындатады. Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінің 102-бабы платформалық жұмыспен қамтудың ұғымын, оның тараптарын және олардың арасындағы қатынастардың құқықтық негіздерін айқындайды. Ал 102-1-бап интернет-платформалар және (немесе) платформалық жұмыспен қамтудың мобильдік қосымшалары арқылы қызметтер көрсету немесе жұмыстарды орындауды жүзеге асыратын белгілі бір жеке тұлғаларды

әлеуметтік қамсыздандырудың арнайы тәртібін көздейді. Атап айтқанда, осы нормада оператордың міндетті зейнетақы жарналарын, жұмыс берушінің міндетті зейнетақы жарналарын, әлеуметтік аударымдарды және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға жарналарды ұстап қалуы және аударуы көзделген. Осылайша, Қазақстан заңнамасында платформалық жұмыспен қамтудың әлеуметтік-құқықтық аспектілерін реттейтін арнайы тетік қалыптасқан. Сонымен бірге онлайн еңбек қатынастарының платформалық жұмыспен қамтудан кеңірек ұғым екені ескеріліп, әлеуметтік қорғау тетіктерін онлайн еңбектің өзге нысандарына қолдану мәселесі қосымша құқықтық талдауды қажет етеді [5].

Келесі өзекті мәселе – ұжымдық құқықтарды іске асыру. Онлайн жұмыскерлердің географиялық бөлшектенуі және дәстүрлі жұмыс орнының болмауы олардың ұжымдық өкілдік ету мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін. Бір платформада жұмыс істейтін жұмыскерлер үшін комиссия мөлшері, рейтингті қалыптастыру тәртібі, табыстың тұрақтылығы және аккаунтты бұғаттау негіздері сияқты мәселелер ортақ сипатқа ие болуы ықтимал. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 20-бабына сәйкес жұмыскерлердің еңбек құқықтары мен мүдделерін кәсіптік одақтар, ал олар болмаған жағдайда сайланбалы өкілдер білдіреді. Кодекс ұжымдық келіссөздерге қатысу және жұмыскерлердің мүдделерін қорғау тетіктерін де көздейді. Сонымен қатар 156-бап ұжымдық шарттың тараптарын және ұжымдық келіссөздерді жүргізу тәртібін айқындайды. Сонымен бірге қолданыстағы ұжымдық келіссөздер тетіктерін онлайн және платформалық еңбек жағдайларына қолдану мәселесі қосымша құқықтық талдауды қажет етеді [4].

Онлайн еңбектің этикалық аспектілері де құқықтық реттеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Әділ ақы төлеу, шектен тыс бақылауға жол бермеу, жұмыскердің еңбегін тиісінше бағалау және лайықты еңбек жағдайларын қамтамасыз ету цифрлық еңбек қатынастарындағы маңызды талаптарға жатады. Платформалардың тиімділікке бағытталған алгоритмдік басқаруы жұмыскерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау талаптарымен үйлесуге тиіс. Осыған байланысты цифрлық еңбек платформаларының қызметін реттейтін құқықтық талаптардың ашық және болжамды болуы жұмыскерлердің құқықтарын қорғау үшін де, цифрлық еңбек нарығының тұрақты дамуы үшін де маңызды.

Аталған мәселелерді құқықтық қиындықтармен қатар цифрлық экономиканың даму мүмкіндіктері тұрғысынан да қарастыруға болады. Онлайн еңбек қатынастарының дамуы еңбек заңнамасын жаңарту, әлеуметтік қорғау тетіктерін жетілдіру және цифрлық еңбекке бейімделген құқықтық институттарды қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді. Қазақстанның цифрландыру саласында қалыптасқан тәжірибесі осы бағыттағы құқықтық тетіктерді дамыту үшін негіз бола алады. Бұл ретте цифрлық экономиканың даму мүмкіндіктерін жұмыскерлердің еңбек және әлеуметтік құқықтарын қорғау талаптарымен үйлестіру қажет.

Талқылау

Соңғы кезеңде онлайн еңбек қатынастары еңбек саласындағы ең айқын өзгерістердің біріне айналды деуге болады [9]. Бұрын жұмыс ұғымы белгілі мекемемен, тұрақты жұмыс орнымен, нақты кестемен және басшының тікелей бақылауымен байланыстырылатын.

Қазір мұндай түсінік толық сақталғанымен, жалғыз модель емес. Үйден жұмыс істеу, цифрлық платформа арқылы табыс табу, бір уақытта бірнеше елдің нарығымен байланыста болу күнделікті жағдайға айналып барады. Бұл тек техникалық ыңғайлылық емес, құқықтық және әлеуметтік қатынастарды да өзгертетін құбылыс екені байқалады [1].

Халықаралық еңбек ұйымы мен Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде еңбектің жаңа түрлерін реттеу мәселелері бірнеше рет көтерілді. Мысалы, ХЕҰ-ның №177 конвенциясы немесе Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясындағы еңбекке қатысты ережелер онлайн еңбекке де мазмұн жағынан жақын. Еңбек әділдігі, қауіпсіздік, адамның қадір-қасиетін сақтау сияқты ұғымдар өзгерген жоқ, тек олар қолданылатын орта өзгерді десек дұрыс болады [6;7].

Онлайн еңбек біртекті құбылыс емес. Оның ішінде фриланс бар, қысқа тапсырмалар бар, жеткізу қызметі бар, күрделі сараптамалық және шығармашылық жұмыстар да кездеседі [2]. Бір атаумен біріктірілгенімен, олардың құқықтық табиғаты бірдей емес. Осы әркелкілік онлайн еңбекті құқықтық реттеу кезінде әмбебап тәсілді қолдануды қиындатады.

Көптеген мемлекеттерде онлайн жұмысты дәстүрлі жұмыстан ажырататын бірқатар белгілер қалыптасып келеді. Олардың бірі – жұмыстың қашықтан орындалуы. Сонымен бірге цифрлық платформаға тәуелділік деңгейі жоғары болуы мүмкін [10]. Тағы бір маңызды ерекшелік – алгоритмдік басқару. Тапсырыстарды бөлу, рейтингті қалыптастыру және жұмыскердің платформаны пайдалану мүмкіндігін шектеу сияқты шешімдер автоматтандырылған жүйелер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Мұндай жүйелер жұмыскердің табысына, жұмыс тұрақтылығына және кәсіби беделіне әсер етуі ықтимал [3;11].

Онлайн еңбек жағдайында жұмыс уақыты мен жеке уақыттың арақатынасы өзгереді. Цифрлық ортада жұмыс пен жеке өмірдің шекарасы бұлыңғырлануы мүмкін, бұл жұмыскердің жұмыс уақытын және демалыс уақытын нақты ажыратуын қиындатады. Үйден жұмыс істейтін немесе цифрлық платформа арқылы тапсырмалар орындайтын жұмыскер хабарламаларды бақылау, жаңа тапсырыстарды қабылдау және жүйеге қосылу сияқты әрекеттерді жұмыс уақытынан тыс кезеңде де жүзеге асыруы мүмкін. Мұндай жағдай еңбек жүктемесінің артуына, демалыс уақытының қысқаруына және психологиялық қысымның туындауына әкелуі ықтимал. Сонымен қатар, мұндай еңбек жүктемесі ресми статистикалық көрсеткіштерде толық көлемде көрініс таппауы мүмкін.

Онлайн еңбек қатынастарының өзгеруіне халықаралық құқық біртіндеп жауап беріп келеді. Еуропалық кеңістікте платформалық жұмыскерлердің құқықтық мәртебесіне байланысты нормативтік актілер мен сот практикасы қалыптасып келеді. Соның ішінде Еуропалық Одақ Сотының Uber платформасына қатысты істері цифрлық платформаның делдалдық қызметпен ғана шектелетінін немесе еңбек процесін ұйымдастыруға ықпал ететінін құқықтық бағалау мәселесін көрсетті [8]. Платформаның және жұмыскердің құқықтық мәртебесін айқындау еңбек құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктердің көлеміне тікелей әсер етеді.

Платформаны жұмыс беруші деп тану немесе оны техникалық делдал ретінде қарастыру – қазіргі құқықтық пікірталастардың маңызды мәселелерінің бірі [12]. Егер платформа тарифті белгілеп, жұмыскердің белсенділігін бағалап, қызметіне шектеулер енгізсе, оның еңбек қатынастарындағы рөлін және жауапкершілік дәрежесін айқындау қажеттілігі туындайды. Алайда мемлекеттердің бұл мәселеге қатысты құқықтық

тәсілдері біркелкі емес. Кейбір мемлекеттер платформалық жұмыстың икемділігін сақтауға басымдық берсе, басқалары жұмыскерлердің құқықтық мәртебесі мен әлеуметтік кепілдіктерін нақтылауға бағытталған реттеу тетіктерін енгізуде. Осыған байланысты платформалық еңбекті құқықтық реттеудің бірыңғай әмбебап моделі қалыптасқан жоқ.

Тағы бір күрделі бағыт – трансшекаралық онлайн еңбек қатынастары. Жұмыскер Қазақстанда орналасуы мүмкін, тапсырыс беруші басқа мемлекетте болады, ал платформаның тіркелген жері үшінші елде орналасуы ықтимал [13]. Мұндай жағдайда қолданылатын құқықты, салықтық міндеттемелерді, әлеуметтік аударымдарды және еңбек дауына қатысты юрисдикцияны айқындау мәселелері туындайды. Трансшекаралық онлайн еңбек қатынастары бірнеше юрисдикцияның құқықтық нормаларының қатар қолданылуына байланысты қосымша құқықтық мәселелерді қамтиды.

Әлеуметтік қамсыздандыру мәселесі онлайн еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Онлайн жұмыскерлердің елеулі бөлігі тұрақты жұмыскер мәртебесіне ие емес, сондықтан сақтандыру, зейнетақы жинақтары және еңбекке жарамсыздық төлемдері секілді әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету мәселесі туындайды [14]. Цифрлық табыс көздерінің кеңеюі жағдайында әлеуметтік қорғау тетіктерін жаңа еңбек нысандарына бейімдеу қажеттілігі артып отыр. Осыған байланысты онлайн жұмыскерлердің әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету мен еңбек қатынастарының икемділігін сақтау арасындағы теңгерімді құқықтық тұрғыдан айқындау маңызды.

Ұжымдық мүддені қорғау саласында да жаңа құқықтық мәселелер туындайды. Көптеген жұмыскерлер бір жерде жиналмайды, ортақ кеңсесі жоқ, кейде бір платформаның ішінде еңбек етсе де бір-бірімен тікелей байланыста болмайды [15]. Мұндай жағдайда дәстүрлі кәсіподақтық өкілдік тетіктерін іске асыру белгілі бір қиындықтарға тап болуы мүмкін. Ортақ жұмыс орнының болмауы жұмыскерлердің ортақ талаптарын қалыптастыруға және ұжымдық өкілдік етуге әсер етеді. Соған қарамастан, кейбір елдерде платформалық жұмыскерлердің жаңа қауымдастықтар құрып, өз мүдделерін ұжымдық түрде білдіру тәжірибесі қалыптасып келеді [16].

Соңғы жылдары платформалық еңбек қатынастарындағы этикалық талаптарға да ерекше назар аударылуда. Әділ ақы төлеу, рейтинг жүйесінің ашықтығы, алгоритмдік шешімдердің негізгі өлшемдері туралы ақпарат алу мүмкіндігі және жұмыскер еңбегін тиісінше бағалау цифрлық экономикадағы еңбек стандарттарының маңызды элементтері болып табылады. Халықаралық бастамалар платформалардың жауапкершілігін арттыруға және жұмыскерлердің құқықтарын қорғауға бағытталған [17].

Сонымен бірге жұмыскерлердің деректерін жинау және өңдеу мәселесі де маңызды. Платформалар кейде жұмыскердің қозғалысын, жұмысқа кірген уақытын, тапсырысты орындау жылдамдығын, клиентпен сөйлесу мәнерін де тіркеп отырады [18]. Мұндай деректерді жинау еңбек процесін ұйымдастыру және тиімділікті бағалау мақсатында пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар шамадан тыс цифрлық бақылау жұмыскердің жеке өміріне қол сұқпау құқығына әсер етуі ықтимал. Осыған байланысты еңбек құқығы мен дербес деректерді қорғау талаптарының арақатынасын құқықтық тұрғыдан айқындау маңызды [19].

Кей сарапшылар алдағы уақытта блокчейн, смарт-келісімшарттар және автоматтандырылған басқару жүйелері онлайн еңбек қатынастарын тағы өзгертуі ықтимал деп жазады [20]. Мұндай технологиялар есеп айырысуды жеңілдетуі және ашықтықты

арттыруы мүмкін. Сонымен қатар олар техникалық тәуелділік, автоматтандырылған қателер және жауапты тұлғаны айқындау сияқты жаңа құқықтық тәуекелдер туындатуы ықтимал. Сондықтан оларды еңбек қатынастарына енгізу кезінде технологиялық тиімділікпен қатар құқықтық жауапкершілік пен жұмыскерлердің құқықтарын қорғау талаптарын ескеру қажет.

Қазақстан сияқты дамушы елдер үшін цифрлық еңбек нарығы жаңа мүмкіндіктермен қатар құқықтық тәуекелдер де туындатады. Бір жағынан, жаһандық еңбек нарығына шығу мүмкіндігі кеңейіп, әсіресе цифрлық қызмет көрсету саласының дамуына жағдай жасалады. Екінші жағынан, ұлттық құқықтық база цифрлық еңбек қатынастарының өзгеру қарқынына сәйкес жетілдірілмеген жағдайда, жұмыскерлердің құқықтық қорғалу деңгейі төмендеуі мүмкін [21]. Осыған байланысты цифрлық экономиканың дамуы мен жұмыскерлердің құқықтарын қорғау арасындағы теңгерімді қамтамасыз ететін құқықтық тетіктерді жетілдіру маңызды.

Онлайн еңбек қатынастары халықаралық еңбек құқығында қалыптасқан бірқатар ұғымдар мен құқықтық тәсілдерді қайта қарау қажеттілігін туындатады. Қолданыстағы нормалардың барлығы өз маңызын жоғалтпағанымен, олардың бір бөлігі цифрлық еңбек қатынастарының ерекшеліктерін ескере отырып түсіндіруді және қолдануды қажет етеді. Цифрлық нарықтың қарқынды дамуы жағдайында құқықтық реттеу жұмыскерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз етуге тиіс.

Қорытынды

Онлайн еңбекті реттеуде дәстүрлі құқықтық тәсілдерді цифрлық еңбек қатынастарының ерекшеліктерін ескере отырып жетілдіру қажет. Дәстүрлі жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы қатынастардың белгілері кейбір платформалық еңбек нысандарында өзгеше сипат алуы мүмкін. Адам құқықтық тұрғыдан тәуелсіз орындаушы ретінде ресімделгенімен, оның табысы алгоритмдік шешімдерге, рейтингке және платформадағы көріну деңгейіне тәуелді болуы ықтимал. Осыған байланысты еңбек қатынастарын құқықтық реттеу кезінде икемділік пен жұмыскерлердің құқықтарын қорғау арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету маңызды.

Әлеуметтік қорғау саласында да онлайн еңбек қатынастарының ерекшеліктерін ескеру қажет. Қазақстанның әлеуметтік заңнамасында платформалық жұмыспен қамтудың жекелеген нысандарына қатысты арнайы әлеуметтік қорғау тетіктері көзделгенімен, онлайн еңбектің барлық нысандары үшін әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету мәселесі толық шешілген деп айтуға болмайды. Ал онлайн жұмыскерлердің табысы тұрақсыз, маусымдық немесе бірнеше платформа арқылы қалыптасуы мүмкін. Осыған байланысты онлайн жұмыскерлерді әлеуметтік қорғау тетіктерін жетілдіру, оның ішінде әлеуметтік жарналарды төлеудің икемді тәсілдері мен ең төменгі әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету мәселелерін құқықтық тұрғыдан қарастыру қажет.

Өкілдік ету тетіктері де онлайн еңбек қатынастарының ерекшеліктеріне бейімделуді қажет етеді. Дәстүрлі кәсіподақтар жұмыскерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқарғанымен, цифрлық ортадағы жұмыскерлердің географиялық бөлшектенуі және дәстүрлі жұмыс орнының болмауы ұжымдық өкілдік етуге қосымша қиындықтар туындатады. Осыған байланысты онлайн қауымдастықтар, салалық өкілдік құрылымдар және цифрлық келіссөз тетіктері сияқты нысандардың құқықтық мүмкіндіктерін қарастыру орынды.

Деректерді қорғау мәселесі де онлайн еңбек қатынастарының маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Онлайн еңбек барысында жұмыскердің орналасқан жері, жұмыс уақыты, өнімділік көрсеткіштері, рейтинг тарихы және өзге де деректер жиналуы мүмкін. Мұндай деректерді өңдеу еңбек процесін ұйымдастыру мақсаттарымен байланысты болғанымен, олардың шамадан тыс жиналуы мен пайдаланылуы жұмыскердің жеке өміріне қол сұқпау құқығына әсер етуі ықтимал. Сондықтан еңбек құқығы мен дербес деректерді қорғау талаптарының арақатынасын нақтылау қажет.

Аталған өзгерістер Қазақстан үшін құқықтық қорғау тетіктерін жетілдірумен қатар цифрлық экономиканы дамыту мүмкіндіктерін де қалыптастырады. Онлайн еңбекті реттеудің түсінікті, болжамды және теңгерімді құқықтық моделін қалыптастыру инновациялық сектордың дамуына және цифрлық еңбек нарығына қатысушылар үшін құқықтық айқындықтың қамтамасыз етілуіне ықпал етуі мүмкін.

Бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан алғанда, ғаламдық цифрлық қызметтер нарығында мемлекеттердің артықшылығы тек технологиялық даму деңгейімен ғана емес, құқықтық реттеу сапасымен де байланысты. Құқықтық талаптардың айқындығы, жұмыскерлердің құқықтарын қорғау және цифрлық платформалардың жауапкершілік шектерін белгілеу юрисдикцияның инвестициялық және экономикалық тартымдылығына әсер етуі мүмкін. Осы тұрғыдан Қазақстанда цифрлық еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің заманауи моделін қалыптастыру үшін әлеует бар.

Онлайн еңбек қатынастарын тиімді құқықтық реттеу халықаралық ынтымақтастықты, тәжірибе алмасуды және ашық құқықтық диалогты қажет етеді. Қазақстан бұл үдерісте халықаралық тәжірибені ескерумен қатар, ұлттық құқықтық реттеудің ерекшеліктеріне негізделген өз тәсілдерін қалыптастыруға қатыса алады. Мұндай бағыт қазақстандық жұмыскерлердің еңбек және әлеуметтік құқықтарын қорғауды күшейтуге және Қазақстанның жаһандық цифрлық еңбек нарығындағы құқықтық тұрғыдан тұрақты әрі жауапты қатысушы ретіндегі ұстанымын нығайтуға ықпал етеді.

Зерттеу сыртқы қаржыландырусыз орындалды.

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

Авторлардың қосқан үлесі

Ш.Ш. Сартаева – мақала жазуға елеулі үлес қосты. Ғылыми әдебиеттер мен құқықтық материалдарға салыстырмалы талдау жүргізді, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін тұжырымдады. Мақаланың негізгі мәтінін дайындады.

М.Ә. Елікбай – мәтінді бағалау негізінде мақаланың мазмұнына талдау жасап, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтады.

К.А. Утаров – зерттеу қорытындыларын тұжырымдау бойынша сындарлы ұсыныстар берді.

Әдебиеттер тізімі

1.Mäntymäki, M., Baiyere, A. and Islam, A.K.M.N. (2019) 'Digital platforms and the changing nature of physical work: Insights from ride-hailing', International Journal of Information Management, 49, pp. 452–460. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.08.007

2.Graham, M., Hjorth, I. and Lehdonvirta, V. (2017) 'Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods', Transfer: European Review of Labour and Research, 23(2), pp. 135–162. Available at: https://doi.org/10.1177/1024258916687250

3.Duggan, J., Sherman, U., Carbery, R. and McDonnell, A. (2019) 'Algorithmic management and app-work in the gig economy: A research agenda for employment relations and HRM', Human Resource Management Journal, 29(3), pp. 347–365. Available at: https://doi.org/10.1111/1748-8583.12258

4.Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі (2015). Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ Кодексі (өзгерістер мен толықтырулар енгізілген). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414

5.Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі (2023). Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі (өзгерістер мен толықтырулар енгізілген). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224

6.International Labour Organization (1996) Home Work Convention, 1996 (No. 177). Geneva: International Labour Organization. Available at: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C177

7.United Nations (1948) Universal Declaration of Human Rights. Available at: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

8.De Stefano, V. and Aloisi, A. (2018) European legal framework for digital labour platforms. JRC112243. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: https://doi.org/10.2760/78590

9.Dobbins, T. (2024) 'Why employment relations matter(s) for governance of problems for labour in the real world of work', Labour and Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work, 33(4), pp. 473–489. Available at: https://doi.org/10.1080/10301763.2024.2317185

10.Nilsen, M., Kongsvik, T. and Antonsen, S. (2022) 'Taming Proteus: Challenges for risk regulation of powerful digital labor platforms', International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(10), 6196. Available at: https://doi.org/10.3390/ijerph19106196

11.Wood, A.J., Graham, M., Lehdonvirta, V. and Hjorth, I. (2019) 'Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy', Work, Employment and Society, 33(1), pp. 56–75.

12.Prassl, J. and Risak, M. (2016) 'Uber, TaskRabbit and Co: Platforms as employers? Rethinking the legal analysis of crowdwork', Comparative Labor Law and Policy Journal, 37(3), pp. 619–652.

13.Nurgaliyeva, Y.N., Baimakhanova, A.S. and Makrushin, A.O. (2025) 'Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan', BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 153(4), pp. 132–144. Available at: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-132-144

14.Behrendt, C. and Nguyen, Q.A. (2019) 'Ensuring universal social protection for the future of work', Transfer: European Review of Labour and Research, 25(2), pp. 205–219. Available at: https://doi.org/10.1177/1024258919857031

15.Johnston, H. and Land-Kazlauskas, C. (2018) Organizing on-demand: Representation, voice, and collective bargaining in the gig economy. ILO Working Paper. Geneva: International Labour Organization. Available at: https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/994981993502676.html

16.Vandaele, K. (2018) Will trade unions survive in the platform economy? Emerging patterns of platform workers' collective voice and representation in Europe. ETUI Research Paper, Working Paper 2018.05.

17.European Parliament and Council of the European Union (2024) 'Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work', Official Journal of the European Union. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj

18.Ajunwa, I., Crawford, K. and Schultz, J. (2017) 'Limitless worker surveillance', California Law Review, 105(3), pp. 735–776. Available at: http://www.jstor.org/stable/44630759

19.Shany, Y. (2023) 'Digital rights and the outer limits of international human rights law', German Law Journal, 24(3), pp. 461–472. Available at: https://doi.org/10.1017/glj.2023.35

20.De Filippi, P. and Wright, A. (2018) Blockchain and the Law: The Rule of Code. Cambridge, MA: Harvard University Press. Available at: https://doi.org/10.4159/9780674985933

21.Нұрғалиева, Е.Н., Макрушин, А.О. және Сатыбалдиева, М.Т. (2025) 'ЭЫДҰ-ға мүше жекелеген елдердегі типтік емес еңбек қатынастарын реттеудің кейбір мәселелері туралы', Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, 1(150). Available at: https://bullaw.enu.kz/index.php/main/issue/view/29/43

22.«Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2013). Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы (өзгерістер мен толықтырулар енгізілген). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094

23.Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі (2026). Қазақстан Республикасының 2026 жылғы 9 қаңтардағы № 255-VIII ҚРЗ Кодексі. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255

References

1.Mäntymäki, M., Baiyere, A., & Islam, A. K. M. N. (2019). Digital platforms and the changing nature of physical work: Insights from ride-hailing. International Journal of Information Management, 49, 452–460. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.08.007

2.Graham, M., Hjorth, I., & Lehdonvirta, V. (2017). Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods. Transfer: European Review of Labour and Research, 23(2), 135–162. https://doi.org/10.1177/1024258916687250

3.Duggan, J., Sherman, U., Carbery, R., & McDonnell, A. (2019). Algorithmic management and app-work in the gig economy: A research agenda for employment relations and HRM. Human Resource Management Journal, 29(3), 347–365. https://doi.org/10.1111/1748-8583.12258

4.Qazaqstan Respublikasynyn Enbek kodeksi (2015) Qazaqstan Respublikasynyn 2015 zhylgy 23 qarashadagy № 414-V QRZ Kodeksi. [in Kazakh].https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414

5.Qazaqstan Respublikasynyn Aleumettik kodeksi (2023) Qazaqstan Respublikasynyn 2023 zhylgy 20 sauirdegi № 224-VII QRZ Kodeksi. [in Kazakh]. https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2300000224

6.International Labour Organization. (1996). Home Work Convention, 1996 (No. 177). Geneva: International Labour Organization. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C177

7.United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

8.De Stefano, V., & Aloisi, A. (2018). European legal framework for digital labour platforms (JRC112243). Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/78590

9.Dobbins, T. (2024). Why employment relations matter(s) for governance of problems for labour in the real world of work. Labour and Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work, 33(4), 473–489. https://doi.org/10.1080/10301763.2024.2317185

10.Nilsen, M., Kongsvik, T., & Antonsen, S. (2022). Taming Proteus: Challenges for risk regulation of powerful digital labor platforms. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(10), 6196. https://doi.org/10.3390/ijerph19106196

11.Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., & Hjorth, I. (2019). Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy. Work, Employment and Society, 33(1), 56–75.

12.Prassl, J., & Risak, M. (2016). Uber, TaskRabbit and Co: Platforms as employers? Rethinking the legal analysis of crowdwork. Comparative Labor Law and Policy Journal, 37(3), 619–652.

13.Nurgaliyeva, Y. N., Baimakhanova, A. S., & Makrushin, A. O. (2025). Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 153(4), 132–144. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-132-144

14.Behrendt, C., & Nguyen, Q. A. (2019). Ensuring universal social protection for the future of work. Transfer: European Review of Labour and Research, 25(2), 205–219. https://doi.org/10.1177/1024258919857031

15.Johnston, H., & Land-Kazlauskas, C. (2018). Organizing on-demand: Representation, voice, and collective bargaining in the gig economy. ILO Working Paper. International Labour Organization. https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/994981993502676.html

16.Vandaele, K. (2018). Will trade unions survive in the platform economy? Emerging patterns of platform workers' collective voice and representation in Europe. ETUI Research Paper - Working Paper 2018.05.

17.Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. Official Journal of the European Union, 2024. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj

18.Ajunwa, I., Crawford, K., & Schultz, J. (2017). Limitless worker surveillance. California Law Review, 105(3), 735–776. http://www.jstor.org/stable/44630759

19.Shany, Y. (2023). Digital rights and the outer limits of international human rights law. German Law Journal, 24(3), 461–472. https://doi.org/10.1017/glj.2023.35

20.De Filippi, P., & Wright, A. (2018). Blockchain and the Law: The Rule of Code. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674985933

21.Nurgalieva, E.N., Makrushin, A.O. zhane Satybaldieva, M.T. (2025) 'EIDU-ga mushe zhekelegen elderdegi tiptik emes enbek katynastaryn retteudin keibir maseleleri turaly, L.N. Gumilev atyndagy Euraziia ulttyq universitetinin Habarshysy. Quqyq seriiasy, 1(150).

22.«Derbes derekter zhane olardy qorgau turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zany (2013). Qazaqstan Respublikasynyn 2013 zhylgy 21 mamyrdagy № 94-V Zany (ozgerister men tolyqtyrular engizilgen). [in Kazakh]. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094

23.Qazaqstan Respublikasynyn Cifrlyq kodeksi (2026). Qazaqstan Respublikasynyn 2026 zhylgy 9 qantardagy № 255-VIII QRZ Kodeksi. Available at. https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2600000255

Авторлар туралы мәлімет:

Сартаева Ш.Ш. **–** заң ғылымдарының магистрі, «Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедрасының аға оқытушысы, Ташкент мемлекеттік заң университетінің ерікті ізденушісі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тауке хана көшесі 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Елікбай М.Ә. – хат-хабар үшін автор, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Заң» факультетінің деканы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тауке хана көшесі 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Утаров К.А. **–** заң ғылымдарының кандидаты, «Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» кафедрасының қауымдастырылған доценті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тауке хана көшесі 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Сартаева Ш.Ш. – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Гражданское право и гражданский процесс», Независимый исследователь Ташкентского государственного юридического университета, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, ул. Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Елікбай М.Ә. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, доцент, декан юридического факультета, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, ул. Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Утаров К.А. – кандидат юридических наук, ассоциированный доцент кафедры «Уголовное право и уголовный процесс», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, ул. Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Sartayeva Sh.Sh. – Master of Law, Senior Lecturer, Department of Civil Law and Civil Procedure, Independent researcher at Tashkent State University of Law, M. Auezov South Kazakhstan University, Tauke Khan St. 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Elikbay M.A. – corresponding author, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law, M. Auezov South Kazakhstan University, Tauke Khan St. 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Utarov K.A. – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminal Procedure, M. Auezov South Kazakhstan University, Tauke Khan St. 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс

ХҒТАР 10.81.00 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-157-170
Ғылыми мақала

Зорлық-зомбылықтың цифрлық нысандары: қоғамды цифрландыру контекстінде онлайн-буллинг, сталкинг және психологиялық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық шаралар

А.Б. Сактаганова*[1], Н.Е. Қыргызбай[2], А.Ж. Омаров[3]

[1,2,3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: [1]aridnissakta.11@gmail.com, [2]erlanovnanazerke@gmail.com, [3]Omarov_8@mail.ru)

Аңдатпа. Мақала қоғамды цифрландыру жағдайында кең таралған зорлық-зомбылықтың жаңа нысандарын – онлайн-буллингті, сталкингті, кибersталкингті және психологиялық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық әрі қылмыстық-процестік тұрғыдан зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының 2022–2026 жылдары қалыптасқан заңнамасын талдау, қолданыстағы құқықтық тетіктердің тиімділігін бағалау және оларды жетілдірудің нақты жолдарын ұсыну. Жұмыстың негізгі бағыттары кәмелетке толмағандар мен ересектерді цифрлық қудалаудан қорғауды, сталкинг үшін жауаптылықты, психологиялық зорлық-зомбылықты құқықтық саралауды, сондай-ақ цифрлық дәлелдемелерді жинау, бекіту және сақтау тәртібін қамтиды. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы ұлттық құқықтық реттеудің олқылықтарын анықтап, оларды Ұлыбритания мен Италияның тәжірибесі және халықаралық стандарттар негізінде шешу тетіктерін негіздеуден көрінеді. Зерттеу барысында формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық және статистикалық әдістер қолданылды. Нәтижесінде кибербуллингтен арнайы қорғаудың негізінен кәмелетке толмағандарға бағытталғаны, ересектерге қатысты қайталанатын цифрлық қудалаудың жеткілікті реттелмегені және электрондық деректердің тұтастығы мен сақтау тізбегіне қойылатын процестік талаптардың нақтыланбағаны анықталды. Автор арнайы әкімшілік құрам енгізуді, жедел соттық қорғау нұсқамаларын қолдануды, цифрлық дәлелдемелердің түпнұсқалығы мен тұтастығын қамтамасыз ететін ведомствоаралық қағидаларды бекітуді және бірыңғай статистикалық жіктеуіш қалыптастыруды ұсынады. Зерттеудің құнды-лығы цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық, процестік және профилактикалық шараларды өзара байланысты жүйе ретінде қарастыруында.

Түсті: 26.06.2026 Мақұлданды: 23.09.2026 Онлайн қолжетімді: 30.09.2026

***хат-хабар үшін автор**

Ұсынылған қорытындылар заң шығару, сот-тергеу, прокурорлық қадағалау және құқық бұзушылық профилактикасы практикасында пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: цифрлық зорлық-зомбылық, онлайн-буллинг, сталкинг, кибersталкинг, психологиялық зорлық-зомбылық, цифрлық дәлелдемелер, прокурорлық қадағалау.

А.Б. Сактаганова*[1], Н.Е. Қыргызбай[2], А.Ж. Омаров[3]

[1,2,3]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (e-mail:[1]aridnissakta.11@gmail.com, [2]erlanovnanazerke@gmail.com, [3]Omarov_8@mail.ru)

Цифровые формы насилия: уголовно-правовые меры противодействия онлайн-буллингу, сталкингу и психологическому насилию в контексте цифровизации общества

Аннотация. Статья посвящена уголовно-правовому и уголовно-процессуальному исследованию новых форм насилия, получивших распространение в условиях цифровизации общества: онлайн-буллинга, сталкинга, кибersталкинга и психологического насилия. Цель исследования заключается в анализе законодательства Республики Казахстан, сформированного в 2022–2026 годах, оценке эффективности действующих правовых механизмов и разработке конкретных предложений по их совершенствованию. Основные направления работы охватывают защиту несовершеннолетних и взрослых от цифрового преследования, ответственность за сталкинг, правовую квалификацию психологического насилия, а также порядок собирания, фиксации и сохранения цифровых доказательств. Научная и практическая значимость исследования состоит в выявлении пробелов национального правового регулирования и обосновании способов их устранения с учётом опыта Великобритании и Италии, а также международных стандартов. В работе применены формально-юридический, сравнительно-правовой, системно-структурный и статистический методы. Установлено, что специальная защита от кибербуллинга преимущественно распространяется на несовершеннолетних, повторяющееся цифровое преследование взрослых урегулировано недостаточно, а процессуальные требования к целостности и цепочке хранения электронных данных нуждаются в уточнении. Предлагается установить специальный состав административного правонарушения, внедрить срочные судебные защитные предписания, утвердить межведомственные правила обеспечения подлинности и целостности цифровых доказательств и сформировать единую статистическую классификацию. Ценность исследования заключается в комплексном рассмотрении уголовно-правовых, процессуальных и профилактических мер противодействия цифровому насилию. Сформулированные выводы могут применяться в законотворческой деятельности, судебно-следственной практике, прокурорском надзоре и профилактике правонарушений.

Ключевые слова: цифровое насилие, онлайн-буллинг, сталкинг, кибersталкинг, психологическое насилие, цифровые доказательства, прокурорский надзор.

A.B. Saktaganova*[1], N.Ye. Kyrgyzbay[2], A.Zh. Omarov[3]
[1,2,3]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(e-mail: [1]aridnissakta.11@gmail.com, [2]erlanovnanazerke@gmail.com, [3]Omarov_8@mail.ru)

Digital forms of violence: criminal-legal measures against online bullying, stalking and psychological violence in the context of the digitalization of society

Abstract. The article presents a criminal-law and criminal-procedure analysis of new forms of violence that have become widespread amid the digitalization of society, including online bullying, stalking, cyberstalking, and psychological violence. The study aims to examine the legislation of the Republic of Kazakhstan developed between 2022 and 2026, assess the effectiveness of existing legal mechanisms, and formulate specific proposals for their improvement. Its main areas include the protection of minors and adults from digital harassment, liability for stalking, the legal classification of psychological violence, and the procedures for collecting, recording, and preserving digital evidence. The scientific and practical significance of the study lies in identifying gaps in national legal regulation and substantiating ways to address them with due regard to the experience of the United Kingdom and Italy and relevant international standards. The research employs formal legal, comparative legal, systemic and structural, and statistical methods. The findings demonstrate that specific protection against cyberbullying primarily covers minors, while repeated digital harassment of adults remains insufficiently regulated. Procedural requirements concerning the integrity and chain of custody of electronic data also require further clarification. The article proposes introducing a specific administrative offence, establishing urgent judicial protection orders, adopting inter-agency rules to ensure the authenticity and integrity of digital evidence, and developing a unified statistical classification. The study contributes to the relevant field by examining criminal-law, procedural, and preventive measures against digital violence as an integrated system. Its findings may be applied in legislative activity, judicial and investigative practice, prosecutorial supervision, and crime prevention.

Keywords: digital violence, online bullying, stalking, cyberstalking, psychological violence, digital evidence, prosecutorial supervision.

Кіріспе

Қазақстан қоғамының цифрлық трансформациясы соңғы он жылда айтарлықтай жеделдеді. Цифрлық Қазақстан мемлекеттік бағдарламасы аясында интернетке қолжетімділік ел халқының 90 пайыздан астамын қамтыды, ал әлеуметтік желілер мен жедел хабар алмасу сервистері күнделікті қарым-қатынастың негізгі алаңына айналды. Осы үрдістің көлеңкелі жағы да бар. Зорлық-зомбылық физикалық кеңістіктен виртуалды ортаға ауысып, бұрын белгісіз болған жаңа нысандарға ие болды.

Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің деректері бойынша бір жыл ішінде интернет ортасында кибербуллингтің жетпіс мыңға жуық дерегі анықталған, ал мемлекет әлеуметтік желілер мен мессенджерлер әкімшілігіне материалдарды жою туралы шамамен бір мың сегіз жүз өтініш жолдаған [1]. Бұл сандар құбылыстың ауқымын ғана емес, оған қарсы құқықтық тетіктердің әлі толық қалыптаспағанын да аңғартады.

Цифрлық зорлық-зомбылық ұғымы біртекті емес. Оның құрамына кемінде үш дербес құбылыс кіреді.

Бірінші, онлайн-буллинг немесе кибербуллинг, яғни жәбірленушіні қорлау, қудалау және қорқыту мақсатында жасалатын жүйелі әрекеттер.

Екінші, сталкинг және оның цифрлық түрі болатын кибersталкинг, яғни адамды оның еркіне қарсы аңду мен бақылау.

Үшінші, психологиялық зорлық-зомбылық, яғни физикалық зиян келтірмей-ақ адамның психикасына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін қысым.

Біздің пайымдауымызша, осы үш нысанды бір-бірінен ажыратпай қарау практикалық саралауда елеулі қателіктерге әкеледі.

Қазақстандағы цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы құқықтық тетіктерді талдау бұл құбылыстың бірыңғай құқықтық құрам ретінде емес, жәбірленушінің жасына, жасалған әрекеттің сипатына, қайталануына, келтірілген зиянға және кінәлінің мінез-құлқына қарай бірнеше құқықтық нормалар арқылы сараланатынын көрсетеді. Бұл тұрғыда кибербуллингті құқықтық танудың бастапқы нормативтік негізі 2022 жылғы 3 мамырдағы № 118-VII ҚР Заңымен қалыптастырылды. Аталған заңмен «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның 1-бабы 4-1) тармақшасымен толықтырылып, баланы жәбірлеу (буллинг) және оның телекоммуникация желілері арқылы жүзеге асырылатын нысаны – кибербуллинг заңнамалық деңгейде бекітілді. Кейін бұл норма 2023 және 2024 жылдары нақтыланып, қазіргі редакциясында онлайн-платформаларды пайдалану арқылы жасалатын әрекеттерді де қамтиды. Заң кибербуллингті қорлау сипатындағы жүйелі, яғни екі және одан көп әрекеттер, қудалау немесе қорқыту, сондай-ақ белгілі бір әрекетті жасауға не одан бас тартуға мәжбүрлеу ретінде айқындайды. Демек, заң шығарушы кибербуллингтің маңызды белгісі ретінде әрекеттің жүйелілігін бекіткен.

Кибербуллинг үшін дербес әкімшілік жауаптылық Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 127-2-бабында белгіленген. Аталған нормаға сәйкес кәмелетке толмаған адамды жәбірлеу (буллинг, кибербуллинг) ескерту жасауға немесе он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады, ал әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекет үшін отыз айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұл көзделген. Осылайша, қолданыстағы модель кибербуллингті ең алдымен кәмелетке толмағандарды қорғау институты ретінде қарастырады. Бұл ретте ересек адамға қатысты жүйелі онлайн-қорлау немесе психологиялық қысым дәл осындай белгілерге ие болғанымен, ӘҚБтК-нің 127-2-бабының арнайы қорғау аясына кірмейді. Сондықтан цифрлық ортадағы жәбірленушінің жасына қарай құқықтық қорғау режимінің айырмашылығы туындайды.

Цифрлық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық бағалау тұрғысынан 2025 жылғы заңнамалық өзгеріс ерекше маңызға ие. 2025 жылғы 16 шілдедегі № 210-VIII ҚР Заңымен Қылмыстық кодекс 115-1-баппен – «Сталкинг» құрамымен толықтырылды. Норма алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік алпыс күн өткен соң қолданысқа енгізілді. ҚК-нің 115-1-бабы сталкингті адамның еркіне қайшы онымен байланыс орнатуға және (немесе) оны аңдуға бағытталған, зорлық-зомбылықпен ұштаспайтын және елеулі зиян келтіруге алып келген әрекеттерден көрінетін заңсыз қудалау ретінде белгілейді. Мұндай іс-әрекет үшін екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейін айыппұл, сол мөлшерде түзеу жұмыстары, екі жүз сағатқа дейін қоғамдық жұмыстар немесе елу тәулікке дейін қамақ көзделген.

Аталған норманың цифрлық зорлық-зомбылықпен байланысы оның технологиялық бейтарап конструкциясынан көрінеді. 115-1-бап сталкингтің жасалу тәсілін тек физикалық аңдумен шектемейді. Сондықтан әлеуметтік желілер, мессенджерлер, электрондық пошта, жалған аккаунттар немесе өзге цифрлық байланыс құралдары арқылы адамның еркіне қарсы тұрақты байланыс орнатуға бағытталған әрекеттер тиісті заңдық белгілер болған жағдайда осы норманы қолдану мәселесін туындатуы мүмкін. Алайда мұнда автоматты түрде кез келген қайталанған онлайн-хабарламаны сталкинг деп тануға болмайды: қылмыстық-құқықтық саралау үшін заңда көрсетілген белгілердің, соның ішінде заңсыз құдалау мен елеулі зиянның нақты іс бойынша дәлелденуі қажет. Осы ерекшелік кибersталкинг жағдайларында жәбірленушіге келтірілген психологиялық, әлеуметтік немесе өзге де елеулі зиянды анықтау мәселесін алдыңғы қатарға шығарады.

Психологиялық зорлық-зомбылықты саралау мәселесі де күрделі. Қылмыстық кодекстің 110-бабы психикалық зардап шегуді қылмыстық-құқықтық маңызы бар салдардың бірі ретінде тікелей таниды. Бірақ бұл норма кез келген психологиялық қысымды дербес қылмыс ретінде қарастырмайды: қылмыстық жауаптылық үшін бап диспозициясында көзделген әрекеттер мен мақсаттың болуы қажет. Сондықтан қорқыту, жүйелі бақылау, цифрлық оқшаулау, беделін түсіру, жеке ақпаратты жариялаймын деп қысым жасау сияқты онлайн мінез-құлықтың қылмыстық-құқықтық бағасы нақты әрекеттің объективтік және субъективтік белгілеріне тәуелді. Бұл жағдай «цифрлық психологиялық зорлық-зомбылық» ұғымы мен қолданыстағы қылмыс құрамдарының арасындағы шекараны ғылыми тұрғыдан нақтылауды қажет етеді.

Цифрлық кеңістіктегі қорғаудың тағы бір деңгейі «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» 2023 жылғы 10 шілдедегі № 18-VIII ҚР Заңымен қалыптастырылған. 2026 жылғы қолданыстағы редакцияда онлайн-платформалардың меншік иелеріне кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын қабылдау, уәкілетті органның нұсқамасы бойынша құқыққа қайшы контентті немесе балаға қатысты кибербуллинг деп танылған ақпаратты тарататын аккаунттардың қызметін тоқтата тұру бойынша міндеттер жүктеледі. Заңның 14-бабының 3-тармағына сәйкес онлайн-платформаның меншік иесі немесе заңды өкілі уәкілетті органның нұсқамасын алғаннан кейін жиырма төрт сағат ішінде балаға қатысты кибербуллинг деп танылған ақпаратты жою жөніндегі шараларды қабылдауға міндетті. Осылайша, құқықтық қорғау тек құқық бұзушыны жауаптылыққа тартумен шектелмей, зиянды цифрлық контенттің одан әрі таралуын тоқтатуды да қамтиды.

Сонымен бірге цифрлық зорлық-зомбылық істеріндегі негізгі практикалық мәселенің бірі – электрондық іздерді уақтылы бекіту. ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің 111-бабы дәлелдемелер ретінде заңды түрде алынған нақты деректерді таниды, ал 122-бап дәлелдемелерді жинаудың оларды табуды, бекітуді және алып қоюды қамтитынын белгілейді. Маңыздысы, ҚПК-нің 122-бабы электрондық құжат нысанындағы мәліметтерді қылмыстық іске дәлелдеме ретінде ұсыну мүмкіндігін тікелей көздейді. 123-бап бойынша нақты деректер процестік әрекеттер хаттамаларында тіркелгеннен кейін дәлелдеме ретінде пайдаланылуы мүмкін, ал 126-бап дәлелдеу барысында ғылыми-техникалық құралдарды қолдануға мүмкіндік береді.

Бұл нормалардың цифрлық зорлық-зомбылық істері үшін практикалық маңызы жоғары. Скриншот, хат алмасу тарихы, аудио-бейнежазба немесе аккаунт туралы мәлімет

әрекеттің болғанын көрсетуі мүмкін, бірақ олардың дәлелдемелік күші тек мазмұнмен шектелмейді. Ақпараттың қайдан алынғаны, оның түпнұсқалығы, өзгертілмегендігі, нақты тұлғамен байланысы және процестік тәртіппен бекітілуі де бағалануға тиіс. ҚПК-нің 125-бабы әрбір дәлелдемені қатыстылығы, жол берілетіндігі және анықтығы, ал олардың жиынтығын жеткіліктілігі тұрғысынан бағалауды талап етеді. Осы себепті цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық саясат материалдық-құқықтық тыйымдарды жетілдірумен қатар, электрондық дәлелдемелерді жедел сақтау мен процестік бекітудің тиімді тетіктеріне сүйенуге тиіс.

Дәстүрлі қылмыстық құқық негізінен физикалық зиян айналасында құрылған. Дене жарақаты, мүлікке келтірілген залал, өмір мен денсаулыққа төнген қауіп көзбен көрінеді әрі дәлелдеуге келеді. Цифрлық зорлық-зомбылық бұл логикаға қиын сыяды. Оның *басты салдары* психологиялық сипатта болады, ал қылмыстық іс жүргізуде психикалық зиянды объективтендіру әрдайым күрделі.

Қазақстандық реттеудің *екінші проблемасы* оның бытыраңқылығында. Кибербуллингтен қорғау негізінен кәмелетке толмағандарға ғана таралады. «Бала құқықтары туралы» Заңның 1-бабының 4-1-тармағы кибербуллингті балаға қатысты қорлау, қудалау немесе қорқыту сипатындағы жүйелі әрекеттер ретінде айқындайды [2]. Ал ересек адам осындай қудалауға тап болса, ол көбіне Қылмыстық кодекстің 131-бабындағы қорлау құрамына сүйенуге мәжбүр, бұл жеке айыптау тәртібіндегі іс және оны дәлелдеу ауыртпалығы тұтастай жәбірленушіге жүктеледі.

Үшінші проблема жаңа нормалардың дәлелдемелік базасымен байланысты. Сталкинг 2025 жылы ғана дербес құрам ретінде криминалданды, бірақ оның материалдық құрамы елеулі зияннның болуын талап етеді [3]. Цифрлық ортада жүйелілік пен зиянды бекіту, скриншоттар мен метадеректерді сот рәсіміне жарамды дәлелге айналдыру бүгінгі тергеу практикасында жеткілікті пысықталмаған. Прокурор ретінде жинақталған бақылаулар осы тұстағы олқылықтың практикалық салмағын айқын көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты қоғамды цифрландыру жағдайында зорлық-зомбылықтың цифрлық нысандарына қарсы Қазақстан Республикасында қолданылатын қылмыстық-құқықтық шаралардың жүйесін кешенді талдау, олардың тиімділік деңгейін бағалау және анықталған кемшіліктерді жою жөнінде нақты ұсыныстар тұжырымдау болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін бірнеше міндет шешіледі. Онлайн-буллинг, сталкинг және психологиялық зорлық-зомбылықтың құқықтық белгілерін ажырату, оларды қолданыстағы құрамдар бойынша саралаудың мүмкіндіктерін бағалау, шетелдік модельдермен салыстыру және прокурорлық қадағалау тұрғысынан құқық қолдану практикасының түйткілдерін көрсету қажет.

Тарихнама. Зорлық-зомбылықтың цифрлық нысандарын құқықтық реттеу мәселесі шетелдік заңнамада бірнеше модель арқылы шешілген. Ұлыбританияның 1997 жылғы Protection from Harassment Act заңы қудалауды кемінде екі әрекеттен тұратын мінез-құлық желісі ретінде белгілейді; 2012 жылғы өзгерістер сталкинг пен зорлықтан немесе елеулі үрейден қауіп төндіретін сталкингті дербес құрамдарға бөлді. Бұған қоса, Stalking Protection Act 2019 қылмыстық үкімді күтпей-ақ соттың алдын ала қорғау нұсқамасын қолдануына мүмкіндік береді [4]. Италия Қылмыстық кодексінің 612-бабы жәбірленушіде тұрақты және ауыр үрей туғызу, оның қауіпсіздігіне негізді қорқыныш келтіру немесе күнделікті әдеттерін өзгерту салдарының кемінде біреуін талап етеді және полиция квесторының алдын ала ескерту тетігімен толықтырылады [5].

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық пен үй-ішілік зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы Еуропа Кеңесінің Стамбул конвенциясы психологиялық зорлық-зомбылық пен сталкингті тиісінше 33 және 34-баптарда дербес құқыққа қайшы әрекеттер ретінде қарастырады [9]. Қазақстан Конвенцияға қатысушы мемлекет емес, сондықтан оның ережелері тікелей міндеттеме емес, салыстырмалы-құқықтық бағдар ретінде пайдаланылады. Мұндай тәсіл шетелдік нормаларды механикалық көшіруді емес, қылмыстық жауаптылықты алдын ала қорғау шараларымен, пропорционалдықпен және цифрлық дәлелдемелердің сенімді рәсімімен ұштастыруды талап етеді.

Қазақстандағы заңнаманың дамуы кезең-кезеңімен жүрді. 2022 жылғы 3 мамырдағы № 118-VII Заңмен «Бала құқықтары туралы» Заңның 1-бабына буллинг пен кибербуллинг ұғымдары енгізіліп, өзгерістер 2022 жылғы 17 мамырдан бастап қолданысқа енгізілді [2]. 2023 жылғы 10 шілдедегі № 18-VIII «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Заң 2023 жылғы 9 қыркүйектен бастап қолданысқа енгізіліп, онлайн-платформа иелеріне уәкілетті органның балаға қатысты кибербуллинг деп танылған контентті жою туралы нұсқамасын орындау міндетін жүктеді [6]. 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII және № 73-VIII заңдардың негізгі ережелері 2024 жылғы 16 маусымнан бастап күшіне еніп, ұрып-соғу мен денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру қайта криминалданды, ал ӘҚБтК 127-2-баппен толықтырылды [7]. 2025 жылғы 16 шілдедегі № 210-VIII Заңмен Қылмыстық кодекске 115-1-бап енгізіліп, сталкинг дербес қылмыстық құқық бұзушылық ретінде белгіленді; норма Заң ресми жарияланғаннан кейін алпыс күн өткен соң қолданысқа енгізілді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында бірнеше әдіс ұштастырылды. Формальды-құқықтық, яғни догматикалық әдіс қылмыстық және әкімшілік заңнама нормаларын талдауға, олардың құрылымы мен мазмұнын ашуға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс қазақстандық реттеуді Ұлыбритания, Италия модельдерімен және Стамбул конвенциясының стандарттарымен салғастыруға қолданылды.

Жүйелі-құрылымдық әдіс цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы шаралардың өзара байланысын тұтас жүйе ретінде қарастыруға, ал статистикалық деректерді талдау құбылыстың нақты ауқымын бағалауға негіз болды. Сонымен қатар прокурорлық қадағалау практикасынан туындайтын эмпирикалық байқаулар құқық қолдану деңгейіндегі түйткілдерді нақтылауға септігін тигізді.

Нәтижелер мен талқылау

Онлайн-буллинг және оның құқықтық сарапануы. «Бала құқықтары туралы» Заңның 1-бабының 4-1) тармақшасы кибербуллингті балаға қатысты қорлау, құдалау немесе қорқыту сипатындағы, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарын және телекоммуникация желілерін пайдалану арқылы екі және одан да көп рет жасалған әрекеттер ретінде айқындайды [2].

2024 жылғы 15 сәуірдегі № 73-VIII Заңмен Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс 127-2-баппен толықтырылып, бұл норма 2024 жылғы 16 маусымнан бастап қолданысқа енгізілді. Бап кәмелетке толмаған адамды жәбірлеу (буллинг, кибербуллинг) үшін

ескерту немесе он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұлды, ал бір жыл ішінде қайталанған әрекет үшін отыз айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұлды көздейді [8].

Істерді анықтау мен материалдарды ресімдеуге ішкі істер және білім беру саласындағы уәкілетті органдар қатысады. Бұл институционалдық тұрғыдан қорғауды күшейтеді, алайда арнайы әкімшілік-құқықтық норма тек кәмелетке толмаған жәбірленушіні қамтиды. Ересек адамға қатысты жүйелі цифрлық қудалау фактілері нақты мән-жайына қарай қорлау, қорқыту, жеке өмірге қол сұғу немесе сталкинг құрамдары арқылы бағаланады. Сондықтан ересектерді қорғау үшін «кибербуллинг» ұғымын дәлме-дәл кеңейтуден бұрын қайталанатын цифрлық қудалаудың белгілерін, кінә нысанын және өзге құрамдармен арақатынасын айқындайтын жеке әкімшілік құрам енгізу орынды.

Жеке айыптау істерінде жәбірленушінің шағымы мен өзі ұсынған материалдардың сапасы ерекше мәнге ие болғанымен, ҚПК-нің дәлелдемелерді жинау және бағалау жөніндегі жалпы талаптары сақталады. Цифрлық хабарламалардың көлемі мен контексті лингвистикалық және компьютерлік-техникалық зерттеуді қажет етуі мүмкін. Осыған байланысты бастапқы материалды толық электрондық пішінде қабылдайтын үлгілік хаттама, аккаунттың сәйкестендіргішін, URL-мекенжайды, күн мен уақытты, құрылғы мен файл туралы мәліметтерді көрсетуге арналған міндетті өрістер және маманды ерте тарту тәртібі бекітілуге тиіс.

Сталкинг пен киберсталкинг. Қылмыстық кодекстің 115-1-бабы сталкингті адамды оның еркіне қарсы байланыс орнатуға және немесе аңдуға бағытталған, зорлықпен ұштаспаған, елеулі зиян келтірген заңсыз қудалау ретінде айқындайды. Жаза ретінде екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі айыппұл, сол мөлшердегі түзеу жұмыстары, екі жүз сағатқа дейінгі қоғамдық жұмыстар немесе елу тәулікке дейінгі қамау көзделген. Бұл құрам материалдық сипатта, яғни қылмыс жәбірленушіге елеулі зиян келтірілген сәтте ғана аяқталған деп есептеледі, оның мазмұны Кодекстің 3-бабының 14-тармағында ашылады [9].

Киберсталкинг осы баптың цифрлық көрінісі. Қудалаушы блокталғаннан кейін жалған аккаунттар арқылы хабарласуды жалғастырса, басқа желілерде аңдыса, бұл әрекет сталкинг ретінде сараланады. Егер қудалау зорлықпен, қоқан-лоққымен немесе жеке өмірге қол сұғумен ұштасса, әрекет 115-1-баппен қатар Кодекстің 115 және 147-баптары бойынша жиынтығымен бағаланады. Жеке өмірге қол сұғу үшін бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі айыппұл немесе үш жылға дейінгі бас бостандығынан айыру мүмкіндігі цифрлық қудалаудың осы түрін айтарлықтай ауырлатады [10].

Жаңа норманың тиімділігі дәлелдеу сапасына тікелей тәуелді. Қазақстан Республика-сы Бас прокуратурасының түсіндіруіне сәйкес, заңды жедел-іздестіру немесе өзге де уәкілетті әрекеттер сталкинг болып табылмайды; қылмыстық жауаптылық үшін 115-1-бапта көрсетілген заңсыз қудалау мен елеулі зиянның себептік байланысы дәлелденуге тиіс [11]. Сондықтан скриншот хабарламаның көрнекі көшірмесі ретінде ғана қарастырылып, мүмкіндігінше бастапқы электрондық дерекпен, аккаунт пен құрылғы туралы мәліметтермен, серверлік журналдармен және сарапшы қорытындысымен расталуы қажет.

Цифрлық дәлелдемелерді жинау және сақтаудың қылмыстық-процестік негіздері. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі цифрлық дәлелдемелерді дербес түр ретінде толық жіктемегенімен, электрондық мәліметтерді заттай дәлелдеме, құжат немесе тергеу әрекетінің хаттамасына қосымша ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. ҚПК-нің 112-бабы заң бұза отырып алынған деректерді жол берілмейтін

ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

дәлелдемелер деп тануды көздейді; 118-121-баптар заттай дәлелдемелердің, процестік әрекеттер хаттамаларының, құжаттардың және оларды сақтау тәртібінің жалпы режимін белгілейді; 122-125-баптар дәлелдемелерді жинау, бекіту, зерттеу және бағалауға қолданылады [12].

Онлайн-құдалау істерінде электрондық іздерді оқиға орнын немесе құрылғыны қарап-тексеру, тінту, алу, ақпаратты талап ету және сараптама тағайындау арқылы бекітуге болады. Алайда деректердің өзгергіш сипаты қосымша кепілдіктерді талап етеді: құрылғыны алған сәттегі күйін хаттамалау; түпнұсқаның биттік көшірмесін жасау; көшірменің тұтастығын хэш-мәнмен растау; уақыт белдеуін, метадеректерді және әрекеттер журналын сақтау; әрбір беру фактісін тіркейтін үздіксіз сақтау тізбегін жүргізу; тексеру үшін бақылау көшірмесін бөлек сақтау. Бұл рәсімдер маманның қатысуымен жүргізіліп, хаттамаға қолданылған бағдарламалық құралдар мен есептелген бақылау мәндері енгізілуі тиіс [13].

Жойылып кету қаупі бар платформалық деректер бойынша тергеуші немесе прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталғаннан кейін онлайн-платформаға деректерді уақытша сақтау туралы дереу талап жолдап, кейін оларды ҚПК-де көзделген тәртіппен алуға тиіс. Ұлттық юрисдикциядан тыс орналасқан сервиске қатысты халықаралық құқықтық көмек және платформаның ресми құқық қорғау арналары қатар пайдаланылуы мүмкін. Осы рәсімді Бас прокуратура, Ішкі істер министрлігі және цифрлық даму саласындағы уәкілетті органның бірлескен нормативтік қаулысымен бекіту цифрлық іздердің жоғалуын азайтып, олардың түпнұсқалығы мен соттағы жол берілетіндігін қамтамасыз етеді.

Психологиялық зорлық-зомбылық. Қылмыстық заңда психологиялық зорлық-зомбылық дербес құрам ретінде көзделмеген. Оның жекелеген көріністері ғана жанама нормалармен қамтылады. Кодекстің 105-бабы өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді қоқанлоққы, қатыгездікпен қарау немесе адамның қадір-қасиетін жүйелі қорлау арқылы жасалатын әрекет ретінде сипаттайды, ал кәмелетке толмаған адамға қатысты бұл әрекет бес жылдан тоғыз жылға дейінгі бас бостандығынан айырумен жазаланады [14].

Қинау жөніндегі 110-бап жүйелі психологиялық қысымды ішінара қамтиды, бірақ оның қолданылу аясы тым тар. 2024 жылғы реформа айыпкердің мінез-құлқына ерекше талаптар институтын енгізіп, сот жәбірленушіні іздеуге, құдалауға, онымен байланысқа түсуге тыйым салуды үш айдан бір жылға дейінгі мерзімге белгілей алатын болды. Бұл шара психологиялық құдалаудан қорғаудың пәрменді тетігі, дегенмен ол негізінен отбасылық-тұрмыстық қатынастар аясымен шектеледі [15].

Стамбул конвенциясының 33 және 34-баптары психологиялық зорлық-зомбылық пен сталкингті салыстырмалы стандарт ретінде ажыратады [9]. Қазақстан бұл Конвенцияға қатысушы болмағандықтан, ұлттық реформа қазақстандық қылмыстық заңның қағидаттарына негізделуге тиіс. Психологиялық зорлық-зомбылықты дербес криминалдау туралы мәселені шешкенде әрекеттің жүйелілігі, қасақаналығы, елеулі психологиялық зардап немесе негізді үрей туғызуы және жәбірленушінің өмір салтын өзгертуі сияқты анық белгілер көзделуі қажет; бұл қылмыстық заңның шамадан тыс кең қолданылуына жол бермейді [16].

Прокурорлық қадағалау тұрғысынан статистиканың бөлшектенуі де елеулі мәселе болып табылады. Құқықтық статистикада цифрлық зорлық-зомбылықтың барлық нысанын бірізді сәйкестендіретін бірыңғай белгі болмаған жағдайда, бір құбылыс әртүрлі қылмыстық және әкімшілік құрамдар бойынша есепке алынады. Сондықтан Қазақстан

Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті қылмыстық және әкімшілік істердің ақпараттық жүйелеріне «цифрлық тәсіл», «қайталанатын қудалау», «онлайн-платформа» және «жәбірленушінің жасы» деген жіктеуіштер енгізіп, жыл сайын ашық жиынтық есеп жариялауы қажет.

Цифрлық технологиялар арқылы құқық бұзушылықтың алдын алу. Зорлық-зомбылықтың цифрлық нысандарына қарсы күрес тек жауаптылық шараларымен шектелмейді [17]. 2025 жылғы 30 желтоқсанда қабылданып, 2026 жылғы 2 наурызда күшіне енген «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының № 245-VIII Заңы профилактиканың жаңа моделін қалыптастырды [18]. Заң бұрын қолданыста болған бес нормативтік актіні біріктіріп, репрессиялық шаралардан гөрі превентивтік шараларды, тәуекелдерді ерте анықтауды және ведомствоаралық үйлестіруді басымдыққа қойды. Аталған Заңның 44-бабы ғылым мен техника жетістіктерін профилактикаға тікелей кіріктіруді көздейді, бұл цифрлық құралдарды құқық қолдану практикасына енгізудің заңды негізіне айналады.

Бұған нақты мысал ретінде Астана қаласындағы Smart City жобасын келтіруге болады. Жоба жасанды интеллект көмегімен бес мыңнан астам мектеп камерасы мен елуден астам көше және жолжиегі камерасынан түскен бейне ағынды өңдейді. Жүйе мектеп ортасындағы буллинг белгілерін автоматты түрде анықтап, тиісті дабылды құқық қорғау органдары пысықтауы үшін Жедел басқару орталығына жібереді. Біздің бағалауымызша, бұл тәсіл онлайн-буллинг пен мектептегі қудалауды ерте сатыда айқындаудың тиімді тетігі әрі профилактика туралы Заңның логикасына толық сай келеді.

Сонымен бірге автор осы жердегі тепе-теңдікке ерекше назар аударады. Жаппай бейнебақылау мен жасанды интеллект арқылы талдау адамның жеке өміріне қол сұғу қаупін арттырады, ал профилактика туралы Заңның өзі жеке өмір мен отбасылық құпия туралы мәліметтердің жария етілмеуін талап етеді. Сол себепті камералардан алынатын деректерді өңдеу мен сақтаудың нақты регламентін бекіту, оларды тек профилактика мен қылмыстық қудалау мақсатында ғана пайдалану кепілдігін орнату қажет. Қылмыстық кодекстің 147-бабы осы талаптың құқықтық тірегі бола алады [9].

Қорытынды

Жүргізілген талдау цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы қазақстандық қылмыстық-құқықтық шаралардың соңғы үш жылда айтарлықтай дамығанын көрсетеді. Кибербуллинг, сталкинг және психологиялық қудалауға қатысты нормалар бірте-бірте қалыптасты, дегенмен жүйе әлі тұтастыққа жеткен жоқ.

Біріншіден, ересектерге қатысты қайталанатын цифрлық қудалау үшін арнайы әкімшілік құрамды ӘҚБтК-ге енгізіп, оның сталкингпен, қорлаумен және жеке өмірге қол сұғумен арақатынасын Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысында түсіндіру ұсынылады. Әкімшілік құрам елеулі зиян туындамаған әрекеттерді қамтуы, ал ҚК-нің 115-1-бабы елеулі зиян келтірген жағдайларға қолданылуы тиіс.

Екіншіден, ҚПК-ге электрондық деректердің түпнұсқалығын, тұтастығын және сақтау тізбегін айқындайтын ұғымдар мен негізгі талаптарды енгізіп, оларды іске асыратын ведомствоаралық қағидаларды Бас прокуратура, Ішкі істер министрлігі және цифрлық даму саласындағы уәкілетті орган бірлесіп қабылдауы қажет.

Үшіншіден, психологиялық зорлық-зомбылықты криминалдау жөніндегі заң жобасы ғылыми-құқықтық және криминологиялық сараптамадан өткізіліп, оның құрамында

жүйелілік, қасақаналық және дәлелденетін елеулі психологиялық салдар немесе негізді үрей сияқты шектеуші белгілер бекітілуге тиіс.

Төртіншіден, Сталкингтен қорғау нұсқамасы үлгісіне жақын жедел соттық шара енгізіп, сотқа байланысуға, жәбірленушінің орналасқан жеріне жақындауға және жалған аккаунттар арқылы әрекет етуге уақытша тыйым салу өкілеттігін беру қажет.

Бесіншіден, Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті бірыңғай жіктеуіштер мен жыл сайынғы ашық есепті енгізуге тиіс.

Алтыншыдан, цифрлық профилактика мен жасанды интеллект қолданылған кезде деректерді жинаудың мақсаты, сақтау мерзімі, қол жеткізу субъектілері, аудит және жою тәртібі уәкілетті органның нормативтік актісінде айқындалуы қажет. Осы шаралардың кезең-кезеңімен іске асырылуы құқықтық айқындықты арттырып, жәбірленушіні ерте қорғауды және цифрлық дәлелдемелердің сотта жарамдылығын қамтамасыз етеді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№AP32322655 бағдарламасы).

Мүдделер қақтығысы: Авторлар осы зерттеуді жүргізуге және оның нәтижелерін жариялауға ықпал етуі мүмкін мүдделер қақтығысының болмағанын мәлімдейді.

Авторлардың қосқан үлесі

А.Б. Сактаганова – зерттеудің тұжырымдамасын әзірлеу, мақаланың кіріспесі мен қорытындысын дайындау, қолжазбаның соңғы нұсқасын редакциялау;

Н.Е. Қыргызбай – зерттеу материалдарын жинау және жүйелеу, мақаланың негізгі бөлімін дайындау;

А.Ж. Омаров – зерттеудің ұғымдық-терминологиялық аппаратын зерделеу және ғылыми-құқықтық терминологияны біріздендіру.

Барлық авторлар қолжазбаның түпкілікті нұсқасын оқып, мақұлдады және жұмыстың мазмұнына жауапты болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Inbusiness.kz (2026) «Қазақстанның интернет пайдаланушылары зиянды контенттен қорғалған ба?». Қолжетімді: https://inbusiness.kz/ru/news/zashisheny-li-internet-polzovateli-kazahstana-ot-vredonosnogo-kontenta (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

2. Қазақстан Республикасы (2002) «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы»: Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Заңы (2022 жылы 1-баптың 4-1) тармақшасымен – «кибербуллинг» ұғымымен толықтырылған). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

3. United Kingdom (2019) Stalking Protection Act 2019. Available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/9/contents (Accessed: 21 September 2026).

4. United Kingdom (1997) Protection from Harassment Act 1997. Available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40 (Accessed: 21 June 2026).

5. Italia (2009) Codice penale, articolo 612-bis «Atti persecutori». Available at: https://www.normattiva.it (Accessed: 21 June 2026).

6. Қазақстан Республикасы (2023) «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы»: Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 10 шілдедегі № 18-VIII ҚРЗ Заңы. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000018 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

7. Қазақстан Республикасы (2024) «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»: Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 73-VIII ҚРЗ Заңы, Егемен Қазақстан, 16 сәуір.

8. Қазақстан Республикасы (2014a) «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі»: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ Кодексі (өзгерістермен және толықтырулармен). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

9. Қазақстан Республикасы (2014b) «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі»: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Кодексі (2025 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

10. Рахметов, С.М. (2025) Уголовная ответственность за сталкинг. Астана: Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 12 с.

11. Қазақстан Республикасы (2025a) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын оңтайландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»: Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 16 шілдедегі № 210-VIII ҚРЗ Заңы (Қылмыстық кодекске «Сталкинг» деп аталатын 115-1-баптың енгізілуі). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000210 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

12. Қазақстан Республикасы (2014c) «Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі»: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ Кодексі (2026 жылғы қолданыстағы редакциясы). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231 (қаралған күні: 21 қыркүйек 2026 ж.).

13. National Institute of Standards and Technology (2006) Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. NIST Special Publication 800-86. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology. Available at: https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-86/final (Accessed: 21 September 2026).

14. Қазақстан Республикасы (2022) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау, білім беру, ақпарат және ақпараттандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»: Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 3 мамырдағы № 118-VII ҚРЗ Заңы. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000118 (қаралған күні: 21 қыркүйек 2026 ж.).

15. Қазақстан Республикасы (2024) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»: Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ Заңы. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

16. Council of Europe (2011) Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). Istanbul: Council of Europe, CETS No. 210.

17. Калкаева, Н., Избасова, А., & Бұғыбай, Д. (2023). Некоторые вопросы профилактики кибер-буллинга в Республике Казахстан . Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 145(4), 91–99. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-91-99

18. Қазақстан Республикасы (2025b) «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы»: Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 30 желтоқсандағы № 245-VIII ҚРЗ Заңы (2026

жылғы 2 наурыздан бастап қолданысқа енгізілген). Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000245 (қаралған күні: 21 маусым 2026 ж.).

References

1. Inbusiness.kz (2026) «Qazaqstannyn internet paidalanushylary ziyandy kontentten qorgalgan ba?». Available at: https://inbusiness.kz/ru/news/zashisheny-li-internet-polzovateli-kazahstana-ot-vredonosnogo-kontenta (Accessed: 21 June 2026).

2. Qazaqstan Respublikasy (2002) «Qazaqstan Respublikasyndagy balanyn quqyqtary turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2002 zhylgy 8 tamyzdagy No. 345-II Zany (2022 zhyly 1-baptyn 4-1) tarmaqshasymen – «kiberbulling» ugymymen tolyqtyrylgan). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (Accessed: 21 June 2026).

3. United Kingdom (2019) Stalking Protection Act 2019. Available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/9/contents (Accessed: 21 September 2026).

4. United Kingdom (1997) Protection from Harassment Act 1997. Available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40 (Accessed: 21 June 2026).

5. Italia (2009) Codice penale, articolo 612-bis «Atti persecutori». Available at: https://www.normattiva.it (Accessed: 21 June 2026). [in Italian].

6. Qazaqstan Respublikasy (2023) «Onlain-platformalar zhane onlain-zharnama turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2023 zhylgy 10 shildedegi No. 18-VIII QRZ Zany. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000018 (Accessed: 21 June 2026).

7. Qazaqstan Respublikasy (2024) «Qazaqstan Respublikasynyn Akimshilik quqyq buzushylyq turaly kodeksine aielderdin quqyqtary men balalardyn qauipsizdigin qamtamasyz etu maseleleri boiynsha ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2024 zhylgy 15 sauirdegi No. 73-VIII QRZ Zany, Egemen Qazaqstan, 16 sauir.

8. Qazaqstan Respublikasy (2014a) «Qazaqstan Respublikasynyn Akimshilik quqyq buzushylyq turaly kodeksi»: Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylgy 5 shildedegi No. 235-V QRZ Kodeksi (ozgeristermen zhane tolyqtyrularmen). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (Accessed: 21 June 2026).

9. Qazaqstan Respublikasy (2014b) «Qazaqstan Respublikasynyn Qylmystyq kodeksi»: Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylgy 3 shildedegi No. 226-V QRZ Kodeksi (2025 zhylgy zhagdai boiynsha ozgeristermen zhane tolyqtyrularmen). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (Accessed: 21 June 2026).

10. Rakhmetov, S.M. (2025) Ugolovnaya otvetstvennost za stalking. Astana: Institut zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazakhstan, 12 p.

11. Qazaqstan Respublikasy (2025a) «Qazaqstan Respublikasynyn keibir zannamalyq aktilerine Qazaqstan Respublikasynyn qylmystyq zannamasyn ontailandyru maseleleri boiynsha ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2025 zhylgy 16 shildedegi No. 210-VIII QRZ Zany (Qylmystyq kodekske «Stalking» dep atalatyn 115-1-baptyn engizilui). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000210 (Accessed: 21 June 2026).

12. Qazaqstan Respublikasy (2014c) «Qazaqstan Respublikasynyn Qylmystyq-protsestik kodeksi»: Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylgy 4 shildedegi No. 231-V QRZ Kodeksi (2026 zhylgy qoldanystagy redaktsiyasy). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231 (Accessed: 21 September 2026).

13. National Institute of Standards and Technology (2006) Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. NIST Special Publication 800-86. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology. Available at: https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-86/final (Accessed: 21 September 2026).

14. Qazaqstan Respublikasy (2022) «Qazaqstan Respublikasynyn keibir zannamalyq aktilerine balanyn quqyqtaryn qorgau, bilim beru, aqparat zhane aqparattandyru maseleleri boiynsha ozgerister

men tolyqtyrular engizu turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2022 zhylgy 3 mamyrdagy No. 118-VII QRZ Zany. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000118 (Accessed: 21 September 2026).

15. Qazaqstan Respublikasy (2024) «Qazaqstan Respublikasynyn keibir zannamalyq aktilerine aielderdin quqyqtary men balalardyn qauipsizdigin qamtamasyz etu maseleleri boiynsha ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2024 zhylgy 15 sauirdegi No. 72-VIII QRZ Zany. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072 (Accessed: 21 June 2026).

16. Council of Europe (2011) Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). Istanbul: Council of Europe, CETS No. 210.

17. Kalkayeva, N., Izbasova, A., & Bugibay, D. (2023). Nekotorye voprosy profilaktiki kiberbullinga v Respublike Kazakhstan. Vestnik Evraziyskogo natsional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo, 145(4), 91–99. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-91-99

18. Qazaqstan Respublikasy (2025b) «Quqyq buzushylyq profilaktikasy turaly»: Qazaqstan Respublikasynyn 2025 zhylgy 30 jeltoqsandagy No. 245-VIII QRZ Zany (2026 zhylgy 2 nauryzdan bastap qoldanysqa engizilgen). Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000245 (Accessed: 21 June 2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Сактаганова А.Б. **–** хат-хабар авторы, PhD, аға оқытушы, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Қыргызбай Н.Е. **–** докторант, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Омаров А.Ж. **–** докторант, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Сактаганова А.Б. – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), старший преподаватель, кафедра уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Кыргызбай Н.Е. **–** докторант, кафедра конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Омаров А.Ж. **–** докторант, кафедра конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Saktaganova A.B. **–** corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010000, Astana, Kazakhstan

Kyrgyzbay N.E. **–** Doctoral Student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010000, Astana, Kazakhstan

Omarov A.Zh. – Doctoral Student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс

Scientific article
IRSTI 10.85.31
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-171-187

Assessment of the potential of artificial intelligence technologies and other modern methods for detecting deepfake materials in fraud and other unlawful acts

K.M. Beaver*

College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University, USA, Florida

(e-mail: kevinmichaelbeaver@gmail.com)

Abstract. The article assesses how far artificial intelligence and other modern methods can detect deepfake material used in fraud and other unlawful acts. It describes the main forms of synthetic media: face swapping, facial reenactment, voice cloning, full-face synthesis and forged biometric credentials. It then compares the available detection tools: convolutional neural networks (XceptionNet), vision transformers, frequency-domain analysis, biological signal analysis and cryptographic provenance (C2PA). These tools perform almost flawlessly on benchmarks, but their accuracy falls on real-world material. The causes are lossy compression, poor generalisation to unfamiliar data, and vulnerability to adversarial attacks. Recent benchmark evaluations demonstrate that Vision Transformers exhibit superior cross-dataset generalization (11.33% drop) compared to CNNs (>15% drop), while classical machine learning models like Random Forest achieve 99.64% accuracy with 2 ms inference time. The procedural analysis focuses on the law of the Republic of Kazakhstan, covering the admissibility of electronic evidence and the distinct roles of experts and specialists. The article concludes that a detector's probabilistic output cannot stand as independent evidence. It becomes usable only with expert interpretation, explainable AI (XAI) and a verified chain of custody. The proposals include a qualifying feature in Article 190 of the Criminal Code (or an aggravating circumstance in Article 54), mandatory labelling of synthetic content, validated forensic methodologies, an interagency reference database and anti-deepfake safeguards in banking.

Keywords: deepfake, synthetic media, fraud, artificial intelligence, detection, electronic evidence, forensic examination.

Received: 18.09.2026. Accepted: 23.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

К.М. Бивер*
Флорида штатының университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, АҚШ, Флорида
(e-mail: kevinmichaelbeaver@gmail.com)

Алаяқтық және өзге де құқыққа қайшы әрекеттер жасау кезінде дипфейк материалдарын анықтау үшін жасанды интеллект технологиялары мен басқа да заманауи әдістерді қолдану мүмкіндіктерін бағалау

Аңдатпа. Мақаладаалаяқтықпенөзгедеқұқыққақайшыәрекеттердепайдаланылатын дипфейк-материалдарды анықтау үшін жасанды интеллект технологиялары мен заманауи әдістердің мүмкіндіктері бағаланады. Синтетикалық медианың негізгі түрлері сипатталады: бетті ауыстыру, бет-әлпет реэнактменті (мимиканы көшіру), дауысты клондау, толық синтезделген бейнелер және жалған биометриялық құжаттар. Анықтау әдістері салыстырылады: үйірткілі нейрондық желілер (XceptionNet), визуалды трансформерлер, жиіліктік талдау, биологиялық сигналдарды талдау және контенттің шығу тегін криптографиялық растау (C2PA). Зертханалық жағдайда бұл жүйелердің дәлдігі жоғары, бірақ нақты материалдарда ол төмендейді. Себептері – файлдарды шығынмен сығу, жаңа деректерге жалпылау қабілетінің төмендігі және қарсыластық шабуылдарға осалдық. Процестік бөлім Қазақстан Республикасының заңнамасына негізделген. Онда электрондық дәлелдемелердің жол берілетіндігі мен сарапшы және маман рөлдерінің аражігі қарастырылады. Автор автоматты детектордың ықтималдық нәтижесі өз бетінше дәлелдеме бола алмайды деген қорытындыға келеді. Ол үшін сарапшылық түсіндіру, түсіндірілетін ЖИ (ХАІ) және дәлелдемелерді сақтаудың расталған тізбегі қажет. ҚР ҚК 190-бабын саралаушы белгімен (немесе 54-бапты ауырлататын мән-жаймен) толықтыру, синтетикалық контентті міндетті таңбалау, жаңа сот-сараптамалық әдістемелер, ведомствоаралық үлгілер базасы және банк секторындағы қорғаныс шаралары ұсынылады.

Түйін сөздер: дипфейк, синтетикалық медиа, алаяқтық, жасанды интеллект, анықтау, электрондық дәлелдемелер, сот сараптамасы.

Бивер К.М.*
Колледж криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, США, Флорида
(e-mail: kevinmichaelbeaver@gmail.com)

Оценка возможностей применения технологий искусственного интеллекта и иных современных методов для выявления дипфейк-материалов при совершении мошенничества и иных противоправных деяний

Аннотация. Статья оценивает, насколько технологии искусственного интеллекта и другие современные методы способны выявлять дипфейк-материалы, используемые для мошенничества и иных противоправных деяний. Описаны основные разновидности синтетических медиа: подмена лица, лицевой реэнактмент (перенос мимики), клони-

рование голоса, полностью синтетические лица и поддельные биометрические документы. Сопоставлены методы детекции: сверточные нейронные сети (XceptionNet), визуальные трансформеры, частотный анализ, анализ биологических сигналов, а также криптографическое подтверждение происхождения контента (C2PA). В лабораторных условиях эти системы почти безошибочны, однако на реальных материалах их точность падает. Причины – сжатие файлов с потерями, слабая переносимость на незнакомые данные и уязвимость к состязательным атакам. Процессуальная часть опирается на законодательство Республики Казахстан. В ней рассмотрены допустимость электронных доказательств и разграничение ролей эксперта и специалиста. Автор приходит к выводу, что вероятностный результат автоматического детектора не может служить самостоятельным доказательством. Для этого нужны экспертная интерпретация, объяснимый ИИ (XAI) и подтверждённая цепочка хранения доказательств. Предложено дополнение ст. 190 УК РК квалифицирующим признаком (либо ст. 54 – отягчающим обстоятельством), а также обязательная маркировка синтетического контента, новые судебно-экспертные методики, межведомственная база образцов и меры защиты в банковском секторе.

Ключевые слова: дипфейк, синтетические медиа, мошенничество, искусственный интеллект, детекция, электронные доказательства, судебная экспертиза.

Introduction

Synthetic media has changed faster in the past few years than almost any other field of applied computing. Generative Adversarial Networks, diffusion models, and neural vocoders were built for film post-production, dubbing, game design, and similar lawful work. The same tools can now fabricate a face, a voice or a whole scene with enough realism that an ordinary viewer or listener has little chance of noticing. Content of this kind is usually called a deepfake, and it has moved well beyond entertainment. It now features in fraud and in a growing range of other unlawful conduct.

For offenders, the appeal is practical. A scheme that once needed skilled forgers or insiders can now be run by someone with a laptop and an open-source model. Voice cloning, built on text-to-speech synthesis and voice conversion, lets a caller sound like a specific person: a company director authorising a payment, or a son phoning his mother after a supposed accident. That is the basis for Business Email Compromise, chief executive officer fraud and the «relative in distress» scams. Video is exploited in a similar way. Real-time face-swapping and motion-transfer tools allow an impostor to appear on a video call as a manager, a friend, or a state official. Generative tools are also used against institutions themselves. They produce forged identity documents and synthetic biometric traits aimed at Know-Your-Customer procedures and Automatic Speaker Verification systems in banks and other parts of critical digital infrastructure. These attacks combine convincing sound and image with remote, automated delivery and no physical contact. Their target is wider than individual victims: they erode public administrative order and the everyday trust on which social and economic exchange depends [1].

The figures bear this out. The Federal Bureau of Investigation Internet Crime Complaint Center, in its Annual Report for 2025, recorded more than 22,000 complaints that referred

to artificial intelligence, with adjusted losses above $893 million. Investment fraud using AI-generated media accounted for most of that sum, over $632 million. AI-enabled Business Email Compromise caused losses exceeding $30 million. Confidence, romance, and emergency scams built on cloned voices added more than $24 million [2]. The United States Financial Crimes Enforcement Network has separately warned financial institutions about a rise in suspicious activity reports in which generative deepfakes were used to get past identity checks. Europol reports describe a comparable spread across Europe, most visibly in corporate impersonation, extortion and the tampering of evidence [3].

The Kazakhstani picture is harder to draw. The source base for this article contains no specialised statistics on how often deepfake-enabled fraud occurs in the Republic of Kazakhstan or how much damage it causes. Neither the Committee on Prosecutorial Statistics and Special Records of the General Prosecutor's Office nor the Ministry of Internal Affairs provides such data in the available materials. This absence says more about how offences are recorded than about the scale of the problem. Generative tools are available everywhere, and the criminal patterns seen abroad are unlikely to stop at national borders. Domestic law enforcement bodies will face them, if they do not already.

The research literature on the subject divides into two largely separate fields. Computer science and digital forensics have produced a large body of work on detection. Early methods looked for spatial and frequency-domain artifacts; later ones rely on Convolutional Neural Networks, Vision Transformers and models that catch mismatches between the audio and video tracks. The results are impressive on paper, but systematic reviews repeatedly point to the same weaknesses, noting severe generalisation limits across unseen datasets [4]. They can be deceived by adversarial manipulation. Their accuracy drops sharply once a file has been compressed, which is exactly what happens to most media shared through messengers and social networks.

Legal scholarship approaches the subject from the other side, and mostly in theoretical terms. Its main concerns are how electronic evidence is authenticated under existing rules, such as Rule 901 of the Federal Rules of Evidence, who bears the burden of proof, how jurors react when manipulation is alleged, and the "liar's dividend", where a genuine recording is dismissed as fake. Kazakhstani legal science has done little to connect the two fields. It has not yet examined systematically how automated detection software, forensic tools and cryptographic provenance mechanisms could enter a pretrial investigation lawfully, or in what form their results could become admissible electronic evidence or part of an expert opinion. Several related issues also remain open: the procedural weight of a specialist's assessment, the certification of AI-based forensic software, and the tactics for investigating fraud committed with generative models. This gap between what the technology can detect and what criminal procedure is prepared to accept is the subject of this article.

Research methods and materials

The study draws on four groups of sources. The first is international cybercrime statistics: the annual reports of the Federal Bureau of Investigation Internet Crime Complaint Center, alerts issued by the Financial Crimes Enforcement Network, and Europol reports. The second is legislation and case law from the Republic of Kazakhstan, the United States, the European Union, the People's Republic of China and the United Kingdom. The third is technical authenticity standards, mainly those of the National Institute of Standards and Technology and

the C2PA specification. The fourth is published results from deepfake detection benchmarks (FaceForensics, the DeepFake Detection Challenge and Celeb-DF).

No single discipline could handle this material alone. The research combines digital forensics, computer science and criminal procedure law. The technical findings are read from a legal standpoint: they matter here to the extent that they affect evidence and its assessment.

Comparative legal and normative analysis was used to set foreign regulation against Kazakhstani law and identify gaps. Forensic and technical analysis covered the detection methods themselves: CNN architectures, Vision Transformers, spectral analysis, biological signal analysis, and XAI tools. The final stage was a critical evaluation. It asked how reliable the algorithms are once they leave benchmark conditions, and whether their output can be admitted in court as electronic evidence.

Findings

3.1 Concept, Types and Unlawful Uses of Deepfakes

Legal and forensic writing has settled on a fairly stable understanding of the deepfake. It is synthetic media produced or altered by specific classes of AI models: generative adversarial networks, autoencoders, diffusion models, and neural vocoders. What sets it apart from older forms of editing is realism. The resulting sound, image or combined recording can be so close to a genuine one that the difference is hard to catch without special tools. Regulators have adopted their own definitions. Under the European Union AI Act, a deepfake is image, audio or video content that has been generated or manipulated by AI and resembles real persons, objects, places, entities or events, so that a reasonable observer would wrongly take it to be authentic or truthful. The National Institute of Standards and Technology takes a broader view. Its frameworks treat as synthetic any content substantially generated or altered by algorithms, and they stress what this means in practice: new difficulties for digital forensics, for information integrity and for verifying electronic evidence.

Technically, deepfakes are not one phenomenon but several. They can be grouped into five modalities.

Face swapping, sometimes called identity swapping, is the best known. An algorithm takes a source image or video and replaces one person's facial features and head geometry with those of another.

Facial reenactment works differently. Under the labels of lip-syncing and motion transfer, the system tracks a source actor's micro-expressions, eye movements and lip movements in real time. It then transfers them onto the target's image or video stream, so that the target's mouth moves in step with a synthesised soundtrack.

Voice cloning relies on text-to-speech synthesis and voice conversion. The model studies the acoustic features of a particular voiceprint and reproduces its pitch, tempo, intonation and prosody closely enough to deceive listeners who know the speaker well.

Full-face synthesis goes a step further. The system does not copy anyone: deep learning models create photorealistic faces, and sometimes whole visual profiles, for people who do not exist.

The fifth group is less spectacular but matters a great deal for fraud. It covers forged identity documents, synthetic biometric credentials, and altered images designed to deceive automated processing systems rather than human reviewers.

Fraud built on these tools relies on two things: the victim knows less than the offender, and the victim can be manipulated psychologically. Business Email Compromise and chief executive officer fraud show both clearly. The offender uses a cloned voice, or a face swapped in real time, to pose as a director, an executive, or a finance officer. An employee then receives an urgent instruction: move company money to an offshore account, or approve a transaction that should never pass. Pressure on employees is only one variant. The same approach works on families. In «relative in distress» or «grandparent» scams, a cloned voice or fabricated proof-of-life footage stages a kidnapping, a road accident or a sudden legal emergency. The victim, frightened and short of time, pays a ransom or sends «emergency» funds.

A second group of schemes needs no personal contact at all. Here the targets are markets and financial institutions. One common technique is fake investment advertising: AI-generated videos and cloned voices of celebrities, officials or well-known financial commentators promote fraudulent crypto platforms and high-yield schemes. More technically demanding are cognitive attacks on banks' own defences. During remote identity verification, the offender presents synthetic facial imagery or a cloned voiceprint and gets past Know-Your-Customer onboarding, liveness detection and Automatic Speaker Verification. The result is a fraudulent account opened in someone else's name, or an existing account taken over, often without triggering the usual forensic screening.

Not every harmful use of deepfakes is about money. Many target a person's image, dignity, and psychological well-being, and more broadly, public trust. The most widespread example is the creation and distribution of non-consensual intimate or sexually explicit deepfakes. A real person's face is placed onto obscene material, which then becomes a tool for blackmail, extortion or sustained harassment. Deepfakes are also used for defamation, corporate sabotage and political discreditation: fabricated statements and staged compromising situations can damage both private individuals and institutions.

The damage goes beyond the immediate victims. Once fabricated audio and video are widely known to exist, suspicion falls on genuine recordings as well. Courts, investigators, and the public begin to doubt electronic evidence as a category. This weakens one of the foundations on which modern evidentiary practice rests.

3.2 Technological Methods for Detecting Deepfakes

AI-based detection is not a single technique but a set of architectures, each looking for a different kind of anomaly. Some examine the picture as a spatial object. Others track changes over time, move the signal into the frequency domain, or look for biological traces that a living person leaves and a generator does not.

Convolutional neural networks were the first workhorse of the field. Standard models such as XceptionNet, ResNet, EfficientNet and 3D-CNNs build hierarchies of spatial features. These let them spot local traces of forgery: the seam where a swapped face was blended in, or colour that shifts slightly from one frame to the next. Their weakness is a limited receptive field, since a convolution sees only a small neighbourhood at a time. Vision Transformers and purpose-built anti-deepfake transformer frameworks address this with self-attention. They treat the image as a sequence of patch embeddings and model how distant regions relate to each other. This makes global inconsistencies visible, the kind a local filter would miss.

A separate line of detectors ignores generic features and looks at how people actually behave on camera. Blinking that is too rare or too regular, micro-expressions that do not fit together, lighting that falls wrongly across the face, jerky or unnatural motion: each of these can reveal

a synthetic video. Biological signal analysis goes further. Remote photoplethysmography extracts faint changes in skin colour caused by the pulse. After a Fast Fourier Transform, these are rendered as matrix heatmaps. Current generative models do not reproduce such cardiovascular variations, which makes their absence a meaningful sign.

Spatial analysis has a counterpart in the frequency domain, where generators leave mathematical fingerprints that are hard to remove. The Discrete Cosine Transform, the Discrete Fourier Transform, and the Discrete Wavelet Transform all reveal what the eye cannot see: excess high-frequency noise, checkerboard patterns left by upsampling, breaks in the spectrum that appear during synthesis.

Audio detection has its own architecture, usually split into two stages: frontend feature extraction and backend classification [5]. The classic handcrafted options are Log Power Spectrum, Linear Filter Bank, Constant-Q Transform, Mel-Frequency Cepstral Coefficients and Linear Frequency Cepstral Coefficients. They combine these with graph attention networks or capsule networks, which can model complex spectro-temporal relationships. Such systems are designed to recognise the traces of voice cloning, text-to-speech synthesis and neural vocoders.

All of the methods above are passive: they inspect a finished file and try to decide whether it is fake. Active methods work the other way round. They attach proof of origin at the moment content is created, so that later tampering becomes detectable.

Digital watermarking embeds visible or machine-readable signals in visual or audio content, allowing automated systems to verify its origin and detect unauthorised modification. In synthetic speech, inaudible acoustic watermarks may also help identify or deter voice cloning.

C2PA and the Content Credentials framework use digital signatures to bind provenance information to a media file, including its creation and editing history. Although platforms may remove metadata, cryptographically signed provenance records can support subsequent authentication and chain-of-custody verification.

Classical digital forensics still carries most of the weight in court, and expert testimony depends on it. Its main methods are the following:

– Metadata analysis looks at Exchangeable Image File Format headers, container structure and the history of compression. Error Level Analysis, for example, shows areas where the compression rate differs from the rest of the image, which often marks an edited region.

– Phonoscopic and forensic audio examination measures acoustic parameters: the spectral envelope, formant distribution and the contour of the fundamental frequency. It compares speakers under realistic conditions, where channel mismatch, babble noise and clipping or saturation of the signal have to be taken into account.

– Portrait and video-technical examination studies sensor noise patterns such as Photo-Response Non-Uniformity. It also looks for differences in optical flow fields that betray motion inconsistent from frame to frame.

Under the silent witness doctrine, examinations of this kind turn electronic material into objective demonstrative proof. That holds only if the chain of custody is unbroken and forensic integrity has been preserved throughout.

Technology alone does not close the gap. Financial institutions, telecommunications networks and law enforcement agencies also rely on organisational and operational safeguards.

In remote Know-Your-Customer onboarding, banks deploy biometric liveness detection with both active and passive challenge-response checks, aimed at identity spoofing and synthetic facial presentation attacks. For large transfers, operational risk rules require multi-factor and

two-channel verification. An instruction received on a video call with an «executive», or in a voice message, is confirmed through a separate, out-of-band channel before any money moves.

A further layer is automated anti-fraud monitoring. It processes transaction streams and behavioural telemetry in real time, flags unusual account activity and blocks transactions that depend on synthetic identity documents or cloned biometric credentials.

3.3 Assessment of Effectiveness and Limitations

Published accuracy figures give a flattering picture. On controlled benchmark datasets, modern detectors look almost flawless. In real forensic work, where the material is messy and nobody knows in advance how it was produced, the numbers fall.

FaceForensics shows the problem clearly. Convolutional Neural Networks, Vision Transformers and frequency-domain models all reach near-perfect classification on it, with Area Under the Curve scores above 97% to 99%. Systematic evaluations suggest that this says more about the dataset than about the detectors. FaceForensics s saturated. Its manipulations were produced under controlled conditions and its compression artifacts are uniform, so it can no longer separate strong models from weak ones, least of all when current generators are involved.

Harder, less constrained collections tell a different story. On the DeepFake Detection Challenge and Celeb-DF datasets, accuracy varies widely and often drops to between 65% and 91%. The reasons are those of ordinary life: uneven lighting, faces at arbitrary angles, low-resolution capture, lossy compression.

Complexity is no guarantee of quality either. As demonstrated in comparative benchmarks [6], a Random Forest classifier trained on handcrafted features reached 99.64% accuracy on the DeepFake Detection Challenge with an inference time of just 2 milliseconds, whereas multimodal deep architectures required up to 60 milliseconds per frame while achieving lower overall accuracy.

The most serious technical obstacle is generalisation across datasets. Across methodological families, studies record an average drop of 10% to 15% once a detector meets data from an unfamiliar distribution or a synthesis method it has not seen. Architecture makes some difference: Vision Transformers lose 11.33% on average, while pure Convolutional Neural Networks lose more than 15%. Even so, the overall decline points to a basic flaw. The classifiers have mostly learned the quirks of their training data, such as its compression signatures, blending seams and local colour-space artifacts. They have not learned what makes media synthetic in general.

This leaves detection permanently behind generation; in an arms race, it is structurally placed to lose. The move from Generative Adversarial Networks to diffusion models and flow-matching architectures has changed the spectral fingerprints that detectors relied on and removed the spatial boundaries they looked for. Tools trained on the older generation of fakes stop working.

Adversarial attacks make matters worse. Gaussian noise too faint to see, hidden backdoor triggers or adaptive adversarial examples can push a synthetic file past the classifier while the fake looks exactly as convincing as before.

Moving a detector from the laboratory into an investigation or a courtroom raises further difficulties, and they are practical rather than algorithmic.

The first is the state of the evidence itself. Audio and video rarely reach an expert in original form. They have usually passed through messaging platforms with lossy compression, and

the signal may be heavily clipped or overlaid with babble noise. Under such conditions, false acceptance and false rejection rates rise sharply.

The second is bias. Synthetic speech detectors produce more false positives for certain age groups, for speakers with non-native accents and for people with speech impairments. In a criminal case, this is not a minor statistical footnote.

The third problem is procedural and probably the hardest to solve. A deep learning detector is an opaque system. It outputs a confidence score, often reduced to a yes-or-no answer, with no reasoning a person can follow. An expert cannot explain to the court why the system reached its conclusion, and the output does not meet judicial standards of authentication.

If such results are ever to count as admissible electronic evidence, forensic practice will need explainable artificial intelligence (XAI). Tools such as SHapley Additive exPlanations (SHAP), attention map visualisations or structural anchors can turn a bare probability into proof that can be demonstrated and checked. This would lower the risk of wrongful accusation and limit the wider liar's dividend in court.

Table 1 – Comparative assessment of deepfake detection methods

Detection Method	Working Principle	Key Advantages	Operational Limitations	Evidentiary Value in Court
Convolutional Neural Networks (CNNs / XceptionNet)	Learns hierarchies of spatial features; finds local colour mismatches and blending seams within frames	Very high accuracy on familiar data (>98%); light computation, fast inference	Loses more than 15% on unfamiliar datasets; sensitive to lossy compression and adversarial noise	Moderate: useful for initial technical screening, but its decisions are hard to explain in expert testimony
Vision Transformers (ViT / ADT)	Uses self-attention to relate distant image regions and capture global context	Better generalisation (average drop of 11.33%); detects global structural inconsistencies	3–5× more parameters and latency; demanding for real-time use on edge devices	Moderate to High: attention maps can show the court which areas were manipulated
Multimodal Audio-Visual Models (e.g., AVoiD-DF)	Encodes audio and video together to find desynchronisation, phoneme-viseme mismatches and prosodic inconsistencies	Accurate against sophisticated fakes; relies on physical limits of how sound and image align	Slow (~60 ms); useless for muted videos, still images or partial audio	High: the mismatch between sound and image can be shown directly to a jury
Classical Machine Learning (Random Forest / SVM)	Classifies using handcrafted acoustic and visual features (MFCCs, LBP, HOG, spatial texture descriptors)	Very fast (2 ms); small memory footprint; competitive accuracy within defined conditions	Features must be engineered by hand; performance collapses against unseen cloning algorithms	High: the feature space is transparent and fits forensic expert standards

Frequency-Domain Analysis (DFT / DCT / Wavelets)	Decomposes the signal spectrally to reveal high-frequency noise, upsampling checkerboard patterns and GAN fingerprints	Robust to spatial blurring; helps attribute content to a model and catch subtle generative traces	Multi-scale transforms are computationally heavy; strong lossy compression (JPEG, MP3) weakens results	Very High: spectral graphs serve as objective demonstrative evidence
Cryptographic Provenance & Watermarking (C2PA / Digital Signatures)	Embeds hidden perturbations at generation, or binds a cryptographically signed asset manifest to the file	Verifies authenticity deterministically; with public key infrastructure or blockchain, the chain of custody cannot be altered	Social media platforms may strip metadata; adversarial re-noising can remove hidden watermarks	Highest: conclusive proof of origin and chain of custody under electronic evidence rules

3.4. Legal Regulation and Procedural Aspects in Kazakhstan

The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan treats as evidence factual data that were obtained lawfully and that establish circumstances relevant to the correct resolution of a criminal case [7]. A digital media file may constitute evidence if it is obtained, preserved, examined and submitted in accordance with criminal procedural requirements. The output of an automated detector may have evidentiary relevance only when it is verified and procedurally documented by an authorised specialist or forensic expert.

Article 125 of the Code requires every piece of evidence to be assessed according to inner conviction, formed through a comprehensive, full and objective examination of all the circumstances of the case taken together. A number produced by software cannot replace that assessment. The Law of the Republic of Kazakhstan «On Forensic Examination Activity» adds a further requirement: the scientific and technical means and methods used in forensic research must be scientifically sound, safe and applied in the established procedure [8].

It follows that a raw confidence score, an automatically generated analytical log, or any unverified output of a standalone detection program cannot enter the case as self-sufficient electronic evidence. The route to admissibility runs through a human expert. The expert has to interpret what the algorithm found, check the features on which that finding rests, and present the result in procedural form, expert conclusion и specialist conclusion.

A further statutory basis has recently appeared. The Law of the Republic of Kazakhstan «On Artificial Intelligence» No. 230-VIII of November 17, 2025 establishes a normative framework for synthetic content and makes its labelling mandatory [9]. For proceedings, this matters because a label (or its absence) gives the investigation a legal point of reference when it needs to establish where a recording came from. The subordinate measures for executing this legislative mandate were formally established by Decree of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated January 14, 2026, No. 2-r [10]. As analyzed in legal literature (Oralbayev, 2025), the Law introduces foundational statutory definitions for synthetic results, a risk-based classification model, and mandatory labeling requirements [11].

The Code distinguishes two participants who may bring technical knowledge into a case: the expert (Article 79) and the specialist (Article 80). Their roles differ, and with synthetic media the difference has practical weight.

The specialist works alongside the investigator. He or she helps find, seize and preserve electronic evidence and carries out its preliminary technical examination. The expert acts independently: the expert examines the objects submitted, applies validated methodologies and signs the opinion in his or her own name.

Under Order of the Minister of Justice No. 306, audiovisual material currently falls mainly within two types of examination: forensic portrait examination, and forensic video and sound recording examination [12]. Both were designed for a world in which faces and voices could be compared on the assumption that the recording itself was genuine. Generative adversarial networks, diffusion models and neural vocoders now produce multimodal content realistic enough to undermine that assumption. Traditional facial identification and acoustic comparison run into limits that are both technical and methodological.

The system needs to respond on two fronts. First, the Center of Forensic Examinations of the Ministry of Justice should develop and validate specialised methodologies and enter them in the State Register of Forensic Examination Methodologies, as Law No. 44-VI requires. Second, the official list of forensic expert specialties should include a separate specialty for examining synthetic media and the artifacts of artificial intelligence. Without that, the task will keep falling between existing specialties, none of which fully covers it.

In substantive criminal law, deepfake-enabled offences are mostly qualified as fraud under Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [13]. This classification is correct but incomplete. A deepfake scheme attacks several interests at once. It takes property, it misuses a person's image and identity, and it undermines social trust.

Generative AI also changes how such crimes are organised. The technical threshold for entry falls. Criminal schemes break down into interchangeable modules and spread faster. As demonstrated by Songyang Sai and Zifan Wang (2026) [14], deepfake-enabled fraud exhibits a modularized criminal chain, low entry barriers, and precise targeting methods. Attacks can be aimed precisely at particular citizens, financial institutions or public bodies.

Article 190 does not currently reflect any of this: it has no qualifying feature for offences committed with artificial intelligence technologies or synthetic media. Investigators and courts therefore rely on the general provisions, or on cumulative qualification with offences in the sphere of informatization and communications (Articles 205-213) or with violations of privacy and personal data legislation (Article 147).

Legal scholarship suggests two ways forward. One is to add a qualifying feature to Article 190. The other is to recognise the malicious use of generative AI as an aggravating circumstance under Article 54 of the Criminal Code. Either change would give the law a direct answer to the problem. Sentences would become more proportionate, the heightened social danger of synthetic media fraud would be expressly recognised, and judicial practice would gain the legal certainty it currently lacks.

3.5. Foreign Experience

The United States has no single deepfake statute. Instead, it responds through several layers at once: executive policy, targeted federal legislation, alerts from financial regulators, and gradual adjustment of the rules of evidence.

On the policy side, the key technical document is National Institute of Standards and Technology Report AI 100-4 [15]. It was prepared under Executive Order 14110, which was revoked in January 2025, but the report itself remains a reference point. It puts transparency of digital content first and describes the available technical approaches: digital watermarking, metadata recording, and automated detection of synthetic content.

Legislation has so far addressed specific harms. The TAKE IT DOWN Act (Public Law 119-12) [16] prohibits non-consensual intimate imagery, including synthetic content, and requires its prompt removal. The Federal Communications Commission has also ruled that AI-generated voices in robocalls fall within the restrictions of the Telephone Consumer Protection Act.

Enforcement agencies track the problem closely. The Financial Crimes Enforcement Network [17] and the Federal Bureau of Investigation Internet Crime Complaint Center both monitor deepfake-enabled cybercrime. In 2025, the latter logged more than 22,000 complaints, with adjusted losses above $893 million.

In federal courts, electronic evidence created or altered using artificial intelligence is authenticated under Rule 901 of the Federal Rules of Evidence [18]. The proposed Rule 901(c) would require a party alleging fabrication to provide a sufficient factual basis before the proponent is required to demonstrate that the evidence is more likely than not authentic.

The draft is designed to block empty allegations of forgery without making genuine challenges impossible. Trial courts are already working through the same issues under existing standards. In State v. Puloka, a Washington court held a Frye hearing and excluded AI-enhanced video evidence. In Huang v. Tesla, Inc., a California court refused to accept unsupported claims that recorded public statements might be deepfakes. The two cases address opposite risks: false evidence admitted, and genuine evidence rejected.

Research funding completes the picture. The Defense Advanced Research Projects Agency's Semantic Forensics programme combines multimodal detection with attribution of content to its source and characterisation of the intent behind it.

The European Union has adopted a centralised approach based on Regulation (EU) 2024/1689, the Artificial Intelligence Act [19]. Article 3(60) defines a deepfake as AI-generated or manipulated image, audio or video content that resembles existing persons, objects, places, entities or events and falsely appears authentic or truthful.

The operative rules are found in Article 50, read together with Recital 133. Providers and deployers of generative AI systems must meet transparency obligations, including machine-readable marking of synthetic output through watermarks, provenance metadata or similar techniques. Where a deployer publishes AI-generated text meant to inform the public on matters of public interest, its artificial origin must be disclosed. There are exceptions for law enforcement purposes and for text that has undergone human review or editorial control.

Regulation is one side of the question; operational reality is the other. Reports from the Europol Innovation Lab show that police across the Union face growing exposure, especially to executive impersonation, extortion and possible tampering with electronic evidence in criminal cases.

China approaches synthetic media mainly as a matter for administrative supervision of generative AI and deep synthesis technologies. The foundation was laid by the Provisions on the Administration of Deep Synthesis of Internet-based Information Services (2022). On that basis, the Measures for Labeling Artificial Intelligence-Generated and Synthetic Content introduced dual labelling for service providers and distribution platforms.

The first label is explicit: it must tell the user plainly that the content is synthetic. The second is implicit: it is embedded in the file's metadata so that the content can be traced to its source and audited later. Platforms bear active duties. They must check that labels are present, run automated identification mechanisms, and act against unlabelled synthetic media that threatens public order or national security.

The regulatory model sits alongside a strong research base. Comparative bibliometric studies show a heavy concentration of deepfake detection research in Chinese universities and research centres, much of it built on Convolutional Neural Networks, Vision Transformers and spatial-frequency feature extraction.

The United Kingdom has addressed deepfakes mainly through online safety and criminal law. The Online Safety Act 2023 makes sharing non-consensual intimate deepfakes a criminal offence.

The courts have already felt the problem. In one family court case, a party submitted manipulated voice audio to discredit the other side, and the fabrication came to light only through forensic examination of the recording. The case illustrates how easily such material can enter proceedings and how much depends on expert scrutiny.

Some responses come from outside the law. Public broadcasters now use visual and audio disclosures whenever a programme contains face swapping or voice synthesis.

Beyond national systems, a shared technical infrastructure is emerging through multi-stakeholder initiatives, chiefly the Coalition for Content Provenance and Authenticity (C2PA) and the Content Credentials framework. The C2PA specification is an open standard that works across platforms. It cryptographically binds asset manifests, creation metadata and editing histories to media files. Provenance can then be checked, and the chain of custody stays intact as content moves through international distribution networks.

Discussion

Taken together, the technical and legal findings point to one conclusion: detection technology is moving faster than criminal justice systems can procedurally absorb it.

Computer science research presents a mixed record. Deep learning detectors, especially Vision Transformers and specialised frequency-domain models, perform very well on controlled benchmarks. Once they meet unfamiliar data distributions, compression artifacts or real acoustic noise, they lose a consistent 10% to 15% of their performance. The work of Univaso and San Segundo makes this concrete for voice: leading detectors degrade sharply under babble noise and signal clipping. These are ordinary conditions in real criminal investigations, and forensic voice comparison suffers accordingly. Univaso and San Segundo [20] demonstrate that leading synthetic-speech detectors deteriorate significantly under babble noise and signal clipping, both of which are common in real criminal investigations.

Legal scholarship approaches the problem from the side of harm. Deepfake-enabled fraud does not fit neatly into the model of a traditional property offence, because it damages several interests together: personality rights, digital identity and the credibility of institutions. Songyang Sai and Zifan Wang connect this to broader social change. In their view, deepfakes operate at a distance, spread through many channels and look real, and together these features push society toward a post-truth condition in which people lose basic confidence in what they see and hear.

The liar's dividend, as analysed by Livingston, makes that loss of confidence worse. Because the public knows that generative AI exists, a dishonest party can dismiss authentic electronic evidence as fake, and the claim sounds plausible.

The sharpest disagreement in criminal procedure concerns the status of automated detection. One view holds that its output could stand as electronic evidence in its own right. The other would confine it to auxiliary screening. The technical evidence favours the second position.

Current detectors are opaque. They return a probability, not an explanation. Cao and Gong add a more troubling finding. Adversarial noise and backdoor exploits can be engineered to move a detector's classification boundary while leaving the image visually unchanged. A tool that can be steered this way, and whose reasoning cannot be examined, is a poor candidate for independent proof. Admitting its output on that basis would put core evidentiary standards at risk and invite judicial error.

Foreign law has reached a similar position. In the United States, Rule 901 and the proposed Rule 901(c) require authenticity to be demonstrated rather than presumed. The European Union Artificial Intelligence Act classifies certain AI systems used in the administration of justice as high-risk. Detection output therefore requires expert interpretation, explainable AI and a verified chain of custody. Even then, it should form part of an expert opinion rather than operate as independent evidence.

Forensic voice comparison protocols take the same line. Automated detectors are for preliminary screening, to be followed by full expert evaluation. The probability a machine reports must never take the place of fact-finding by the court.

Fighting AI-driven crime has costs that the law must weigh against it. Automated detection and surveillance tools inevitably affect privacy, the protection of biometric data and the presumption of innocence. Blanket screening of digital communications would create a standing apparatus of surveillance. Some practices have already been ruled out: Regulation (EU) 2024/1689 expressly prohibits untargeted scraping of facial images to build facial recognition databases.

A workable balance could rest on two principles. The first concerns data collection. Informed consent should be the default rule for gathering biometric data, with narrow exceptions for criminal investigations, set out in statute and subject to judicial or prosecutorial oversight.

The second concerns the courtroom. A party who claims that a recording is a deepfake should have to point to specific factual grounds, and the claim should then be tested by expert examination. This would keep unsupported allegations from derailing proceedings. It would also leave the burden of proof where it belongs, rather than shifting it onto the accused.

The gaps identified here are normative, procedural and operational, and they cannot be closed one at a time. What is needed is a coordinated set of legislative and organisational measures.

First, Kazakhstani legislation needs a normative definition of synthetic (deepfake) content, aligned with Article 3(60) of the EU AI Act and with the terminology of the National Institute of Standards and Technology. A definition alone will do little. It should come with statutory duties for providers of generative models and for online platforms: machine-readable provenance metadata, digital watermarks, and clearly visible or audible disclosure labels on AI-generated output.

Second, substantive criminal law should reflect how serious AI-facilitated offences are. One option is to add a qualifying feature to Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan covering fraud committed with artificial intelligence technologies or synthetic media. The other is to add a corresponding aggravating circumstance to Article 54. Either way, the law would recognise what distinguishes these attacks: more convincing deception, more precise targeting, and greater financial and social harm.

Third, the Center of Forensic Examinations of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan should develop standard methodologies for authenticating synthetic media. They should set out how spatial, temporal, frequency and acoustic artifacts are to be evaluated. They should also introduce mandatory certification and explainability requirements for any AI detection software used in pretrial investigations.

Fourth, banks, payment system operators and telecommunications providers should be legally required to protect against deepfakes. The minimum should include multimodal liveness detection in remote Know-Your-Customer onboarding, out-of-band confirmation of transactions through a second channel, and real-time anti-fraud monitoring against biometric spoofing and voice cloning.

Fifth, law enforcement bodies should build a centralised interagency reference database of deepfake samples, generative model fingerprints and synthetic voiceprints to support forensic investigations. Infrastructure without people who can use it is of limited value, so the database should be paired with specialised training for investigators, prosecutors and judges. Better technical literacy would help courts examine electronic evidence with proper rigour.

Conclusion

Generative artificial intelligence has become powerful and widely accessible faster than criminal justice systems have adapted their procedures. Deepfakes have moved from the media industry into the toolkit of cybercriminals, where they serve financial fraud and the circumvention of biometric protection. The damage extends beyond individual victims. Confidence in electronic evidence as a whole is being eroded.

The technical and legal analysis supports three conclusions.

1. Passive detection has clear limits. Neural models (CNNs, Vision Transformers) and spectral methods perform very well on benchmark datasets. Under real investigative conditions, their performance falls by 10-15% or more. Messenger compression, channel noise and adversarial attacks all contribute, and no current architecture is immune to them;

2. Opaque algorithms cannot serve as evidence on their own. A detector reports a confidence score without any explanation a person can follow. Its logs and outputs therefore cannot be admitted as self-sufficient evidence. They can enter a case only through a forensic expert, supported by explainable AI (XAI) and an unbroken chain of custody;

3. Legislative and institutional reform has to be systemic. The Kazakhstani framework, read against foreign practice, shows that isolated amendments will not be enough. The following measures are needed together:

– a statutory definition of synthetic content, with mandatory labelling by providers and platforms;

– recognition of generative AI use either as a qualifying feature of fraud under Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan or as an aggravating circumstance under Article 54;

– specialised methodologies developed by the Center of Forensic Examinations of the Ministry of Justice, and a separate forensic specialty for AI-generated material;

– a legal obligation for financial institutions to apply secure multi-factor KYC verification and anti-fraud monitoring, together with a centralised interagency database of deepfake samples.

Detection after the fact will always lag behind generation. It needs a counterpart at the moment content is created, in the form of end-to-end cryptographic provenance standards such as C2PA and digital watermarking [C2PA Technical Specifications (Version 2.4) / Coalition for Content Provenance and Authenticity. – 2024. – [Electronic resource] – URL: https://spec.c2pa.org/ (Accessed: 15.05.2026)]. It also needs criminal procedure law that is adapted to evidence which can no longer be trusted on sight.

Author's contribution

K.M. Beaver conceived the study, conducted the research, and prepared the manuscript.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26103625 «Online fraud using deepfake-technologies and social engineering: problems of criminal law counteraction, prospects for legislative regulation»).

References

1. Sandoval, V. et al. (2024) 'Threats deepfakes pose to the criminal justice system: A systematic review', Crime Science, 13, Article 41. doi: https://doi.org/10.1186/s40163-024-00239-1.

2. Federal Bureau of Investigation, Internet Crime Complaint Center (2026) FBI IC3 2025 Annual Report. Washington, D.C.: Federal Bureau of Investigation. Available at: https://www.ic3.gov/AnnualReport/Reports/2025_IC3Report.pdf (Accessed: 10 June 2026).

3. Europol Innovation Lab (2022) Facing Reality? Law Enforcement and the Challenge of Deepfakes. Updated 2024. The Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. doi: https://doi.org/10.2813/158794.

4. Heidari, A., Jafari Navimipour, N., Dag, H. and Unal, M. (2024) 'Deepfake detection using deep learning methods: A systematic and comprehensive review', WIREs Data Mining and Knowledge Discovery, 14(2), Article e1520. doi: https://doi.org/10.1002/widm.1520.

5. Zhang, B., Cui, H., Nguyen, V. and Whitty, M. (2025) 'Audio deepfake detection: What has been achieved and what lies ahead', Sensors, 25(7), Article 1989. doi: https://doi.org/10.3390/s25071989.

6. Raza, A., Basit, A., Amin, A., Arfeen, Z.A., Masud, M.I., Fayyaz, U. and Jumani, T.A. (2026) 'A comprehensive review of deepfake detection techniques: From traditional machine learning to advanced deep learning architectures', AI, 7(2), Article 68. doi: https://doi.org/10.3390/ai7020068.

7. Republic of Kazakhstan (2014a) Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated 4 July 2014 No. 231-V, with amendments and additions as of 12 August 2026. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 15 September 2026).

8. Republic of Kazakhstan (2017a) Law of the Republic of Kazakhstan dated 10 February 2017 No. 44-VI "On Forensic Examination Activity", with amendments and additions as of 1 July 2026. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 15 September 2026).

9. Republic of Kazakhstan (2025) Law of the Republic of Kazakhstan dated 17 November 2025 No. 230-VIII ZRK "On Artificial Intelligence". Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 15 September 2026).

10. Prime Minister of the Republic of Kazakhstan (2026) On Measures for the Implementation of the Laws of the Republic of Kazakhstan dated 17 November 2025 "On Artificial Intelligence" and "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Artificial Intelligence and Digitalization": Decree No. 2-r dated 14 January 2026. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 20 June 2026).

11. Oralbayev, Ch. (2025) 'Key aspects of the Law of the Republic of Kazakhstan dated 17 November 2025 No. 230-VIII ZRK "On Artificial Intelligence"', PARAGRAPH Information System. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 18 June 2026).

12. Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan (2017) On Approval of the List of Types of Forensic Examinations Conducted by Forensic Examination Bodies and Expert Specialties for Which Qualifications Are Awarded by the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan: Order of the

Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan No. 306 dated 27 March 2017, with amendments as of 3 July 2026. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 15 September 2026).

13. Republic of Kazakhstan (2014b) Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 No. 226-V, with amendments and additions as of 20 August 2026. Available at: https://prg.kz/ (Accessed: 15 September 2026).

14. Sai, S. and Wang, Z. (2026) 'Criminal regulatory approaches to deepfake-related offenses: Focusing on the crime of fraud', International Journal of Asian Social Science Research, 3(1), pp. 20–31.

15. National Institute of Standards and Technology (2024) Reducing Risks Posed by Synthetic Content: An Overview of Technical Approaches to Digital Content Transparency. NIST AI 100-4. Gaithersburg, MD: U.S. Department of Commerce. doi: https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-4.

16. United States Congress (2025) TAKE IT DOWN Act (Tools to Address Known Exploitation by Immobilizing Technological Deepfakes on Websites and Networks Act). Public Law 119-12, 119th Congress, 19 May 2025, 139 Stat. 55.

17. Financial Crimes Enforcement Network (2024) FinCEN Issues Alert on Fraud Schemes Involving Deepfake Media Targeting Financial Institutions. Available at: https://www.fincen.gov/ (Accessed: 22 May 2026).

18. Legal Information Institute (n.d.) 'Rule 901: Authenticating or identifying evidence', Federal Rules of Evidence. Cornell Law School. Available at: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_901 (Accessed: 2 June 2026).

19. European Parliament and Council of the European Union (2024) 'Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)', Official Journal of the European Union, L 2024/1689. Available at: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (Accessed: 5 June 2026).

20. Univaso, P. and San Segundo, E. (2025) 'Detection of cloned voices in realistic forensic voice comparison scenarios', Frontiers in Artificial Intelligence, 8, Article 1678043. doi: https://doi.org/10.3389/frai.2025.1678043.

Information about the author

Beaver K.M. **–** corresponding author, PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University, 222 S. Copeland Street, Tallahassee, FL 32306, USA

Бивер К.М. **–** хат-хабар авторы, PhD, Флорида мемлекеттік университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжіндегі Джудит Рич Харрис атындағы криминология профессоры, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, АҚШ

Бивер К.М. **–** автор для корреспонденции, PhD, профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, США

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс

Scientific article
IRSTI 10.77.51
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-188-200

Navigating the Legal Gaps: Phishing, Vishing, and the Emerging Landscape of Online Fraud in Kazakhstan

N.S. Temirbolat[1], S.Sh. Urkumbay*[2], R.A. Alshurazova[3]

[1,2]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[3]M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

(e-mail: [1]nuraishamail@gmail.com, [2]urkumbay_sulushash@live.kaznu.kz, [3]rau-0708@mail.ru)

Abstract. Phishing, vishing, and broader forms of online fraud pose significant threats to Kazakhstan's citizens, yet existing legislative and policy frameworks do not comprehensively address these increasingly sophisticated tactics. This article undertakes a comparative legal analysis of Kazakhstani legal documents, including the Penal Code, the Law «On Personal Data and Their Protection», and other relevant regulations, to examine how such crimes are defined and codified. The findings reveal that while fraud statutes broadly accommodate certain dimensions of cyber deception, explicit references to phishing and vishing remain absent or insufficiently developed, leaving enforcement agencies to interpret modern social engineering schemes through traditional legal provisions. Similarly, national cybersecurity strategies, such as the «Cyber Shield of Kazakhstan», recognise social engineering as a growing threat but fail to offer targeted measures for mitigating it. The article argues that these omissions, combined with the dynamic nature of cybercrime, create enforcement ambiguities. By highlighting critical gaps and ambiguities in current legislation, this analysis underscores the need for an updated legal framework capable of keeping pace with evolving cybercriminal methodologies, ultimately ensuring more robust protection for both individuals and institutions.

Keywords: phishing, vishing, online fraud, Kazakhstan, legal framework

Received: 14.02.2025. Accepted: 12.05.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

Н.С. Темірболат[1], С.Ш. Үркүмбай*[2], Р.А. Альшуразова[3]
[1,2]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[3]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
(e-mail: [1]nuraishamail@gmail.com, [2]urkumbay_sulushash@live.kaznu.kz, [3]rau-0708@mail.ru)

Құқықтық тетіктерді қарастыру: фишинг, вишинг және Қазақстандағы онлайн алаяқтықтың қалыптасып келе жатқан көрінісі

Аңдатпа. Фишинг, вишинг және онлайн алаяқтықтың өзге де түрлері Қазақстан азаматтарына елеулі қатер төндіруде, алайда қолданыстағы заңнамалық және саяси тетіктер бұл барған сайын күрделеніп келе жатқан әдістерге жеткілікті дәрежеде көңіл бөлмейді. Берілген мақалада салыстырмалы құқықтық талдау жүргізіліп, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, «Жеке деректер және оларды қорғау туралы» заңы және өзге де тиісті нормативтік-құқықтық актілер қарастырылады. Бұл талдау аталған қылмыстардың заңнамада қалай анықталып, кодификацияланатынын айқындауға бағытталған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, алаяқтыққа қатысты жалпы ережелер кибералаяқтықтың кейбір қырларын қамтығанымен, фишинг пен вишингке нақты сілтемелер жетіспейді немесе жеткіліксіз қарастырылған. Соның салдарынан құқық қорғау органдары заманауи әлеуметтік инженерия схемаларын дәстүрлі құқықтық нормалар аясында түсіндіруге мәжбүр. Сонымен қатар, Қазақстанның Киберқауіпсіздік тұжырымдамасы (Киберқалқасы) сияқты ұлттық киберқауіпсіздік стратегияларында әлеуметтік инженерияның өсіп келе жатқан қаупі мойындалғанымен, оны нақты болдырмауға арналған мақсатты шаралар жүйесі ұсынылмаған. Мақалада осы олқылықтар киберқылмыстың қарқынды дамып отырған сипаты аясында құқық қолдануда екіұштылық туғызатыны айтылып, қазіргі заңнамадағы басты тетіктер мен түсініксіздіктер атап көрсетіледі. Соның нәтижесінде, кибералаяқтықтың өзгермелі әдістеріне ілесіп отыратын жаңартылған құқықтық базаның қажеттігі нақты дәлелденеді.

Түйін сөздер: фишинг, вишинг, онлайн алаяқтық, Қазақстан, құқықтық база

Н.С. Темірболат[1], С.Ш. Үркүмбай*[2], Р.А. Альшуразова[3]
[1,2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[3]Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
(e-mail: [1]nuraishamail@gmail.com, [2]urkumbay_sulushash@live.kaznu.kz, [2]rau-0708@mail.ru)

Рассмотрение правовых пробелов: фишинг, вишинг и формирующееся поле онлайн-мошенничества в Казахстане

Аннотация. Фишинг, вишинг и другие формы онлайн-мошенничества представляют существенные угрозы для граждан Казахстана, однако существующие законодательные и политические рамки не в полной мере учитывают эти всё более изощрённые методы. В данной статье проводится сравнительный правовой анализ казахстанских нормативных документов, включая Уголовный кодекс, закон «О персональных данных и их защите» и другие релевантные нормативно-правовые акты, с целью выяснить, каким образом данные преступления определены и закреплены в законодательстве. Результаты

показывают, что, хотя нормы о мошенничестве в целом охватывают некоторые аспекты цифрового обмана, чётких формулировок, касающихся фишинга и вишинга, по-прежнему не хватает или они развиты недостаточно, вынуждая правоохранительные органы интерпретировать современные схемы социальной инженерии в рамках традиционных правовых положений. Аналогичным образом, национальные стратегии кибербезопасности, такие как «Киберщит Казахстана», признают растущую угрозу социальной инженерии, однако не предлагают адресных мер по её предотвращению. В статье утверждается, что подобные пробелы, усугубляемые динамичным характером киберпреступности, ведут к правоприменительным неопределённостям. Указывая на ключевые недостатки и противоречия в текущем законодательстве, данное исследование подчёркивает необходимость обновлённой законодательной базы, способной поспевать за эволюционирующими методами киберпреступников и обеспечивать более надёжную защиту для граждан и организаций.

Ключевые слова: фишинг, вишинг, онлайн-мошенничество, Казахстан, правовая база

Introduction

The internet and cybercrimes are a global phenomenon and are as ubiquitous as consumer and business access to the technology it is performed on. There are a variety of sophisticated ploys used by fraudsters to deceive unsuspecting victims of their personal and financial information, which may result in stolen identities, bank account takeovers, redirection of mail, and appropriated loans. Fraudsters regularly change locations to evade detection, operate in a legal grey area, and seek small amounts of money [1]. Internet fraud and cybercrimes manifest in a myriad of different ways, including scam calls, emails, and text messages [2].The worldwide cost of cybercrime has risen from $445 billion in 2014 to $608 billion in 2017. In 2017, it was disclosed that cybercrime impacted a total of 978 million individuals across 20 different nations [3]. According to data from the legal statistics and special records committee of the General Prosecutor's Office, Kazakhstan experienced a 70.6 percent rise in internet fraud in 2020. Over the first 11 months of 2019, 7,000 fraud incidents were documented, whereas the figure for the corresponding period in 2021 reached 12,000 [4].

Despite a wealth of literature on cyberfraud globally, there has been scant research into the internet fraud landscape, specifically phishing in Kazakhstan. It is also essential to note that research and features of phishing prevalent in other states may not be directly applicable to the Republic of Kazakhstan. However, due to the lack of literature on Kazakhstan, it is important to understand how the practices of phishing are dealt with in other countries. It is our hope that this work will shed light on phishing in Kazakhstan and fill the gap of research which exists. Therefore, it is appropriate to outline the aim of this study. In this article, a comparative legal analysis of the primary legal frameworks, policy documents, and regulatory provisions in Kazakhstan that address such crimes is undertaken, examining how current statutes define phishing and other forms of online fraud. By situating the discussion within the broader context of the nation's cybersecurity policies, the efficacy of existing legal instruments in deterring would-be fraudsters has been scrutinised.

Literature review

It is necessary here to clarify exactly what is meant by phishing. Phishing is a form of cyberattack where a fraudster uses social engineering tactics to steal someone's identity, deceive victims into revealing sensitive information, and obtain identifying information, banking and payment card data, and passwords. Phishing often involves sending fake emails, texts, and phone calls that imitate legitimate online platforms such as banks, auctions, or payment websites. These emails direct visitors to a fraudulent webpage that is skilfully crafted to resemble the authentic login page of the legitimate site [5]. Phishing emails, texts, and phone calls may result in significant financial losses for those who are deceived by the messages. Moreover, they pose challenges for the institutions whose brands are being imitated by the fraudsters [6].

There has been a wealth of research into phishing globally, and an affluence of government statistical reports. For example, in 2022 in the United States alone, the IC3 (FBI's Internet Crime Complaint Center) received 800,944 complaints of internet fraud, with potential total losses amounting to over $10.2 billion (FBI, 2023). According to the same report, the most common victims by age group were persons aged 60+ with a total of $3.1 billion in losses from internet fraudsters, and the most common internet crime type was phishing (Receiving unsolicited communication via email, text, or phone from a seemingly reputable company asking for personal, financial, or login information), totalling 300,497 victims and $52,089,159 in 2022 alone [7].

In the United Kingdom, there were 4.5 million fraud offences reported in the Telephone-operated Crime Survey for England and Wales (TCSEW) for the year ending March 2022, marking a 25% rise from the previous year ending March 2020 (ONS, 2022). 50 percent of TCSEW respondents said they may have received a phishing email, SMS, or social media message (ONS, 2022). 54% of those who received phishing communications were targeted by fraudsters impersonating delivery firms, 32% by banks or financial institutions, and 29% by e-commerce companies. Of the responders who received phishing communications, 3% responded or clicked on a link in the message. 11% of respondents or link-clickers shared personal information susceptible to exploitation by scammers [8].

There are many psychological characteristics that contribute to being a victim of Internet-based fraud [9]. Most of the evaluated research focused on 'phishing' and analysed various elements from personality to heuristics. Most of the information and opinions that exist about the psychological aspects linked to susceptibility to online fraud are mostly anecdotal and might potentially contribute to the formation of erroneous myths, such as the notion that elderly individuals are easy targets. Policies aimed at reducing fraud should acknowledge that compliance is universal and that no one population is inherently more or less susceptible [9]. This is echoed by other authors, who assert that it is crucial to differentiate between the targets of fraudsters, those who fall victim, and the total number of victims within various demographic categories. Fraudsters that focus only on older age groups are more likely to have a higher number of victims from that demographic [1]. A 2009 UK-based study found that in 2009, the average victim of identity theft was more likely to be a man in his late 30s or early 40s than a woman (60:40). Over three-quarters of the victims were between the ages of 25 and 54, with an average victim age of 42 [10].

A study in South Africa concluded that conducting a simulated phishing attack together with integrated training might help enhance users' ability to resist phishing attempts, thereby lowering their vulnerability to future attacks [11]. Interestingly, an analysis of trends in phishing

attacks in 2006 found that phishing incidence decreases significantly on weekends. Additionally, phishers mostly impersonate financial businesses, but they also target other areas such as commerce, community, government, job forums, certificate authorities, and greeting cards [6]. Furthermore, it takes an average of 416 days for fraud victims to recognise they had been a victim [10]. Fraudsters had almost a year to exploit their victims' accounts, accumulate debts, damage their credit scores, and then target new victims. From this same study, the richest residents in the UK are the ones most likely to fall victim to fraud, with an average loss of £1,100 per victim [10].

Within Kazakhstan, few studies have observed the problems of cyber fraud, and more specifically phishing. Some authors have developed suggestions for enhancing victimological criteria to tackle fraud [12]. Consistently alerting the populace about new deception strategies, updating practical recommendations on protecting oneself from fraudsters, and enhancing citizens' legal awareness are suggested to reduce the number of fraud victims in Kazakhstan [12]. Another noteworthy study in this area has utilised several machine learning techniques to forecast instances of fraud, namely credit card and e-commerce fraud. The study concluded that machine learning methods can be utilised to increase the detectability of credit card fraud [13].

Both theoretical and practical components of combating computer technology fraud is examined by some Kazakhstani authors. The research is intended to serve as the basis for revisions to Kazakhstan's laws and the creation of instructional guides for investigating certain criminal offences in law enforcement [14]. To provide efficient strategies to combat fraud, namely housing fraud, using information technology, since theft often originates from cyber assaults on information systems themselves, comprehensive research was conducted by scholars from Kazakhstan [15]. This research used methodologies such as comparative legal analysis and expert review. Proposed amendments to the criminal code of the Republic of Kazakhstan focus on expanding jurisdiction, adding qualifying criteria, and the need of enacting a new Law on real estate business. The authors maintain that an inadequate identification of fraud in the information technology industry in Kazakhstan is due to the operational police units' staff lacking competence in IT technologies. The authors assert that all law enforcement personnel and judges should get basic training on cybercrime and electronic evidence, or as many as practicable. This fundamental information should be included in the initial training of prospective workers and judges, as well as in further training and retraining programmes for existing employees and judges [15].

Based on survey data on young people in Kazakhstan, one study revealed that young people in Kazakhstan are unaware of how to protect themselves from cyber threats, lack knowledge, and misunderstand the importance of cybersecurity [16]. This article also provides recommendations for ensuring cybersecurity, namely the involvement of the state, educational institutions, and the corporate sector in maintaining cybersecurity, along with the significance of international collaboration.

Materials and methods

This study employs a qualitative methodology, centring on the comparative legal analysis of official documents. A search for «phishing» (фишинг) in Russian on the Adilet portal (adilet.zan.kz), Kazakhstan's official repository of legislative and regulatory documents, produced a limited number of results. However, upon closer examination of these documents, it appears that most references do not undertake a substantive discussion of phishing as a distinct form of cybercrime;

rather, they make passing or ancillary mention of the term within broader contexts such as explanations, disclaimers, or notices of risk in general cyber-related regulations and guidelines. None of the identified documents present a dedicated, in-depth legal framework or enforcement mechanism specifically targeting phishing, and the term itself is typically used to illustrate general fraudulent practices involving the unauthorized acquisition of financial or personal data.

This absence of a robust, standalone legal definition or comprehensive policy provisions devoted to phishing suggests that the Kazakhstani legal corpus, as currently indexed on Adilet, has yet to formally codify or elaborate on the precise nature and scope of phishing as a cyber threat. Instead, any legal ramifications for phishing-related activities are subsumed under broader statutes addressing fraud, unauthorised data access, or misuse of information technology. Consequently, the search results highlight a gap in explicit legislative coverage of cyber-enabled social engineering offenses: while authorities recognise and occasionally reference phishing, the lack of tailored statutory language or clear prosecutorial guidelines may hinder consistent enforcement and public awareness efforts. As such, although the documents retrieved allude to phishing in broad, often cautionary terms, they offer limited insight into how Kazakhstani law specifically confronts and prosecutes this rapidly evolving cybercrime.

Following the initial query on Adilet, additional key legal documents were manually searched to shed further light on the scope and treatment of phishing, vishing (voice-based phishing), and online fraud in Kazakhstan. In particular, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the national "Cyber Shield" Concept, and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Personal Data and Their Protection", among other potentially relevant statutes and policy frameworks, were reviewed. Through the scrutiny of these sources, it was sought to determine whether and to what extent existing legislation explicitly addresses emergent tactics of cybercriminals, provides a coherent prosecutorial basis for such offenses, and includes provisions for victim redress. This broader investigation was also undertaken to yield a more nuanced assessment of any legislative gaps or inconsistencies that may impede the country's efforts to combat cyber-enabled social engineering crimes effectively.

Results and Discussion

The national Cyber Security Concept

The 2017 Government of Kazakhstan Decree No. 407 [17], which approves the national Cybersecurity Concept (commonly referred to as the «Cyber Shield of Kazakhstan», aims to establish a high-level strategic framework for safeguarding the country's digital infrastructure against a broad spectrum of online threats. In principle, the Concept outlines key objectives such as fortifying critical information systems, increasing institutional capacities, and improving public awareness. By emphasising the importance of public-private cooperation and more robust legal provisions, it signals official recognition that cyber threats, from hacking to social engineering, pose significant risks to the nation's socioeconomic stability. However, its treatment of phishing, vishing, and other forms of online fraud remains partial and subsumed under generalised categories of «cyber fraud» and «social engineering», without offering a clear or systematic plan for enforcement, awareness, or remediation. Although the Concept underscores social engineering as an evolving and highly detrimental vector of attack, it does not delineate specific guidelines or penalties for common tactics such as phishing emails, fraudulent phone calls, or SMS-based scams. Instead, it gestures broadly toward the need for collaboration among law

enforcement, telecom operators, and financial institutions, while stopping short of explaining precisely how these stakeholders ought to identify, counteract, and penalise phishing or vishing attempts in everyday practice.

In its vision to create a national «Cyber Shield», the Concept aspires to mobilise a holistic response involving public agencies, private companies, and international partners. Yet the document, being largely conceptual in its orientation, offers little by way of concrete implementation protocols or explicit legal frameworks that would be vital in addressing the increasing prevalence of phone-based fraud, phishing websites, and other internet scams targeting Kazakhstani citizens. The inclusion of measures to enhance digital literacy and promote ongoing training points to an implicit acknowledgment that human error remains a key vulnerability in cyber defence, but even these mentions lack detail regarding scale, target populations, or funding mechanisms. Although the Concept does call for amending existing legal and regulatory structures to address new forms of cybercrime, it does not define essential terms such as phishing or vishing in a manner that would allow for streamlined investigations or consistent enforcement practices across regions. Consequently, while the Concept succeeds in positioning cybersecurity as a national priority, it defers most meaningful action on cyber fraud, particularly in the realm of phishing and vishing, to subsequent regulations or agency-specific decrees, leaving a notable gap between the policy's overarching aspirations and the practical needs of individuals and organisations contending with sophisticated online scams on a daily basis.

Overall, the Concept's vision of bolstering cybersecurity in Kazakhstan is commendable as a guiding framework, yet its language around social engineering threats remains predominantly aspirational and broad. This approach neglects the nuanced complexities of phishing and vishing attacks, which continue to evolve in both technique and scale. By embedding such forms of fraud in a generalised discussion of cyber threats, the document fails to address how existing institutional capacities, and legal mechanisms should be adapted or strengthened to effectively counter these persistent and increasingly sophisticated criminal methods. Moreover, the lack of explicit protocols for public education campaigns, reporting mechanisms, and cross-industry intelligence sharing diminishes the Concept's ability to mitigate real-world threats in an immediate and visible manner. In that sense, while the «Cyber Shield of Kazakhstan» offers a valuable starting point, significant additional legislative and operational steps appear necessary to transform its broad declarations into comprehensive, actionable, and adequately funded measures for defending citizens and organisations against phishing, vishing, and other forms of online fraud.

Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection»

The 2013 Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» (No. 94-V) [18] primarily focuses on regulating the collection, storage, processing, and protection of individuals' personal data. Although it provides definitions and guidelines aimed at safeguarding the confidentiality and integrity of personal information held by various public and private entities, it does not explicitly address specific types of cyber fraud such as vishing or phishing. Instead, it generally stipulates that data controllers and processors must adopt organisational and technical measures to prevent unauthorised access, loss, or misuse of personal data, thereby implying a duty to mitigate security breaches that could occur through fraudulent or criminal acts. This indirect mention of security obligations leaves considerable interpretative room for whether and how the law can be applied to concrete incidents of online fraud, especially those facilitated by social engineering techniques targeting the victim directly, rather than a data controller's databases.

From a critical standpoint, the law's focus on organisational data protection measures, rather than individual scams that exploit users' lack of awareness, underscores a significant gap in addressing the realities of cybercrime in Kazakhstan. While personal data protection is a core concern, the statute's absence of explicit provisions on vishing or phishing suggests that these offenses are subsumed under broader, often imprecise categories of unauthorised data access or fraudulent misuse of personal information. Consequently, enforcement agencies and courts must rely on other criminal or administrative statutes when prosecuting or adjudicating cases of online fraud, potentially complicating the legal process and diluting the specific harm associated with tactics like voice-based deception. In effect, this law provides only a partial framework for securing personal data, offering no dedicated mechanism for redressing the personalised, real-time manipulations, such as vishing, that commonly bypass purely organisational defences.

The Penal Code of the Republic of Kazakhstan

The Penal Code of the Republic of Kazakhstan (No. 226-V, dated 3 July 2014) [19] contains general provisions for criminalising fraud, unauthorised access to information systems, and other offenses that could, in principle, encompass vishing and phishing activities. Most notably, fraud is penalised under broad clauses that prohibit the illegal acquisition of property or property rights through deception or abuse of trust, and certain articles address the misuse of information and communication technologies. Nonetheless, these provisions stop short of explicitly defining or naming phishing, vishing, or analogous social engineering tactics, effectively folding such offenses under traditional fraud classifications. Because the language remains relatively technology-neutral, enforcement authorities are left to interpret whether specific online or phone-based deceptions fit the existing statutory elements, a process that can create legal ambiguities and evidentiary challenges when prosecuting crimes of this nature.

From a critical perspective, the Penal Code's approach highlights a structural gap in adapting legal definitions to the rapidly evolving ecosystem of cybercrime. While incorporating terms such as «electronic information» and «telecommunication networks» signals an acknowledgment of modern-day criminal methods, the absence of dedicated articles or clear sub-provisions specifically addressing phishing or vishing impedes a more nuanced grasp of how these crimes function. In practical terms, victims of sophisticated online fraud, who may be manipulated via phone calls or spoofed emails, are often left with few guidelines for seeking redress under a legal framework that was not designed with these schemes in mind. Consequently, the burden falls on investigators, prosecutors, and courts to interpret technologically diffuse behaviours within older, more generalised fraud statutes, thereby raising the risk of inconsistent enforcement and overlooking the unique harms associated with contemporary forms of cyber-enabled deception.

The Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences

The 2014 Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences (No. 235-V) [20] provides a framework for penalising a wide variety of non-criminal legal breaches, including some that involve improper use of telecommunications and information systems. While certain clauses could theoretically be invoked in cases of unauthorised data handling or the misuse of telecommunications networks, the text does not explicitly reference phishing, vishing, or other methods of social engineering aimed at extracting confidential information.

Instead, the Code largely covers administrative violations ranging from unlicensed activities to procedural failings by companies and individuals, imposing fines and other non-criminal penalties for infringements. As a result, there is no straightforward mechanism under these provisions for holding perpetrators of cyber-enabled scams administratively liable unless their

actions fit within pre-existing definitions of telecommunication violations or illegal handling of personal data.

Critically, this gap exemplifies a broader systemic challenge in Kazakhstan's legislative environment: social engineering crimes, particularly those executed through phone calls or deceptive emails, are neither distinctly categorised nor clearly delineated under administrative norms. Although the Code could be applied in peripheral areas, such as penalising telecom providers who fail to implement certain cybersecurity protocols, it offers limited avenues for addressing the core misrepresentation and deception at the heart of phishing or vishing schemes. Consequently, the Code's regulatory approach may place undue emphasis on compliance issues rather than on deterring and penalising those who target victims through manipulative online or telephone tactics. Without further legislative refinement, administrative law will continue to offer only fragmentary remedies that fail to capture the unique harm inflicted by these rapidly evolving cyber fraud methods.

Additional statutes and regulatory acts

Beyond the core legal instruments already examined, several additional statutes and regulatory acts in Kazakhstan warrant attention for a more comprehensive analysis of phishing, vishing, and online fraud. In particular, equally pertinent is the Law «On Informatization» [21], which outlines the legal foundations for the development and use of information technologies in Kazakhstan and may shed light on any responsibilities of internet service providers or digital platforms to prevent fraudulent activities. Law «On Electronic Document and Electronic Digital Signature» [22] was also reviewed to understand how electronic transactions and signatures are protected under current regulations, relevant in instances where phishing scams exploit digital credential systems. Additionally, exploring the Law «On Banks and Banking Activities» [23] helped to identify financial-sector obligations to mitigate fraudulent transfers, while official decrees or strategies from the Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry revealed evolving government measures and priorities. Taken together, these documents deepened an understanding of the legal ecosystem governing cyber fraud in Kazakhstan, highlighting both explicit and implied mechanisms that either address or fail to address phishing, vishing, and similar forms of online deception.

Conclusion

It has been demonstrated that although Kazakhstan's legislative frameworks address cyber fraud in general terms, explicit coverage of phishing, vishing, and other social engineering tactics remains inadequate. Existing provisions, which rely on traditional definitions of fraud and unauthorised access, demand interpretive stretching when modern cybercrimes are prosecuted. This reliance on broad categorisation has been noted to create ambiguity, as law enforcement agencies often lack clear guidance on how to classify and investigate deceptive schemes that manipulate human behaviour rather than technical vulnerabilities. The absence of precisely formulated legal definitions also weakens preventive measures, since public awareness campaigns and reporting mechanisms cannot be effectively structured around vague statutory language.

Such gaps are further exacerbated by the rapid emergence of new phishing and vishing techniques, making sporadic legislative updates insufficient to curb evolving criminal methods. It has been observed that while some policy documents, including the "Cyber Shield of

Kazakhstan," acknowledge social engineering threats, they do not prescribe specific remedies or enforcement protocols. Future research is therefore needed to map the full scope of cyber fraud incidents, assess the effectiveness of existing investigative procedures, and explore targeted legislative reforms capable of encompassing the broad array of social engineering tactics. By integrating robust legal definitions with systematic public education initiatives, a more coherent and dynamic approach to safeguarding digital transactions and personal data may be achieved.

The findings of this study imply that researchers and policy analysts must expand traditional understandings of cybercrime to include the unique psychological, technical, and social dynamics of phishing and vishing. Such a shift could encourage interdisciplinary inquiries, blending criminology, law, psychology, and information security, to produce holistic frameworks that address both the technical and human dimensions of modern cyber-fraud.

Conflict of interest

There are no conflicting interests to disclose.

The contribution of the authors

N.S. Temirbolat, S.Sh. Urkumbay, and **R.A. Alshurazova** contributed equally to the preparation and execution of the study. **N.S. Temirbolat** contributed to the research concept, methodology, and preparation of the initial manuscript. **S.Sh. Urkumbay** participated in data collection, literature review, and analysis and interpretation of the findings. **R.A. Alshurazova** contributed to data analysis, formulation of conclusions and recommendations, and final editing of the manuscript.

Funding

This study has not received funding.

References

1. Button M. (2016) Fraud typologies and victims of fraud / Button M., Lewis C., Tapley J. //National Fraud Authority. London, 2016. – Pp. 96.

2. Brenner, S.W. (2004) Cybercrime metrics: old wine, new bottles? // Virginia Journal of Law and Technology. – Vol. 9, No. 13. – Pp. 1-52.

3. Ali M. A. (2019) Consumer-facing technology fraud: Economics, attack methods and potential solutions. / Ali, M. A., Azad, M. A., Centeno, M. P., Hao, F., van Moorsel, A. // Future Generation Computer Systems. – Vol. 100. – Pp. 408-427.

4. Zhenisbekova A. (2021). Growing Internet Frauds in Kazakhstan: How to Keep You and Your Money Safe? Central Asian Burau for Analytics Reporting. https://cabar.asia/en/growing-internet-frauds-in-kazakhstan-how-to-keep-you-and-your-money-safe (accessed: 22.12.2024).

5. Aleroud, A. (2017) Phishing environments, techniques, and countermeasures: A survey. /Aleroud, A., Zhou, L. // Computers & Security. – Vol. 68. – Pp. 160-196.

6. Ramzan, Z., Wüest, C. (2007) Phishing Attacks: Analyzing Trends in 2006 // CEAS. Fourth Conference on Email and Anti-Spam (August 2-3, 2007). - Mountain View, California, USA

7. Federal Bureau of Investigation. Washington: Internet Crime Complaint Center. (2023). Internet crime report 2023. Retrieved from: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/2022_IC3Report.pdf (accessed: 05.11.2024).

8. Office for National Statistics website. Nature of fraud and computer misuse in England and Wales. https://www.ons.gov.uk Retrieved from: https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/natureoffraudandcomputermisuseinenglandandwales/yearendingmarch2022#:~:text=Estimates%20showed%20there%20were%204.5,%E2%80%9Cconsumer%20and%20retail%20fraud%E2%80%9D (accessed: 05.11.2024).

9. Norris G. (2019) The psychology of internet fraud victimisation: A systematic review / Norris, G., Brookes, A., & Dowell, D. //Journal of Police and Criminal Psychology. – Vol. 34. – Pp. 231-245.

10. Experian (2010). The Insight Report, Victims of Fraud Survey, London. Retrieved from: https://www.experian.co.uk/assets/insight-reports/brochures/The-Insight-Report-Victims-of-fraud-survey-March-2010.pdf (accessed: 21.11.2024).

11. Jansson, K. (2013) Phishing for phishing awareness / Jansson, K., von Solms, R. // Behaviour & Information Technology. – Vol. 32, No. 6. – Pp. 584-593.

12. Ozbekov D.O. (2022) About some issues of victimological prevention of fraud / Ozbekov, D. O., Mashabaev, A. Z., Siubayeva, N. Z. //Bulletin of the Karaganda University Law Series. – Vol. 107, No. 3. – Pp. 54-60.

13. Baitiles R. Y. (2022) DEtecting credit card fraud using machine learning / Baitiles, R. Y., Omarov, B. S. // Международный журнал информационных и коммуникационных технологий. – Vol. 3, No. 4. Pp. 57-69.

14. Temirzhanova L. A. (2019) Countering Fraud Committed Using Information Technology in Kazakhstan / Temirzhanova, L. A., Imangaliev, N. K., Sagymbekov, B. Z., Eshnazarov, A. A., Syzdykov, A. Z. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – Vol. 10, No. 45. – Pp. 2122-2132.

15. Temirzhanova, L.A. (2018) Improving the Mechanism of Countering Certain Types of Fraud in the Republic of Kazakhstan / Temirzhanova, L. A., Imangaliev, N. K., Syzdykov, A. Z., Eshnazarov, A. A., & Sagymbekov, B. Z. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – Vol. 9, No. 35. – Pp 1776-1788.

16. Джекебаева, М. (2023). Cybersecurity: importance for Kazakhstan and international experiences / Джекебаева, М., Изтаева, В., Анасова, К., & Манапбаев, Н. // Известия. Серия: Международные отношения и Регионоведение. – 2023. – Vol. 54(4). – Pp. 1-10.

17. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407. «Об утверждении Концепции кибербезопасности» («Киберщит Казахстана»). Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407 (accessed: 05.01.2025)

18. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 May 2013 No. 94-V. On Personal Data and Their Protection. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (accessed: 05.01.2025)

19. Penal Code of the Republic of Kazakhstan. 3 July 2014 No. 226-V. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (accessed: 05.01.2025)

20. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 235-V. On Administrative Infractions. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235 (accessed: 05.01.2025)

21. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 24 November 2015 № 418-V. On informatization. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1500000418 (accessed: 06.01.2025)

22. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 January 2003 No.370. On Electronic Document and Electronic Digital Signature. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z030000370_ (accessed: 06.01.2025)

23. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 31 August 1995 № 2444. On Banks and Banking Activities. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z950002444_#:~:text=Banking%20operations%20carried%20out%20without,Law%2C%20as%20well%20as%20the (accessed: 06.01.2025)

References

1. Button M. (2016) Fraud typologies and victims of fraud / Button M., Lewis C., Tapley J. //National Fraud Authority. London, 2016. – P. 96.

2. Brenner, S. W. Cybercrime metrics: old wine, new bottles? // Virginia Journal of Law and Technology. – 2004. – Vol. 9, No. 13. – P. 1-52.

3. Ali M. A. Consumer-facing technology fraud: Economics, attack methods and potential solutions. / Ali, M. A., Azad, M. A., Centeno, M. P., Hao, F., van Moorsel, A. // Future Generation Computer Systems. – 2019. – Vol. 100. – P. 408-427.

4. Zhenisbekova, A. (2021). Growing Internet Frauds in Kazakhstan: How to Keep You and Your Money Safe? Central Asian Bureau for Analytics Reporting. https://cabar.asia/en/growing-internet-frauds-in-kazakhstan-how-to-keep-you-and-your-money-safe (accessed: 22.12.2024).

5. Aleroud A. (2017) Phishing environments, techniques, and countermeasures: A survey. /Aleroud, A., Zhou, L. // Computers & Security. – Vol. 68. – P. 160-196.

6. Ramzan, Z., Wüest, C. (2007) Phishing Attacks: Analyzing Trends in 2006 // CEAS Fourth Conference on Email and Anti-Spam (August 2-3, 2007). - Mountain View, California, USA

7. Federal Bureau of Investigation. Washington: Internet Crime Complaint Center. (2023). Internet crime report 2023. Retrieved from: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/2022_IC3Report.pdf (accessed: 05.11.2024).

8. Office for National Statistics website. Nature of fraud and computer misuse in England and Wales. https://www.ons.gov.uk Retrieved from: https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/natureoffraudandcomputermisuseinenglandandwales/yearendingmarch2022#:~:text=Estimates%20showed%20there%20were%204.5,%E2%80%9Cconsumer%20and%20retail%20fraud%E2%80%9D (accessed: 05.11.2024).

9. Norris G. (2019) The psychology of internet fraud victimisation: A systematic review / Norris, G., Brookes, A., & Dowell, D. //Journal of Police and Criminal Psychology. – Vol. 34. – P. 231-245.

10. Experian (2010) The Insight Report, Victims of Fraud Survey, London. Retrieved from: https://www.experian.co.uk/assets/insight-reports/brochures/The-Insight-Report-Victims-of-fraud-survey-March-2010.pdf (accessed: 21.11.2024).

11. Jansson, K. (2013) Phishing for phishing awareness / Jansson, K., von Solms, R. // Behaviour & Information Technology. - Vol. 32, No. 6. – P. 584-593.

12. Ozbekov D. O. (2022) About some issues of victimological prevention of fraud / Ozbekov, D. O., Mashabaev, A.Z., Siubayeva, N.Z. //Bulletin of the Karaganda University Law Series. – Vol. 107, No. 3. – Pp. 54-60.

13. Baitiles R. Y. (2022) Detecting credit card fraud using machine learning / Baitiles, R. Y., Omarov, B. S. // Mezhdunarodnyj zhurnal informacionnyh i kommunikacionnyh tekhnologij. – Vol. 3, - No. 4. - Pp. 57-69.

14. Temirzhanova L. A. (2019) Countering Fraud Committed Using Information Technology in Kazakhstan / Temirzhanova, L. A., Imangaliev, N. K., Sagymbekov, B. Z., Eshnazarov, A. A., Syzdykov, A. Z. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. –. – Vol. 10, No. 45. – P. 2122-2132.

15. Temirzhanova, L. A. (2018) Improving the Mechanism of Countering Certain Types of Fraud in the Republic of Kazakhstan / Temirzhanova, L. A., Imangaliev, N. K., Syzdykov, A. Z., Eshnazarov, A. A., & Sagymbekov, B. Z. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. –. – Vol. 9, No. 35. – P. 1776-1788.

16. Dzhekebaeva, M. (2023). Cybersecurity: importance for Kazakhstan and international experiences / Dzhekebaeva, M., Iztaeva, V., Anasova, K., & Manapbaev, N. // Izvestiya. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya i Regionovedenie. – 2023. – Vol. 54(4). – P. 1-10.

17. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 iyunya 2017 goda № 407. «Ob utverzhdenii Koncepcii kiberbezopasnosti» («Kibershchit Kazahstana»): https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407 (accessed: 05.01.2025)

18. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 May 2013 No. 94-V. On Personal Data and Their Protection: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (accessed: 05.01.2025)

19. Penal Code of the Republic of Kazakhstan. 3 July 2014 No. 226-V: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (accessed: 05.01.2025)

20. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 235-V. On Administrative Infractions. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235 (accessed: 05.01.2025)

21. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 24 November 2015 № 418-V. On informatization: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1500000418 (accessed: 06.01.2025)

22. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 January 2003 No.370. On Electronic Document and Electronic Digital Signature: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z030000370_ (accessed: 06.01.2025)

23. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 31 August 1995 № 2444. On Banks and Banking Activities:https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z950002444_#:~:text=Banking%20operations%20carried%20out%20without,Law%2C%20as%20well%20as%20the (accessed: 06.01.2025)

Information about the authors:

***Temirbolat N.S.* –** candidate of Law Sciences, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University, 71, Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan

Urkumbay S.Sh. – corresponding author, 2 and-year PhD Student, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, 71, Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan

***Alshurazova R.A.* –** Master of Laws, Senior Lecturer, M.Auezov South Kazakhstan University, 5, Tauke Khan Avenue, 160012, Shymkent, Kazakhstan

***Темірболат Н.С.* –** заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

***Үркүмбай С.Ш.* –** хат-хабар үшін автор, 2-курс докторанты, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

***Альшуразова Р.А.* –** заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тәуке хан даңғылы, 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Темирболат Н.С. – кандидат юридических наук, старший преподаватель, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040,Алматы, Казахстан

Үркүмбай С.Ш. – автор для корреспонденции, докторант 2-го курса, юридический факультет, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Альшуразова Р.А. – магистр права, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, проспект Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal procedure/ Уголовное право. Уголовный процесс

Scientific article
IRSTI 10.77.51
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-201-219

Criminal law measures against digital forms of violence: An analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and its compliance with the contemporary challenges of societal digitalization

A.Zh. Muratova[1], L. Lantero[2], N.M. Apsimet*[3]

[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2]European Public Law Organisation, European Law and Governance School, Rome, Italy
[3]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: [1]muratova_azh@enu.kz, [2]l.lantero@cimea.it, [3]apsimet.nurdaulet@gmail.com)

Abstract. Rapid digitization of society has led to a significant shift of interpersonal aggression online, making countermeasures against digital violence a highly relevant task for Kazakhstan. This paper provides a legal, comparative, and statistical analysis of protective legislation, primarily Article 115-1 of the Penal Code (stalking) and Article 127-2 of the Code of Administrative Offences (bullying of minors). The aim of the study is to evaluate whether existing criminal and administrative measures meet contemporary challenges. Utilizing formal-legal, comparative, and systemic methods, the authors present an original age-neutral definition of digital violence and substantiate the fragmentary nature of the current protective framework. It establishes that the material construction of stalking requiring "substantial harm" blocks early intervention, while restricting cyberbullying provisions to minors leaves adults unprotected. Drawing on the experience of Germany, Italy, France, and the EU, the authors advance de lege ferenda proposals: reconstructing Article 115-1 as a formal offence, extending cyberbullying liability to adults, criminalizing cyberflashing under a consent model, and imposing a procedural duty on providers to preserve deleted digital evidence prior to its transfer to law enforcement. The conclusions are tested against official enforcement data for 2025–2026 and a case study of 2025 judgments on pursuit-type conduct.

Keywords: digital violence, cyberbullying, stalking, cyberstalking, criminal liability, psychological violence, de lege ferenda

Received: 18.09.2026. Accepted: 28.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

А.Ж. Муратова[1], Л. Лантеро[2], Н.М. Апсимет*[3]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[2]Еуропалық қоғамдық құқық ұйымы, Еуропалық құқық және басқару мектебі, Рим, Италия
[3]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(e-mail: [1]muratova_azh@enu.kz, [2]l.lantero@cimea.it, [3]apsimet.nurdaulet@gmail.com)

Цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық шаралар: Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау және оның қоғамды цифрландыру жағдайындағы өзектілігі

Аңдатпа. Қоғамның қарқынды цифрлануы тұлғааралық агрессияның едәуір бөлігінің онлайн-ортаға ауысуына әкеліп, цифрлық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселесін Қазақстан Республикасы үшін аса өзекті етті. Мақалада елдің қорғау заңнамасына, ең алдымен ҚР ҚК 115-1-бабына (сталкинг) және ҚР ӘҚБтК 127-2-бабына (кәмелетке толмағанды жәбірлеу) кешенді құқықтық, салыстырмалы және статистикалық талдау жүргізіледі. Зерттеудің мақсаты – қолданыстағы қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық шаралардың цифрлық дәуірдің заманауи сын-қатерлеріне сәйкестігін бағалау. Формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік әдістер негізінде жұмыста алғаш рет жәбірленушінің жасымен шектелмейтін цифрлық зорлық-зомбылықтың авторлық анықтамасы ұсынылып, қолданыстағы қорғау механизмінің фрагменттік сипаты дәлелденді. Сталкингтің «елеулі зиянға» байланыстырылған материалдық құрамы ерте сатыда араласуды шектейтіні, ал кибербуллинг туралы норманың тек кәмелетке толмағандармен шектелуі ересектерді құқықтық қорғаусыз қалдыратыны анықталды. Германия, Италия, Франция және Еуропалық одақ тәжірибесіне сүйене отырып, de lege ferenda ұсыныстары тұжырымдалды: 115-1-бапты формальды құрам ретінде қайта құру, кибербуллинг үшін жауаптылықты ересектерге тарату, киберфлешинг үшін қылмыстық жауаптылық белгілеу, онлайн-платформаларды пайдалануды саралаушы белгі ретінде енгізу, сондай-ақ провайдерлердің жойылған цифрлық іздерді құзыретті органдарға бергенге дейін сақтау процестік міндетін бекіту. Тұжырымдар 2025-2026 жылдарғы ресми құқық қолдану деректерімен және қудалау сипатындағы әрекеттер бойынша 2025 жылғы сот үкімдерін талдау арқылы тексерілді.

Түйін сөздер: цифрлық зорлық-зомбылық, кибербуллинг, сталкинг, киберсталкинг, қылмыстық жауаптылық, психологиялық зорлық-зомбылық, de lege ferenda

А.Ж. Муратова[1], Л. Лантеро[2], Н.М. Апсимет*[3]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2]Организация европейского публичного права, Школа европейского права и управления, Рим, Италия
[3]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(e-mail: [1]muratova_azh@enu.kz, [2]l.lantero@cimea.it, [3]apsimet.nurdaulet@gmail.com)

Уголовно-правовые меры противодействия цифровым формам насилия: анализ действующего законодательства Республики Казахстан и его соответствие современным вызовам цифровизации общества

Аннотация. Стремительная цифровизация общества обусловила перенос значительной части межличностной агрессии в онлайн-среду, превратив противодействие цифровому насилию в актуальную задачу для Республики Казахстан. В статье проводится комплексный правовой, сравнительный и статистический анализ охранительного законодательства страны, прежде всего ст. 115-1 УК РК (сталкинг) и ст. 127-2 КоАП РК (травля несовершеннолетних). Цель исследования – оценить соответствие действующих уголовно-правовых и административно-правовых мер современным вызовам цифровой эпохи. На основе формально-юридического, сравнительно-правового и системного методов в работе впервые дано авторское определение цифрового насилия, не ограниченное возрастом потерпевшего, и доказан фрагментарный характер существующего механизма защиты. Установлено, что материальный состав сталкинга, требующий наступления «существенного вреда», блокирует превентивное вмешательство на ранних стадиях, а ограничение нормы о кибербуллинге несовершеннолетними оставляет совершеннолетних граждан без правовой защиты. С опорой на опыт Германии, Италии, Франции и Европейского союза сформулированы предложения de lege ferenda: реконструкция ст. 115-1 УК РК в формальный состав, распространение ответственности за кибербуллинг на взрослых, криминализация киберфлешинга на основе модели согласия, введение квалифицирующего признака совершения деяния через онлайн-платформы, а также закрепление процессуальной обязанности интернет-провайдеров по сохранению удаленных цифровых следов до их передачи правоохранительным органам. Выводы проверены на официальных правоприменительных данных за 2025-2026 гг. и материалах судебной практики 2025 г. по делам о преследовании.

Ключевые слова: цифровое насилие, кибербуллинг, сталкинг, киберсталкинг, уголовная ответственность, психологическое насилие, de lege ferenda

Introduction

Digital tools mediate much of social life, allowing interpersonal aggression to follow victims beyond physical spaces. Traditional criminal-law categories do not always capture this conduct or its psychological effects. International data show reported lifetime exposure to cyberbullying rising from 18% in 2007 to 36% in 2019 [1].

In Kazakhstan, scholarly literature reports 139 child suicides in 2025 and associates school bullying with nearly one-fifth of cases; the Children's Rights Ombudsman estimates its share

among contributing factors at 22% [2]. These figures underscore the need to examine the legal response to harassment, including online conduct.

Kazakhstan adopted two relevant reforms. Article 127-2 of the Code of Administrative Offences, introduced in 2024, addresses bullying and cyberbullying of minors and, in specified cases, the responsibility of guardians [3]. Article 115-1 of the Penal Code, introduced in 2025, criminalizes unlawful pursuit as a criminal misdemeanor without restricting the mode of pursuit [4].

Enforcement data record 121 offences connected with bullying of minors in January-October 2024 [5] and 248 registered stalking cases in the first five months of 2026 [13]. Such figures reflect reporting and enforcement practices, not the prevalence of digital violence.

The relationship between Articles 115-1 and 127-2, the limits of their protection and their suitability for digitally mediated aggression require systematic assessment. This study addresses those questions.

Research methods and materials

The legal materials comprise the Penal Code (Articles 3, 10, 15, 71, 98-3, 115, 115-1, 131 and 147) [4], the Code of Administrative Offences (Article 127-2) [3], the child-rights legislation [6], the amending laws introducing stalking and bullying provisions [7; 8], and laws on personal data and online platforms [33; 34]. Comparative sources are the criminal laws of Germany, Italy, France and England and Wales [10; 22; 23; 32], the EU Digital Services Act and e-Evidence Regulation [11; 12; 30], and the Budapest Convention [31]. The study also draws on Kazakhstani doctrine [9; 14–16] and international research on technology-facilitated abuse, online harm, cyberbullying and content detection [2; 12; 17–20].

The empirical material consists of official enforcement figures for Article 115-1 from its entry into force on 20 August 2025 to June 2026 [13; 24; 25], and data on Article 127-2 for January–October 2024 [5]. In September 2026, a search of the Supreme Court's judicial-act database found no publicly available judgments under Article 115-1. The study therefore examines four first-instance judgments under Article 115 (threat) from 2025 [26–29]. They involve repeated digital contact or surveillance akin to pursuit and illustrate classification, proof, and sanctions; parties' names are omitted.

Formal-legal analysis identifies the elements of the existing and proposed offences; comparative analysis tests the suitability of foreign models for Kazakhstan; descriptive statistics characterize registered cases; case studies examine judicial treatment of pursuit; and systemic analysis identifies overlaps and gaps. Registration figures reflect reporting and enforcement, are not separated by online and offline conduct, and do not identify the missing elements in terminated cases. They cannot establish actual prevalence or the cause of case termination.

Findings

1. Kazakhstani law has no unified category of digital violence. Article 127-2 addresses bullying of minors administratively, whereas Article 115-1 criminalizes stalking without an age restriction [3; 4]. Drawing on technology-facilitated abuse research [17], this study defines digital violence as deliberate use of information and communication technologies against a person's will to violate psychological integrity, restrict freedoms or degrade honour and dignity.

2. Article 115-1 fills a gap concerning unlawful pursuit, but its requirement of «substantial harm» may impede early intervention [4; 9]. In the first five months of 2026, 101 of 204 final stalking-case decisions terminated proceedings for lack of offence elements [13]. Published data do not identify which element was missing; the figure cannot establish that harm was decisive. Judgments under Article 115 illustrate the difficulty of sanctioning pursuit without an explicit threat [26–29]. Alternative specified consequences or an endangerment model warrant consideration.

3. Article 127-2 protects minors against bullying, whereas Article 131 requires an indecent form of insult [3; 4]. Sustained harassment of adults that does not satisfy threat, stalking, insult or privacy-offence elements may therefore fall outside these provisions [15]. A separate administrative offence concerning adult harassment could close this gap; Table 1 distinguishes it from related offences.

4. Legal prohibitions require effective detection, content removal and preservation of proof. Algorithms may flag abusive material [20], and Kazakhstan uses an interagency removal mechanism [2]. Yet removal can erase evidence [19], and filtering must protect expression [12]. The examined cases rely on digital messages and recordings [26; 27]. Platforms and operators should be required to preserve removed content and metadata for a defined period, subject to procedural safeguards.

Discussion

Adapting inherited legal categories to an information society is not a one-off drafting exercise; it is an ongoing process, and Kazakhstan's terminology for online aggression is still, in a fairly literal sense, being assembled in real time. What follows sets domestic statutory language against the doctrinal vocabulary that has taken shape internationally, in order to see where the two overlap and where they diverge.

Doctrinal approaches to the concept of digital violence. International scholarship has largely settled on "technology-facilitated abuse" (TFA) as the umbrella category. A global Delphi study defines TFA as the misuse or repurposing of digital systems for the purposes of pursuit, coercion, or abuse. The category is deliberately broad – it is not confined to intimate-partner contexts but extends into workplaces, schools, and encounters between strangers. Four elements recur across the expert consensus reported in that study: the character of the perpetrator's conduct, the harm it inflicts, how the victim perceives that harm, and the absence of consent [17]. What distinguishes digital violence from its offline counterpart, on this account, is less its content than its reach: anonymity and constant accessibility mean the harm is no longer bound by physical distance from the aggressor.

Forms of digital violence identified in doctrine. Kazakhstani legal scholarship has produced its own typology. Nukusheva and co-authors distinguish several recurring patterns: flaming – rapid, emotionally charged public exchanges; harassment – persistent aggressive conduct directed at a specific individual; cyberstalking – pursuit of a victim through electronic communications; denigration – the circulation of misleading, degrading or accusatory material; outing – the unauthorized disclosure of personal information; and social exclusion or boycotting – the deliberate removal of a person from online groups and conversations. Even within Kazakhstani scholarship, the terminology has not stabilized: the same conduct – publishing defamatory material – is labelled "dissing" in one source [16] and "dissidence" in another [15], a small

inconsistency that nonetheless underscores how badly a legally binding definition is needed. Doctrine also places cyberflashing – sending intimate images without the recipient's consent – within this category [17; 18], alongside online grooming – building a relationship of trust with a child for purposes of later sexual exploitation [12; 21].

Statutory definitions in Kazakhstani law and their relationship to doctrine. Where doctrine builds a broad umbrella, the legislature has instead worked offence by offence. The concept of «bullying» first entered the statute book in 2022. Under sub-clause 4-1 of Article 1 of the Law «On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan», bullying of a child is defined as «systematic (two or more) actions of a degrading character, pursuit and/or intimidation... including those committed through mass media and/or telecommunications networks and/or online platforms (cyberbullying)». That definition, in effect, narrows the doctrinal concept of cyberbullying down to the protection of minors alone. In criminal law, the online dimension of interpersonal violence is addressed through Article 115-1 of the Penal Code (stalking), defined as «the unlawful pursuit of a person, expressed in actions aimed at establishing contact and/or tracking a person against their will... resulting in substantial harm». Read against the doctrinal concept of "cyberstalking," this suggests that Kazakhstani law treats the digital method of commission as simply one possible mode of carrying out a broader general offence, rather than as a distinct category in its own right.

Interim conclusion. Taken together, these observations confirm that Kazakhstani law has no single generic term for digital violence. Criminalization proceeds piecemeal, and that piecemeal quality produces real difficulty when conduct directed at an adult falls short of stalking's threshold yet still amounts, in substance, to sustained online harassment. For the purposes of this study, digital violence is accordingly defined as the deliberate use of information and communication technologies to violate a person's psychological integrity, restrict their freedoms, or degrade their honour and dignity against their will [16; 17].

Criminal liability for stalking entered Kazakhstani law through the Law of the Republic of Kazakhstan of 16 July 2025 No. 210-VIII «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Optimizing the Criminal Legislation of the Republic of Kazakhstan» [7]; Article 115-1 entered into force on 20 August 2025. The reform was meant to close a real protective gap around personal inviolability and to intervene before harassment escalates into serious violence, particularly within domestic settings, where persistent pursuit is often the precursor to more serious harm [9].

Object of the offence. The doctrine treats the generic object of the offence as the set of social relations that secure a person's rights and freedoms [14], while its direct object is more specifically personal liberty, privacy, and psychological integrity. Pursuit disturbs a person's peace of mind and encroaches on their constitutional right to communicate freely and to feel personally secure [9].

Objective element. Article 115-1 defines the conduct as follows: «Stalking, that is, the unlawful pursuit of a person, expressed in actions aimed at establishing contact and/or tracking a person against their will, not accompanied by violence, resulting in substantial harm». Four features together make up the objective side of the offence.

First, the mode of commission: the statute names two alternative forms of conduct – establishing contact (persistent calls, messages, letters) and/or tracking (surveillance, waiting outside a home or workplace). Second, unlawfulness and the absence of consent: the pursuit must occur «against the will» of the victim and lack any legal basis. Third, the absence of

physical violence: the norm is subsidiary and applies only where no signs of physical impact are present [9]; once violence enters the picture, the conduct is reclassified under other Penal Code provisions depending on its character and severity – for instance, under Article 107 (intentional infliction of moderate bodily harm) or Article 110 (torment). Fourth, the requirement of consequences: the offence is a material one and is considered complete only once substantial harm has actually occurred.

On the question of repetition, the text of Article 115-1 does not itself require systematicity. Doctrinal interpretation nonetheless treats pursuit as inherently repeated conduct by its nature: a single instance of unwanted attention does not amount to stalking [9].

Substantial harm as a consequence. The meaning of «substantial harm» is fixed by paragraph 14 of Article 3 of the Penal Code: consequences that, where not otherwise specified as an element of a particular offence, include violations of a person's or organization's constitutional rights and legitimate interests or of legally protected societal or state interests; the infliction of significant damage; the onset of a difficult life situation for the victim; disruption of an organization's or state body's normal functioning; or other consequences indicating that the harm caused is substantial. For stalking specifically, what matters most is establishing either a «difficult life situation» or a violation of the constitutional right to personal inviolability [9].

Subject and subjective element. The subject of the offence is a person of sound mind who has reached the age of sixteen (Article 15 PC RK). The subjective side requires intent: the offender must be aware that they are acting against the victim's will and must either desire the resulting harm or knowingly accept the risk of it.

Classification problems and the relationship to cyberstalking. Doctrine reads Article 115-1 as already encompassing cyberstalking – pursuit conducted through the internet, telecommunications networks, or other informatization objects, which may take the form of account hacking, the collection of personal data, the circulation of defamatory material, or manipulation carried out in digital environments [9; 15]. The practical difficulty lies in establishing a direct causal link between the perpetrator's digital conduct and the «substantial harm» required by the statute – proving, for example, that a stalker's online behaviour caused a diagnosable psychological disorder or forced the victim to change their way of life.

Law-enforcement practice under Article 115-1. The first months of application show both steady demand for the new norm and a high attrition rate at the pre-trial stage. According to the Investigation Department of the Ministry of Internal Affairs, by March 2026, 51 criminal cases of stalking had been sent to court, whereas in January 2026 only about eight cases had been initiated nationwide [24]. In Astana, 27 cases were registered by May 2026; courts delivered 13 convictions, and seven cases were terminated on non-exonerating grounds [25]. The most complete figures relate to the first five months of 2026: 248 criminal cases were registered under Article 115-1, final procedural decisions were taken in 204 of them, 83 cases were sent to court, 22 were terminated upon reconciliation of the parties, and 101 were terminated for lack of the elements of an offence [13].

These data should be read with caution. They are official figures released by state bodies through the media rather than the Committee's statistical reports; they do not separate online from offline pursuit; and they do not specify on which ground the absence of an offence was established – the lack of repetition, of the victim's objection, of intent or of substantial harm. Nevertheless, a termination rate of about one half of final decisions is high for an offence introduced precisely to allow early intervention, and it is consistent with the hypothesis that

the material construction of Article 115-1 filters out a considerable part of reported pursuit at the pre-trial stage. The Ministry of Internal Affairs itself has proposed reclassifying stalking as an offence of medium gravity with a qualifying feature of repetition, citing a case in the Almaty region where persons convicted of stalking continued the pursuit after conviction [13]. A reliable assessment will require a disaggregated analysis of termination decisions, which is identified below as a direction for further research.

Judicial practice under adjacent provisions: a case study. As of September 2026, judgments under Article 115-1 were not yet available in the open database of judicial acts. How pursuit-type conduct is treated in practice can nevertheless be seen from judgments under Article 115 of the Penal Code (threat), which before 20 August 2025 was the main instrument for responding to such conduct and which remains its closest neighbour. Four judgments delivered in 2025 are instructive.

In a case heard by the Zhetysu District Court No. 2 of Almaty, the defendant, a relative of the victim, sent him messages via WhatsApp over several weeks, also wrote to the victim's daughter, photographed the victim's car in the courtyard and threatened to burn it; a psychological and philological expert examination established the presence of threats and of degrading statements in the messages. The victim testified that his family had stopped moving freely in and out of the house and checked the entrance before leaving. The court convicted the defendant of threat, imposed 60 hours of community service and awarded 500,000 tenge in moral damages [26]. In a case heard by Aktobe City Court No. 2, the defendant, after a divorce, called the victim from hidden numbers, sent threatening messages through Instagram and – after she had blocked his numbers – through comments attached to small money transfers in a banking application, watched her house and approached her in a public place. He was found guilty of threat but released from criminal liability because the one-year limitation period for criminal misdemeanours had expired; the court imposed a one-year prohibition on contacting and pursuing the victim under Article 98-3 of the Penal Code [27].

In a case heard by the Ridder City Court, the defendant followed his former wife's car at night, blocked her way, threatened to kill her, and rammed her vehicle; the threat episode was punished by a fine, together with a one-year no-contact requirement [28]. Finally, in a case heard by the Talgar District Court, the defendant pursued a woman who had ended a relationship with him: he sent her threatening text messages, waited for her at her workplace first with a screwdriver and later with a knife; according to the victim's testimony, he also filed false reports to the police and repeatedly came to her parents' home, and she was forced to change her job. The court convicted him on two counts of threat and one count of arbitrariness and imposed 60 hours of community service [29].

The courts assessed discrete threats rather than pursuit as a course of conduct. In the Talgar case, pursuit occurred on 10–13 August 2025, before Article 115-1 entered into force, and preceded a forced change of employment [29]. Under Article 115, a perceived credible threat can be complete without ensuing harm [28]; prolonged pursuit under Article 115-1 requires substantial harm. The cases also illustrate the one-year limitation period for misdemeanours [27], reliance on digital messages and expert examination [26; 27], and the protective value of a prohibition on contacting or pursuing the victim under Article 98-3. They support reconsideration of the harm threshold and preservation of digital evidence.

Kazakhstani law currently splits the response to digital aggression between two branches – administrative and criminal – and that split makes precise delimitation between the two offences essential for correct classification of any given case.

Content and specifics of Article 127-2 of the Code of Administrative Offences. The special norm establishing liability for bullying entered the Code of Administrative Offences in 2024 [8]. Part 1 of Article 127-2 is framed simply as «Bullying (harassment, cyberbullying) of a minor». Its statutory content is fixed elsewhere, in sub-clause 4-1 of Article 1 of the Law «"On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan», which defines bullying of a child as «systematic (two or more) actions of a degrading character, pursuit and/or intimidation... committed publicly or through mass media and/or telecommunications networks and/or online platforms (cyberbullying)». The object protected by the norm is the rights, legitimate interests and safety of minors. The sanction under part 1 of Article 127-2 of the Code of Administrative Offences is «a warning or a fine of ten monthly calculation indices». A distinctive feature of the provision is that it reaches beyond the direct offender: where bullying is committed by a minor aged twelve to sixteen, the administrative penalty – warning or a fine of 10 MCI – falls on the parents or legal guardians instead [3; 15].

Content of Article 131 of the Penal Code (Insult). The Penal Code contains a general insult provision, defined as «the degradation of the honour and dignity of another person, expressed in an indecent form». Unlike the administrative offence, this norm protects any person regardless of age. Sanctions under Article 131 differ by part: part 1 carries «a fine of up to one hundred monthly calculation indices, or correctional labour in the same amount, or community service for up to one hundred and twenty hours», while part 2 – covering conduct committed publicly or through telecommunications networks or online platforms – carries «a fine of up to two hundred monthly calculation indices, or correctional labour in the same amount, or community service for up to one hundred and eighty hours».

The full text of Article 127-2 reads: «Article 127-2. Bullying (harassment, cyberbullying) of a minor. Bullying (harassment, cyberbullying) of a minor shall entail a warning or a fine of ten monthly calculation indices. The act provided for in part one of this Article, committed repeatedly within a year of an administrative penalty having been imposed, shall entail a fine of thirty monthly calculation indices. The act provided for in parts one or two of this Article, committed by a minor aged twelve to sixteen, shall entail a warning or a fine imposed on the parents or persons acting in their stead, in the amount of ten monthly calculation indices».

Criteria for distinguishing the two norms. Four criteria separate the offences. By the circle of protected victims, Article 127-2 protects only minors, whereas Article 131 protects any person. By the objective element, the administrative offence requires systematicity – two or more acts – while the criminal offence of insult can be committed in a single act [15]. By the form of expression, the criminal norm insists on an «indecent form» of degradation, while administrative bullying covers a wider range of conduct – pursuit, intimidation – that need not involve profanity at all [16]. And by the type of liability involved, the Code of Administrative Offences is oriented toward prevention and toward influencing legal guardians – including through the parental-liability mechanism for offenders aged twelve to sixteen – whereas the Penal Code pursues the ordinary aims of criminal punishment against accountable individuals aged sixteen and above.

The gap identified. What the de lege lata picture shows is that adults have no dedicated protection against comprehensive cyberbullying. Minors are covered by a purpose-built provision addressing bullying as an ongoing process, but adult victims are pushed toward Article 131, which is bound by the narrow «indecent form» requirement. Digital ostracism or coordinated psychological pressure directed at an adult therefore escapes legal evaluation entirely wherever it does not involve outright insult [16].

The proposed offence and its delimitation from related acts. In our view, the gap should be closed at the administrative rather than the criminal level. This preserves the coherence of the model created by Article 127-2, respects the principle of criminal law as a last resort, and creates a graduated scale of responses in which administrative liability addresses systematic harassment at an early stage, while the Penal Code comes into play where the conduct acquires the features of stalking, threat, insult or violation of privacy. We therefore propose supplementing the Code of Administrative Offences with a new article, «Harassment (cyberbullying) of a person who has reached the age of majority», with the following elements. The object is the honour, dignity, psychological integrity and privacy of an adult. The objective side consists of systematic (two or more within one year) actions committed through telecommunications networks or online platforms against the will of the victim and taking one of the following forms: degrading statements or images; intimidation; dissemination of information about the person's private life or of their personal data; or deliberate, coordinated exclusion from online communities accompanied by degrading statements. The offence is formal: neither an indecent form of expression nor the occurrence of consequences is required. The subject is a natural person who has reached the age of sixteen; the subjective side is direct intent. The disposition should contain a subsidiarity clause – «if these actions do not contain the elements of a criminal offence». The proposed sanction is a fine of twenty monthly calculation indices and, for a repeated offence within a year after an administrative penalty, a fine of fifty monthly calculation indices or administrative arrest for up to ten days.

The delimitation of the proposed offence from related acts is summarized in Table 1. The decisive criteria are the content of the conduct, the presence of a threshold of consequences and the level of liability. Where the conduct includes a threat of killing, grave bodily harm or destruction of property, Article 115 of the Penal Code applies; where it consists in establishing contact with or tracking the victim and causes substantial harm, Article 115-1 applies; a degrading statement in an indecent form is covered by Article 131; and the unlawful collection or dissemination of information about private life falls under Article 147. In the case of an ideal concurrence, the criminal offence absorbs the administrative one by virtue of the subsidiarity clause. The proposed administrative offence thus covers the residual zone of systematic online harassment that does not reach the threshold of any of these criminal offences – precisely the zone in which adults are currently left without protection.

Table 1 – Delimitation of the proposed offence from related offences

Provision	Conduct	Threshold/ consequences	Distinction from the proposed offence
Proposed article of the CAO: harassment (cyberbullying) of an adult	Systematic (2) degrading statements, intimidation, disclosure of private information, coordinated exclusion – through ICT	Formal offence; no indecent form or consequences required	–
Art. 127-2 CAO – bullying of a minor	Systematic degrading actions, pursuit, intimidation, online or offline	Formal; systematicity (2)	Victim is a minor; any mode of commission

Art. 115-1 PC – stalking	Establishing contact and/or tracking against the victim's will, without violence	Material: substantial harm	Aimed at contact or tracking rather than degradation; requires substantial harm; criminal liability
Art. 115 PC – threat	Threat of killing, grave bodily harm, destruction of property by arson or other dangerous means	Formal: sufficient grounds to fear execution of the threat	Content of the threat; a single act suffices
Art. 131 PC – insult	Degradation of honour and dignity	Formal; indecent form required; aggravated if online	Requires indecent form; a single act suffices
Art. 147 PC – violation of privacy	Unlawful collection or dissemination of information on private life; violation of personal data legislation	As specified in the respective parts of the article	Object is privacy and personal data as such; no requirement of systematic degradation

Note – compiled by the authors on the basis of [3; 4; 6].

Latency and evidentiary difficulties. The Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office recorded 121 offences related to the bullying of minors between January and October 2024; parents of offenders were fined in only four of those cases, and 70 cases were resolved with a warning [5]. These figures show how the norm is applied – predominantly through the mildest sanction – but they do not by themselves allow conclusions about the scale of latency or about the effectiveness of the provision: registration depends on the willingness of children, parents and schools to report and on police practice, and no representative victimization survey on cyberbullying in Kazakhstan has yet been published. What can be said is that the number of registered cases is small relative to the number of schoolchildren, which, together with the evidentiary obstacles – closed messenger communities and the reluctance of schools to publicize conflicts – makes a high level of latency plausible, though not proven. Establishing its actual extent requires victimization surveys, which lie beyond the scope of this study.

Looking at how other jurisdictions have criminalized digital forms of violence helps identify legal constructions that Kazakhstan's criminal law could usefully borrow. European statutes and leading scholarly proposals point in a fairly consistent direction: toward more specialized norms and toward lowering the evidentiary bar in cyberharassment cases.

Germany: Section 238 of the Criminal Code (Stalking – Nachstellung). The German Criminal Code punishes the unauthorized pursuit of another person in a manner suitable to impair that person's way of life not insignificantly – for instance by seeking proximity, attempting contact through telecommunications, misusing personal data, or threatening the person or their relatives. Since the reform of 2017 the actual occurrence of a serious impairment is no longer required: it is sufficient that the conduct is objectively capable of producing it. The basic offence carries up to three years' imprisonment; especially serious cases, including those committed

by means of a computer program designed to spy on other persons' digital data, carry from three months to five years [22]. What stands out in the German approach is its emphasis on the systematic character of the conduct and on its potential effect on the victim's way of life – a standard considerably broader than the traditional focus on physical harm.

Italy: Article 612-bis of the Penal Code (atti persecutori). Italy's model of criminalizing stalking, introduced in 2009, is particularly instructive from a digitalization standpoint. Article 612-bis punishes repeated threats or harassment that produce one of three alternative consequences: a lasting and serious state of anxiety or fear; a well-founded fear for the safety of the victim or a close person; or a forced change in the victim's living habits. Like its Kazakhstani counterpart, the Italian offence is therefore result-based rather than formal; unlike it, however, it replaces an open evaluative notion of harm with a closed list of consequences that are typical of stalking and can be proved by the victim's testimony and circumstantial evidence. The penalty is increased where the act is committed through computer or telematic means [23] – a legislative judgment that digital forms of pursuit carry heightened social danger in their own right.

France: digital pursuit as an aggravating circumstance. French law was among the first to attach enhanced liability specifically to pursuit carried out through digital means. Law No. 2014-873 of 4 August 2014 introduced the offence of moral harassment in Article 222-33-2-2 of the Penal Code, under which committing the act against a minor, or through public online services, is treated as an aggravating circumstance. Researchers note that this approach formally recognizes children harassed online as victims and imposes stricter liability than for comparable offline conflicts [16]. Comparative EU studies also identify France as a jurisdiction with well-developed child-friendly civil remedies and a national anti-cyberbullying strategy [12].

The European Union: the BIK strategy and the Digital Services Act. At EU level, digital violence is approached primarily through the lens of children's rights and platform accountability. The "Better Internet for Kids" (BIK) strategy and the Digital Services Act (DSA) set normative expectations for child-friendly complaint mechanisms and transparent content-removal procedures. The DSA imposes horizontal obligations on platforms to provide easily accessible notice-and-action systems and transparent complaint-handling processes. This model shifts the centre of gravity away from criminal prosecution alone and toward building a safer digital environment through institutional filters and victim support [12].

A consent-based model for criminalizing cyberflashing. Professor Clare McGlynn argues for shifting away from a «motive-based» model of criminalizing digital violence toward one grounded in consent. Examining cyberflashing – the unsolicited sending of intimate images – she criticizes approaches that require proof of a specific motive on the perpetrator's part (an intent to cause distress or achieve sexual gratification, for instance), since this creates what she calls insurmountable evidentiary barriers. Her de lege ferenda proposal is to treat the act itself – the deliberate, non-consensual sending of such images – as a completed offence, since it violates "sexual autonomy and dignity" regardless of the sender's underlying motive [18].

Comparative conclusions and de lege ferenda proposals for Kazakhstan. The German and Italian models suggest specifying alternative consequences to “substantial harm” under Article 115-1, such as a forced change in the victim’s way of life or persistent anxiety [9]. The gap in protection for adults supports an age-inclusive administrative bullying provision [16; 17]. A consent-based offence could address unsolicited intimate material [18]. Online commission could be considered as an aggravating feature of stalking, following the Italian model.

Feasibility of reception. Kazakhstan's separate category of criminal misdemeanours, one-year limitation period, general statutory definition of substantial harm and existing administrative protection of minors condition any borrowing from foreign law. Table 2 identifies each potentially transferable element and its necessary adaptation.

Table 2 – Foreign models and the feasibility of their reception into Kazakhstani law

Model	Key feature	What can be received	Adaptation to Kazakhstani law / limits
Germany, § 238 StGB [22]	Conduct "suitable" to impair the victim's way of life; actual harm not required; aggravation for use of spyware	"Suitability" construction as an alternative to substantial harm; aggravating feature of covert access to the victim's devices or data	Suitability defined through objective criteria (duration, frequency, intrusion into home or devices); basic form remains a criminal misdemeanour; German sanctions not borrowed
Italy, art. 612-bis c.p. [23]	Closed list of three alternative consequences; aggravation for computer or telematic means	Replacement of "substantial harm" in Art. 115-1 by a list of consequences; qualifying feature of commission through telecommunications networks or online platforms	Consequences proved by testimony and psychological examination, not by medical diagnosis; a moderate option that keeps the material construction
France, art. 222-33-2-2 C. pén. [10; 16]	Age-neutral moral harassment; aggravation for online commission and for concerted (group) harassment	Age-neutral concept of harassment; recognition of coordinated online harassment	Received at the administrative level (proposed CAO article), since gradation by health damage does not fit the category of criminal misdemeanours
England and Wales, s. 66A SOA 2003 [18; 32]	Specific offence of sending images of genitals; requires proof of purpose or recklessness	Specific offence of cyberflashing	Consent-based model without a motive element, avoiding the evidentiary problem criticized by McGlynn
EU: DSA; e-Evidence Regulation [11; 30]	Notice-and-action procedures; preservation orders with fixed periods	Fixed retention periods; formal preservation request; transparency of removal	Implemented through the Law on Online Platforms and the CPC; the supranational enforcement architecture is not transferable

Note – compiled by the authors.

Legal prohibitions alone cannot keep pace with the speed at which digital aggression unfolds; effective counteraction to cyberbullying increasingly depends on pairing normative rules with algorithmic monitoring systems and clear legal channels of interaction with online platforms.

Automated detection and severity-classification technologies. Doctrine has been actively exploring deep-learning approaches to identifying cyberbullying. One technical-legal study proposes a detection model built on a recurrent neural network with a Long Short-Term Memory (LSTM) architecture comprising four hidden layers; tested on a dataset of 47,733 Twitter comments, the model achieved a reported accuracy of 93.67%. To address the inherently subjective nature of what counts as bullying, the same study layers a fuzzy-logic algorithm on top of the LSTM output, using the count of offensive words to classify severity as low, medium or high, and benchmarks the results against alternative architectures such as DEA-RNN [20]. Tools of this kind could plausibly serve as a first line of early detection, catching aggression before it produces serious harm to minors.

Extrajudicial content-removal mechanisms: Kazakhstan and the EU compared. Identifying unlawful content is only half the task; there also has to be a procedural or administrative channel for removing it quickly. Kazakhstan has built a notice-and-takedown mechanism of its own. Under rules approved by the Ministry of Culture and Information, a dedicated interagency expert panel reviews complaints of cyberbullying against children. Complaints – which may be filed by the child, a legal guardian, or a third party – must be reviewed within three working days, extendable to fifteen in complex cases; once a case of cyberbullying is confirmed, the authorized body issues a binding order to the website or social-network owner requiring removal of the content [2].

This domestic mechanism sits conceptually close to the "notice-and-action" system established under the EU's Digital Services Act [11]. Under the DSA, digital platforms carry direct legal obligations to run transparent complaint-handling procedures, provide easily accessible mechanisms for reporting unlawful content, and guarantee effective access to remedies [12].

The problem of lost digital evidence. Automated detection and rapid takedown mechanisms create a serious procedural headache of their own for investigators: the irretrievable loss of digital traces. Platforms' internal moderation rules typically call for the swift removal of violent or graphic material, with the result that law-enforcement bodies may never even learn that an offence occurred. Worse, once content is taken down by a technology company, there is often no transparency about what happens to the underlying data or whether it is retained at all – meaning that crucial digital evidence can simply disappear. International criminal-law scholarship stresses the urgent need to develop legal cooperation mechanisms with social networks to guarantee evidence preservation and its transfer to investigative bodies and courts [19].

Balancing effectiveness against individual rights. What this analysis suggests is that criminal and administrative norms – including Article 127-2 of the Code of Administrative Offences and Article 115-1 of the Penal Code – need to function as part of an integrated technological infrastructure rather than in isolation from it. At the same time, automated detection and extrajudicial blocking carry their own risks. Algorithms are not immune to false positives, and opaque content removal by platforms not only destroys the evidentiary basis needed to hold offenders accountable but also risks unjustified restrictions on freedom of expression [12; 19].

For Kazakhstan, a balanced de lege ferenda model would combine detection algorithms of the LSTM type and the active work of interagency notice-and-takedown panels with a mandatory procedural requirement that internet providers "freeze" and securely retain deleted digital

traces of cyberbullying, so that criminal or administrative sanctions against the aggressor remain a realistic prospect rather than a formal possibility undermined by lost evidence.

Specification of the proposals on cyberflashing and on evidence preservation. Cyberflashing is not currently covered by a specific norm. Article 311 of the Penal Code on the illegal distribution of pornographic materials protects public morality rather than the sexual autonomy of the recipient, and its application depends on expert classification of the material as pornographic; Article 131 requires an indecent form of degradation, which an image may or may not satisfy. We propose supplementing Chapter 2 of the Penal Code (offences against sexual inviolability and sexual freedom) with a criminal misdemeanour worded as follows: "Intentional sending to another person, by means of telecommunications networks or online platforms, of an image or video recording depicting genitals or sexual acts without the prior consent of the recipient to receive such material." The offence is formal and consent-based: the purpose of the sender is irrelevant to qualification but may be taken into account in sentencing, which avoids the evidentiary problem identified by McGlynn in the English model [18; 32]. Where the recipient is a minor, the conduct should be assessed under the existing provisions protecting minors from sexual abuse, which carry more severe sanctions.

A digital-evidence preservation obligation should cover platforms and telecommunications operators [35]. It should arise when potentially unlawful content is removed or blocked, whether voluntarily, after a complaint or under an official order. Content and metadata (account identifiers, IP addresses and time stamps) should be securely retained with a recorded hash for 180 days, extendable once by 90 days upon a criminal-process request, then deleted if not requested. EU preservation orders provide for 60 days plus a possible 30-day extension [30], while the Budapest Convention provides expedited preservation for up to 90 days [31]. The proposed longer period accounts for delayed reporting; its necessity remains a matter for legislative assessment.

Preservation alone does not make data admissible evidence. Transfer should follow a request or seizure decision under the Criminal Procedure Code, with safeguards for private communications [33]. A statutory preservation request could follow registration of a report in the Unified Register of Pre-trial Investigations. Retention must have a statutory basis under personal-data law [34], with restricted, logged access and oversight.

Conclusion

This study has shown that Kazakhstan has assembled one of the more developed legal frameworks against digital violence within the Central Asian region. The legislature has taken substantial and timely steps: a statutory definition of cyberbullying is now in place, administrative liability for the bullying of minors has been introduced (Article 127-2 of the Code of Administrative Offences), stalking has been criminalized as a criminal misdemeanor (Article 115-1 of the Penal Code), and a sub-statutory notice-and-takedown mechanism has been put into operation. At the same time, the hypothesis underlying this research has been borne out in full: however progressive these reforms are, the resulting system of legal measures remains fragmentary and requires a conceptual shift toward a genuinely unified model of personal protection.

The findings identify five related issues. Kazakhstani law has no unified concept of digital violence. Article 115-1's substantial-harm requirement may hinder early intervention; available termination figures are consistent with concern but do not prove its cause [13]. Article 127-2

protects minors, while Article 131 does not cover every form of sustained adult harassment [3; 4]. German, Italian and French approaches offer elements for reform, subject to adaptation to Kazakhstan's criminal and administrative systems. Finally, rapid removal and algorithmic detection must be paired with safeguards for expression and the preservation of digital evidence. The proposed statutory changes below address these gaps.

To address the gaps identified, this study proposes the following de lege ferenda measures: replacing the "substantial harm" requirement in Article 115-1 with a closed list of alternative consequences – such as a "forced change in the victim's way of life" or "a state of persistent anxiety and fear for one's safety" – or reconstructing the offence on the model of conduct suitable to cause such consequences; adding commission "through telecommunications networks or online platforms" as a qualifying feature of the offence under Article 115-1; introducing into the Code of Administrative Offences a separate, formal offence of harassment (cyberbullying) of an adult with a subsidiarity clause delimiting it from Articles 115, 115-1, 131 and 147 of the Penal Code; criminalizing cyberflashing as a consent-based criminal misdemeanour in Chapter 2 of the Penal Code; and establishing an obligation for owners of online platforms and telecommunications operators to preserve removed content and metadata for 180 days, extendable by 90 days, together with a "preservation request" procedure in the Criminal Procedure Code and safeguards under personal data legislation.

Future research in this area will depend heavily on the accumulation of empirical data. The most pressing directions are a systematic study of investigative and judicial practice under Article 115-1 as judgments become publicly available, a disaggregated analysis of the grounds on which stalking cases are terminated, victimization surveys measuring the actual prevalence of cyberbullying among children and adults, and ongoing monitoring of how effectively Article 127-2 functions in ensuring that offences committed in the digital environment do not go unpunished.

Funding. This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26106325).

Conflict of interest

The authors state that there are no potential or apparent conflicts of interest under this article.

Author contributions:

A. Muratova – developed the research concept and methodology, analysed the legislation of the Republic of Kazakhstan, and conducted the final scholarly review of the article;

L. Lantero – analysed foreign legislation and international practice, contributed to the comparative legal analysis, and helped draft the article;

N. Apsimet – collected and organised the research materials, analysed judicial practice, developed recommendations, and contributed to writing the article.

References

1. Sayadi, S. and Rostami, M. (2026) «Cyber victimization and academic well-being: the mediating role of self-esteem and perceived social support in high school students», Cogent Education, 13(1), article 2665875. DOI: 10.1080/2331186X.2026.2665875.

2. Tegizbekova, Z. and Sarsenbayev, T. (2026) «Combating Cyberbullying Among Children: A Comparative Legal Analysis of Kyrgyzstan and Kazakhstan», https://doi.org/10.3390/laws15020014 // https://www.mdpi.com/2075-471X/15/2/14

3. Republic of Kazakhstan (2014) Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences of 5 July 2014 No. 235-V (as amended as of 11 June 2026). Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (Accessed: 11.06.2026).

4. Republic of Kazakhstan (2014) Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 3 July 2014 No. 226-V (as amended as of 11 June 2026). Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (Accessed: 11.06.2026).

5. Abdrakhman, N. (2025) «Bullying Without Borders», Novoe Pokolenie, 25 April. Available at: https://np.kz/news/obshhestvo/proisshestviya/travlya-bez-granicz (Accessed: 10.07.2026).

6. Republic of Kazakhstan (2002) Law of 8 August 2002 No. 345 «On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan» (as amended as of 30 December 2025). Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_ (Accessed: 15.06.2026).

7. Republic of Kazakhstan (2025) Law of 16 July 2025 No. 210-VIII «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan Concerning the Optimisation of Criminal Legislation». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000210 (Accessed: 08.07.2026).

8. Republic of Kazakhstan (2024) Law of 15 April 2024 No. 72-VIII «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan Concerning the Protection of Women's Rights and Children's Safety». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000072 (Accessed: 11.06.2026).

9. Rakhmetov, S.M. (2025) «Criminal Liability for Stalking», PRG (Paragraf). Available at: https://prg.kz/document/?doc_id=35517014 (Accessed: 10.03.2026).

10. France (n.d.) French Penal Code (Code pénal). Légifrance. Available at: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000037289658/ (Accessed: 10.03.2026).

11. European Parliament and Council of the European Union (2022) Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 (Digital Services Act), Official Journal of the European Union, L 277, pp. 1–102.

12. Kovács-Szépvölgyi, E., Molnár, B. and Szakács, B. (2026) 'Remedy? Child Rights, Access to Justice and Preventive Responses to Cyberbullying in the European Union', Societies, pp. 1–19.

13. Saktaganova, L. (2026) «Stalking: Between Law and Reality». ZanMedia, 12 June. Available at: https://zanmedia.kz/stalking-mezhdu-zakonom-i-realnostyu/162068/ (Accessed: 15.06.2026).

14. Borchashvili, I.Sh. (2024) 'Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part)', zakon.uchet.kz. Available at: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_/t97167_1.htm (Accessed: 04.03.2026).

15. Orsayeva, R.A. (2024) 'Cyberbullying Among Adolescents: Concept, Types, Causes, Consequences and Liability', Vestnik nauki i tvorchestva, pp. 13–20.

16. Nukusheva, A.A., Kuandykov, B.Zh. and Zhaylau, Zh. (2024) 'A Comparative Legal Analysis of Legislation Countering Cyberbullying Among School-Age Children in Contemporary Jurisdictions', Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2(77), pp. 247–260. DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_247.

17. Koukopoulos, N., Janickyj, M. and Tanczer, L.M. (2026) 'Defining and Conceptualizing Technology-Facilitated Abuse (Tech Abuse): Findings of a Global Delphi Study', Journal of Interpersonal Violence, 41(1–2), pp. 249–275. DOI: 10.1177/08862605241310465.

18. McGlynn, C. (2022) 'Cyberflashing: Consent, Reform and the Criminal Law', The Journal of Criminal Law, 86(5), pp. 336–352. DOI: 10.1177/00220183211073644.

19. Zarmsky, S. (2024) 'Is International Criminal Law Ready to Accommodate Online Harm? Challenges and Opportunities', Journal of International Criminal Justice, 22(1), pp. 169–184. DOI: 10.1093/jicj/mqae013.

20. Obaid, M.H., Elkaffas, S.M. and Guirguis, S.K. (2024) 'Deep Learning Algorithms for Cyber-Bulling Detection in Social Media Platforms', IEEE Access. DOI: 10.1109/ACCESS.2024.3406595.

21. Arabayev, Ch.I., Maatov, I.S. and Suerkulov, U. (2025) 'Organisation of Prosecutorial Supervision over Compliance with Laws on the Information Security of Minors', International Journal of Humanities and Natural Sciences, 2–3(101), pp. 175–180. DOI: 10.24412/2500-1000-2025-2-3-175-180.

22. Germany (n.d.) German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). Federal Ministry of Justice. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (Accessed: 20.03.2026).

23. Ministero della giustizia (n.d.) 'Harassment – Art. 612 c.p. Stalking'. Available at: https://www.giustizia.it/giustizia/en/mg_2_5_12_1.wp?contentId=GLM1144708 (Accessed: 16.03.2026).

24. Tumashevich, D. (2026) 'More Than 50 Stalking Cases Have Reached the Courts in Kazakhstan', Kursiv Media, 17 March. Available at: https://kz.kursiv.media/2026-03-17/dnlt-bolee-50-del-o-stalkinge-doshli-do-suda-v-kazakhstane/ (Accessed: 28.05.2026).

25. 'Twenty-Seven Criminal Stalking Cases Opened in Astana' (2026), Zakon.kz, 20 May. Available at:https://www.zakon.kz/obshestvo/6518550-27-ugolovnykh-del-za-stalking-zaveli-v-astane.html (Accessed: 28.05.2026).

26. Zhetysu District Court No. 2 of Almaty (2025) Judgment of 29 May 2025 No. 7560-25-00-1/157. Judicial Office of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://office.sud.kz (Accessed: 17.03.2026).

27. Court No. 2 of Aktobe, Aktobe Region (2025) Judgment of 12 May 2025 No. 1511-25-00-1/287. Judicial Office of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://office.sud.kz (Accessed: 17.03.2026).

28. Ridder City Court, East Kazakhstan Region (2025) Judgment of 15 July 2025 in Case No. 6324-25-00-1/45. Judicial Office of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://office.sud.kz (Accessed: 17.03.2026).

29. Talgar District Court, Almaty Region (2025) Judgment of 12 September 2025 No. 1962-25-00-1/145. Judicial Office of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://office.sud.kz (Accessed: 17.03.2026).

30. European Parliament and Council of the European Union (2023) Regulation (EU) 2023/1543 of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders, Official Journal of the European Union, L 191, pp. 118–180.

31. Council of Europe (2001) Convention on Cybercrime (ETS No. 185), Budapest, 23 November. Available at: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=185 (Accessed: 26.04.2026).

32. United Kingdom (2003) Sexual Offences Act 2003, section 66A (inserted by the Online Safety Act 2023, section 187). Available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/section/66A (Accessed: 28.04.2026).

33. Ordayeva A., Shekerbekova M. ., & Abutaeva C. (2025). Fundamentals and mechanisms of national legislation on the prevention of stalking violation of personal space. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 150(1), 191–206. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-191-206

34. Republic of Kazakhstan (2013) Law of 21 May 2013 No. 94-V «On Personal Data and Their Protection». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (Accessed: 17.05.2026).

35. Republic of Kazakhstan (2023) Law of 10 July 2023 No. 18-VIII «On Online Platforms and Online Advertising». Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000018 (Accessed: 17.05.2026).

Information about the authors:

***Muratova A.Zh.* –** PhD, Head of the Department of Criminal Law Disciplines, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaeva Str., 010008, Astana, Kazakhstan

***Lantero L.* –** PhD, Associate Professor, European Public Law Organisation, European Law and Governance School, Piazza di Porta Portese 6, 00153, Rome, Italy

***Apsimet N.M.* –** corresponding author, PhD, Lecturer, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan

Муратова А.Ж. – PhD, Заң факультеті, Қылмыстық-құқық кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

***Лантеро Л.* –** PhD, доцент, Еуропалық қоғамдық құқық ұйымы, Еуропалық құқық және басқару мектебінің доценті, Пьяцца ди Порта Портезе 6, 00153, Рим, Италия

***Әпсімет Н.М.* –** хат-хабар авторы, PhD, заң факультеті, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Муратова А.Ж. – доктор PhD, заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин, Юридический факультет, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

***Лантеро Л.* –** доктор PhD, доцент, Организация европейского публичного права, Школа европейского права и управления, Пьяцца ди Порта Портезе, 6, 00153, Рим, Италия

Апсимет Н.М. – автор для корреспонденции, доктор PhD, преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Юридический факультет, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық / International law/ Международное право

Review article
IRSTI 10.81.71
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-220-232

Comparative Legal Analysis of National and International Experience in Preventing Crimes Committed Using Artificial Intelligence Technologies

A. Kenzhebek[1]*, Sh. Ormanova[2], L. Bertovskii[3]

[1]Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[3]Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

(e-mal:[1]aziza_96.kenjebek@list.ru, [2]kmeyram@mail.ru, [3]bgl1980@yandex.ru)

Abstract. The rapid development of artificial intelligence (AI) creates new opportunities for public and economic development while increasing the risks of criminal misuse. The purpose of this study is to compare national and foreign approaches to preventing offenses in which AI is used as a substantial instrument and to identify mechanisms applicable to Kazakhstan. The research employs comparative legal, formal legal, systemic-structural, analysis and synthesis, and content-analysis methods. Its materials include Kazakhstan's legislation and strategic documents, international instruments, and approaches used in the European Union, the United States, the United Kingdom, China, and the Republic of Korea. The findings show that AI-enabled crime should be distinguished from cybercrime generally and that effective prevention increasingly combines risk-based regulation, technological audits, algorithmic transparency, data protection, institutional coordination, public-private cooperation, and specialized law-enforcement training. The study proposes a coordinated preventive model for Kazakhstan integrating criminal justice policy with cybersecurity, AI governance, data protection, and human-rights safeguards. Its practical value lies in recommendations on interagency coordination, technological capacity, preventive cooperation, and statistical recording of AI-enabled offenses.

Keywords: artificial intelligence, crime prevention, cybercrime, legal regulation, digital security, technological risks, Kazakhstan.

Received: 11.03.2026. Accepted: 25.09.2026. Available online: 30.09.2026.

***corresponding author**

А.С. Кенжебек[1]*, Ш.Ш. Орманова[2], Л.В. Бертовский[3]
[1]Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[3]М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей
(e-mail: [1]aziza_96.kenjebek@list.ru, [2]kmeyram@mail.ru, [3]bgl1980@yandex.ru)

Жасанды интеллект технологияларын қолдана отырып жасалатын қылмыстардың алдын алудың ұлттық және шетелдік тәжірибесін салыстырмалы-құқықтық талдау

Аңдатпа. Жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының жедел дамуы экономиканы, мемлекеттік басқаруды және қоғамдық қатынастарды өзгертумен қатар, оларды қылмыстық мақсатта пайдалану тәуекелдерін де күшейтуде. Зерттеудің мақсаты – ЖИ тех-нологияларын елеулі құрал ретінде пайдалану арқылы жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұлттық және шетелдік тәсілдерін салыстыру және Қазақстан үшін бейімдеуге болатын құқықтық әрі институционалдық тетіктерді анықтау. Зерттеуде салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, жүйелік-құрылымдық, талдау және синтез, сондай-ақ контент-талдау әдістері қолданылды. Материалдық база Қазақстан Республикасының заңнамасы мен стратегиялық құжаттарын, халықаралық ұйымдардың материалдарын және АҚШ, Еуропалық Одақ, Ұлыбритания, Қытай мен Оңтүстік Корея тәжірибесін қамтиды. Нәтижелер ЖИ көмегімен жасалатын қылмыстарды жалпы киберқылмыстан ажыратудың маңызын көрсетті: мұнда ЖИ қылмыстық әрекеттің ауқымына, жылдамдығына, жасырынуына немесе сенімділігіне елеулі әсер етеді. Шетелдік тәжірибеде тәуекелге негізделген реттеу, алгоритмдік ашықтық, технологиялық аудит, деректерді қорғау және мемлекеттік-жекеменшік ынтымақтастық кең қолданылады. Қазақстан үшін қылмыстық саясатты киберқауіпсіздікпен, деректерді қорғаумен, ЖИ-ді басқарумен және адам құқықтарының кепілдіктерімен ұштастыратын үйлестірілген алдын алу моделі ұсынылады. Зерттеудің практикалық маңызы құқық қорғау органдарының технологиялық және кадрлық әлеуетін арттыруға, ведомствоаралық үйлестіруді күшейтуге және ЖИ қолданылған құқық бұзушылықтарды статистикалық есепке алу тәсілдерін жетілдіруге арналған ұсыныстармен айқындалады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, қылмыстың алдын алу, киберқылмыс, құқықтық реттеу, цифрлық қауіпсіздік, технологиялық тәуекел, Қазақстан.

А.С. Кенжебек[1]*, Ш.Ш. Орманова[2], Л.В. Бертовский[3]
[1]Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[3]Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия
(e-mail: [1]aziza_96.kenjebek@list.ru, [2]kmeyram@mail.ru, [3]bgl1980@yandex.ru)

Сравнительно-правовой анализ национального и зарубежного опыта предотвращения преступлений, совершаемых с применением технологий искусственного интеллекта

Аннотация. Стремительное развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) трансформирует экономику, государственное управление и общественные отношения, одновре-

менно повышая риски их использования в преступных целях. Цель исследования состоит в сравнении национальных и зарубежных подходов к предупреждению правонарушений, в которых ИИ используется как существенный инструмент, и в определении правовых и институциональных механизмов, применимых в Казахстане. Использованы сравнительно-правовой, формально-юридический, системно-структурный методы, анализ и синтез, а также контент-анализ. Материалы исследования включают законодательство и стратегические документы Республики Казахстан, документы международных организаций и опыт США, Европейского Союза, Великобритании, Китая и Республики Корея. Результаты показывают необходимость разграничивать преступления с существенным использованием ИИ и киберпреступность в целом: в первом случае ИИ заметно влияет на масштаб, скорость, скрытность либо убедительность противоправного поведения. Зарубежная практика демонстрирует переход к риск-ориентированному регулированию, алгоритмической прозрачности, технологическому аудиту, защите данных и государственно-частному взаимодействию. Для Казахстана предлагается координированная профилактическая модель, объединяющая уголовную политику, кибербезопасность, защиту данных, управление ИИ и гарантии прав человека. Научная ценность исследования заключается в комплексном сопоставлении уголовно-правовых и превентивных механизмов с инструментами управления технологическими рисками. Практическое значение результатов состоит в предложениях по усилению межведомственной координации, технологического и кадрового потенциала правоохранительных органов, а также по совершенствованию статистического учета правонарушений, совершенных с использованием ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, предупреждение преступлений, киберпреступность, правовое регулирование, цифровая безопасность, технологические риски, Казахстан.

Introduction

Modern artificial intelligence (AI) technologies, including machine learning, neural networks, robotics, big-data analytics, and automated decision-making systems, are increasingly used across the economy and public administration. Their applications now extend to education, health care, finance, law enforcement, public services, and the digital economy [1].

The expansion of AI capabilities also creates new opportunities for criminal misuse. AI can increase the speed, scale, personalization, and concealment of unlawful conduct, thereby creating new challenges for criminology, criminal law, cybersecurity, and digital evidence.

Offenses in which AI plays a material role may display several features: technological complexity, a potential transboundary dimension, scalability, enhanced concealment, and difficulties in collecting, authenticating, and evaluating digital evidence [2, 5, 18].

A growing range of unlawful acts can be facilitated by AI, including the creation of deepfake video and audio, AI-assisted phishing, unlawful data processing, financial fraud, automated cyberattacks, and algorithmic manipulation of information. For the purposes of this study, AI-enabled crime is not treated as synonymous with cybercrime. Cybercrime is a broader category covering offenses committed against or through information systems and networks. AI-enabled crime refers to offenses in which AI capabilities materially contribute to the preparation,

commission, concealment, scaling, personalization, or evasion of detection. This distinction is important because the preventive response must address not only the digital channel of the offense but also the specific risks created by generative, predictive, or semi-autonomous AI functions. Deepfake-enabled fraud illustrates this problem: synthetic audio or video can be used to impersonate individuals, bypass conventional verification procedures, and accelerate the movement of unlawfully obtained funds through banking or cryptocurrency channels. Such practices complicate attribution, authentication of evidence, and the application of traditional investigative methods.

Because these threats may affect financial and information security, prevention requires a combination of technical and organizational measures. Deepfake-detection tools, multi-factor identity verification, transaction-risk monitoring, and multi-level authorization can reduce opportunities for fraud, while clear procedures for preserving and assessing digital evidence can strengthen subsequent investigation [2].

The emergence of AI-enabled offenses exposes limitations in prevention models designed for conventional forms of criminal activity. The key challenge is therefore to develop preventive mechanisms that can identify technology-related risks at an early stage without undermining fundamental rights, lawful innovation, or the admissibility and reliability of digital evidence.

The study of national and international approaches to AI-enabled offending is particularly relevant for Kazakhstan because technological change is developing faster than many conventional legal and institutional responses. Foreign regulatory models increasingly combine criminal-law measures with AI governance, cybersecurity, data protection, technical standards, and preventive oversight. The theoretical significance of the topic lies in distinguishing the broader category of cybercrime from offenses in which AI plays a material instrumental role and in identifying preventive mechanisms that can be adapted to Kazakhstan's legal and institutional context [15, 17].

In the European Union, AI regulation is structured around a risk-based model. Regulation (EU) 2024/1689 (the Artificial Intelligence Act) establishes differentiated obligations according to the level and type of risk posed by AI systems, including requirements concerning risk management, data governance, transparency, human oversight, and post-market monitoring for relevant high-risk systems [4]. These rules are not criminal-law provisions as such, but they are important for crime prevention because they introduce ex ante safeguards for the development and deployment of AI.

The United States does not rely on a single comprehensive AI statute equivalent to the EU AI Act. Instead, AI governance combines sector-specific law, agency enforcement, voluntary standards, and public-private risk-management mechanisms. A prominent example is the NIST Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0), which provides a voluntary framework for identifying, measuring, and managing AI risks throughout the AI lifecycle [21]. This decentralized model illustrates the role of technical standards and cooperation between public authorities and private actors in preventive AI governance.

In Asia, regulatory and law-enforcement approaches vary considerably and should not be treated as a single model. Recent research on China and Southeast Asia describes AI-supported fraud prevention through public-private cooperation, digital identity verification, behavioral biometrics, financial intelligence, and cross-border law-enforcement coordination [9]. These practices also raise questions concerning privacy, proportionality, transparency, and human oversight, which must be considered when adapting technological prevention measures to other jurisdictions.

In the Republic of Kazakhstan, prevention of AI-enabled crime is developing within a broader framework of criminal law, informatization, cybersecurity, personal-data protection, and digital transformation. The current framework does not establish a separate category of 'AI crime'; therefore, unlawful conduct involving AI is generally assessed under existing offense definitions depending on the protected interest, method, and consequences. At the strategic level, the Concept of Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technology Industry and Cybersecurity for 2023-2029, approved by Government Resolution No. 269 of 28 March 2023, provides for the development of cybersecurity, digital infrastructure, data governance, and technological capacity [19]. The Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024-2029, approved by Government Resolution No. 592 of 24 July 2024, further develops the national AI policy and links AI development with data governance, infrastructure, human capital, governance, and ethics [20]. These documents create an important policy basis for prevention, although specialized mechanisms for identifying, recording, and assessing offenses in which AI plays a substantial role still require further development.

The legal framework has been further developed by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Artificial Intelligence» dated 17 November 2025 No. 230-VIII, which entered into force on 18 January 2026. The Law establishes a dedicated framework for the creation, deployment and use of AI systems and expressly links their operation with human well-being, autonomy, accountability, data protection, safety and risk management. In particular, Articles 9–11 recognize the priority of human rights and freedom of decision-making, require protection of personal data and confidentiality, and oblige owners and operators to manage risks and take measures against potential threats. Article 17 differentiates AI systems by risk level and prohibits specified harmful practices, including manipulative uses that undermine informed choice and certain discriminatory biometric classification. Article 20 provides for AI-specific audit elements, while Article 21 requires users to be informed when goods, works or services are produced or provided using AI and requires synthetic AI outputs to be marked in machine-readable form and accompanied by a perceptible warning [22]. These statutory requirements make the prevention of AI-enabled offenses an immediate legal and institutional issue for Kazakhstan: they provide preventive safeguards relevant to fraud, deepfake impersonation, unlawful data use and algorithmic manipulation, while also raising practical questions of compliance monitoring, audit, risk classification and coordination with law-enforcement bodies.

Literature Review

Kazakhstani legal scholarship increasingly addresses the regulation of artificial intelligence, its use in judicial and law-enforcement activities, and the legal risks associated with emerging technologies. This literature treats AI not merely as a technical instrument but as a factor capable of affecting legal relations, criminal-law qualification, evidence, institutional design, and the protection of fundamental rights.

Galiakbarova examines foreign and Kazakhstani approaches to the legal regulation of artificial intelligence from a comparative legal perspective. The study analyzes regulatory approaches developed in different jurisdictions and considers the possibilities of adapting relevant international practices to the national legal system of Kazakhstan. An important aspect of the research is its attention to the gap between the rapid development of AI technologies and the capacity of existing legislation to respond to emerging technological challenges. From

this perspective, the prevention of offenses committed through the use of artificial intelligence should not be limited exclusively to criminal law measures but should also be integrated with mechanisms for personal data protection, algorithmic transparency, identification of responsible actors, and preliminary assessment of technological risks [16].

The criminal-law dimension is examined more specifically by Fazilov and Amanzholova. Using Uzbekistan and Kazakhstan as comparative cases, the authors analyze criminal liability for offenses committed with AI technologies and the broader legal regulation of AI. Their study highlights difficulties in applying conventional criminal-law concepts to technologically mediated conduct and emphasizes the need to adapt criminal-law responses consistently with international standards and human-rights principles [17]. Dulatbekov and Bachurin, by contrast, focus on the use of AI tools within Kazakhstan's judicial and law-enforcement system and emphasize the need to define the scope, objectives, safeguards, and institutional conditions of such use [16].

A comparison of the reviewed studies shows three interconnected research directions in Kazakhstan. The first concerns general AI regulation and the adaptation of international regulatory experience to national legislation. The second addresses the criminal-law qualification of conduct committed through AI technologies. The third examines the legal foundations for using AI tools in judicial and law-enforcement activities. However, the literature still pays insufficient attention to a comprehensive prevention model that combines these directions. In particular, gaps remain regarding preventive monitoring, early identification of algorithmic and technological risks, standardized recording of AI-enabled offenses, cooperation between law-enforcement agencies and technology companies, and adaptation of international prevention practices to Kazakhstan's institutional context.

The reviewed scholarship therefore provides the theoretical basis for the present study but does not fully resolve the problem addressed here. The scientific contribution of this article lies in linking criminal-law analysis with AI governance and crime-prevention policy through a comparative assessment of Kazakhstan and selected foreign jurisdictions. The study focuses specifically on mechanisms that operate before or at the early stages of offending - risk assessment, monitoring, technical safeguards, institutional coordination, data collection, and public-private cooperation - rather than treating AI-related crime solely as a matter of post-offense qualification and punishment.

On this basis, the study proceeds from the proposition that an effective model for preventing AI-enabled crime should combine legal regulation, early risk identification, technical controls, institutional coordination, and public cybersecurity awareness. The analysis is intended to determine which elements of foreign practice can be adapted to Kazakhstan without mechanically transferring regulatory models developed in different legal and institutional environments.

Research Methods and Materials

The purpose of this research is to examine national and international approaches to preventing offenses committed with the use of artificial intelligence and to identify mechanisms that may be adapted to Kazakhstan. The research has an interdisciplinary character, integrating jurisprudence, criminology, information security, and information-technology perspectives.

The study uses comparative legal, formal legal, systemic-structural, analysis and synthesis, and content-analysis methods. The comparative legal method is used to identify differences between Kazakhstan and selected foreign approaches; formal legal analysis is applied to legislation and

strategic documents; the systemic-structural method is used to model prevention as a multilevel system; and content analysis is applied to materials of international organizations and academic literature. The results are synthesized to formulate legal and practical recommendations.

The empirical and theoretical materials include the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan; the Law 'On Informatization'; the Concept of Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technology Industry and Cybersecurity for 2023-2029; the Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024-2029; the EU Artificial Intelligence Act; the NIST AI Risk Management Framework; Council of Europe guidance; and academic studies concerning AI-enabled offending, cybercrime, deepfakes, digital evidence, and AI governance. The study is limited by the absence of a separate official statistical category for AI-enabled crime in Kazakhstan and by differences in terminology and data availability across jurisdictions. These limitations are taken into account when drawing comparative conclusions.

Results and Discussion

First, analysis and synthesis identify the principal categories of unlawful conduct in which AI can play a material instrumental role. These include AI-assisted cyberattacks, financial fraud, deepfake-enabled impersonation and manipulation, unlawful processing or profiling of personal data, and automated information attacks [6, 14]. Common features may include scalability, personalization, automation, concealment, and rapid adaptation. Deepfake and online-fraud research demonstrates how synthetic media and social-engineering techniques can complicate authentication, qualification, evidence collection, and cross-border enforcement [2, 5, 18].

Accordingly, prevention should focus not only on punishment after an offense has occurred but also on reducing opportunities for misuse, strengthening authentication and monitoring, and improving the capacity to detect synthetic or automated criminal activity at an early stage.

Table 1. Main Types of Crimes Committed Using Artificial Intelligence

Type of Crime	AI Technologies Involved	Key Risks
Cybercrime	Machine learning, automated scripts	Mass attacks, anonymity, scalability
Financial fraud	AI-driven bots, data analytics	Rapid loss of funds, low detectability
Deepfake manipulation	Generative AI, neural networks	Reputational damage, political instability
Data misuse	Predictive analytics, AI profiling	Privacy violations, discrimination
Information attacks	Natural language generation	Social polarization, misinformation

The comparative analysis reveals important differences between Kazakhstan and selected foreign approaches. The European Union has adopted a binding risk-based AI regulatory framework, while the United States relies more heavily on sector-specific regulation, agency practice, voluntary risk-management standards, and public-private cooperation. Kazakhstan has adopted strategic documents on digital transformation, cybersecurity, and AI development, but specialized procedures for identifying and recording the material use of AI in offenses remain less developed [4, 19-21].

Risk-based AI governance shifts part of the regulatory focus from ex post response to ex ante risk management. Depending on the jurisdiction and the type of AI system, preventive mechanisms may include risk assessment, data-governance requirements, transparency obligations, human oversight, testing, monitoring, and technical safeguards. The EU AI Act provides a binding example of this approach, whereas the U.S. NIST AI RMF offers a voluntary framework organized around the functions Govern, Map, Measure, and Manage [4, 21].

Table 2. Comparative Characteristics of AI Crime Prevention Policies

Criterion	Kazakhstan	European Union / USA
Legal framework	General cybercrime norms	Specialized AI regulations
Risk assessment	Limited	Mandatory and systematic
Monitoring of AI systems	Fragmented	Continuous oversight
Ethical standards	Not clearly defined	Codified and enforceable
Private sector involvement	Insufficient	Institutionalized

Formal legal analysis shows that Kazakhstan's criminal and information-security legislation can apply to many unlawful acts committed with AI, but it does not generally distinguish offenses according to whether AI materially facilitated their commission [10, 11]. This does not necessarily create a gap in criminalization: existing offense definitions may remain applicable. The preventive difficulty is different - authorities may lack standardized criteria for identifying the role of AI, recording such cases, assessing technology-specific risks, and selecting appropriate technical safeguards. A clearer distinction between ordinary cybercrime and AI-enabled offending would therefore improve prevention, statistics, evidence assessment, and institutional coordination without automatically requiring a separate offense for every use of AI.

The Law «On Artificial Intelligence» adds an important sector-specific layer to this framework. Its risk-based classification and continuous risk-management approach can support earlier identification of systems and practices that may facilitate unlawful conduct; its requirements concerning data protection, security, transparency and audit are also relevant to preserving trustworthy digital evidence and reducing opportunities for abuse. At the same time, the Law does not itself create a separate criminal offense category called «AI crime» or replace the Criminal Code. Accordingly, the preventive task is to coordinate the Law's governance and compliance mechanisms with criminal-law qualification, incident reporting and investigation, and to develop consistent criteria for recording when AI has materially contributed to an offense [22].

Foreign AI regulation also should not be equated directly with criminal-law regulation. Instruments such as the EU risk-based model primarily govern the development and deployment of AI systems, but they may have preventive relevance where they require risk management, transparency, data governance, human oversight, or post-deployment monitoring. For Kazakhstan, the comparative value of these mechanisms lies in their ex ante orientation. Adaptation should therefore focus on compatible safeguards and institutional procedures rather than mechanical transplantation of foreign rules.

The systemic-structural method makes it possible to conceptualize the prevention of AI-enabled crime as a multilevel system rather than as the exclusive responsibility of law-enforcement agencies. Effective prevention requires coordinated action at the legal,

technological, institutional, and social levels, including clear rules, technical safeguards, interagency cooperation, professional competence, and public digital literacy [7].

Table 3. Levels of AI Crime Prevention

Level	Key Actors	Preventive Functions
Legal	Legislators, regulators	Norm-setting, liability
Technological	IT companies, developers	Secure design, monitoring
Institutional	Law enforcement, courts	Detection, investigation
Social	Educational institutions, media	Awareness, digital literacy

Comparative materials indicate that prevention is more effective when public authorities, law-enforcement agencies, technology companies, academic institutions, and civil society have established channels for cooperation. Such cooperation may include information exchange, joint risk assessment, technical assistance, incident reporting, and development of tools for detecting AI-enabled fraud or synthetic content. In Kazakhstan, relevant interaction exists within broader digitalization and cybersecurity initiatives, but a specialized and standardized coordination mechanism for AI-enabled crime prevention is not yet clearly established. This limits early detection, consistent data collection, and rapid technical response [13].

International and European guidance emphasizes that measures addressing AI-related risks should remain compatible with human rights, data protection, due process, and responsible innovation. The Council of Europe's Guidelines on Artificial Intelligence and Data Protection, for example, place human dignity, privacy, data protection, risk mitigation, and meaningful control at the center of AI governance [3,8]. The preventive objective is therefore not to restrict AI as such, but to reduce foreseeable misuse through proportionate safeguards.

The analysis supports a comprehensive prevention model combining legal, institutional, technological, and educational measures. For Kazakhstan, priorities include clearer procedures for identifying the material role of AI in offenses, stronger technical and human capacity in law-enforcement bodies, structured cooperation with technology providers, and continued improvement of public digital literacy. These measures should complement, rather than automatically replace, existing criminal-law provisions.

The prevention of AI-enabled offending therefore extends beyond criminal law. It also concerns cybersecurity, data protection, national security, digital governance, evidentiary reliability, and the protection of fundamental rights.

Adapting international experience while taking national specificities into account and forming an integrated prevention model is therefore of strategic importance for the Republic of Kazakhstan.

Comparative analysis shows that foreign approaches increasingly use ex ante risk-management mechanisms alongside conventional criminal-law responses. Kazakhstan has already established strategic frameworks for digital transformation, cybersecurity, and AI development [19, 20]. The next step is not simply to reproduce foreign regulation, but to develop proportionate national procedures for risk assessment, institutional coordination, technical safeguards, and reliable recording of AI-enabled conduct.

Available open-source and expert materials indicate growth in digital fraud, synthetic-content abuse, and other technology-enabled offenses; however, these trends should not be

presented as official statistics on 'AI crime.' In Kazakhstan, offenses involving AI are not recorded as a separate statistical category. Consequently, the scale and dynamics of AI-enabled offending cannot currently be measured with sufficient precision. Establishing standardized indicators for recording the material use of AI in reported and investigated offenses would improve evidence-based prevention and policy evaluation.

Taken together, the findings indicate that effective prevention requires a multifaceted state policy. Priorities include maintaining an up-to-date legal framework, strengthening the technical infrastructure and specialist competence of law-enforcement agencies, improving mechanisms for digital-evidence authentication, expanding public digital literacy, and establishing structured cooperation with the private sector and civil society.

Conclusion

The study shows that offenses committed with the material use of artificial intelligence constitute a developing prevention challenge at the intersection of criminal law, cybersecurity, data governance, and human rights. Their distinctive risks arise not simply from the use of digital technologies but from AI capabilities that can automate, personalize, scale, or conceal unlawful conduct. This makes it necessary to distinguish AI-enabled offending from cybercrime in general while avoiding the assumption that every offense involving AI requires a new criminal-law provision.

The comparative analysis demonstrates a broader international shift toward preventive and risk-based mechanisms, including ex ante risk assessment, transparency requirements, technical audits, monitoring, data-governance safeguards, and institutional cooperation. These instruments complement rather than replace criminal-law and criminal-procedural measures. Their relevance for Kazakhstan lies in strengthening prevention before harm occurs and in improving the detection and evidentiary assessment of technology-enabled offenses.

Kazakhstan already has a strategic basis for this development in the Concept of Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technology Industry and Cybersecurity for 2023-2029 and the Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024-2029. At the same time, the national system would benefit from more specific procedures for identifying the material use of AI in offenses, collecting comparable statistics, assessing technology-specific risks, and coordinating law-enforcement agencies with regulators and technology companies.

Crime prevention in Kazakhstan therefore requires a coordinated approach that cannot be reduced to law-enforcement measures alone. Sustainable prevention should combine legal regulation, cybersecurity tools, reliable data collection, specialized training, public-private cooperation, digital literacy, and safeguards for fundamental rights. Particular attention should be paid to authentication technologies, deepfake detection, preservation and verification of digital evidence, and mechanisms for rapid information exchange between competent authorities and technology providers [12].

The absence of separate official statistics on offenses in which AI plays a substantial role remains a methodological and policy limitation. Introducing a standardized statistical marker for AI-enabled conduct, without creating an overly broad legal category, would make it possible to assess trends, identify recurring methods of misuse, and evaluate the effectiveness of preventive measures.

The principal recommendation is to integrate criminal-justice policy with national cybersecurity, AI governance, data protection, and human-rights safeguards. International experience should be adapted to Kazakhstan's legal and institutional context rather than copied mechanically. A consistent prevention model based on proportionate risk assessment, institutional coordination, technical capacity, reliable data, and public awareness can strengthen both digital security and public trust in the responsible use of artificial intelligence.

The contribution of the authors

A. Kenzhebek: Conceptualization, methodology, investigation, formal analysis, data curation, and writing – original draft preparation. The author developed the research concept, analyzed the national legislation of the Republic of Kazakhstan, conducted the comparative analysis, and formulated recommendations for preventing crimes committed using artificial intelligence technologies.

Sh. Ormanova: Legal analysis, investigation, validation, and writing – review and editing. The author contributed to the comparative legal assessment of national and international legislation, examined the criminal-law aspects of AI-enabled offenses, and reviewed the legal accuracy and academic content of the manuscript.

L. Bertovskii: Methodology, formal analysis, validation, and writing – review and editing. The author contributed to the criminological and forensic analysis of AI-enabled crimes, examined issues related to digital evidence, identification, and investigation of offenses, and contributed to the development of preventive recommendations.

All authors contributed to the discussion of the research findings, critically reviewed the manuscript, and approved the final version for publication.

Conflict of interest

There are no conflicts of interest to disclose.

Funding

This study has not received funding.

References

1. Russell, S. and Norvig, P. (2021) Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th edn. Pearson. Available at: https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/artificial-intelligence-a-modern-approach /P200000003500 (Accessed: 30 October 2025).

2. Smanova, A.B., Muratova, A.Zh. and Zhumagulova, Sh.R. (2025) 'Deepfake technologies and social engineering in online fraud forms, mechanisms, and legal challenges', BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 152(3), pp. 188-211. doi: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-188-211.

3. Floridi, L. and Cowls, J. (2019) 'A unified framework of five principles for AI in society', Harvard Data Science Review, 1(1). doi: https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1.

4. European Parliament and Council of the European Union (2024) Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), OJ L, 2024/1689, 12 July 2024. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (Accessed: 30 October 2025).

5. Beaver, K.M. (2025) 'International and domestic legal frameworks on online fraud and deepfake technologies: a comparative criminal law analysis', BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 152(3), pp. 212-228. doi: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-212-228.

6. OECD (2021) OECD Business and Finance Outlook 2021: AI in Business and Finance. Paris: OECD Publishing. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-business-and-finance-outlook-2021_ba682899-en.html (Accessed: 29 October 2025).

7. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2025) The use of artificial intelligence in the judiciary and prosecution services, CAC/COSP/WG.4/2025/4. Vienna: United Nations. Available at: https://track.unodc.org/uploads/documents/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2025-June-17-20/BD-Judicial_Integrity/CAC-COSP-WG.4-2025-4_E.pdf (Accessed: 28 October 2025).

8. Council of Europe (2019) Guidelines on Artificial Intelligence and Data Protection, T-PD(2019)01. Strasbourg: Council of Europe. Available at: https://rm.coe.int/guidelines-on-artificial-intelligence-and-data-protection/168091f9d8 (Accessed: 12 November 2025).

9. Sun, J., Gu, S. and Su, R. (2026) 'AI-Empowered Responsive Regulation for Preventing Future Crimes: An Empirical Inquiry into the Regulatory Pyramid to Combat Future Crimes in China and Southeast Asia', Asian Journal of Criminology, 21, article 8. doi: https://doi.org/10.1007/s11417-025-09477-x.

10. Republic of Kazakhstan (2014) Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, Code No. 226-V of 3 July 2014. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (Accessed: 25 September 2026).

11. Republic of Kazakhstan (2015) Law of the Republic of Kazakhstan 'On Informatization', No. 418-V of 24 November 2015. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418 (Accessed: 15 November 2025).

12. Doszhanova, A.B. and Begaliyev, Ye.N. (2025) 'Information and communication technologies of the Smart City in the system of identification: forensic aspect', Bulletin of the Karaganda University. Law Series, 30(2/118), pp. 125-133. doi: https://doi.org/10.31489/2025L2/125-133.

13. Satbayeva, A.M., Alimbetova, A.R. and Beissenbayeva, M.T. (2024) 'Cybercrime challenges: experience of international cooperation', Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 3(78), pp. 211-221. doi: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2024_78_3_211.

14. Gillespie, T. (2018) Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. New Haven: Yale University Press. Available at: https://yalebooks.yale.edu/book/9780300235029/custodians-of-the-internet/ (Accessed: 17 November 2025).

15. Galiakbarova, G.G. (2024) 'Some features of legal regulation of artificial intelligence: foreign and national experience', Journal of Actual Problems of Jurisprudence, 112(4), pp. 4-12. doi: https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a1.

16. Dulatbekov, N.O. and Bachurin, S.N. (2024) 'Theoretical prerequisites for the use of artificial intelligence tools in the implementation of a three-tier model of judicial and law enforcement activities in the Republic of Kazakhstan', Bulletin of the Karaganda University. Law Series, 29(3/115), pp. 59-69. doi: https://doi.org/10.31489/2024l3/59-69.

17. Fazilov, F.M. and Amanzholova, B.A. (2025) 'Artificial intelligence and criminal law in Uzbekistan and Kazakhstan', Universum: Economics and Law, 10(132). Available at: https://7universum.com/en/economy/archive/item/20846 (Accessed: 4 November 2025).

18. Chesney, R. and Citron, D.K. (2019) 'Deep fakes: a looming challenge for privacy, democracy, and national security', California Law Review, 107(6), pp. 1753-1820. doi: https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J.

19. Government of the Republic of Kazakhstan (2023) Concept of Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technology Industry and Cybersecurity for 2023-2029, approved

by Resolution No. 269 of 28 March 2023. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269 (Accessed: 28 October 2025).

20. Government of the Republic of Kazakhstan (2024) Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024-2029, approved by Resolution No. 592 of 24 July 2024. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (Accessed: 15 November 2025).

21. Tabassi, E. (2023) Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0), NIST AI 100-1. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology. doi: https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1.

22. Republic of Kazakhstan (2025) Law of the Republic of Kazakhstan 'On Artificial Intelligence', No. 230-VIII of 17 November 2025. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2500000230 (Accessed: 20 November 2025).

Information about the authors:

Kenzhebek A. **–** corresponding author, PhD student at the Kazakh-American Free University, 76 M. Gorky Street, 070007, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Ormanova Sh. **–** Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of Constitutional and Civil Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaeva Str., 010008, Astana, Kazakhstan

Bertovskii L. **–** Doctor of Law, Professor, Department of Criminalistics, Faculty of Law, Lomonosov Moscow State University, Leninskie Gory Street, 1, 4th educational building, 11999, Moscow, Russian Federation

Кенжебек А.С. **–** хат-хабар авторы, Қазақстан-Американдық еркін университетінің докторанты, М. Горький көшесі, 76, 070004, Өскемен, Қазақстан

Орманова Ш.Ш. **–** заң ғылымдарының кандидаты, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

Бертовский Л.В. – заң ғылымдарының докторы, Заң факультетінің криминалистика кафедрасының профессоры, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ленин таулары көшесі 1-үй, 4-ші оқу корпусы, 11999, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Кенжебек А.С. **–** автор для корреспонденции, докторант Казахстанско-Американского свободного университета, улица М. Горького, 76, 070004, Усть-Каменогорск, Казахстан

Орманова Ш.Ш. – кандидат юридических наук, доцент кафедры Конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Бертовский Л.В. – доктор юридических наук, профессор кафедры криминалистики, юридический факультет, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, улица Ленинские горы, д. 1, 4-й учебный корпус, 11999, Москва, Российская Федерация

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық / International law/ Международное право

МРНТИ 10.83.31 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-233-255
Научная статья

Международный опыт социальной адаптации осужденных: сравнительное исследование и потенциал применения в Республике Казахстан

А. Аскарбеккызы*[1], А.И. Газаев[2], Н. Асқарбекқызы[3]

[1,2,3]*Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы*

(e-mail: [1]ainur.askarbekkyzy@mail.ru, [2]gai8008@mail.ru, [3]sunny.nazira84@mail.ru)

Аннотация. В статье исследуются международные подходы к социальной адаптации и ресоциализации осужденных и возможности использования отдельных элементов зарубежного опыта в Республике Казахстан. На основе сравнительно-правового, сравнительно-институционального и эмпирического методов анализируются механизмы подготовки к освобождению и постпенитенциарного сопровождения в Казахстане, Германии, Норвегии и Японии. Сравнение проводится по единой системе критериев, включающей профессиональное обучение и трудоустройство, психологическую и социальную поддержку, участие пробационных и социальных служб, постпенитенциарное сопровождение, участие семьи и общества и индивидуализацию помощи. Эмпирическую основу статьи составили результаты анкетирования 100 мужчин с повторными судимостями, выделенных из более широкого массива анонимного исследования осужденных. Результаты выявили ограниченный опыт получения поддержки после предыдущего освобождения: 90% респондентов сообщили, что не получали реабилитационной помощи, 95% не участвовали в программах социальной адаптации, а 78% не были осведомлены о соответствующих службах. Наиболее распространенными проблемами являлись безработица (68%) и отсутствие жилья (21%). Полученные результаты интерпретируются исключительно применительно к исследованной группе и не экстраполируются на всю уголовно-исполнительную систему Казахстана. На основе сравнительного и эмпирического анализа предлагается трехэтапная модель непрерывного ресоциализационного сопровождения, направленная на обеспечение преемственности поддержки на этапах подготовки к освобождению, перехода к жизни на свободе и первоначальной постпенитенциарной социальной адаптации.

Поступила: 27.05.2026. Одобрена: 27.09.2026. Доступна онлайн: 30.09.2026

***автор для корреспонденции**

Ключевые слова: осужденные, ресоциализация, социальная адаптация, постпенитенциарное сопровождение, рецидивная преступность, пробация, Казахстан.

A. Askarbekkyzy*[1], A. Gazayev[2], N. Askarbekkyzy[3]
[1,2,3]International Taraz University named after Sherkhan Murtaza
(e-mail: [1]ainur.askarbekkyzy@mail.ru, [2]gai8008@mail.ru, [3]sunny.nazira84@mail.ru)

International experience in the social adaptation of convicted persons: a comparative study and the potential for application in the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article examines international approaches to the social adaptation and resocialisation of convicted persons and the potential application of selected elements of international experience in the Republic of Kazakhstan. Using comparative legal, comparative institutional, and empirical methods, the study analyses mechanisms of preparation for release and post-release support in Kazakhstan, Germany, Norway and Japan. The comparison is based on a common set of criteria, including vocational training and employment, psychological and social support, the involvement of probation and social services, post-release support, family and community involvement, and the individualisation of assistance. The empirical component is based on survey data from 100 men with repeated convictions, selected from a larger anonymous survey of incarcerated persons. The findings indicate limited experience of receiving support following previous release: 90% of respondents reported receiving no rehabilitation support, 95% had not participated in social adaptation programmes, and 78% were unaware of relevant support services. The most frequently reported problems were unemployment (68%) and lack of housing (21%). The findings are interpreted exclusively in relation to the group studied and are not generalised to the entire penal system of Kazakhstan. Based on the comparative and empirical analysis, the article proposes a three-stage model of continuous resocialisation support aimed at ensuring continuity of assistance during preparation for release, the transition from imprisonment to community life, and the initial period of post-release social adaptation.

Keywords: convicted persons, resocialisation, social adaptation, post-release support, recidivism; probation, Kazakhstan.

А. Асқарбекқызы*[1], А.И. Газаев[2], Н. Асқарбекқызы[3]
[1,2,3]Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті,
Тараз, Қазақстан
(e-mail: [1]ainur.askarbekkyzy@mail.ru, [2]gai8008@mail.ru, [3]sunny.nazira84@mail.ru)

Сотталғандарды әлеуметтік бейімдеудің халықаралық тәжірибесі: салыстырмалы зерттеу және Қазақстан Республикасында қолдану әлеуеті

Аңдатпа. Мақалада сотталғандарды әлеуметтік бейімдеу мен қайта әлеуметтендірудің халықаралық тәсілдері және шетелдік тәжірибенің жекелеген элементтерін Қазақстан Республикасында қолдану мүмкіндіктері зерттеледі. Салыстырмалы-құқықтық, салыс-

тырмалы-институционалдық және эмпирикалық әдістер негізінде Қазақстан, Германия, Норвегия және Жапониядағы сотталғандарды босатуға дайындау және босатылғаннан кейінгі сүйемелдеу тетіктері талданады. Салыстыру кәсіптік оқыту және жұмысқа орналастыру, психологиялық және әлеуметтік қолдау, пробация және әлеуметтік қызметтердің қатысуы, босатылғаннан кейінгі сүйемелдеу, отбасымен қоғамның қатысуы, сондай-ақ көрсетілетін көмекті дараландыруды қамтитын бірыңғай өлшемшарттар жүйесі бойынша жүргізіледі. Мақаланың эмпирикалық негізін сотталғандар арасында жүргізілген ауқымды анонимді сауалнаманың жалпы деректерінен іріктеліп алынған, бірнеше рет сотталған 100 ер адамнан алынған сауалнама нәтижелері құрайды. Зерттеу нәтижелері алдыңғы босатудан кейін қолдау алу тәжірибесінің шектеулі болғанын көрсетті: респонденттердің 90%-ы оңалту көмегін алмағанын, 95%-ы әлеуметтік бейімдеу бағдарламаларына қатыспағанын, ал 78%-ы тиісті қолдау қызметтері туралы білмегенін көрсетті. Босатылғаннан кейінгі ең жиі кездескен мәселелер жұмыссыздық (68%) және тұрғын үйдің болмауы (21%) болды. Алынған нәтижелер тек зерттелген топқа қатысты түсіндіріледі және Қазақстанның бүкіл қылмыстық-атқару жүйесіне таратылмайды. Салыстырмалы және эмпирикалық талдау негізінде босатуға дайындық, мекемеден қоғамдағы өмірге өту және босатылғаннан кейінгі әлеуметтік бейімделудің бастапқы кезеңдерінде көрсетілетін көмектің сабақтастығын қамтамасыз етуге бағытталған үздіксіз ресоциализациялық сүйемелдеудің үш кезеңді моделі ұсынылады.

Түйін сөздер: сотталғандар, қайта әлеуметтену, әлеуметтік бейімдеу, босатылғаннан кейінгі сүйемелдеу, рецидивтік қылмыстылық, пробация, Қазақстан.

Введение

Ресоциализация осужденных – это не просто часть процесса наказания, а ключевое звено механизма безопасного возвращения в общество. В международной практике в этом направлении разработаны различные подходы и программы. Для Казахстана актуальной задачей является анализ зарубежного опыта и внедрение эффективных моделей.

Ресоциализация – это процесс адаптации личности к правилам и нормам, принятым в обществе. Основная цель этого процесса – адаптация осужденных граждан к социальной жизни после освобождения, восстановление их правового и социального статуса, снижение правонарушений.

В последние годы в Казахстане также принимается ряд мер в направлении ресоциализации. Существуют инициативы по профессиональному обучению и развитию системы поддержки после освобождения. Однако таких механизмов, как глубокая психосоциальная поддержка, активное участие общества и подготовка к освобождению, которые можно увидеть в зарубежном опыте, пока недостаточно. В рамках настоящего исследования необходимо разграничивать несколько взаимосвязанных, но не тождественных этапов работы с осужденным. Ресоциализация в период исполнения наказания рассматривается как более широкий процесс формирования и восстановления социальных и правомерных моделей поведения в период нахождения лица в исправительном учреждении. Подготовка к освобождению представляет собой завершающий этап исполнения наказания, направленный на решение конкретных

вопросов предстоящего возвращения в общество, включая документы, место проживания, трудоустройство, психологическую готовность и социальные связи. Пробационное сопровождение охватывает предусмотренные законодательством формы контроля и социально-правовой помощи соответствующей категории лиц [2]. Постпенитенциарная социальная адаптация в настоящей статье понимается как процесс решения социальных, трудовых, жилищных, психологических и иных проблем после фактического освобождения лица из учреждения. Такое разграничение используется далее при сравнении зарубежных практик и формировании предлагаемой модели непрерывного ресоциализационного сопровождения.

Материалы и методы исследования

Исследование выполнено с использованием сравнительно-правового, сравнительно-институционального и эмпирического методов. Сравнительная часть исследования направлена на выявление особенностей организации социальной адаптации и ресоциализации осужденных в отдельных зарубежных государствах и определение тех элементов зарубежного опыта, которые с учетом национальных правовых и институциональных условий могут представлять практический интерес для Республики Казахстан. При этом сопоставление национальных моделей не предполагает их прямого ранжирования исключительно по показателям рецидивной преступности.

Для сравнительного анализа выбраны Германия, Норвегия и Япония. Выбор данных государств обусловлен различиями применяемых ими подходов к подготовке осужденных к освобождению и последующей социальной адаптации. Германия рассматривается с точки зрения профессиональной подготовки, содействия трудоустройству и постпенитенциарного сопровождения; Норвегия — в контексте индивидуализированной подготовки к освобождению, социальной поддержки и организации исполнения наказания; Япония — с позиции участия общества и добровольных помощников в сопровождении лиц после освобождения. Казахстан включен в сравнительный анализ как национальная система, применительно к которой оценивается возможность адаптации отдельных зарубежных практик.

В целях обеспечения сопоставимости анализ национальных моделей проводится по единой системе критериев: 1) подготовка осужденного к освобождению; 2) профессиональное обучение и содействие трудоустройству; 3) психологическая и социальная поддержка; 4) участие пробационных и иных социальных служб; 5) постпенитенциарное сопровождение; 6) участие семьи, местного сообщества и негосударственных организаций; 7) индивидуализация мер социальной адаптации. Показатели рецидива рассматриваются только в качестве дополнительного контекстуального материала. Они не используются как непосредственно сопоставимый универсальный показатель эффективности национальных систем, поскольку определения рецидива, периоды наблюдения, состав учитываемых групп и методики статистического учета могут различаться между государствами.

Эмпирическую основу настоящей статьи составила часть результатов более широкого анонимного анкетирования мужчин, отбывающих наказание в одном исправительном

учреждении строгого режима. Анкетирование было проведено 28 января 2025 года с официального разрешения администрации учреждения. Участие являлось добровольным. Перед проведением анкетирования осужденным были разъяснены цель исследования, научный характер использования полученных данных, анонимность участия и возможность отказаться от заполнения анкеты. Анкеты заполнялись респондентами самостоятельно в бумажной форме. Во время проведения анкетирования присутствовали сотрудники учреждения.

Участие в анкетировании было предложено 400 осужденным мужчинам, из которых 349 добровольно приняли участие в исследовании и заполнили анкеты. Аналитическую подвыборку составили 100 мужчин в возрасте от 21 до 68 лет; средний возраст респондентов составил 39,4 года. Все участники имели повторные судимости и опыт предыдущего освобождения из мест лишения свободы. Количество судимостей составляло от 2 до 6: 62% респондентов были осуждены два раза, 24% – три раза, 11% – четыре раза, 1% – пять раз и 2% – шесть раз. Таким образом, большинство участников анализируемой подвыборки имели две или три судимости.

Наименование и точное местонахождение исправительного учреждения в статье не раскрываются в целях сохранения конфиденциальности исследовательской площадки и соблюдения условий проведения исследования. Раскрытие конкретного учреждения не является необходимым для интерпретации представленных результатов; при этом в статье указаны характеристики исследовательской площадки, имеющие методологическое значение: исследование проводилось в одном исправительном учреждении строгого режима среди осужденных мужчин.

Выделение данной аналитической подвыборки обусловлено предметом исследования, поскольку рассматриваемые в статье вопросы относятся к фактическому опыту социальной адаптации после предыдущего освобождения и предполагают наличие у респондента соответствующего предшествующего опыта. Использованная анкета включала девять тематических блоков: основные социально-демографические и пенитенциарные характеристики; причины повторной преступности; социальную адаптацию; проблемы после освобождения; отношение общества; психологическую адаптацию; текущую ситуацию и формы поддержки в период отбывания наказания; предложения респондентов; дополнительные комментарии. Анкета сочетала закрытые вопросы, вопросы с возможностью выбора одного или нескольких вариантов ответа и открытые поля для комментариев и уточнений. В частности, в анкете фиксировались возраст, пол, образование, количество предыдущих судимостей, срок предыдущего и текущего лишения свободы. В отдельных блоках изучались получение помощи после освобождения, участие в программах социальной адаптации, осведомленность о соответствующих службах и виды полученной поддержки, а также проблемы, с которыми респонденты сталкивались после предыдущего освобождения.

В настоящей статье используется только часть общего массива данных анкетирования, непосредственно связанная с опытом социальной адаптации 100 респондентов после предыдущего освобождения. Количественная обработка включенных в статью закрытых вопросов осуществлялась в Microsoft Excel посредством подсчета абсолютных частот и процентного распределения ответов. При анализе вопросов, допускавших

выбор нескольких вариантов, один респондент мог отметить более одного ответа, поэтому сумма процентных значений по таким вопросам могла превышать 100%. Такой формат предусмотрен, в частности, вопросами о видах полученной помощи и основных проблемах после освобождения. Полученные показатели используются как описательная статистика исследуемой подвыборки; статистическая репрезентативность в отношении всей совокупности осужденных Республики Казахстан в рамках настоящего исследования не заявляется.

Эмпирическая часть исследования имеет ряд ограничений. Анализируемая подвыборка включает 100 мужчин с повторными судимостями, отбывающих наказание в одном исправительном учреждении строгого режима. В связи с этим полученные результаты характеризуют опыт конкретной исследованной группы и не могут автоматически экстраполироваться на всех осужденных, всех лиц с повторными судимостями либо уголовно-исполнительную систему Республики Казахстан в целом. Результаты также не распространяются на женщин, несовершеннолетних, впервые осужденных и лиц, содержащихся в учреждениях иных видов. Кроме того, присутствие сотрудников учреждения при заполнении анкет могло оказывать влияние на готовность отдельных участников выражать критические оценки. Указанные обстоятельства учитываются при интерпретации эмпирических результатов.

Результаты и обсуждение

1. Нормативно-организационные механизмы социальной адаптации осужденных в Казахстане

Правовую основу ресоциализации осужденных в Республике Казахстан составляет прежде всего Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. В соответствии со статьей 4 Кодекса целями уголовно-исполнительного законодательства являются восстановление социальной справедливости, исправление осужденных и предупреждение совершения новых уголовных правонарушений. Статья 7 УИК РК относит к основным средствам исправления осужденных режим отбывания наказания, воспитательное воздействие, поддержание позитивных социальных связей, общест-венно полезный труд, получение образования и общественное воздействие. При этом средства исправления применяются с учетом вида наказания, характера совершенного уголовного правонарушения, личности осужденного и его поведения в период отбывания наказания [1].

В соответствии с «Правилами проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы», утвержденными приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 августа 2014 года № 508, воспитательная работа с осужденными осуществляется в период подготовки их к освобождению. Указанные Правила предусматривают меры, направленные на подготовку осужденных к освобождению и их последующую социальную адаптацию [3].

Также «Правила оказания социально-правовой помощи лицам, в отношении которых применяется пробация», утвержденные приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 июня 2023 года № 482, обязывают разрабатывать индивидуальную программу социальной адаптации после освобождения. Данная программа направляется

в соответствующие местные исполнительные органы по выбранному осужденным месту жительства [4].

Воспитательная работа с осужденными к лишению свободы проводится в период подготовки к освобождению на основании главы 6 приказа министра внутренних дел Республики Казахстан № 508 от 13 августа 2014 года «Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы». Администрация учреждения оказывает осужденному содействие в восстановлении его социального статуса как полноправного члена общества, в возвращении к самостоятельной жизни в обществе на основе общепринятых норм поведения (реабилитации) и норм права, в целях исправления осужденного.

В этом случае администрация учреждения разрабатывает индивидуальную программу социально-правовой помощи для осужденного, необходимую для социальной адаптации после освобождения, по форме, утвержденной приказом № 482 Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 июня 2023 года "Об утверждении Правил оказания социально-правовой помощи лицам, в отношении которых применяется пробация". Эта программа направляется в местные исполнительные органы по выбранному осужденным месту жительства.

Администрация учреждения по месту его нахождения совместно с местными исполнительными органами реализует индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи, которая направляется в местные исполнительные органы по месту прибытия осужденного в течение двух рабочих дней после его освобождения.

Программа включает правовые и организационные вопросы, ознакомление освобождаемых с порядком выдачи паспортов (удостоверений личности) и регистрации по постоянному месту жительства, условиями снятия судимости и исключения из учета, бытовыми вопросами, трудоустройством, административным надзором и другими вопросами, связанными с обустройством жизни осужденного после освобождения [3; 4].

Программа предусматривает психологическую подготовку осужденного к освобождению:

1. Осужденные подвергаются специальной психологической подготовке к освобождению из мест отбывания наказания, к дальнейшей жизни в новых условиях, оказывается помощь в самостоятельной регуляции своего поведения;

2. Проводятся мероприятия по снижению уровня тревожности, вызванной предстоящим освобождением, неопределенностью в вопросах трудоустройства, проблемами во взаимоотношениях с родственниками, друзьями, соседями, а также с потерпевшими и их родственниками. Такие мероприятия направлены на развитие психологических механизмов адаптации и формирование адекватного поведения в новых условиях.

3. Оказывается психологическая помощь осужденным по вопросам профессиональной ориентации [3].

Не позднее чем за один год до освобождения каждый осужденный пишет заявку на имя начальника учреждения по форме согласно приложению 11 к настоящим Правилам, в которой указывает предполагаемый адрес убытия, место работы и помощь, в которой он нуждается в трудовом и бытовом устройстве.

В отношении осужденных, к которым приближается формальный срок замены неотбытой части наказания более мягким видом наказания или условно-досрочного

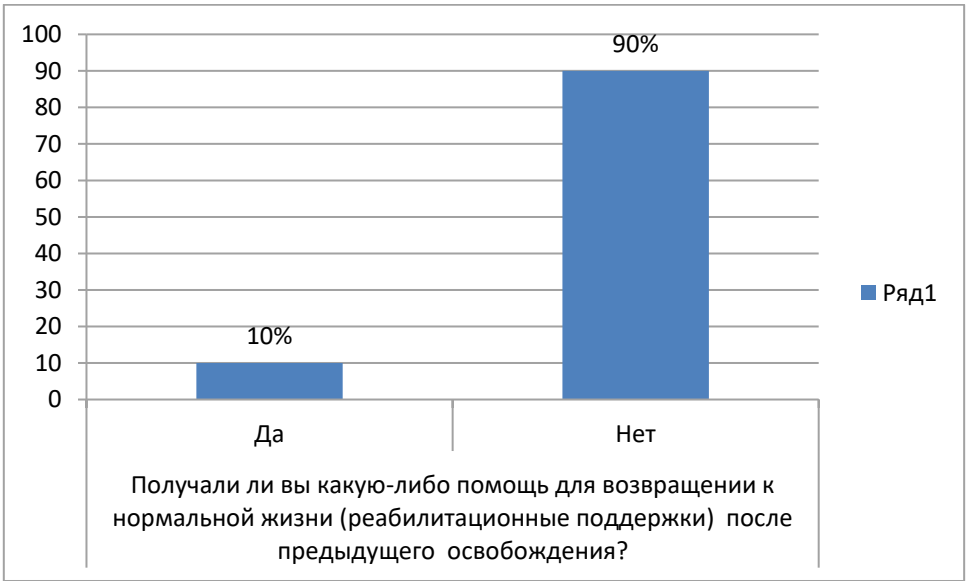
освобождения, администрация учреждения своевременно (не менее чем за два месяца) запрашивает у службы пробации по выбранному осужденным месту жительства данные о предполагаемом месте проживания осужденного после освобождения и перспективах его трудоустройства (письменное согласие родственников, предоставление жилья, рабочего места организацией, органами местного самоуправления)[3].

За год до окончания срока наказания осужденного разрабатывается специальная программа подготовки к освобождению совместно со службой пробации. На основе этой программы осужденному оказывается социально-правовая помощь до освобождения из учреждения, приглашаются специалисты из центра занятости населения для разъяснения возможностей трудоустройства после освобождения. Кроме того, принимаются меры по предварительному размещению осужденных, не имеющих места жительства после освобождения, в центрах социальной адаптации [5; 6].

2. Результаты эмпирического исследования

В настоящей статье из общего массива анкетирования анализируются ответы 100 мужчин с повторными судимостями на вопросы, непосредственно связанные с опытом социальной адаптации после предыдущего освобождения. Представленные ниже результаты отражают опыт данной аналитической подвыборки и интерпретируются с учетом ограничений исследования, изложенных в разделе «Материалы и методы исследования».

Рисунок 1. «Получали ли вы какую-либо помощь для возвращении к нормальной жизни (реабилитационную поддержку) после предыдущего освобождения?»

На вопрос о получении помощи, направленной на возвращение к нормальной жизни после предыдущего освобождения, 90% респондентов ответили отрицательно и 10%

– положительно. Таким образом, большинство участников исследуемой подвыборки сообщили, что после предыдущего освобождения не получали соответствующей реабилитационной поддержки. Полученный результат не позволяет оценивать эффективность всей системы постпенитенциарной помощи Республики Казахстан, однако указывает на ограниченный опыт получения такой поддержки среди опрошенных респондентов.

Рисунок 2. «Проходили ли вы какие-либо курсы или занятия, которые помогли бы вам адаптироваться (программы социальной адаптации) после предыдущего освобождения?»

Следующий вопрос: «Проходили ли вы какие-либо курсы или занятия, котор помогли бы вам адаптироваться (программы социальной адаптации) посл предыдущего освобождения?»

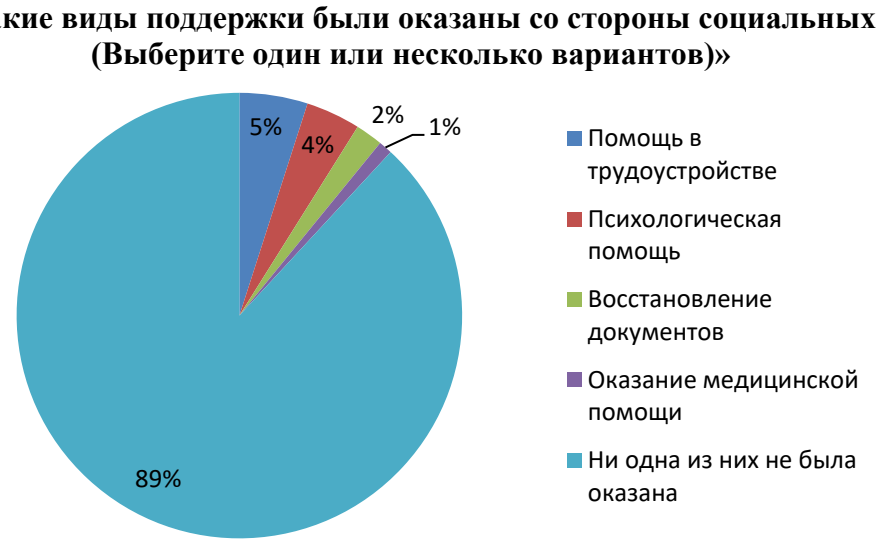
На вопрос об участии в курсах или программах социальной адаптации после предыдущего освобождения 95% респондентов ответили отрицательно и 5% – положительно. Следовательно, опыт участия в подобных программах среди обследованной группы был крайне ограниченным. Вместе с тем полученные данные сами по себе не позволяют сделать вывод об отсутствии таких программ в системе в целом, поскольку исследование фиксировало индивидуальный опыт респондентов, а не институциональную доступность всех действующих программ.

Рисунок 3. «Знаете ли вы о каких-либо службах социальной адаптации, исправления осужденных и предупреждения повторных уголовных правонарушений после освобождения? (Например, служба пробации, реабилитационные центры, акимат и т.д.)»

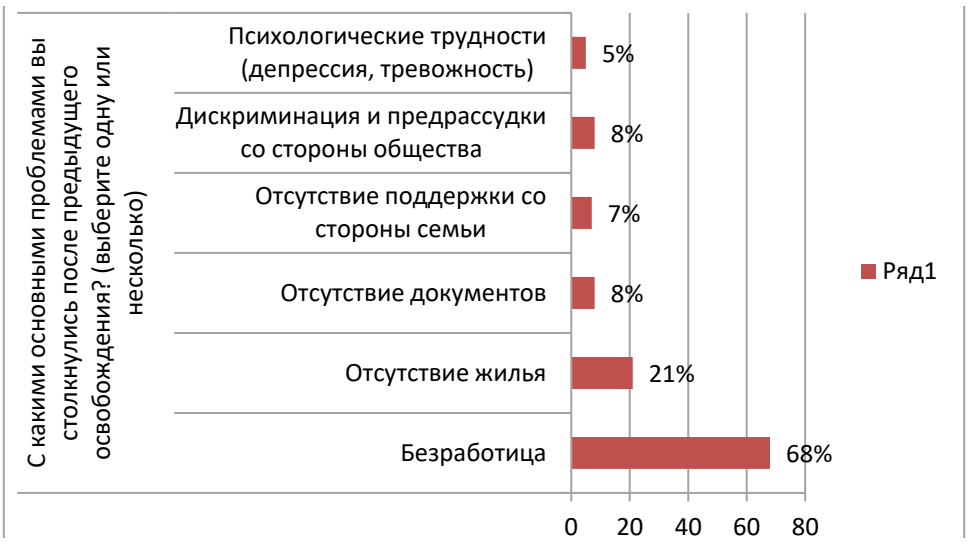
На вопрос об осведомленности о службах, которые могут оказывать помощь в социальной адаптации и предупреждении повторных уголовных правонарушений после освобождения, 78% респондентов ответили, что не знают о таких службах, тогда как 22% сообщили об их наличии. Высокая доля отрицательных ответов указывает на низкий уровень осведомленности о соответствующих формах поддержки именно среди участников исследуемой группы. Полученный результат позволяет поставить вопрос о необходимости усиления информирования осужденных о доступных службах и механизмах постпенитенциарной поддержки.

Рисунок 4. «Какие виды поддержки были оказаны со стороны социальных служб? (Выберите один или несколько вариантов)»

При ответе на вопрос о конкретных видах помощи со стороны социальных служб 89% респондентов отметили вариант «ни одна из них не была оказана». Помощь в трудоустройстве указали 5%, психологическую помощь – 4%, помощь в восстановлении документов – 2%, медицинскую помощь – 1%. Поскольку вопрос допускал выбор нескольких вариантов ответа, указанные категории не являются взаимоисключающими. Результаты показывают, что среди обследованной группы опыт получения перечисленных видов поддержки после предыдущего освобождения встречался редко.

Рисунок 5. «С какими основными проблемами вы столкнулись после предыдущего освобождения? (выберите одну или несколько)»

При ответе на вопрос об основных проблемах после предыдущего освобождения респонденты могли выбрать несколько вариантов. Наиболее часто отмечалась безработица — ее указали 68% участников. Отсутствие жилья отметили 21%, отсутствие документов — 8%, дискриминацию и предрассудки со стороны общества — 8%, отсутствие поддержки со стороны семьи — 7%, психологические трудности — 5%.

Таким образом, в опыте исследуемой группы наиболее выраженной проблемой после предыдущего освобождения являлось трудоустройство, а второе место занимали жилищные трудности. Полученные результаты также показывают, что проблемы социальной адаптации имели комплексный характер и затрагивали не только занятость и жилье, но и документирование, семейную поддержку, отношение общества и психологическое состояние.

В совокупности результаты пяти анализируемых вопросов выявляют определенное расхождение между предусмотренными нормативными механизмами социальной адаптации и фактическим опытом респондентов исследуемой группы после их предыдущего освобождения. При этом речь идет не об оценке функционирования всей системы постпенитенциарной поддержки Республики Казахстан, а о выявлении проблем, отраженных в индивидуальном опыте 100 опрошенных мужчин с повторными судимостями. Наиболее заметными среди них являются ограниченный опыт получения социальной поддержки и участия в адаптационных программах, низкая осведомленность части респондентов о соответствующих службах, а также трудности трудоустройства и обеспечения жильем.

Кроме того, в связи с проблемой отсутствия жилья у осужденных после отбытия наказания, 6 марта 2025 года приказом исполняющего обязанности Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан №72 были внесены изменения и дополнения в стандарты оказания специальных социальных услуг, в том числе в части предоставления услуг в организациях временного пребывания лицам, освободившимся из мест лишения свободы и (или) находящимся на учете в службе пробации. Соответствующие стандарты регулируют предоставление специальных социальных услуг в организациях временного пребывания, в том числе лицам, освобожденным из мест лишения свободы и (или) состоящим на учете службы пробации при наличии предусмотренных условий. Эти организации направлены на социальную адаптацию и реабилитацию. Они принимают совершеннолетних лиц, не имеющих места жительства или документов, удостоверяющих личность, оставшихся без крова, а также признанных жертвами торговли людьми и бытового насилия. Для каждого получателя услуг специалисты по социальной работе и психологи оценивают потребности и заключают договор о ресоциализации. Если указанные в этом договоре услуги и обязательства не выполняются в установленный срок, период пребывания продлевается до шести месяцев. Организации временного пребывания создаются в городах республиканского значения, столице, городах областного значения, а также в городах районного значения с населением более 100 тысяч человек. В населенных пунктах с населением 30 тысяч и более человек они могут быть созданы по решению местных исполнительных органов. Эти организации обеспечиваются государственным финансированием и работают на основе подушевого норматива. Услуги могут предоставляться на бесплатной или платной основе, в зависимости от финансовых возможностей получателя. В организациях временного пребывания предусматривается предоставление услуг, связанных с социальной адаптацией, восстановлением документов

и решением вопросов временного проживания. Поскольку соответствующие изменения были внесены в 2025 году, оценка результатов их практической реализации требует последующего эмпирического исследования [5; 6].

3. Сравнительный анализ международных моделей социальной адаптации осужденных

В соответствии с определенными в методологии критериями зарубежный опыт рассматривается не как совокупность изолированных национальных практик, а посредством сопоставления основных механизмов подготовки осужденных к освобождению и их последующей социальной адаптации. Анализ охватывает профессиональное обучение и трудоустройство, психологическую и социальную поддержку, участие пробационных и социальных служб, постпенитенциарное сопровождение, участие семьи и общества, а также индивидуализацию оказываемой помощи. Такой подход позволяет определить не столько формальные различия между национальными системами, сколько функциональные элементы, потенциально применимые в условиях Республики Казахстан.

A) Германия. В германском уголовно-исполнительном законодательстве подготовка осужденного к жизни после освобождения является одним из направлений исполнения наказания. План исполнения наказания предусматривает, в частности, трудовую занятость, профессиональное обучение и меры подготовки к освобождению. Законодательством также предусмотрены специальные меры подготовки к освобождению, а помощь на данном этапе включает консультирование по личным, экономическим и социальным вопросам и содействие в поиске работы, жилья и необходимой поддержки после освобождения [7].

B) Норвегия. Норвежская уголовно-исполнительная система основывается, в частности, на принципе нормальности (principle of normality), согласно которому условия жизни в период исполнения наказания должны, насколько это возможно с учетом требований безопасности, приближаться к жизни вне исправительного учреждения. Существенным элементом реинтеграционного подхода является также взаимодействие исправительных учреждений с местными и муниципальными службами, предоставляющими образовательные, медицинские и иные услуги. Продвижение в процессе исполнения наказания ориентировано на постепенный переход к возвращению в общество с учетом индивидуальных рисков, потребностей и ресурсов осужденного [9]. По данным сравнительной статистики исправительных служб стран Северной Европы, двухлетний показатель повторного осуждения лиц, освобожденных из мест лишения свободы в Норвегии, составлял 19% для когорты освобожденных в 2018 году, 18% – в 2019 году и 16% – в 2020 году. При этом данный показатель характеризует именно повторное осуждение в течение двух лет и не должен непосредственно сопоставляться с показателями, рассчитанными по иной методологии в других государствах [8].

C) Япония. Существенной особенностью японской системы социальной реинтеграции является сочетание деятельности профессиональных сотрудников пробации с участием добровольных помощников – volunteer probation officers (Hogoshi) [11;12]. Они участвуют в пробационном и условно-досрочном сопровождении, содействуют подготовке условий жизни после освобождения и оказывают поддержку в решении вопросов проживания и трудоустройства. Дополнительным элементом системы являются учреждения постпенитенциарной поддержки (halfway houses), предоставляющие лицам,

испытывающим трудности с самостоятельным возвращением в общество, временное проживание, питание, помощь в трудоустройстве и социально-бытовое сопровождение [11].

Показатели повторной преступности в официальной статистике Японии представлены посредством нескольких различных индикаторов, включая повторное лишение свободы после освобождения; поэтому в настоящем исследовании они не используются для прямого количественного сопоставления с показателями других государств [10].

Результаты сравнительного анализ основных механизмов социальной адаптации осужденных в рассматриваемых государствах представлены в таблице 1.

Критерий	Казахстан	Германия	Норвегия	Япония
Подготовка к освобождению	Индивидуальная программа социально-правовой помощи; психологическая подготовка; взаимодействие со службой пробации	Меры подготовки к освобождению предусмотрены планом исполнения наказания; перед освобождением оказывается помощь в решении личных, экономических и социальных вопросов	Постепенное продвижение к возвращению в общество; переход от более высокого к более низкому уровню безопасности и иным формам исполнения наказания	Координация условий проживания и трудоустройства до возвращения в общество с участием probation officers и volunteer probation officers
Профессиональное обучение и трудоустройство	Предусмотрены профессиональная ориентация и взаимодействие с центрами занятости	Трудовая занятость и профессиональное обучение в период исполнения наказания; содействие в поиске работы перед освобождением	Образовательные и иные услуги предоставляются во взаимодействии с обычными общественными и муниципальными службами (import model).	Содействие трудоустройству в рамках пробационного сопровождения и деятельности volunteer probation officers.
Психологическая/социальная поддержка	Предусмотрена психологическая подготовка к освобождению	Консультирование и помощь по личным, экономическим и социальным вопросам при подготовке к освобождению	Поддержка организуется с учетом индивидуальных рисков, потребностей и ресурсов осужденного	Индивидуальное руководство и помощь в рамках пробации; поддержка самостоятельной жизни
Постпенитенциарное сопровождение	Пробация и социально-правовая помощь; новые организации временного пребывания	Подготовка необходимой поддержки к периоду после освобождения, включая содействие в поиске жилья и персональной помощи	Преемственность контакта с общественными и муниципальными службами рассматривается как элемент подготовки к реинтеграции	Probation/parole supervision, urgent aftercare иподдержка через offender rehabilitation facilities (halfway houses)

Участие семьи/ сообщества	Укрепление общественно полезных связей предусмотрено нормативно	В используемом источнике данный критерий отдельно не анализируется	Участие местных и муниципальных поставщиков социальных и иных услуг	Широкое участие местного сообщества и volunteer probation officers (Hogoshi)
Индивидуализация	Индивидуальная программа социально-правовой помощи	Меры подготовки к освобождению включаются в индивидуальный план исполнения наказания	Исполнение наказания и подготовка к возвращению в общество учитывают индивидуальные риски, потребности и ресурсы	Индивидуальный план пробационного сопровождения на основе оценки риска повторного правонарушения и потребностей лица

Таблица1. Сравнительный анализ механизмов социальной адаптации осужденных в Казахстане, Германии, Норвегии и Японии.

Сравнение показывает, что различия между рассматриваемыми моделями заключаются не только в наборе конкретных программ, но и в организации процесса сопровождения осужденного. В Германии в представленном материале наиболее выражены профессиональная подготовка и последующее сопровождение; норвежский подход характеризуется индивидуализацией, социальной поддержкой и ориентацией на возвращение человека в общество; японская модель выделяется значительным участием общественных и добровольческих ресурсов. В Казахстане нормативно предусмотрены индивидуальная подготовка к освобождению, психологическая помощь, взаимодействие со службой пробации и меры социально-правовой поддержки.

Вместе с тем результаты эмпирической части настоящего исследования показывают, что наличие нормативно предусмотренных механизмов не во всех случаях означает их фактическое получение конкретным освобожденным лицом. Среди обследованных 100 мужчин с повторными судимостями большинство сообщили об отсутствии соответствующей поддержки и опыта участия в адаптационных программах после предыдущего освобождения. Таким образом, центральным вопросом для Казахстана является не только расширение перечня мер ресоциализации, но и обеспечение непрерывности и фактической доступности поддержки на переходе от исправительного учреждения к жизни после освобождения.

Приводимые в национальных источниках показатели повторной преступности требуют осторожной интерпретации. Межстрановое сопоставление абсолютных или процентных показателей рецидива ограничено различиями в национальных определениях рецидива, периодах наблюдения, характеристиках исследуемых групп и способах статистического учета. В связи с этим показатели Германии, Норвегии, Японии и Казахстана в настоящем исследовании не используются для построения прямого рейтинга эффективности национальных пенитенциарных систем. Они рассматриваются исключительно как контекстуальная информация, тогда как основным предметом сравнительного анализа выступают институциональные механизмы социальной адаптации и сопровождения лиц до и после освобождения. В качестве дополнительных

источников международного профессионального опыта в сфере исполнения наказаний и социальной реинтеграции могут рассматриваться материалы European Organisation of Prison and Correctional Services (EuroPris) и European Forum for Restorative Justice (EFRJ). Их значение для настоящего исследования состоит не в возможности прямого переноса разработанных в европейском контексте подходов в Казахстан, а в использовании отдельных принципов и профессиональных практик при оценке направлений совершенствования национальной системы.

Материалы EuroPris представляют интерес прежде всего с точки зрения межведомственного взаимодействия, профессионального обмена и распространения практик пенитенциарного и пробационного сопровождения [14]. Материалы EFRJ позволяют учитывать восстановительную перспективу социальной реинтеграции, включая значение социальных связей и добровольного участия в восстановительных практиках[15]. Вместе с тем применение подобных подходов в Казахстане требует оценки их соответствия национальному уголовно-исполнительному законодательству, компетенции действующих государственных органов, имеющимся ресурсам и принципу добровольности участников. Поэтому в настоящей статье EuroPris и EFRJ рассматриваются как дополнительные источники сравнительного профессионального опыта, а не как готовые институциональные модели для непосредственного внедрения.

Проведенный сравнительный анализ и результаты анкетирования позволяют рассматривать проблему социальной адаптации осужденных не только с позиции наличия отдельных мер поддержки, но и с точки зрения их последовательности и непрерывности. Международные практики различаются по организационным формам, однако сравнительный анализ показывает общую значимость ранней подготовки к освобождению, индивидуализации поддержки, содействия трудоустройству, решения жилищных и социальных вопросов и сохранения сопровождения после выхода из учреждения. В то же время результаты анкетирования исследуемой группы свидетельствуют о том, что значительная часть респондентов после предыдущего освобождения не имела опыта получения соответствующей помощи.

На основании сопоставления зарубежных механизмов с выявленными в эмпирической части проблемами для условий Республики Казахстан предлагается модель непреыывного ресоциализационного сопровождения. Под такой моделью в настоящем исследовании понимается не отдельная программа или услуга, а организационный принцип, обеспечивающий преемственность индивидуальной поддержки осужденного на трех взаимосвязанных этапах: до освобождения, непосредственно при переходе из учреждения к жизни на свободе и в течение первоначального периода постпенитенциарной адаптации.

4. Предлагаемая модель непрерывного ресоциализационного сопровождения для Республики Казахстан

Предлагаемая модель сформирована путем аналитического объединения элементов зарубежных практик, рассмотренных в сравнительной части исследования, с проблемами, выявленными в опыте обследованной группы респондентов. Ее отличие от простого заимствования зарубежной модели заключается в том, что для Казахстана предлагается функциональная трехэтапная структура сопровождения, ориентированная на обеспечение преемственности между исправительным учреждением, службой пробации, местными исполнительными органами, службами занятости и иными субъектами социальной поддержки.

Научная новизна предлагаемого подхода заключается не во введении отдельных видов помощи, поскольку ряд соответствующих мер уже предусмотрен действующим законодательством Республики Казахстан, а в предложении механизма их последовательного и непрерывного применения на различных этапах возвращения осужденного в общество. Выявляемая проблема состоит в возможном разрыве между подготовкой лица к освобождению в исправительном учреждении и фактическим получением необходимой поддержки после освобождения. Поэтому ключевым элементом предлагаемой модели является преемственность сопровождения: потребность, установленная до освобождения, должна быть соотнесена с конкретным субъектом, ответственным за ее дальнейшее сопровождение после выхода лица из учреждения, с последующей оценкой результата оказанной помощи.

Необходимость такого подхода подтверждается характером выявленных проблем: среди исследованных респондентов 90% сообщили, что после предыдущего освобождения не получали реабилитационной поддержки, 95% не участвовали в программах социальной адаптации, 78% не знали о соответствующих службах, а наиболее часто отмечаемой проблемой после освобождения являлась безработица (68%), за которой следовало отсутствие жилья (21%). Эти результаты не характеризуют всю уголовно-исполнительную систему Казахстана, однако позволяют определить направления поддержки, имеющие особое значение для обследованной группы.

Данная модель также может быть реализована в Казахстане поэтапно:

Этап I. Подготовка к освобождению

Первый этап начинается в период отбывания наказания и направлен на раннее выявление индивидуальных рисков и потребностей, которые могут осложнить социальную адаптацию после освобождения. На данном этапе предлагается:

1) формирование индивидуальной карты ресоциализационного сопровождения с определением потребностей в трудоустройстве, жилье, документах, медицинской, психологической и социальной помощи;

2) раннее взаимодействие учреждения со службой пробации и соответствующими местными органами и организациями;

3) восстановление необходимых документов до освобождения;

4) профессиональная ориентация, обучение и предварительное содействие будущему трудоустройству;

5) психологическая подготовка к освобождению и оценка состояния семейных и иных социально полезных связей;

6) определение по каждой выявленной потребности конкретного субъекта, ответственного за продолжение сопровождения после освобождения.

Этап II. Переход от учреждения к жизни после освобождения

Второй этап охватывает непосредственно момент освобождения и первые дни после него, когда особенно важна непрерывность ранее запланированной поддержки. Предлагается обеспечить:

1) передачу индивидуального плана сопровождения от исправительного учреждения соответствующей службе пробации и иным субъектам, участвующим в социальной адаптации;

2) фактический контакт освобожденного с ответственным специалистом, а не только направление информации между учреждениями;

3) при отсутствии места проживания – направление в доступную организацию временного пребывания;

4) первичную помощь в решении вопросов документов, медицинской помощи, питания, одежды и иных неотложных потребностей;

5) подтверждение ранее определенного маршрута трудоустройства либо постановку на учет в соответствующих службах занятости;

6) подтверждение фактического принятия случая соответствующим субъектом сопровождения и фиксацию дальнейшего маршрута социальной адаптации.

Этап III. Постпенитенциарная социальная адаптация

Третий этап предлагается осуществлять в течение первых 6–12 месяцев после освобождения с учетом индивидуальных потребностей лица. Он включает:

1) сопровождение ответственным специалистом и периодическую оценку реализации индивидуального плана;

2) содействие устойчивому трудоустройству;

3) решение жилищных и документальных вопросов;

4) доступ к психологической, социальной и при необходимости медицинской поддержке;

5) содействие восстановлению безопасных семейных и социальных связей;

6) корректировку индивидуального плана в зависимости от возникающих после освобождения проблем;

7) оценку результатов оказанной поддержки и фиксацию нерешенных потребностей для последующей корректировки индивидуального маршрута.

Предлагаемая трехэтапная модель отличается от фрагментарного предоставления отдельных услуг тем, что объединяет подготовку к освобождению и постпенитенциарную адаптацию в единый процесс. Ее ключевым принципом является преемственность: выявленная до освобождения потребность должна быть связана с конкретным субъектом и механизмом ее решения после выхода из учреждения. В этой модели исправительное учреждение не завершает процесс подготовки передачей документов, а формирует совместно с последующими субъектами сопровождения индивидуальный маршрут социальной адаптации.

Научно-практическое значение предлагаемой модели состоит в адаптации функциональных элементов рассмотренного международного опыта к проблемам, выявленным в эмпирической части исследования, без механического переноса зарубежных институтов в казахстанскую систему. Модель требует дальнейшей апробации и оценки эффективности на более широкой и разнообразной выборке, поэтому на данном этапе рассматривается как концептуальное предложение для последующей научной и практической проверки.

5. Условия реализации предлагаемой модели

Практическая реализация предлагаемой модели непрерывного ресоциализационного сопровождения предполагает не только организацию взаимодействия между исправительным учреждением и службой пробации, но и формирование более широкой сети субъектов поддержки. В нее могут входить местные исполнительные органы, службы занятости, организации временного пребывания, медицинские и психологические службы, неправительственные организации и, при наличии соответствующих условий, представители частного сектора. Такое взаимодействие особенно значимо в отношении

трудоустройства, жилья, восстановления документов и предоставления социальной и психологической помощи.

Отдельным направлением является профессиональная подготовка осужденных. Результаты анкетирования показывают особую значимость проблемы трудоустройства: безработицу после предыдущего освобождения указали 68% респондентов исследуемой группы. В связи с этим профессиональное обучение в период отбывания наказания целесообразно связывать не только с получением формальной квалификации, но и с реальными возможностями последующего трудоустройства.

Восстановительные практики также могут рассматриваться как один из дополнительных инструментов социальной реинтеграции, однако их включение в систему сопровождения требует добровольности участников, учета конкретных обстоятельств и недопустимости механического переноса зарубежных моделей. В данном контексте практический интерес могут представлять подходы, направленные на восстановление социально полезных связей, повышение ответственности и поддержку возвращения человека в общество [13].

Наконец, развитие модели предполагает профессиональную подготовку специалистов и обмен практиками. Материалы EuroPris и European Forum for Restorative Justice могут использоваться как источники сравнительного профессионального опыта, однако их применение в Казахстане требует предварительной оценки совместимости с национальным законодательством, институциональной структурой и имеющимися ресурсами [14; 15].

Заключение

Проведенное исследование позволяет сформулировать несколько основных выводов. *Во-первых,* сравнительный анализ показывает, что социальная адаптация освобождаемых лиц в рассматриваемых государствах обеспечивается различными институциональными механизмами, однако наиболее значимыми функциональными элементами являются ранняя подготовка к освобождению, профессиональная подготовка и содействие трудоустройству, психологическая и социальная поддержка, индивидуализация помощи и сохранение сопровождения после выхода из исправительного учреждения. При этом зарубежный опыт не может рассматриваться как готовая модель для прямого переноса в Казахстан: отдельные механизмы требуют адаптации к национальному законодательству, институциональной структуре и имеющимся ресурсам.

Во-вторых, результаты анализа подвыборки из 100 мужчин с повторными судимостями выявили ограниченный опыт получения поддержки после предыдущего освобождения. Среди обследованных респондентов 90% сообщили, что не получали соответствующей реабилитационной помощи, 95% не участвовали в программах социальной адаптации, а 78% не были осведомлены о соответствующих службах. Наиболее распространенной проблемой после освобождения являлась безработица (68%), второе место занимало отсутствие жилья (21%). Эти результаты характеризуют исключительно исследованную группу и не могут быть статистически распространены на всю совокупность осужденных Республики Казахстан.

В-третьих, сопоставление нормативно предусмотренных в Казахстане механизмов с опытом обследованных респондентов позволяет обратить внимание на проблему

преемственности поддержки. Наличие правовых и организационных мер само по себе не гарантирует, что конкретный освобожденный фактически воспользуется ими. Поэтому перспективным направлением представляется переход от набора отдельных мер к непрерывному индивидуальному сопровождению, связывающему подготовку к освобождению с первоначальным периодом жизни после выхода из учреждения.

На этой основе в статье предложена трехэтапная модель непрерывного ресоциализационного сопровождения для Республики Казахстан, включающая подготовку к освобождению, организацию перехода от учреждения к жизни на свободе и постпенитенциарную поддержку в течение первоначального периода социальной адаптации. Авторское предложение состоит не в механическом заимствовании конкретной зарубежной системы, а в функциональном объединении релевантных элементов международного опыта с учетом проблем, выявленных в эмпирической части исследования.

Предложенная модель имеет концептуальный характер и требует дальнейшей эмпирической апробации. Перспективным направлением последующих исследований является ее проверка на более широкой выборке, включающей различные учреждения и категории осужденных, а также изучение опыта лиц непосредственно после освобождения. Это позволит оценить, какие элементы непрерывного сопровождения фактически связаны с успешной социальной адаптацией и какие институциональные условия необходимы для их реализации в Казахстане.

Информация о финансировании

Исследование выполнено без внешнего финансирования.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Вклад авторов

А. Аскарбеккызы разработала концепцию исследования, определила цели и задачи статьи, собрала и проанализировала основную часть теоретического и эмпирического материала, написала проект текста и окончательную версию статьи.

А.И. Газаев участвовал в анализе зарубежной литературы по вопросам ресоциализации осужденных после освобождения из исправительных учреждений, а также внес предложения по структуре и логике изложения материала.

Н. Аскарбеккызы участвовала в анализе статистических данных анкетирования осужденных, редакционной обработке текста и подготовке списка литературы.

Список литературы

1. Республика Казахстан (2014) Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234 (дата обращения: 13.09.2026).

2. Республика Казахстан (2016) Закон от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК «О пробации». ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038 (дата обращения: 13.09.2026).

3. Министр внутренних дел Республики Казахстан (2014) Приказ от 13 августа 2014 года № 508 «Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению

свободы». Зарегистрирован 11 сентября 2014 года за № 9729. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009729 (дата обращения: 13.09.2026).

4. Министр внутренних дел Республики Казахстан (2023) Приказ от 14 июня 2023 года № 482 «Об утверждении Правил оказания социально-правовой помощи лицам, в отношении которых применяется пробация». Зарегистрирован 15 июня 2023 года за № 32806. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032806 (дата обращения: 13.09.2026).

5. Исполняющий обязанности Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан (2025) Приказ от 6 марта 2025 года № 72 «О внесении изменений и дополнений в приказ Заместителя Премьер-Министра – Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 29 июня 2023 года № 263 «Об утверждении стандартов оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения»». ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035796 (дата обращения: 13.09.2026).

6. Заместитель Премьер-Министра – Министр труда и социальной защиты населения Республики Казахстан (2023) Приказ от 29 июня 2023 года № 263 «Об утверждении стандартов оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения», с последующими изменениями и дополнениями. ИПС «Әділет». Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032941 (дата обращения: 13.09.2026).

7. Bundesministerium der Justiz (1976) Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) vom 16. März 1976, zuletzt geändert durch Artikel 8 des Gesetzes vom 22. Dezember 2025. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/ (Accessed: 15.09.2026). gesetze-im-internet.de

8. Kristoffersen, R. (ed.) (2024) Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2018–2022. Lillestrøm: University College of Norwegian Correctional Service. Available at: https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/5258292.823.qmbb7tnuilunsu/Correctional%20Statistic%20-%20Nordic%20countries%202018_2022_final.pdf (Accessed: 13.09.2026).

9. Norwegian Correctional Service (n.d.) About the Norwegian Correctional Service: Principle of normality, import model and progression towards reintegration. Available at: https://www.kriminalomsorgen.no/en/about-the-norwegian-correctional-service (Accessed: 15.09.2026).

10. Ministry of Justice of Japan (2023) White Paper on Crime 2023. Tokyo: Ministry of Justice. Available at: https://hakusyo1.moj.go.jp/en/72/nfm/gmokuji.html (Accessed: 13.09.2026).

11. Ministry of Justice of Japan (2023) «Volunteer Probation Officers and Halfway Houses», White Paper on Crime 2023. Available at: https://hakusyo1.moj.go.jp/en/72/nfm/n_72_2_2_5_3_1.html (Accessed: 13.09.2026).

12. Ministry of Justice of Japan (n.d.) People Who Support Offender Rehabilitation. Rehabilitation Bureau. Available at: https://www.moj.go.jp/EN/hogo1/soumu/hogo_hogo04.html (Accessed: 13.09.2026).

13. Bazemore, G. and Maruna, S. (2009) «Restorative justice in the reentry context: Building new theory and expanding the evidence base», Victims & Offenders, 4(4), pp. 375–384. DOI: https://doi.org/10.1080/15564880903227446.

14. European Organisation of Prison and Correctional Services (EuroPris) (2022) Promoting professional prison and probation services across Europe. Available at: https://www.europris.org/ (Accessed: 13.09.2026).

15. European Forum for Restorative Justice (EFRJ) (2021) Restorative justice in prisons. Available at: https://www.euforumrj.org/en/publications (Accessed: 13.09.2026).

References

1. Respublika Kazahstan (2014) Ugolovno-ispolnitel'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2014 goda № 234-V ZRK [Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan]. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

2. Respublika Kazahstan (2016) Zakon ot 30 dekabrja 2016 goda № 38-VI ZRK «O probacii» [Law on Probation]. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

3. Ministr vnutrennih del Respubliki Kazahstan (2014) Prikaz ot 13 avgusta 2014 goda № 508 «Ob utverzhdenii Pravil provedenija vospitatel'noj raboty s osuzhdennymi k lisheniju svobody» [Order approving the rules for educational work with persons sentenced to imprisonment]. Zaregistrirovan 11 sentjabrja 2014 goda za № 9729. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009729 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

4. Ministr vnutrennih del Respubliki Kazahstan (2023) Prikaz ot 14 ijunja 2023 goda № 482 «Ob utverzhdenii Pravil okazanija social'no-pravovoj pomoshhi licam, v otnoshenii kotoryh primenjaetsja probacija» [Order approving the rules for social and legal assistance to persons subject to probation]. Zaregistrirovan 15 ijunja 2023 goda za № 32806. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032806 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

5. Ispolnjajushhij objazannosti Ministra truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan (2025) Prikaz ot 6 marta 2025 goda № 72 «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v prikaz Zamestitelja Prem'er-Ministra – Ministra truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan ot 29 ijunja 2023 goda № 263 "Ob utverzhdenii standartov okazanija special'nyh social'nyh uslug v oblasti social'noj zashhity naselenija"» [Order amending the standards for the provision of special social services]. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035796 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

6. Zamestitel' Prem'er-Ministra – Ministr truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan (2023) Prikaz ot 29 ijunja 2023 goda № 263 «Ob utverzhdenii standartov okazanija special'nyh social'nyh uslug v oblasti social'noj zashhity naselenija», s posledujushhimi izmenenijami i dopolnenijami [Order approving the standards for the provision of special social services, as amended]. Informacionno-pravovaja sistema «Adilet». Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032941 (Data obrashcheniya: 13.09.2026).

7. Bundesministerium der Justiz (1976) Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) vom 16. März 1976, zuletzt geändert durch Artikel 8 des Gesetzes vom 22. Dezember 2025. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/ (Accessed: 15.09.2026). [in German].

8. Kristoffersen, R. (ed.) (2024) Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2018–2022. Lillestrøm: University College of Norwegian Correctional Service. Available at: https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/5258292.823.qmbb7tnuilunsu/Correctional%20Statistic%20-%20Nordic%20countries%202018_2022_final.pdf (Accessed: 13.09.2026).

9. Norwegian Correctional Service (n.d.) About the Norwegian Correctional Service: Principle of normality, import model and progression towards reintegration. Available at: https://www.kriminalomsorgen.no/en/about-the-norwegian-correctional-service (Accessed: 15.09.2026).

10. Ministry of Justice of Japan (2023) White Paper on Crime 2023. Tokyo: Ministry of Justice. Available at: https://hakusyo1.moj.go.jp/en/72/nfm/gmokuji.html (Accessed: 13.09.2026).

11. Ministry of Justice of Japan (2023) «Volunteer Probation Officers and Halfway Houses», White Paper on Crime 2023. Available at: https://hakusyo1.moj.go.jp/en/72/nfm/n_72_2_2_5_3_1.html (Accessed: 13.09.2026).

12. Ministry of Justice of Japan (n.d.) People Who Support Offender Rehabilitation. Rehabilitation Bureau. Available at: https://www.moj.go.jp/EN/hogo1/soumu/hogo_hogo04.html (Accessed: 13.09.2026).

13. Bazemore, G. and Maruna, S. (2009) «Restorative justice in the reentry context: Building new theory and expanding the evidence base», Victims & Offenders, 4(4), pp. 375–384. DOI: https://doi.org/10.1080/15564880903227446.

14. European Organisation of Prison and Correctional Services (EuroPris) (2022) Promoting professional prison and probation services across Europe. Available at: https://www.europris.org/ (Accessed: 13.09.2026).

15. European Forum for Restorative Justice (EFRJ) (2021) Restorative justice in prisons. Available at: https://www.euforumrj.org/en/publications (Accessed: 13.09.2026).

Сведения об авторах

Аскарбеккызы А. **–** автор для корреспонденции, магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры гражданского и уголовного права, Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, ул. Желтоксан, 69Б, 080000, Тараз, Казахстан

Газаев А.И. **–** доктор PhD, заведующий кафедрой гражданского и уголовного права, Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, ул. Желтоксан, 69Б, 080000, Тараз, Казахстан

Аскарбеккызы Н. **–** кандидат юридических наук, декан юридического факультета, Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, ул. Желтоксан, 69Б, 080000, Тараз, Казахстан

Асқарбекқызы А. **–** хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, азаматтық және қылмыстық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Желтоқсан көшесі, 69Б, 080000, Тараз, Қазақстан

Газаев А.И. **–** PhD докторы, азаматтық және қылмыстық құқық кафедрасының меңгерушісі, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Желтоқсан көшесі, 69Б, 080000, Тараз, Қазақстан

Асқарбекқызы Н. **–** заң ғылымдарының кандидаты, заң факультетінің деканы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Желтоқсан көшесі, 69Б, 080000, Тараз, Қазақстан

Askarbekkyzy A. – corresponding author, master of Legal Sciences, Senior Lecturer at the Department of Civil and Criminal Law, Sherkhan Murtaza International Taraz University, 69B Zheltoksan Street, 080000, Taraz, Kazakhstan

Gazaev A.I. **–** PhD, Head of the Department of Civil and Criminal Law, Sherkhan Murtaza International Taraz University, 69B Zheltoksan Street, 080000, Taraz, Kazakhstan

Askarbekkyzy N. **–** Candidate of Legal Sciences, Dean of the Faculty of Law, Sherkhan Murtaza International Taraz University, 69B Zheltoksan Street, 080000, Taraz, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық / International law/ Международное право

Научная статья
МРНТИ 10.87.27
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-156-3-256-268

Право на жизнь и отмена смертной казни в Казахстане: путь от моратория к международному обязательству

Ж.К. Каражанова[1]*, А.Ж. Сыздыков[2], М.Д. Каражанов[3]

[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2,3]Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

(e-mail:[1]zhanat.karazhanova@mail.ru, [2]azhaksybekovich@bk.ru, [3]karazhanov_1982@mail.ru)

Аннотация. Статья посвящена правовому анализу эволюции казахстанской модели защиты права на жизнь в части отказа от смертной казни. Цель исследования заключается в выявлении того, каким образом временное внутригосударственное ограничение в форме моратория было преобразовано в юридически обязательный международный и конституционный стандарт. Методологическую основу составили формально-юридический, историко-правовой, сравнительно-правовой и документальный методы. Показано, что мораторий 2003 года приостановил исполнение смертных приговоров, но не устранил сам институт смертной казни из Конституции и уголовного законодательства. Особое внимание уделено значению Второго факультативного протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, который придал курсу на отмену смертной казни характер международного обязательства. Обосновано, что статья 20-1 Закона о международных договорах Республики Казахстан и Закон от 29 декабря 2021 года о приведении отраслевого законодательства в соответствие с протоколом стали ключевыми инструментами имплементации. Установлено, что конституционная реформа 2022 года завершила переход от ограниченного применения смертной казни к ее полному запрету, а последующая отмена указа о моратории устранила нормативный дуализм. Сделан вывод, что казахстанский опыт демонстрирует последовательную связку международной ратификации, законодательной трансформации и конституционализации стандарта права на жизнь; материалы 4-го цикла УПО подтвердили международное признание данной реформы.

Ключевые слова: право на жизнь, смертная казнь, Казахстан, мораторий, имплементация, МПГПП, Второй факультативный протокол, Конституция Республики Казахстан, уголовное законодательство, УПО, международные обязательства.

Поступила: 24.04.2026. Одобрена: 23.09.2026. Доступна онлайн: 30.09.2026

***автор для корреспонденции**

Ж.К. Каражанова*[1], А.Ж. Сыздыков[2], М.Д. Каражанов[3]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[2,3]Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
(e-mail: [1]zhanat.karazhanova@mail.ru, [2]azhaksybekovich@bk.ru, [3]karazhanov_1982@mail.ru)

Қазақстандағы өмір сүру құқығы және өлім жазасын жою: мораторийден халықаралық міндеттемеге дейінгі жол

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы өлім жазасынан бас тарту арқылы өмір сүру құқығын қорғау моделінің эволюциясын құқықтық талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты – мораторий түріндегі уақытша ішкі мемлекеттік шектеудің қалайша халықаралық және конституциялық міндетті стандартқа айналғанын анықтау. Әдіснамалық негізін формальды-заңдық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және құжаттық талдау әдістері құрайды. 2003 жылғы мораторий өлім жазасын орындауды тоқтатқаны, бірақ оның өзін Конституция мен қылмыстық заңнамадан алып тастамағаны көрсетіледі. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің Екінші факультативтік хаттамасына ерекше назар аударылып, оның өлім жазасын жою бағытына халықаралық міндеттеме сипатын бергені ашып көрсетіледі. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы Заңының 20-1-бабы мен 2021 жылғы 29 желтоқсандағы салалық заңнаманы хаттамаға сәйкестендіру туралы Заң имплементацияның негізгі тетіктері болғаны негізделеді. 2022 жылғы конституциялық реформа өлім жазасын шектеулі қолданудан толық тыйым салуға көшуді аяқтағаны, ал мораторий туралы жарлықтың кейін күшін жоюы нормативтік дуализмді жойғаны айқындалады. Қорытындыда Қазақстан тәжірибесі халықаралық ратификацияның, заңнамалық трансформацияның және өмір сүру құқығы стандартының конституцияландырылуының өзара байланысын көрсететіні, ал ӘМШ-ның төртінші циклі бұл реформаның халықаралық мойындалғанын растағаны туралы тұжырым жасалады.

Түйін сөздер: өмір сүру құқығы, өлім жазасы, Қазақстан, мораторий, имплементация, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, Екінші факультативтік хаттама, Қазақстан Республикасының Конституциясы, қылмыстық заңнама, ӘМШ, халықаралық міндеттемелер.

Zh.K. Karazhanova*[1], A.Zh. Syzdykov[2], M.D. Karazhanov[3]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2,3]Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
(e-mail: [1]zhanat.karazhanova@mail.ru, [2]azhaksybekovich@bk.ru, [3]karazhanov_1982@mail.ru)

The right to life and the abolition of the death penalty in Kazakhstan: the path from moratorium to international obligation

Abstract. The article provides a legal analysis of the evolution of Kazakhstan's model of protecting the right to life in the sphere of abolition of the death penalty. The purpose of the study is to show how a temporary domestic restriction in the form of a moratorium was transformed into a binding international and constitutional standard. The research is based on

formal legal, historical legal, comparative legal, and documentary methods. It is demonstrated that the 2003 moratorium suspended executions, but did not remove the institution of capital punishment from the Constitution and criminal legislation. Special attention is paid to the Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, which turned the policy of abolition into an international legal obligation. The article substantiates that Article 20-1 of the Law on International Treaties of the Republic of Kazakhstan and the Law of 29 December 2021, aligning sectoral legislation with the Protocol, became the key instruments of implementation. It is established that the constitutional reform of 2022 completed the transition from restricted use of capital punishment to its full prohibition, while the subsequent repeal of the moratorium decree eliminated normative dualism. The conclusion is that the Kazakh experience demonstrates a consistent link between international ratification, legislative transformation, and constitutionalization of the right-to-life standard; the materials of the fourth UPR cycle confirmed international recognition of this reform.

Keywords: right to life, death penalty, Kazakhstan, moratorium, implementation, ICCPR, Second Optional Protocol, Constitution of the Republic of Kazakhstan, criminal legislation, UPR, international obligations.

Введение

Право на жизнь занимает особое место в системе прав человека. В отличие от большинства других прав его нарушение необратимо, а потому именно вокруг него концентрируются наиболее жесткие международные ограничения, адресованные государству. Международно-правовая эволюция в этой части характеризуется движением от модели допустимого исключения к модели недопустимости смертной казни как таковой. Эта логика отчетливо прослеживается в статье 3 Всеобщей декларации прав человека, статье 6 Международного пакта о гражданских и политических правах и в Замечании общего порядка № 36 Комитета по правам человека, рассматривающем право на жизнь как высшее право, отступление от которого не допускается [1]-[3].

Как верно отмечает М.К. Ракымбаева, в рамках защиты и обеспечения гарантированных государством прав ключевым выступает право на жизнь, а также эффективное регулирование общественных отношений путем совершенствования теории и практики применения норм [4].

Для Казахстана вопрос о смертной казни имеет не только гуманитарное, но и методологическое значение. Он позволяет увидеть, как международный стандарт становится частью действующего национального права не в результате одного акта, а посредством последовательного накопления взаимосвязанных решений. Научное издание Института законодательства Республики Казахстан показало, что даже после введения моратория смертная казнь продолжала сохраняться в конституционной конструкции и в отраслевом законодательстве как исключительная мера наказания [5]. Следовательно, ключевым предметом анализа становится не сам политический курс на гуманизацию, а механизм его юридического завершения.

Теоретическую рамку исследования задают доктринальные представления об имплементации международных норм. В юридической литературе к базовым способам имплементации относят трансформацию, рецепцию, отсылку и инкорпорацию [6].

Р.К. Сарпеков справедливо связывает восприимчивость казахстанского законодательства к международным правовым актам с интернационализацией национальной правовой системы и усилением роли международных принципов в механизме защиты прав человека [7]. На примере смертной казни казахстанский правопорядок демонстрирует сочетание всех названных способов: отсылочную норму о приоритете ратифицированных договоров, инкорпорацию международного обязательства через ратификацию, законодательную трансформацию уголовно-правовых норм и конституционализацию окончательного запрета.

Цель настоящей статьи состоит в том, чтобы проследить, каким образом путь от моратория к международному обязательству и далее к конституционному запрету изменил юридическую природу права на жизнь в Казахстане. Для достижения этой цели необходимо: во-первых, разграничить мораторий и полную отмену смертной казни; во-вторых, показать правовое значение присоединения ко Второму факультативному протоколу к МПГПП; в-третьих, раскрыть внутренние механизмы имплементации международного обязательства; в-четвертых, оценить, как данная реформа была воспринята в материалах 4-го цикла Универсального периодического обзора.

Материалы и методы исследования

В исследовании использованы формально-юридический, историко-правовой, сравнительно-правовой и документальный методы. Формально-юридический метод позволил выявить трансформацию нормативного содержания статьи 15 Конституции Республики Казахстан, норм уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства. Историко-правовой метод применялся для реконструкции последовательности реформ: от моратория 2003 года до международной ратификации и конституционного запрета 2022 года. Документальный анализ охватил национальные нормативные акты, тексты международных договоров, замечания договорных органов ООН, материалы 4-го цикла УПО, а также научные публикации, посвященные имплементации международных стандартов и эффективности наказания. Сравнительно-правовой подход использовался не для широкого межстранового обзора, а для разграничения различных юридических форм отказа от смертной казни: моратория, законодательного ограничения, международного обязательства и конституционного запрета.

Результаты и обсуждения

1. Международный стандарт права на жизнь и пределы допустимости смертной казни.

Международное право долгое время исходило из того, что смертная казнь может сохраняться как исключение, но лишь при соблюдении крайне жестких условий. Именно такую модель закрепляет статья 6 МПГПП: в государствах, не отменивших смертную казнь, она допустима только за самые тяжкие преступления и в рамках надлежащей судебной процедуры [2]. Однако уже в позднем толковании Комитета по правам человека акцент смещается от допустимости к необходимости отказа от этой меры: право на жизнь не подлежит узкому толкованию, а государства должны двигаться в направлении

полной отмены смертной казни [3]. Следовательно, международный стандарт не сводится к регламентации применения смертной казни; он задает вектор ее устранения из правовой системы.

Второй факультативный протокол к МПГПП знаменует качественно иной этап развития стандарта права на жизнь. Если Пакт еще допускал существование смертной казни в ограниченных пределах, то Протокол уже строится на презумпции ее недопустимости: никто в пределах юрисдикции государства-участника не должен быть казнен, а само государство обязано принять все необходимые меры для отмены смертной казни в пределах своей юрисдикции [11]. Иными словами, речь идет не о гуманизации применения наказания, а о демонтаже института. Именно поэтому присоединение к данному Протоколу нельзя рассматривать как символическую внешнеполитическую акцию; оно предполагает реальное изменение внутреннего нормативного массива.

Для казахстанского правопорядка это различие было принципиальным. В национальной доктрине прав человека право на жизнь традиционно анализировалось через призму конституционных гарантий, уголовно-правовых ограничений и международных обязательств государства [5]. Но до момента полной отмены смертной казни национальная модель оставалась смешанной: право на жизнь охранялось законом, однако сама Конституция содержала исключение, допускавшее смертную казнь в специально обозначенных случаях. Следовательно, пока такое исключение сохранялось, право на жизнь нельзя было признать в полной мере освобожденным от уголовно-правового изъятия.

2. Мораторий 2003 года как предварительный, но не окончательный этап.

Переломным шагом стал Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 года № 1251, которым в стране был введен мораторий на смертную казнь [8]. Его содержание принципиально важно: мораторий распространялся на исполнение смертных приговоров, то есть блокировал приведение наказания в исполнение, но не устранял смертную казнь из системы источников права. Именно поэтому в научной литературе справедливо подчеркивается, что мораторий означал гуманизацию практики, но не полную отмену института [5]. Юридически это была модель временного сдерживания, а не окончательного отказа.

Правовая ограниченность моратория проявилась особенно ясно после конституционной реформы 2007 года. Законом от 21 мая 2007 года № 254-III были существенно сужены основания для применения смертной казни: вместо прежней формулы об особо тяжких преступлениях Конституция стала допускать ее лишь за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, и за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время [9]. Это был заметный шаг вперед, но он по-прежнему не разрушал саму конструкцию исключительной меры наказания. Конституционное ограничение означало снижение объема применения, однако не равнялось признанию абсолютного запрета.

Неслучайно Комитет по правам человека ООН в заключительных замечаниях по второму периодическому докладу Казахстана в 2016 году сохранил обеспокоенность по поводу сохранения смертной казни в новом Уголовном кодексе по 17 составам преступлений, а также по поводу дискуссий о возможной отмене моратория в отношении лиц, осужденных за терроризм [9]. Тем самым международный контроль зафиксировал фундаментальную проблему: мораторий, даже длительный и устойчивый, не гарантирует необратимости отказа от смертной казни. Пока наказание сохраняется в конституционном и уголовном тексте,

право допускает его теоретическое возвращение к активному применению. Следовательно, мораторий является техникой приостановления, а не техникой полной отмены.

3. От политического курса к международному обязательству.

Следующий этап начался в 2020 году, когда Указом Президента Республики Казахстан от 14 июля 2020 года № 371 было санкционировано подписание Второго факультативного протокола к МПГПП [12]. Уже этот шаг показал, что государство выходит за рамки внутренней дискуссии о целесообразности и переводит вопрос в плоскость международно-правового связывания себя определенным стандартом. Однако само по себе подписание еще не создавало для Казахстана полного объема договорных обязательств. Юридически решающее значение имел Закон Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 404-VI ЗРК, которым Протокол был ратифицирован [13].

При этом важно различать два уровня правовой динамики. На национальном уровне ключевым моментом стало принятие закона о ратификации в начале 2021 года [13]. На международном уровне завершение процедуры произошло позднее: по данным договорной базы ООН, Казахстан подписал Протокол 23 сентября 2020 года, сдал на хранение ратификационную грамоту 24 марта 2022 года, а для Казахстана Протокол вступил в силу 24 июня 2022 года [17]. Такая двухуровневая логика имеет принципиальное значение. Она показывает, что переход от политического обещания к международному обязательству требует не только парламентского решения, но и завершения договорной процедуры в международно-правовом смысле. Именно после этого обязанность отменить смертную казнь приобрела для Казахстана характер внешне и внутренне обязательного стандарта.

Важным элементом внутренней подготовки к такому переходу стало дополнение Закона Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан» статьей 20-1. Закон от 13 марта 2021 года № 18-VII закрепил, что ратифицированные действующие международные договоры имеют приоритет перед законами Республики Казахстан и применяются непосредственно, если из самого международного договора не вытекает необходимость издания закона [14]. В контексте смертной казни эта норма означала не абстрактную декларацию, а прямое указание на место международного обязательства в иерархии источников права. Она же объясняла, почему сохранение в Уголовном кодексе норм о смертной казни вступало бы в противоречие с вновь принятым международным обязательством и требовало законодательного вмешательства.

Следовательно, присоединение к Протоколу запустило сразу несколько форм имплементации. Во-первых, имела место инкорпорация международного обязательства через ратификацию. Во-вторых, статья 20-1 оформила отсылочную иерархическую связь между ратифицированным договором и национальным законом. В-третьих, само содержание Протокола требовало последующей трансформации отраслевого законодательства. Именно в совокупности эти элементы превратили гуманитарный курс государства в юридически завершенную обязанность отменить смертную казнь.

4. Законодательная трансформация и конституционализация запрета.

Непосредственное приведение национального законодательства в соответствие с международным обязательством было осуществлено Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 89-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросу отмены смертной казни» [14]. Указанный закон носил системный характер. Он не ограничился декларацией

общего запрета, а последовательно исключил статью 47 Уголовного кодекса, устранил многочисленные упоминания смертной казни из норм материального, процессуального и уголовно-исполнительного права, а также скорректировал переходные и помиловочные положения. По своей юридической природе это классический пример трансформации: международное обязательство было развернуто в конкретные внутренние нормы, делающие невозможным дальнейшее функционирование института смертной казни.

Однако окончательная точка была поставлена лишь в результате конституционной реформы 2022 года. В действующей редакции статьи 15 Конституции Республики Казахстан закреплено: «Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. Смертная казнь запрещается» [16]. Значение этой нормы выходит далеко за пределы простой фиксации уже проведенной законодательной реформы. Конституционный запрет изменил саму логику права на жизнь в национальном правопорядке. Если ранее это право существовало как конституционная гарантия с исключением в пользу исключительной меры наказания, то после 2022 года исключение было устранено из самого Основного Закона. Тем самым смертная казнь перестала быть допустимым вариантом уголовно-правовой реакции государства при любых обстоятельствах.

Завершающим штрихом стало признание утратившим силу Указа Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 года о моратории. Указом от 9 февраля 2023 года № 126 он был исключен из действующего массива как утративший практический смысл [18]. Данный шаг имеет не только техническое, но и символическое значение. Пока указ о моратории сохранялся, правовая память системы удерживала переходную модель: смертная казнь как будто бы оставалась допустимой, но временно не исполняемой. После его отмены эта двойственность была устранена. С этого момента правовой режим Казахстана следует характеризовать не как режим моратория, а как режим полного нормативного запрета смертной казни.

Хронология преобразования смертной казни из допустимой исключительной меры в недопустимый по конституции и международному праву институт может быть представлена следующим образом [8]-[18].

Таблица 1. Этапы отказа Казахстана от смертной казни

Дата	Нормативный акт	Форма имплементации	Правовой результат
17.12.2003	Указ № 1251 о моратории	Временное внутреннее ограничение	Исполнение смертных приговоров приостановлено, но институт сохранен
21.05.2007	Закон № 254-III о поправках в Конституцию	Конституционное сужение сферы применения	Смертная казнь ограничена террористическими преступлениями с гибелью людей и военным временем
14.07.2020-24.06.2022	Указ № 371 о подписании, Закон № 404-VI о ратификации, вступление Протокола в силу	Инкорпорация международного обязательства	Отказ от смертной казни переведен в плоскость договорной обязанности государства

13.03.2021-29.12.2021	Закон № 18-VII (ст. 20-1) и Закон № 89-VII	Отсылка и законодательная трансформация	Ратифицированный договор получил приоритет, из УК и смежных кодексов исключены нормы о смертной казни
08.06.2022-09.02.2023	Статья 15 Конституции в новой редакции; Указ № 126	Конституционализация и завершение реформы	Смертная казнь прямо запрещена Конституцией, указ о моратории отменен как утративший значение

5. Международное признание реформы и ее доктринальное значение.

Актуальность проведенной реформы подтверждается и материалами 4-го цикла Универсального периодического обзора. В национальном докладе Казахстана, представленном в 2024 году для рассмотрения в 2025 году, прямо отмечено, что 24 июня 2022 года для Казахстана вступил в силу Второй факультативный протокол к МПГПП, а 8 июня 2022 года термин «смертная казнь» был исключен из Конституции [19]. В итоговом документе Совета по правам человека государства-участники позитивно оценили отмену смертной казни: Албания приветствовала внесение соответствующей поправки в Конституцию, Армения и Австрия положительно отметили запрет смертной казни, а Испания указала на значение ратификации Второго факультативного протокола [20]. Таким образом, реформа получила не только внутреннюю, но и внешнюю нормативную легитимацию.

Особого внимания заслуживает и то обстоятельство, что отказ от смертной казни изменил сам предмет научной дискуссии. В статье, опубликованной в одном из предыдущих выпусков журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», М.А. Алдиярхан, А.Т. Байсеитова и А.Е. Рысалдиева воспроизвели позицию, согласно которой с точки зрения частной превенции смертная казнь воспринималась рядом авторов как наиболее эффективное средство воздействия [21]. Для современного казахстанского конституционного порядка подобная постановка вопроса уже недостаточна. После ратификации Протокола и закрепления запрета в статье 15 Конституции спор сместился из сферы уголовно-политической целесообразности в сферу юридической допустимости: даже если та или иная мера кому-то представляется эффективной, она не может применяться, если противоречит международному обязательству и прямому конституционному запрету.

Именно здесь наиболее отчетливо проявляется значение имплементации как юридического процесса. Казахстанский опыт показывает, что в сфере прав человека недостаточно объявить политический курс или даже присоединиться к международному договору. Необходимо перестроить внутреннюю нормативную архитектуру таким образом, чтобы прежняя модель не могла воспроизводиться ни на уровне закона, ни на уровне правоприменительной практики. В отношении смертной казни эта задача была решена за счет последовательного наложения нескольких правовых режимов: сначала через мораторий как инструмент гуманизации, затем через международное обязательство, потом через отраслевую трансформацию законодательства и, наконец, через конституционный запрет. Именно такая многоуровневая схема и превращает международный стандарт права на жизнь в реально действующую норму национального права.

Заключение

Проведенный анализ позволяет сделать несколько обобщающих выводов.

Во-первых, мораторий 2003 года был необходимым, но заведомо промежуточным этапом. Он прекратил исполнение смертных приговоров и стал важным политико-правовым сигналом гуманизации, однако не устранил сам институт смертной казни из конституционного и уголовного текста [8]. Следовательно, право на жизнь в тот период продолжало существовать в модели, допускавшей исключение в пользу смертной казни.

Во-вторых, ратификация Второго факультативного протокола изменила юридическую природу курса на отмену смертной казни. С этого момента речь шла уже не о внутреннем усмотрении государства, а о международном обязательстве устранить смертную казнь в пределах своей юрисдикции [11], [13], [17]. Введение статьи 20-1 в Закон о международных договорах придало этому обязательству внутреннюю иерархическую опору, закрепив приоритет ратифицированных действующих международных договоров перед законами [14].

В-третьих, законодательная реформа 2021 года и конституционный запрет 2022 года завершили имплементацию abolitionist standard во внутренний правопорядок. Исключение статьи 47 Уголовного кодекса и смежных норм ликвидировало отраслевые каналы воспроизводства смертной казни [15], а новая редакция статьи 15 Конституции превратила запрет в элемент высшего нормативного порядка [16]. Отмена в 2023 году указа о моратории окончательно устранила переходный характер прежнего режима [18].

В-четвертых, материалы 4-го цикла УПО показывают, что отмена смертной казни воспринимается международным сообществом как одно из значимых достижений правовой реформы Казахстана [19], [20]. Это означает, что рассматриваемая реформа стала частью не только национальной, но и международной правозащитной идентичности государства.

В качестве следующего шага представляется целесообразным обеспечить единообразное закрепление последствий отмены смертной казни в подзаконных актах и правоприменительных разъяснениях, а также интегрировать соответствующий стандарт в практику международного сотрудничества по уголовным делам, подготовки судей, прокуроров и следователей. Тем самым право на жизнь в казахстанском праве окончательно закрепляется как безусловная гарантия, не допускающая карательного исключения.

Информация о финансировании

Исследование выполнено без внешнего финансирования.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Вклад авторов

Каражанова Ж.К. – подготовила материалы, которые легли в основу исследования обозначенной темы, участвовала при составлении вводной, основной и заключительной части статьи.

Сыздыков А.Ж. – подготовил, систематизировал и проанализировал материалы научной статьи, принял участие в составлении основной и заключительной части научной статьи.

Каражанов М.Д. – исследовал международные стандарты, осуществил сопоставительный и сравнительный анализ собранных материалов, принял участие в составлении вводной, основной и заключительной частей научной статьи.

Список литературы

1. Всеобщая декларация прав человека (1948): принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. Доступно по ссылке: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения 10.03.2026).

2. Международный пакт о гражданских и политических правах (1966): принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года. Доступно по ссылке: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата обращения: 10.03.2026).

3. Human Rights Committee. General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/CCPR_C_GC_36.pdf (date of access: 10.03.2026).

4. Ракымбаева М.К. (2023) Современные реалии, динамика, причины и условия деяний, направленных на доведение до самоубийства // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 143(2), 93–102. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-93-102.

5. Имплементация норм международных договоров в области прав человека (гражданские и политические права) в законодательство Республики Казахстан (2019): научное издание / под общ. ред. Р.К. Сарпекова, Ж.О. Кулжабаевой. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», – 285 с.

6. Курносова Т.И. (2015) Понятие и способы имплементации норм международного права в национальное законодательство // Актуальные проблемы российского права. – № 4 (53). – С. 203–209.

7. Сарпеков Р.К. (2023) Интернационализация и восприимчивость законодательства Казахстана к международным правовым актам в сфере защиты прав человека // Имплементация международных правовых норм, обеспечивающих права человека, в национальное законодательство: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Астана: Национальный центр по правам человека Республики Казахстан, С. 42–45.

8. Указ Президента Республики Казахстан (2003) от 17 декабря 2003 года № 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь». Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001251_ (дата обращения: 10.03.2026).

9. Закон Республики Казахстан (2007) от 21 мая 2007 года № 254-III «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан». Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000254_ (дата обращения: 10.03.2026).

10. Human Rights Committee. Concluding observations on the second periodic report of Kazakhstan (2016). CCPR/C/KAZ/CO/2. 9 August 2016 // UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=CCPR%2FC%2FKAZ%2FCO%2F2 (date of access:10.03.2026).

11. Второй факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленный на отмену смертной казни (1989): принят резолюцией 44/128 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1989 года // ООН. Доступно по ссылке: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/deathpro.shtml (дата обращения: 10.03.2026).

12. Указ Президента Республики Казахстан (2020) от 14 июля 2020 года № 371 «О подписании Второго Факультативного протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни». Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000371 (дата обращения: 10.03.2026).

13. Закон Республики Казахстан (2021) от 2 января 2021 года № 404-VI ЗРК «О ратификации Второго Факультативного Протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни». Доступно по ссылке https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000404 (дата обращения: 10.03.2026).

14. Закон Республики Казахстан (2021) от 13 марта 2021 года № 18-VII «О внесении изменений и дополнения в Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан». Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000018 (дата обращения: 10.03.2026).

15. Закон Республики Казахстан (2021) от 29 декабря 2021 года № 89-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросу отмены смертной казни». Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000089 (дата обращения: 10.03.2026).

16. Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Доступно по ссылке с: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 10.03.2026).

17. Kazakhstan. Ratification status for CCPR-OP2-DP - Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights aiming to the abolition of the death penalty // UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=89&Lang=en (дата обращения: 10.03.2026).

18. Указ Президента Республики Казахстан (2023) от 9 февраля 2023 года № 126 «О признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000126 (дата обращения: 10.03.2026).

19. National report submitted pursuant to Human Rights Council resolutions 5/1 and 16/21. Kazakhstan (2024). A/HRC/WG.6/48/KAZ/1. 18 October 2024 // United Nations. Интернет-ресурс: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/195/59/pdf/g2419559.pdf (date of access: 10.03.2026).

20. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review. Kazakhstan. A/HRC/59/10 (2025). 7 May 2025 // United Nations. Available at: https://uprmeetings.ohchr.org/Sessions/48/Kazakhstan/Documents/Kazakhstan%20-%20Advance%20Edited%20Version.pdf (date of access: 10.03.2026).

21. Алдиярхан М.А., Байсеитова А.Т., Рысалдиева А.Е. (2021) Уголовные наказания, применяемые судами, и условия обеспечения их эффективности в борьбе с преступностью // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – № 3 (68). – С. 58–66.

References:

1. Vseobshchaya deklaraciya prav cheloveka (1948): prinyata rezolyuciej 217 A (III) General'noj Assamblei OON ot 10 dekabrya 1948 goda. Dostupno po ssylke: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (data obrashcheniya 10.03.2026).

2. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskih pravah (1966): prinyat rezolyuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei OON ot 16 dekabrya 1966 goda. Dostupno po ssylke: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (data obrashcheniya: 10.03.2026).

3. Human Rights Committee. General Comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/CCPR_C_GC_36.pdf (date of access: 10.03.2026).

4. Rakymbaeva M.K. (2023) Sovremennye realii, dinamika, prichiny i usloviya deyanij, napravlennyh na dovedenie do samoubijstva // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo, 143(2), 93–102. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-93-102.

5. Implementaciya norm mezhdunarodnyh dogovorov v oblasti prav cheloveka (grazhdanskie i politicheskie prava) v zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan (2019): nauchnoe izdanie / pod obshch. red. R.K. Sarpekova, Zh.O. Kulzhabaevoj. – Astana: GU «Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan», – 285 s.

6. Kurnosova T.I. (2015) Ponyatie i sposoby implementacii norm mezhdunarodnogo prava v nacional'noe zakonodatel'stvo // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. – № 4 (53). – S. 203–209.

7. Sarpekov R.K. (2023) Internacionalizaciya i vospriimchivost' zakonodatel'stva Kazahstana k mezhdunarodnym pravovym aktam v sfere zashchity prav cheloveka // Implementaciya mezhdunarodnyh pravovyh norm, obespechivayushchih prava cheloveka, v nacional'noe zakonodatel'stvo: sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Astana: Nacional'nyj centr po pravam cheloveka Respubliki Kazahstan, S. 42–45.

8. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan (2003) ot 17 dekabrya 2003 goda № 1251 «O vvedenii v Respublike Kazahstan moratoriya na smertnuyu kazn'». Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001251_ (data obrashcheniya: 10.03.2026).

9. Zakon Respubliki Kazahstan (2007) ot 21 maya 2007 goda № 254-III «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Konstituciyu Respubliki Kazahstan». Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000254_ (data obrashcheniya: 10.03.2026).

10. Human Rights Committee. Concluding observations on the second periodic report of Kazakhstan (2016). CCPR/C/KAZ/CO/2. 9 August 2016 // UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=CCPR%2FC%2FKAZ%2FCO%2F2 (date of access:10.03.2026).

11. Vtoroj fakul'tativnyj protokol k Mezhdunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskih pravah, napravlennyj na otmenu smertnoj kazni (1989): prinyat rezolyuciej 44/128 General'noj Assamblei OON ot 15 dekabrya 1989 goda // OON. Dostupno po ssylke: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/deathpro.shtml (data obrashcheniya: 10.03.2026).

12. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan (2020) ot 14 iyulya 2020 goda № 371 «O podpisanii Vtorogo Fakul'tativnogo protokola k Mezhdunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskih pravah, napravlennogo na otmenu smertnoj kazni». Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000371 (data obrashcheniya: 10.03.2026).

13. Zakon Respubliki Kazahstan (2021) ot 2 yanvarya 2021 goda № 404-VI ZRK «O ratifikacii Vtorogo Fakul'tativnogo Protokola k Mezhdunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskih pravah, napravlennogo na otmenu smertnoj kazni». Dostupno po ssylke https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000404 (data obrashcheniya: 10.03.2026).

14. Zakon Respubliki Kazahstan (2021) ot 13 marta 2021 goda № 18-VII «O vnesenii izmenenij i dopolneniya v Zakon Respubliki Kazahstan «O mezhdunarodnyh dogovorah Respubliki Kazahstan». Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000018 (data obrashcheniya: 10.03.2026).

15. Zakon Respubliki Kazahstan (2021) ot 29 dekabrya 2021 goda № 89-VII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolneniya v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosu otmeny smertnoj kazni». Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000089 (data obrashcheniya: 10.03.2026).

16. Konstituciya Respubliki Kazahstan: prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda. Dostupno po ssylke s: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashcheniya: 10.03.2026).

17. Kazakhstan. Ratification status for CCPR-OP2-DP - Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights aiming to the abolition of the death penalty // UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=89&Lang=en (data obrashcheniya: 10.03.2026).

18. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan (2023) ot 9 fevralya 2023 goda № 126 «O priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan» // Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000126 (data obrashcheniya: 10.03.2026).

19. National report submitted pursuant to Human Rights Council resolutions 5/1 and 16/21. Kazakhstan (2024). A/HRC/WG.6/48/KAZ/1. 18 October 2024 // United Nations. Internet-resurs: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/195/59/pdf/g2419559.pdf (date of access: 10.03.2026).

20. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review. Kazakhstan. A/HRC/59/10 (2025). 7 May 2025 // United Nations. Available at: https://uprmeetings.ohchr.org/Sessions/48/Kazakhstan/Documents/Kazakhstan%20-%20Advance%20Edited%20Version.pdf (date of access: 10.03.2026).

21. Aldiyarhan M.A., Bajseitova A.T., Rysaldieva A.E. (2021) Ugolovnye nakazaniya, primenyaemye sudami i usloviya obespecheniya ih effektivnosti v bor'be s prestupnost'yu // Uchenye trudy Almatinskoj akademii MVD Respubliki Kazahstan. – № 3 (68). – S. 58–66.

Сведения об авторах:

Каражанова Ж.К. **–** автор для корреспонденции, доктор философии по праву (PhD), и.о. доцента кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Сыздыков А.Ж. **–** доктор философии по праву (PhD), ассоциированный профессор, и.о. профессора кафедры государственно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Каражанов М.Д. **–** доктор философии по праву (PhD), ассоциированный профессор, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Қаражанова Ж.К. – хат-хабар авторы, құқық бойынша философия докторы (PhD), қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының доцент м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі 2, 010008, Астана, Қазақстан

Сыздықов А.Ж. **–** құқық бойынша философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының профессор м.а., Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел көшесі 11, 071400, Семей, Қазақстан

Қаражанов М.Д. – құқық бойынша философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, Alikhan Bokeikhan University Мәңгілік ел көшесі 11, 071400, Семей, Қазақстан

Karazhanova Zh.K. – corresponding author, PhD, Acting Associate Professor, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaeva Str., 010008, Astana, Kazakhstan

Syzdykov A.Zh. – PhD in Law, Associate Professor, Acting Professor, Department of State and Legal Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik El Street, 071400, Semey, Kazakhstan

Karazhanov M.D. **–** PhD in Law, Associate Professor, Department of Criminal Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik El Street, 071400, Semey, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Бас редактор: И.С. Сактаганова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
– 2026. – 3 (156). – Астана: ЕҰУ. 269 б.
Шартты б.т. – 16,81. Таралымы – тапсырыс бойынша
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: https://bullaw.enu.kz
Басуға 30.09.2026 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды